

Crna Gora
Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede

**PROGRAM RAZVOJA POLJOPRIVREDE I
RURALNIH PODRUČJA CRNE GORE
U OKVIRU IPARD III 2021-2027.**

Verzija 1.1

Novembar 2023.

SADRŽAJ

1.	NASLOV IPA PROGRAMA RURALNOG RAZVOJA	13
2.	ZEMLJA KORISNICA.....	13
2.1.	Geografsko područje obuhvaćeno Programom.....	13
3.	OPIS TRENUTNE SITUACIJE, SWOT ANALIZA I IDENTIFIKACIJA POTREBA	13
3.1.	Opšti socio-ekonomski kontekst geografskog područja.....	13
3.2.	Rezultati poljoprivrede, šumarstva i sektora hrane	16
3.3.	Životna sredina i upravljanje zemljištem	33
3.4.	Ruralna ekonomija i kvalitet života	45
3.5.	Priprema i realizacija lokalnih razvojnih strategija – LEADER	49
3.6.	Tabela socio-ekonomskih indikatora i ruralne situacije.....	50
4.	SWOT – PREGLED ANALIZA U TEKSTU ISPOD	57
4.1.	Poljoprivreda, šumarstvo i prehrambena industrija (uključujući zasebnu tabelu za svaki sektor odabran za podršku).....	58
4.2.	Životna sredina i upravljanje zemljištem.....	64
4.3.	Ruralna ekonomija i kvalitet života	65
4.4.	Priprema i realizacija lokalnih razvojnih strategija – LEADER	66
5.	GLAVNI REZULTATI PRETHODNIH INTERVENCIJA	66
5.1.	Glavni rezultati dosadašnjih nacionalnih intervencija; raspoređeni iznosi, rezime evaluacija ili pouka	66
5.2.	Glavni rezultati podrške Evropske unije, raspoređeni iznosi, sažetak evaluacija ili naučene lekcije	70
5.3.	Glavni rezultati sprovedene bilateralne i multilateralne podrške, izdvojena sredstva, evaluacija ili naučene lekcije.....	72
6.	OPIS STRATEGIJE I CILJEVI PROGRAMA	80
6.1.	Opis postojeće državne strategije ruralnog razvoja.....	80
6.2.	Identifikacija potreba i rezime cjelokupne strategije	81
6.3.	Konzistentnost između predloženih IPARD intervencija i IPA III programskog okvira i strateškog odgovora	82
6.4.	Usklađivanje odabranih mjera i kriterijuma selekcije s glavnim elementima Zelenog sporazuma EU i Zelene agende za Zapadni Balkan	84
6.5.	Zbirna tabela logičkih intervencija koja pokazuje odabrane mjere za IPARD, kvantifikovani ciljevi.....	85
7.	OPŠTA FINANSIJSKA TABELA	87
8.	OPIS SVAKE ODABRANE MJERE	89
8.1.	Zahtjevi koji se odnose na sve ili više mjera.....	89
8.2.	Administrativna procedura.....	92
8.3.	OPIS POJEDINAČNIH MJERA	95
8.3.1.	MJERA 1 – INVESTICIJE U FIZIČKI KAPITAL POLJOPRIVREDNIH GAZDINSTAVA.....	95
8.3.1.1.	Pravni osnov	95
8.3.1.2.	Razlozi za intervenciju	95
8.3.1.3.	Opšti ciljevi	96
8.3.1.4.	Povezanost sa ostalim IPARD III mjerama u Programu i s nacionalnim mjerama	97
8.3.1.5.	Korisnici	97
8.3.1.6.	Zajednički kriterijumi prihvatljivosti.....	97
8.3.1.7.	Specifični kriterijumi prihvatljivosti	99
8.3.1.7.1.	Postojeća poljoprivredna gazdinstva.....	99
8.3.1.7.2.	Počelnici u poljoprivredi.....	100
8.3.1.8.	Prihvatljivi troškovi.....	101
8.3.1.9.	Kriterijumi selekcije	102
8.3.1.10.	Intenzitet podrške i stopa učešća EU	102
8.3.1.11.	Indikativni budžet.....	103

8.3.1.12.	Indikatori i ciljevi	103
8.3.1.13.	Administrativna procedura	103
8.3.1.14.	Geografski opseg mjere	104
8.3.2.	MJERA 3 – INVESTICIJE U FIZIČKI KAPITAL VEZANO ZA PRERADU I MARKETING POLJOPRIVREDNIH I PROIZVODA RIBARSTVA.....	104
8.3.2.1.	Pravni osnov	104
8.3.2.2.	Razlozi za intervenciju	104
8.3.2.3.	Opšti ciljevi	105
8.3.2.3.1.	Posebni ciljevi	105
8.3.2.4.	Povezanost sa ostalim IPARD III mjerama u Programu i s nacionalnim mjerama	105
8.3.2.5.	Korisnici	106
8.3.2.6.	Zajednički kriterijumi prihvatljivosti.....	106
8.3.2.7.	Specifični kriterijumi prihvatljivosti	107
8.3.2.8.	Prihvatljivi troškovi.....	107
8.3.2.9.	Kriterijumi selekcije	108
8.3.2.10.	Intenzitet podrške i stopa učešća EU	109
8.3.2.11.	Indikativni budžet.....	109
8.3.2.12.	Indikatori i ciljevi	109
8.3.2.13.	Administrativna procedura	109
8.3.2.14.	Geografski opseg mjere	110
8.3.3.	MJERA 4 – AGRO-EKOLOŠKE-KLIMATSKE MJERE I MJERE ORGANSKE PROIZVODNJE	110
8.3.3.1.	Pravni osnov	110
8.3.3.2.	Razlozi za intervenciju	110
8.3.3.3.	Opšti ciljevi, specifični ciljevi	111
8.3.3.3.1	Posebni ciljevi.....	112
8.3.3.4.	Povezanost sa ostalim IPARD mjerama u Programu i s nacionalnim mjerama	112
8.3.3.5.	Korisnici	112
8.3.3.6.	Vrsta operacija, početno stanje, specifični kriterijumi prihvatljivosti	112
8.3.3.7.	Kriterijumi selekcije	119
8.3.3.8.	Intenzitet podrške i stopa učešća EU	119
8.3.3.9.	Indikativni budžet.....	119
8.3.3.10.	Indikatori i ciljevi	120
8.3.3.11.	Administrativna procedura	120
8.3.3.12.	Geografski opseg mjere	121
8.3.4.	MJERA 5 – REALIZACIJA LOKALNIH RAZVOJNIH STRATEGIJA - LEADER PRISTUP..	121
8.3.4.1.	Pravni osnov	121
8.3.4.2.	Razlozi za intervenciju	121
8.3.4.3.	Opšti ciljevi	121
8.3.4.4.	Povezanost sa ostalim IPARD III mjerama u Programu i s nacionalnim mjerama	122
8.3.4.5.	Korisnici	122
8.3.4.6.	Aktivnosti prihvatljive za podršku	124
8.3.4.7.	Postupak za selekciju prihvatljivih LAG-ova.....	125
8.3.4.8.	Kriterijumi prihvatljivosti.....	125
8.3.4.9.	Teritorija.....	125
8.3.4.10.	Pravni oblik	126
8.3.4.11.	Partnerstvo.....	126
8.3.4.12.	Kriterijumi selekcije	126
8.3.4.13.	Intenzitet podrške i stopa učešća EU	126
8.3.4.14.	Indikativni budžet.....	127
8.3.4.15.	Indikatori i ciljevi	127

8.3.4.16.	Administrativna procedura	127
8.3.4.17.	Geografski opseg mjere	127
8.3.5.	MJERA 6 – INVESTICIJE U RURALNU JAVNU INFRASTRUKTURU	128
8.3.5.1.	Pravni osnov	128
8.3.5.2.	Razlozi za intervenciju	128
8.3.5.3.	Opšti ciljevi	128
8.3.5.4.	Povezanost s ostalim IPARD mjerama u programu i s nacionalnim mjerama	129
8.3.5.5.	Korisnici	129
8.3.5.6.	Zajednički kriterijumi prihvatljivosti.....	129
8.3.5.7.	Specifični kriterijumi prihvatljivosti	129
8.3.5.8.	Prihvatljivi troškovi.....	130
8.3.5.9.	Razgraničenje podrške.....	130
8.3.5.10.	Prihvatljive investicije	130
8.3.5.11.	Kriterijumi selekcije	130
8.3.5.12.	Intenzitet podrške i stopa učešća EU	131
8.3.5.13.	Indikativni budžet.....	131
8.3.5.14.	Indikatori i ciljevi	131
8.3.5.15.	Administrativna procedura	132
8.3.5.16.	Geografski opseg mjere	132
8.3.6.	MJERA 7 – DIVERZIFIKACIJA GAZDINSTAVA I RAZVOJ POSLOVANJA	132
8.3.6.1.	Pravni osnov	132
8.3.6.2.	Razlozi za intervenciju	132
8.3.6.3.	Opšti ciljevi	133
8.3.6.4.	Posebni ciljevi	134
8.3.6.5.	Povezanost s ostalim mjerama IPARD III programa i s nacionalnim mjerama	134
8.3.6.6.	Korisnici	134
8.3.6.7.	Zajednički kriterijumi prihvatljivosti.....	134
8.3.6.8.	Ekonomska održivost korisnika	135
8.3.6.9.	Nacionalni standardi/EU standardi.....	136
8.3.6.10.	Ostali kriterijumi prihvatljivosti	136
8.3.6.11.	Specifični kriterijumi prihvatljivosti.....	136
8.3.6.12.	Prihvatljivi troškovi	137
8.3.6.13.	Kriterijumi selekcije	138
8.3.6.14.	Intenzitet podrške i stopa učešća EU	140
8.3.6.15.	Indikativni budžet.....	140
8.3.6.16.	Indikatori i ciljevi	141
8.3.6.17.	Administrativna procedura	141
8.3.6.18.	Geografski opseg mjere	141
8.3.7.	MJERA 9 – TEHNIČKA POMOĆ.....	141
8.3.7.1.	Pravni osnov	141
8.3.7.2.	Razlozi za intervenciju	141
8.3.7.3.	Opšti ciljevi	141
8.3.7.3.1.	Posebni ciljevi	142
8.3.7.4.	Povezanost s ostalim IPARD mjerama i nacionalnim mjerama	142
8.3.7.5.	Korisnici	142
8.3.7.6.	Zajednički kriterijumi prihvatljivosti.....	142
8.3.7.7.	Specifični kriterijumi prihvatljivosti	143
8.3.7.8.	Prihvatljivi troškovi.....	143
8.3.7.9.	Kriterijumi selekcije	143
8.3.7.10.	Intenzitet podrške i stopa učešća EU	143

8.3.7.11.	Indikativni budžet.....	143
8.3.7.12.	Indikatori i ciljevi	144
8.3.7.13.	Administrativna procedura	144
8.3.7.14.	Geografski opseg mjere.....	145
8.3.7.15.	Prelazna rješenja.....	145
8.3.8.	MJERA 11 – ZASNIVANJE I ZAŠTITA ŠUMA.....	145
8.3.8.1.	Pravni osnov	145
8.3.8.2.	Razlozi za intervenciju	145
8.3.8.3.	Opšti ciljevi	148
8.3.8.4.	Povezanost s ostalim IPARD mjerama u programu i s nacionalnim mjerama	148
8.3.8.5.	Korisnici	148
8.3.8.6.	Zajednički kriterijumi prihvatljivosti.....	149
8.3.8.7.	Specifični kriterijumi prihvatljivosti	149
8.3.8.8.	Prihvatljivi troškovi.....	152
8.3.8.9.	Kriterijumi selekcije	153
8.3.8.10.	Intenzitet podrške i stopa učešća EU	154
8.3.8.11.	Indikativni budžet.....	154
8.3.8.12.	Indikatori i ciljevi koje treba koristiti u Programu	154
8.3.8.13.	Administrativna procedura	154
8.3.8.14.	Geografski opseg mjere.....	154
9.	MREŽA ZA RURALNI RAZVOJ CRNE GORE	154
10.	INFORMACIJA O KOMPLEMENTARNOSTI IPARD-a SA MJERAMA FINANSIRANIM IZ DRUGIH (NACIONALNIH ILI MEĐUNARODNIH) IZVORA.....	157
10.1.	Kriterijumi razgraničenja IPARD-a sa podrškom u okviru drugih ili istih IPA III programskih okvira.....	158
10.2.	Komplementarnost IPARD programa s drugim oblicima finansiranja	158
10.3.	Kriterijumi razgraničenja i komplementarnost IPARD mjera sa nacionalnom politikom	158
11.	KRATAK OPIS STRUKTURE UPRAVLJANJA I KONTROLE.....	159
11.1.	Nacionalni IPA koordinator (NIPAC)	160
11.2.	Nacionalni službenik za ovjeravanje (NAO)	161
11.3.	Upravljačka struktura (Računovodstveno tijelo (Accounting body - AB) - Kancelarija za pružanje podrške NAO).....	161
11.4.	Revizorsko tijelo (AA).....	161
12.	OPIS OPERATIVNE STRUKTURE, UKLJUČUJUĆI MONITORING I EVALUACIJU.....	162
12.1.	Opis operativne strukture (Upravljačko tijelo i IPARD Agencija) i njihove glavne funkcije.....	162
12.2.	Opis sistema monitoringa i evaluacije, uključujući predviđeni sastav Odbora za nadgledanje	163
13.	REZULTATI KONSULTACIJA O PROGRAMIRANJU I AKTIVNOSTI S CILJEM UKLJUČIVANJA RELEVANTNIH DRŽAVNIH ORGANA I TIJELA, KAO I EKONOMSKIH, SOCIJALNIH I PARTNERA U OBLASTI ZAŠTITE ŽIVOTNE SREDINE	163
13.1.	Utvrđen je pristup za uključivanje relevantnih institucija, tijela i partnera.....	163
13.2.	Imenovanje konsultovanih partnera – rezime	164
13.3.	Rezultat konsultacija - sažetak.....	166
14.	REZULTATI I PREPORUKE EX-ANTE EVALUACIJE PROGRAMA	166
14.1.	Opis postupka	166
14.2.	Pregled preporuka.....	168
15.	PUBLICITET, VIDLJIVOST I TRANSPARENTNOST U SKLADU S IPA ZAKONODAVSTVOM.....	169
15.1.	Aktivnosti predviđene za informisanje korisnika, profesionalnih organizacija, ekonomskih, socijalnih i partnera iz oblasti zaštite životne sredine, i tijela uključena u promovisanje jednakosti muškaraca i žena i nevladinih organizacija o mogućnostima koje nudi Program i pravila za pristup sredstvima	169
15.2.	Aktivnosti predviđene za informisanje korisnika o doprinosu Evropske unije.....	170
15.3.	Aktivnosti informisanja opšte javnosti o ulozi EU u Programu i njegovim rezultatima.....	170

16. JEDNAKOST MUŠKARACA I ŽENA I NEDISKRIMINACIJA PROMOVISANJA TOKOM RAZLIČITIH FAZA PROGRAMA (PLANIRANJE, IMPLEMENTACIJA, MONITORING I EVALUACIJA)	170
16.1. Opis načina na koji će jednakost muškaraca i žena biti promovisana tokom različitih faza programa (planiranje, implemenacija, monitoring i evaluacija).....	170
16.2. Opisati kako je svaka diskriminacija na osnovu pola, rase, porijekla, religije, godina, seksualne orijentacije spriječena tokom različitih faza implementacije programa	171
17. TEHNIČKA TIJELA I SAVJETODAVNE SLUŽBE	171
18. PRILOZI	176
PRILOG I – RAZVRSTAVANJE PRAVNIH LICA	177
PRILOG II – RURALNA I PLANINSKA PODRUČJA.....	178
PRILOG III - LISTA RELEVANTNIH MINIMALNIH NACIONALNIH STANDARDA	179
PRILOG IV - METODOLOGIJA ZA IZRAČUNAVANJE NIVOVA PLAĆANJA ZA AGRO-EKOLOŠKO-KLIMATSKE, MJERE, ORGANSKU PROIZVODNJU I AKTIVNOSTI U VEZI SA ŠUMARSTVOM	185
PRILOG V - OPIS METODOLOGIJE ZA PROCJENU EKONOMSKE ODRŽIVOSTI KORISNIKA..	186
PRILOG VI - IZVJEŠTAJ O EX-ANTE EVALUACIJI-SAŽETAK	187
PRILOG VII - REZULTATI KONSULTACIJA - REZIME	212
PRILOG VIII - LISTA PRIHVATLJIVIH ZANATA.....	227

Lista tabela

Tabela 1: Stanovništvo u Crnoj Gori, ukupno i po regionima, 2003-2020

Tabela 2: Neto migracije po regionima, 2011-2020

Tabela 3: Stanovništvo po starosnoj strukturi, %

Tabela 4: Stanovništvo u Crnoj Gori po polnoj strukturi

Tabela 5: Prikaz urbanih/ruralnih područja na regionalnom nivou, prema OECD metodologiji

Tabela 6: Udio poljoprivrede, šumarstva i ribarstva u BDP-u za period 2014-2020 (000 EUR)

Tabela 7: Poljoprivredna gazdinstva po iskorišćenom poljoprivrednom zemljištu, ekonomskoj veličini i radnoj snazi

Tabela 8: Radna snaga na porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima po starosnim grupama i godišnjoj jedinici rada (GJR)

Tabela 9: Broj gazdinstava prema veličini poljoprivrednog zemljišta

Tabela 10: Proizvodnja povrća u t

Tabela 11: Ukupne površine pod vinogradima, po godinama (ha) 2014-2019.

Tabela 12: Ovčje meso i broj ovaca

Tabela 13: Ukupan broj svinja i proizvodnja svinjskog mesa

Tabela 14: Proizvodnja živinskog mesa i broj živine i jaja

Tabela 15: Podjela uzgajališta morske ribe i školjaka po površini

Tabela 16: Registrovani objekti u UBHVFP po sektorima i statusu odobrenja za EU

Tabela 17: Vlasnička struktura

Tabela 18: IRF kreditiranje

Tabela 19: Kreditna linija IPARD II Programa

Tabela 20: Broj projekata koje je finansirao IRF, s ukupnim iznosima i prosječnim godišnjim iznosima

Tabela 21: Struktura poljoprivrednih kredita (svih) u IRF

Tabela 22: Veličina i procenat zaštićenih područja na nacionalnom i međunarodnom nivou

Tabela 23: Navodnjavanje

Tabela 24: Organska proizvodnja 2016-2020.

Tabela 25: Stepen razvijenosti jedinica lokalne samouprave u Crnoj Gori, prosjek za period 2016-2018.

Tabela 26: Drumski saobraćaj u Crnoj Gori

Tabela 27: Udio noćenja po različitim turističkim mjestima

Tabela 28: Tabela socio-ekonomskih indikatora i ruralne situacije

Tabela 29: Budžetska izdvajanja za poljoprivredu po grupama mjera u periodu 2014-2020. (Agrobudžet Crne Gore)

Tabela 30: Paket pomoći EU za zemlje Zapadnog Balkana

Tabela 31: Ukupan broj primljenih i odobrenih zahtjeva u okviru MIDAS grantova

Tabela 32: Ukupan broj finansiranih projekata u okviru različitih poziva i izvora finansiranja u okviru MIDAS grantova

Tabela 33: IPARD-like I projekat

Tabela 34: IPARD-like II projekat

Tabela 35: Implementacija IPARD II u brojkama

Tabela 36: Zbirna tabela s prikazom glavnih potreba i mjera ruralnog razvoja

Tabela 37: Zbirna tabela logičkih intervencija koja pokazuje odabrane mjere za IpaRD, kvantifikovani ciljevi

Tabela 38: EU doprinos po godinama, 2021-2027 (mil. EUR)

Tabela 39: EU doprinos za IPARD III sredstva po godinama, 2021-2027.

Tabela 40: Indikativni budžet po mjerama, 2021-2027.

Tabela 41: Indikativni budžet EU doprinosa po mjerama za monitoring u 000 EUR, 2021-2027.

Tabela 42: Procenat alokacije EU doprinosa po mjerama, 2021-2027.

Tabela 43: Minimum i maksimum ukupno prihvatljivih investicija za Mjeru(1)

Tabela 44: Kriterijumi rangiranja za Mjeru (1)

Tabela 45: Finansijska raspodjela sredstava za Mjeru (1)

Tabela 46: Indikatori i ciljevi

Tabela 47: Minimum i maksimum ukupno prihvatljivih investicija za Mjeru(3)

Tabela 48: Kriterijumi rangiranja za Mjeru (3)

Tabela 49: Finansijska raspodjela za Mjeru (3)

Tabela 50: Indikatori i ciljevi

Tabela 51: Indikativni budžet za Mjeru (4)

Tabela 52: Indikatori i ciljevi

Tabela 53: Finansijska raspodjela sredstava za Mjeru (5)
Tabela 54: Indikatori i ciljevi
Tabela 55: Kriterijumi rangiranja
Tabela 56: Indikativni budžet za Mjeru 6
Tabela 57: Indikatori i ciljevi
Tabela 58: Kriterijumi selekcije za podmjeru 7.1 - Podrška investicijama za razvoj ruralnog turizma
Tabela 59: Kriterijumi selekcije za podmjeru 7.2– Podrška investicijama za preradu na gazdinstvu
Tabela 60: Kriterijumi selekcije za podmjeru 7.3– Podrška investicijama za unapređenje zanatstva
Tabela 61: Minimum i maksimum ukupno prihvatljivih troškova za podmjeru 7.1 Podrška investicijama za razvoj ruralnog turizma
Tabela 62: Minimum i maksimum ukupno prihvatljivih troškova za za podmjeru 7.2 Podrška investicijama za preradu na gazdinstvu
Tabela 63: Minimum i maksimum ukupno prihvatljivih troškova za podmjeru 7.3 Podrška investicijama za unapređenje zanatstva
Tabela 64: Finansijska raspodjela sredstava za Mjeru (7)
Tabela 65: Indikatori i ciljevi
Tabela 66: Indikativni budžet za Mjeru (9)
Tabela 67: Indikatori i ciljevi
Tabela 68: Vlasnička struktura
Tabela 69: Indikativni budžet za Mjeru (11)
Tabela 70: Indikatori i ciljevi
Tabela 71: Demarkacija i komplementarnost
Tabela 72: Odgovorna tijela za IPA podršku u Crnoj Gori
Tabela 73: Očekivani ekonomski uticaji, sve mjere, BDV i radna mjesta

LISTA GRAFIKONA

Grafikon 1: Struktura proizvodnje voća
Grafikon 2: Struktura površina po grupama voća, po regonima
Grafikon 3: Ukupan uvoz voća (lijevo, u mil. EUR) i udio u ukupnom izvozu poljoprivrednih proizvoda (desno) u periodu 2014-2019.
Grafikon 4: Ukupan uvoz povrća (lijevo) i udio u ukupnom izvozu poljoprivrednih proizvoda (desno) u periodu 2014-2019.
Grafikon 5: Proizvodnja maslina, obrana površina i prosjek prinosa za period 2014-2019.
Grafikon 6: Uzgoj goveda i proizvodnja goveđeg mesa
Grafikon 7: Zastupljenost preduzeća po pojedinim vidovima proizvodnje u odnosu na ukupan broj preduzeća za preradu drveta i proizvodnju namještaja
Grafikon 8: Broj dolazaka i noćenja turista, ukupno, 2016-2020.
Grafikon 9: Struktura dolazaka i noćenja turista u ukupnom smještaju, 2020.
Grafikon 10: Ukupna budžetska izdvajanja za poljoprivredu, 2014-2020 (000 EUR)
Grafikon 11: Zastupljenost preduzeća po pojedinim vidovima proizvodnje u odnosu na ukupan broj preduzeća za preradu drveta i proizvodnju namještaja u Crnoj Gori

LISTA SLIKA

Slika 1: Postojeće stanje erozije u Crnoj Gori
Slika 2: Rasprostranjenost zapremine drveta i vlasništva

Pojmovnik izraza koji se upotrebljavaju u Programu

<i>RT</i>	<i>Revizorsko tijelo</i>
<i>ADA</i>	<i>Austrijska razvojna agencija</i>
<i>UBHVFP</i>	<i>Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove</i>
<i>PPO</i>	<i>Područja s prirodnim ograničenjima</i>
<i>ATCG</i>	<i>Akreditaciono tijelo Crne Gore</i>
<i>ATS</i>	<i>Sertifikat o akreditaciji</i>
<i>GJR</i>	<i>Godišnja jedinica rada</i>
<i>B&H</i>	<i>Bosna i Hercegovina</i>
<i>GIM</i>	<i>Granično inspekcijско mjesto</i>
<i>BMRR</i>	<i>Balkanska mreža za ruralni razvoj</i>
<i>ZPP EU</i>	<i>Zajednička poljoprivredna politika EU</i>
<i>CARDS</i>	<i>Podrška Zajednice za rekonstrukciju, razvoj i stabilizaciju</i>
<i>CEFTA</i>	<i>Centralnoevropski sporazum o slobodnoj trgovini</i>
<i>CETI</i>	<i>Centar za ekotoksikološka ispitivanja</i>
<i>CLLD</i>	<i>Lokalni razvoj pod vođstvom zajednice</i>
<i>CPF</i>	<i>Okvir partnerstva za zemlju</i>
<i>CRPS</i>	<i>Centralni registar privrednih subjekata</i>
<i>DANIDA</i>	<i>Danska međunarodna razvojna agencija</i>
<i>DG AGRI</i>	<i>Generalni direktorat za poljoprivredu i ruralni razvoj EK</i>
<i>DRM</i>	<i>Upravljanje rizikom od katastrofa</i>
<i>EC</i>	<i>Evropska komisija</i>
<i>EIA</i>	<i>Procjena uticaja na životnu sredinu</i>
<i>EIB</i>	<i>Evropska investiciona banka</i>
<i>ELARD</i>	<i>Evropska LEADER asocijacija za ruralni razvoj</i>
<i>EMERALD</i>	<i>Ekološka mreža</i>
<i>EMEP/EEA</i>	<i>Evropski program za monitoring i evaluaciju/Evropska agencija za zaštitu životne sredine</i>
<i>EU</i>	<i>Evropska unija</i>
<i>EPCG</i>	<i>Elektroprivreda Crne Gore</i>
<i>FAO</i>	<i>Organizacija hranu i poljoprivredu UN</i>
<i>ISPG</i>	<i>Istraživanje o strukturi poljoprivrednih gazdinstava</i>
<i>FFPA</i>	<i>Sporazum o finansijskom partnerskom okviru</i>
<i>GAP</i>	<i>Kodeks dobre poljoprivredne prakse</i>
<i>BDP</i>	<i>Bruto domaći proizvod</i>
<i>GEF</i>	<i>Globalni fond za zaštitu životne sredine</i>
<i>GHG</i>	<i>Gasovi s efektom staklene bašte</i>
<i>GWh</i>	<i>Gigavat sati</i>
<i>GMO</i>	<i>Genetski modifikovani organizam</i>
<i>ha</i>	<i>Hektar</i>
<i>HACCP</i>	<i>Analiza rizika i kontrola kritičnih tačaka</i>
<i>HDI</i>	<i>Indeks ljudskog razvoja</i>
<i>hl</i>	<i>Hektolitar</i>
<i>IA</i>	<i>IPARD Agencija</i>
<i>IAKS</i>	<i>Integrirani administrativni i kontrolni sistem</i>
<i>IBRD</i>	<i>Međunarodna banka za obnovu i razvoj</i>
<i>IRF</i>	<i>Investiciono-razvojni fond</i>
<i>IFAD</i>	<i>Međunarodni fond za razvoj poljoprivrede</i>
<i>ZHMS</i>	<i>Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju Crne Gore</i>
<i>IPA</i>	<i>Instrument za pretpristupnu pomoć</i>
<i>IPA MC</i>	<i>Odbor za praćenje sprovođenja IPA programa</i>
<i>IPARD</i>	<i>Instrument pretpristupne pomoći za ruralni razvoj</i>
<i>IPCC</i>	<i>Međuvladin panel za klimatske promjene</i>
<i>ISD</i>	<i>Indikativni strategijski dokument za CG</i>
<i>km²</i>	<i>Kilometar kvadratni</i>
<i>LAG</i>	<i>Lokalne akcione grupe</i>
<i>LAU</i>	<i>Lokalna administrativna jedinica</i>

<i>LEADER</i>	<i>Akronim izveden iz francuskog jezika - Liaison Entre Actions de Development de l'Économie Rural – Veze između ruralne ekonomije i razvojnih akcija</i>
<i>LEE</i>	<i>Lista prihvatljivih troškova</i>
<i>UG</i>	<i>Uslovno grlo</i>
<i>LUCF</i>	<i>Promjena korišćenja zemljišta i šumarstvo</i>
<i>m²</i>	<i>Kvadratni metar</i>
<i>m³</i>	<i>Kubni metar</i>
<i>M&E</i>	<i>Monitoring i evaluacija</i>
<i>UT</i>	<i>Upravljačko tijelo</i>
<i>MPŠV</i>	<i>Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede</i>
<i>OM</i>	<i>Odbor za monitoring</i>
<i>MIDAS</i>	<i>Projekat institucionalnog razvoja i jačanja poljoprivrede Crne Gore</i>
<i>mil.</i>	<i>Milion</i>
<i>CG</i>	<i>Crna Gora</i>
<i>MONSTAT</i>	<i>Uprava za statistiku Crne Gore</i>
<i>MW</i>	<i>Megavat</i>
<i>NRDM</i>	<i>Mreža za ruralni razvoj Crne Gore</i>
<i>N2000</i>	<i>Natura 2000</i>
<i>NAO</i>	<i>Nacionalni službenik za ovjeravanje</i>
<i>NF</i>	<i>Nacionalni fond</i>
<i>NVO</i>	<i>Nevladina organizacija</i>
<i>NIPAC</i>	<i>Nacionalni IPA koordinator</i>
<i>NIS</i>	<i>Nacionalna inventura šuma</i>
<i>NMS</i>	<i>Nacionalni minimalni standardi</i>
<i>NMVOC</i>	<i>Nemetanska isparljiva organska jedinjenja</i>
<i>NRDS</i>	<i>Nacionalna strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja</i>
<i>NRL</i>	<i>Nacionalna referentna fitosanitarna laboratorija</i>
<i>NUTS</i>	<i>Nomenklatura teritorijalne jedinice za statistiku</i>
<i>OECD</i>	<i>Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj</i>
<i>OS</i>	<i>Operativna struktura</i>
<i>ZOP</i>	<i>Zaštićena oznaka porijekla</i>
<i>ZGO</i>	<i>Zaštićena geografska oznaka</i>
<i>PRAG</i>	<i>Praktični vodič kroz procedure ugovaranja pomoći za zemlje koje nijesu članice EU</i>
<i>RAS</i>	<i>Recirkulacioni sistemi akvakulture</i>
<i>RBD</i>	<i>Slivno područje rijeke</i>
<i>RTCP Projekat</i>	<i>Projekat razvoja klastera i transformacije ruralnih područja</i>
<i>RR</i>	<i>Ruralni razvoj</i>
<i>UzN</i>	<i>Uprava za nekretnine</i>
<i>SS</i>	<i>Sektorski sporazum</i>
<i>mHE</i>	<i>Male hidroelektrane</i>
<i>SIDA</i>	<i>Švedska međunarodna razvojna agencija</i>
<i>SO</i>	<i>Standardni ekonomski rezultat (eng. Standard output)</i>
<i>SWG RRD</i>	<i>Stalna radna grupa za regionalni ruralni razvoj Jugoistočne Evrope</i>
<i>SWOT analiza</i>	<i>Analiza prednosti, slabosti, mogućnosti i prijetnji</i>
<i>t</i>	<i>Tona</i>
<i>TA</i>	<i>Tehnička pomoć</i>
<i>TAIEX</i>	<i>Instrument za tehničku pomoć i razmjenu informacija</i>
<i>TF</i>	<i>Povjerenički fond</i>
<i>UN</i>	<i>Ujedinjene nacije</i>
<i>UNDP</i>	<i>Program Ujedinjenih nacija za razvoj</i>
<i>UNFCCC</i>	<i>Okvirna konvencija Ujedinjenih nacija o klimatskim promjenama</i>
<i>USAID</i>	<i>Agencija Sjedinjenih američkih država za međunarodni razvoj</i>
<i>VR</i>	<i>Vinogradarski registar</i>
<i>SB</i>	<i>Svjetska banka</i>
<i>ZB</i>	<i>Zemlje Zapadnog Balkana</i>
<i>WFD</i>	<i>Okvirna direktiva o vodama</i>
<i>WTTC</i>	<i>Svjetski savjet za turizam i putovanja</i>

1. NASLOV IPA PROGRAMA RURALNOG RAZVOJA

Program razvoja poljoprivrede i ruralnih područja u Crnoj Gori u okviru IPARD III Programa 2021-2027.

2. ZEMLJA KORISNICA

Crna Gora

2.1. Geografsko područje obuhvaćeno Programom

Prema važećem Zakonu o teritorijalnoj organizaciji Crne Gore, teritorija Crne Gore se dijeli na 24 opštine, uključujući Glavni grad Podgoricu, opštinu u okviru Glavnog grada i Prijestonicu Cetinje.

Prema Upravi za statistiku Crne Gore - MONSTAT, Crna Gora je jedan statistički region na sva tri nivoa NUTS-a. Dalja podjela na lokalne administrativne jedinice: LAU1 (Local Administrative Unit 1) ekvivalentna je crnogorskim opštinama (24 ukupno), a LAU2 naseljima, kojih je ukupno 1.307.

3. OPIS TRENUTNE SITUACIJE, SWOT ANALIZA I IDENTIFIKACIJA POTREBA

3.1. Opšti socio-ekonomski kontekst geografskog područja

Crnogorski demografski trendovi

Crna Gora se nalazi u jugoistočnoj Evropi i ima površinu od 13.888¹ km², što predstavlja 0,31% ukupne površine EU-27. Ukupna dužina kopnenih granica iznosi 614 km. Na zapadu i dijelom sjeverno graniči se sa Bosnom i Hercegovinom (225 km ili 36,6% ukupne kopnene granice); na sjeveru i sjeveroistoku sa Srbijom i Kosovom* (203 km ili 33,1%), na jugoistoku sa Albanijom (172 km ili 28%) a na jugozapadu sa Hrvatskom (14 km ili 2,3%). Dužina obale Jadranskog mora iznosi 293,5 kilometara.

Prema podacima iz prethodnog popisa, koji je 2011. godine sprovela Uprava za statistiku Crne Gore, Crna Gora ima 620.029 stanovnika, dok je prema podacima procjene Uprave za statistiku Crne Gore sredinom 2020. godine Crna Gora imala 621.306 stanovnika. Gustina naseljenosti iznosi 44,76 stanovnika po km² u prosjeku, što Crnu Goru svrstava u zemlje sa najnižom gustinom naseljenosti u Evropi (izuzev nordijskih zemalja). Prema Ustavu Crne Gore, Glavni grad je Podgorica, sa 190.488 stanovnika, dok u Prijestonici Cetinje živi 15.046 stanovnika.

Tabela 1: Stanovništvo u Crnoj Gori, ukupno i po regionima, 2003-2020²

Region	Stanovništvo, popis 2003.		Stanovništvo, popis 2011.		Stanovništvo, procjena sredinom 2020. godine	
	Ukupno	%	Ukupno	%	Ukupno	%
Primorski	145.847	23,52	148.683	23,98	155.050	24,96
Centralni	279.419	45,06	293.509	47,34	304.946	49,08
Sjeverni	194.879	31,42	177.837	28,68	161.310	25,96
Ukupno	620.145	100,00	620.029	100,00	621.306	100,00

Izvor: Uprava za statistiku Crne Gore - popis 2003, popis 2011. i procjena sredinom 2020. godine

Postoji očigledan trend koji se odnosi na masovnu migraciju stanovništva iz Sjevernog regiona Crne Gore u Centralni i Primorski region, prema podacima iz posljednje tri decenije, kako je i prikazano u tabeli 2.

¹ Statistički godišnjak, 2019.

* Ovaj naziv ne dovodi u pitanje stavove o statusu, i u skladu je sa UNSCR 1244/1999 i mišljenjem ICJ o proglašenju nezavisnosti Kosova

² Negativan trend stanovništva za period 2003-2011. godine rezultat je različitih metodologija primijenjenih tokom vršenja popisa 2011. godine i procjene izvršene sredinom 2020. godine.

Tabela 2: Neto migracije po regionima, 2011-2020.

Godina	Sjeverni	Centralni	Primorski
	Neto migracije		
2011.	-1.407	768	639
2015.	-1.189	671	518
2020.	-907	541	366

Izvor: Uprava za statistiku Crne Gore

Crna Gora spada u kategoriju zemalja s veoma starom populacijom i u prethodnih pedeset godina prirodni priraštaj stanovništva je opao za 60%.

Tabela 3: Stanovništvo po starosnoj strukturi, %

Godina	Starosna grupa		
	Godine 0-14	Godine 15-64	65 i više
2003.	20,7%	67,2%	12,1%
2011.	19,0%	68,0%	13,0%
2020.	17,9%	66,3%	15,8%

Izvor: Uprava za statistiku Crne Gore

U pogledu polne strukture stanovništva Crne Gore, razlika je u korist žena, ali se ta razlika smanjuje iz popisa u popis.

Tabela 4: Stanovništvo u Crnoj Gori po polnoj strukturi

Godina popisa	Ukupno	Muški	Ženski	Odnos polova (%)	
				Muškarci	Ženski
2003.	620.145	305.225	314.920	49,2	50,8
2011.	620.029	306.236	313.793	49,4	50,6
2020.	621.306	307.210	314.096	49,4	50,6

Izvor: Uprava za statistiku Crne Gore - popis 2003, 2011, i procjena sredinom 2020. godine

Definicija ruralnog područja

Prema OECD metodologiji, cjelokupna teritorija Crne Gore mogla bi se smatrati ruralnom. Međutim, imajući u vidu izražene nejednakosti između teritorijanih jedinica na lokalnom nivou (opština) i uzimajući u obzir ostale specifičnosti Crne Gore, za definisanje ruralnih područja predlaže se pristup za definisanje ruralnih područja opisan u Aneksu II – Ruralna i planinska područja.

Najčešće primjenjivana metodologija za definisanje ruralnih područja jeste OECD metodologija, prema kojoj se zajednica smatra ruralnom ako je gustina naseljenosti manja od 150 stanovnika po km², dok se zajednica smatra urbanom ako je gustina naseljenosti veća od 150 stanovnika po km².

Ruralna područja na regionalnom nivou dalje se klasifikuju na sljedeći način:

1. Pretežno ruralno područje – više od 50% populacije živi u ruralnim lokalnim zajednicama;
2. Prelazni regioni – između 15% i 50% populacije regiona živi u ruralnim lokalnim zajednicama;
3. Pretežno urbani region – manje od 15% populacije regiona živi u ruralnim lokalnim zajednicama.

Posmatranjem tri regiona Crne Gore (Sjeverni, Centralni i Primorski), prema OECD metodologiji, Sjeverni region obuhvata 15 opština, i to je pretežno ruralno područje (59,7% stanovnika živi u ruralnim lokalnim zajednicama), dok Primorski (41,7%) i Centralni (20,4%) regioni spadaju u prelazne regione.

Tabela 5: Prukaz urbanih/ruralnih područja na regionalnom nivou, prema OECD metodologiji

Region	Broj Stanovnika	Gradsko stanovništvo		Ruralno stanovništvo	
		Broj	%	Broj	%
Primorski	148.683	86.707	58,3	61.976	41,7
Centralni	293.509	233.640	79,6	59.869	20,4
Sjeverni	177.837	71.673	40,3	106.164	59,7
Ukupno	620.029	392.020	63,2	228.009	36,8

Izvor: Uprava za statistiku Crne Gore - popis 2011.

Ekonomski i društveni značaj poljoprivrede

Sektori turizma, energetike i poljoprivrede imaju važnu ulogu u ekonomiji Crne Gore. Značaj sektora poljoprivrede ogleda se u njenom visokom učešću u ukupnom BDP-u. U 2020. godini, udio sektora poljoprivrede, šumarstva i ribarstva iznosio je 7,6% BDP-a, što je za 1,2% više u odnosu na 2019. godinu. Rast udjela sektora poljoprivrede, šumarstva i ribarstva izazvan je pandemijom virusa COVID 19, koja je dovela do smanjenja poslovanja u određenim granama (turizma, trgovina, itd.). Zahvaljujući dobijenim izvoznim brojevima EU, sve je veći broj crnogorskih kompanija koje svoje proizvode plasiraju na tržište EU.

Tabela 6: Udio poljoprivrede, šumarstva i ribarstva u BDP-u za period 2014-2020. (000 EUR)

Indikator	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.
Bruto vrijednost proizvodnje	451.061	483.662	476.353	483.654	515.240	519.596	451.061
BDP u poljoprivredi, šumarstvu i ribarstvu (000 EUR)	280.086	294.597	295.310	294.655	313.933	316.541	316.214
Udio poljoprivrede, šumarstva i ribarstva u BDP (%)	8,1	8,1	7,5	6,9	6,7	6,4	7,6

Izvor: Uprava za statistiku Crne Gore

Zaposlenost

Prema podacima Uprave za statistiku Crne Gore (anketa o radnoj snazi) za 2020. godinu ukupan broj aktivnog stanovništva u Crnoj Gori iznosi 267.200. Od tog broja 219.400 lica je zaposleno, dok je nezaposlenih lica bilo 47.800. Najviši procenat nezaposlenosti je u starosnoj grupi od 15-24 godine (36%).

Prema podacima ISPG iz 2016. godine, na 43.791 porodičnih poljoprivrednih gazdinstava bilo je 99.236 radno angažovanih lica. Ovih 43.791 poljoprivrednih gazdinstava posjeduje 255.845,8 ha ukupnog korišćenog poljoprivrednog zemljišta, odnosno, prosječno poljoprivredno gazdinstvo ima 5,84 ha poljoprivrednog zemljišta.

Tabela 7: Poljoprivredna gazdinstva na osnovu korišćenog poljoprivrednog zemljišta, ekonomske veličine i radne snage

	Broj gazdinstava	Korišćeno poljoprivredno zemljište, u ha	Prosječna površina korišćenog poljoprivrednog zemljišta po gazdinstvu (ha)	Radna snaga na poljoprivrednim gazdinstvima
Poljoprivredna gazdinstva	43.791	255.845,8	5,84	99.236

Izvor: ISPG - Istraživanje o strukturi poljoprivrednih gazdinstava 2016. (Uprava za statistiku Crne Gore)

Do početka 2021. godine, oko 13.900 poljoprivrednih gazdinstava upisano je u Registar poljoprivrednih gazdinstava, čime su stekli mogućnost da apliciraju za podršku kod Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i

vodoprivrede kroz mjere podrške iz Agrobudžeta. Ostala gazdinstva, koja nijesu upisana u Registar poljoprivrednih gazdinstava su gazdinstva koja nijesu korisnici nacionalnih subvencija i proizvode za podmirivanje sopstvenih potreba.

Na ukupnom nivou, članovi gazdinstva (nosilac i ostali zaposleni članovi) imaju u prosjeku 0,47³ GJR (godišnjih jedinica rada) za rad na gazdinstvu (radna snaga na porodičnom poljoprivrednom gazdinstvu GJR/Ukupna radna snaga na gazdinstvu).

Tabela 8: Radna snaga na porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima po starosnim grupama i godišnjoj jedinici rada (GJR⁴)

Kategorija	Ukupan broj zaposlenih				GJR	
	Poljoprivredni popis 2010. godine	%	ISPG 2016.	%	Broj	%
Do 24 godine	6.717	6,8	7.381	7,43	2.304,9	5,0
Od 24-34 godine	11.340	11,5	10.562	10,64	4.838,6	10,4
Od 35-44 godine	15.675	15,9	14.816	14,93	7.606,8	16,4
Od 45-54 godine	21.562	21,9	20.689	20,84	10.447,9	22,5
Od 55-64 godine	19.849	20,2	22.495	22,66	10.001,6	21,5
65 godina i više	23.198	23,6	23.293	23,47	11.273,3	24,3
Crna Gora, ukupno	98.341	100,0	99.236	100,0	46.473,0	100,0

Izvor: Uprava za statistiku Crne Gore, Poljoprivredni popis (2010.) i ISPG (2016.)

Broj od 46.473 godišnjih jedinica rada na porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima jedan je od najboljih dokaza koliko je poljoprivreda značajna, ne samo za ekonomiju, već i za crnogorsko društvo u cjelini.

Struktura ukupnog broja radno angažovanih lica na porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima prema obrazovanju je sljedeća:

- Bez obrazovanja 3,89%,
- Nezavršeno osnovno obrazovanje 5,81%,
- Osnovno obrazovanje 27,93%,
- Srednje obrazovanje bilo kojeg profila 53,26%,
- Više i visoko obrazovanje 9,09%.

3.2. Rezultati poljoprivrede, šumarstva i sektora hrane

Karakteristike poljoprivrede, šumarstva i sektora hrane

Struktura poljoprivrednog zemljišta je nepovoljna s aspekta veličine poljoprivrednih gazdinstava u poređenju s veličinom poljoprivrednih gazdinstava u zemljama članicama Evropske unije i zemljama regiona. Prema podacima iz Istraživanja o strukturi poljoprivrednih gazdinstava (Uprava za statistiku Crne Gore), prosječna površina korišćenog poljoprivrednog zemljišta, po gazdinstvu, u Crnoj Gori iznosi 5,84 ha. Međutim, treba uzeti u obzir činjenicu da 58% poljoprivrednih gazdinstava posjeduje do 2 ha zemljišta, što ukazuje na to da je korišćeno poljoprivredno zemljište veoma isparcelisano, što dodatno negativno utiče na potpunu iskorišćenost. Grafikon ispod prikazuje broj gazdinstava po veličini poljoprivrednog zemljišta.

³ Radnu snagu na porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima čine nosioci gazdinstva, drugi članovi porodice koji rade na gazdinstvu i druga regularno zaposlena lica (koja nijesu članovi porodice).

⁴ Kako je navela Uprava za statistiku Crne Gore, angažman s punim radnim vremenom izračunat je pomoću godišnje jedinice rada (GJR) kao ekvivalent zapošljavanja. Vrijeme provedeno u radu na gazdinstvu zapravo je vrijeme provedeno u radu u poljoprivredi, isključujući rad na gazdinstvu. Puno radno vrijeme u Crnoj Gori od 1.800 sati uzima se kao minimum (225 radnih dana od osam časova svakog dana). Rad na gazdinstvu odvojen je od dodatnih aktivnosti.

Tabela 9: Broj gazdinstava prema veličini poljoprivrednog zemljišta

Veličina gazdinstva (ha)	Broj poljoprivrednih domaćinstava	Veličina gazdinstva (ha)	Broj poljoprivrednih domaćinstava
Bez zemljišta	311	6,00≤8,00	2.164
<0,10	1.560	8,00≤10,00	1.082
0,10≤0,50	10.590	10,00≤15,00	1.584
0,50≤1,00	5.815	15,00≤20,00	1.042
1,00≤2,00	7.363	20,00≤30,00	1.029
2,00≤3,00	3.895	30,00≤50,00	900
3,00≤4,00	2.511	50,00≤100,00	587
4,00≤5,00	1.600	Iznad 100,00	296
5,00≤6,00	1.462		

Izvor: Uprava za statistiku Crne Gore, 2016.

Površine pod **livadama i pašnjacima** neznatno se povećavaju u periodu 2016-2021. Prirodne livade imaju relativno niske prinose, jer se agro-tehničke mjere bilo koje vrste ne primjenjuju na značajnom dijelu ovih livada. Prirodne livade i pašnjaci, s najvećim potencijalom za proizvodnju stočne hrane, sve su izloženiji procesima degradacije, što se odražava kroz nepovoljne promjene botaničkog sastava, povećano učešće bezvrijednih i štetnih biljnih vrsta, i slično.

Nekorišćeno poljoprivredno zemljište, kako u privatnom tako i u državnom vlasništvu, predstavlja značajan potencijal za povećanje poljoprivredne proizvodnje.

Tržište zemljišta je nerazvijeno. Neriješeni imovinsko-pravni odnosi (neriješeni ostavinski postupci, pravo korišćenja pašnjaka, zemljište koje je predmet restitucije, itd.) predstavljaju ogroman problem poljoprivrednicima, posebno prilikom apliciranja za programe podrške.

Nizak nivo organizovanja, odnosno udruživanja poljoprivrednih gazdinstava (negativno iskustvo sa socijalističkim zadrugama), odsustvo procesa njihovog uključivanja u veće oblike organizovanja i druge oblike saradnje direktno utiču na nivo konkurentnosti i tržišne pozicioniranosti.

Struktura gazdinstava i prosječna veličina gazdinstva ukazuju na nizak investicioni potencijal, a samim tim i nizak nivo tehničko-tehnološke opremljenosti, što određuje dalju modernizaciju u kombinaciji s mjerama diverzifikacije, a u cilju podizanja nivoa ekonomske održivosti.

Udaljenost i razućenost sela jedan je od strukturnih nedostataka. Prema fizionomskoj strukturi, ruralna naselja na teritoriji Crne Gore klasifikovana su u sela razbijenog tipa, koja karakteriše razućenost stambenih objekata. Konfiguracija zemljišta dodatno komplikuje povezivanje susjednih sela, a samim tim uspostavljanje i održavanje infrastrukture zahtijeva značajnu pažnju.

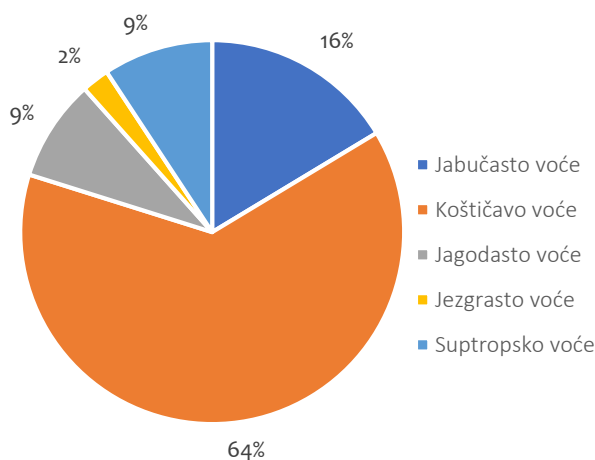
Biljnu proizvodnju odlikuje kombinovani vid proizvodnje, uglavnom na malim porodičnim gazdinstvima. Pošto je jasno da su resursi zemljišta mali, osnovni fokus razvoja mora da bude na konkurentnosti kvalitetom. Ovo je vrlo razumljiv koncept koji podrazumijeva veliki broj sinhronizovanih promišljanja, akcija i napora, kako institucije tako i samih proizvođača.

Voćarstvo

Prema SPG iz 2016. godine, ukupna površina korišćenog poljoprivrednog zemljišta u Crnoj Gori iznosila je 255.845,8 hektara, a obradivo zemljište 14.512 ha. Od toga, voće se proizvodi na oko 2.551 ha, što predstavlja 17 % obradivih površina. Parcele su često male, negrupisane i teško pristupačne, što predstavlja značajan faktor ograničenja u ovom vidu proizvodnje.

Oko 20.000 do 30.000 t različitih vrsta voća godišnje se proizvode u Crnoj Gori, uglavnom šljive, jabuke, breskve, kruške i mandarine, a prosječan rast proizvodnje iznosi 6,8% godišnje. U proizvodnji voća dominiraju šljive i jabuke, koje u prosjeku čine oko 80% ukupne količine voća proizvedenog u Crnoj Gori.

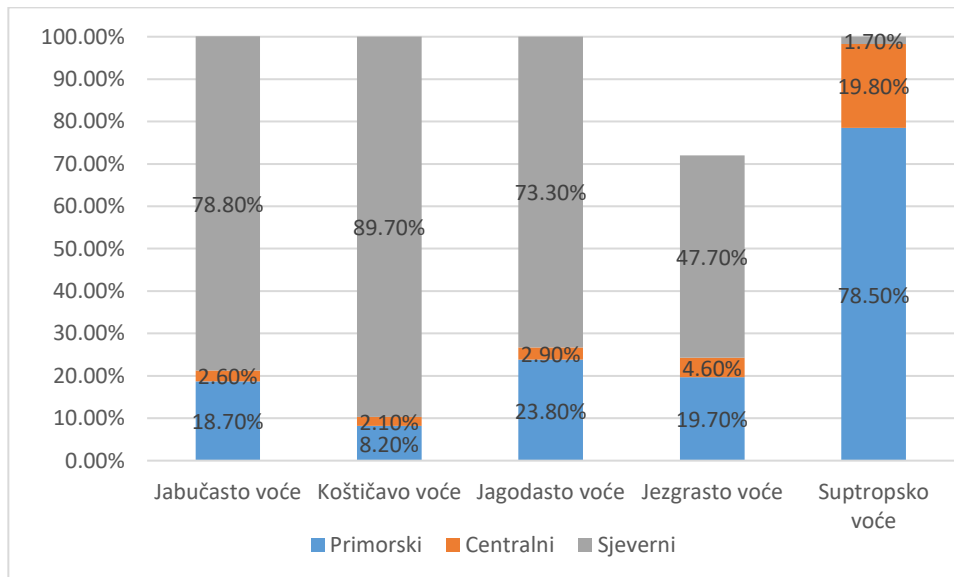
Grafikon 1: Struktura proizvodnje voća

Izvor: MPŠV - Registar poljoprivrednih gazdinstava

U strukturi površina pod voćem, u svim grupama, dominira sjeverni region sa preko 70% udjela, izuzev u suptropskom voću (agrumi, nar, smokve) gdje je dominantan udio primorskog regiona.

Grafikon 2: Struktura površina po grupama voća, po regionima

Izvor: MPŠV - Registar poljoprivrednih gazdinstava

Povrće

Proizvodnja povrća u Crnoj Gori u prethodnih deset godina se u prosjeku zasniva na oko 3,800 ha, što čini 28% ukupnih obradivih površina. Površine pod povrćem imaju prosječan godišnji rast od 2,8%, a ukupna prosječna proizvodnja povrća u posljednjih 10 godina iznosi 72.000 t s prosječnom godišnjom stopom rasta od 4%.

Teško-kvarljivo povrće (krompir, crni luk, šargarepa, kupus, boranija i grašak) dominira u ukupnim površinama pod povrćem u Crnoj Gori s udjelom od 67%, u strukturi proizvodnje ima udio od 59%, dok u strukturi uvoza čini 42% uvoza povrća.

Kvarljivo povrće (lubenice, paradajz, paprike, dinje i krastavci) čine 33% ukupne proizvodnje povrća. U 2019. godini, kvarljivo povrće gajilo se na blizu hiljadu hektara, što čini 22,6% površina pod povrćem, a ukupno je proizvedeno 30.800 t.

Tabela 10: Proizvodnja povrća u t

Godina	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Crni luk	2.151,40	2.341,60	2.473,40	2.667,90	2.739,60	2.532,10
Paradajz	3.533,30	3.935,80	4.464,10	4.767,70	4.865,90	4.444,10
Paprika	4.042,90	4.499,60	5.643,80	5.479,20	5.546,00	5.180,30
Boranija	837,50	855,50	931,70	931,10	232,90	251,10
Dinja	1.279,70	1.368,90	1.744,80	1.724,60	1.817,20	1.861,10
Lubenica	15.260,00	20.194,00	17.413,00	17.538,00	18.107,00	17.406,00
Krastavac	1.511,60	1.821,70	1.962,50	1.894,70	1.972,50	1.964,10
Krompir	31.096,00	35.445,00	39.504,00	36.631,00	34.888,00	35.462,00
Kupus	10.442,00	10.623,00	12.258,00	12.440,00	12.509,00	11.381,00
Ostalo povrće	5.037,20	5.464,10	6.685,20	6.545,20	6.869,10	6.868,80
Ukupno	75.191,60	86.549,20	93.080,50	90.619,40	89.547,20	87.350,60

Izvor: Uprava za statistiku Crne Gore

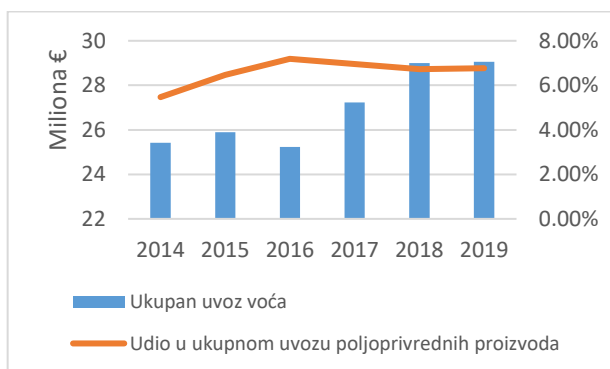
U regionalnoj rasprostranjenosti kvarljivog povrća, izražena je dominacija centralnog regiona i značajnog dijela primorskog regiona, dok kod nekvarljivog povrća centralni i sjeverni regioni imaju otprilike jednake udjele.

Nedostatak adekvatnih skladišnih kapaciteta u sektoru povrća ograničava mogućnost prodaje. Profesionalni proizvođači, iako nemaju velike zemljišne posjede, iz raspoloživih resursa izvlače maksimum.

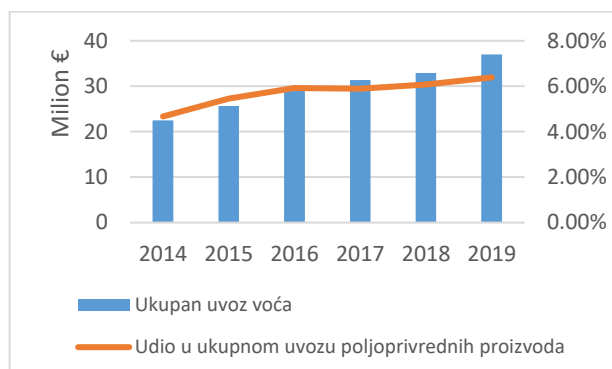
Dodavanjem vrijednosti primarnoj proizvodnji proizvođači produžavaju sezonu prodaje, stabilizuju prihode i zauzimaju mjesto na domaćem tržištu. U Centralnom registru registrovanih objekata koji vodi UBHVFP upisano je 65 poljoprivrednih gazdinstava koja se bave preradom voća i 7 poljoprivrednih gazdinstava koja se bave preradom povrća (proizvodnja malih količina primarnih proizvoda neživotinjskog porijekla proizvedenih na porodičnom poljoprivrednom gazdinstvu).

Crna Gora je neto uvoznik u sektoru voća i povrća. Razlozi za to su ograničeni resursi, mali broj profesionalnih proizvođača koji primjenjuju savremene tehnologije proizvodnje, relativno niski prosječni prinosi dominantnih voćarskih i povrtarskih kultura.

Grafikon 3: Ukupan uvoz voća (lijevo, u mil. eura) i udio u ukupnom uvozu poljoprivrednih proizvoda (desno) u periodu 2014-2019.

Grafikon 4: Ukupan uvoz povrća (lijevo) i udio u ukupnom uvozu poljoprivrednih proizvoda (desno) u periodu 2014-2019.

Izvor: UN Comtrade

Unapređivanje proizvodnje prvenstveno treba usmjeriti u pravcu povećanja iskoristivosti površina po jedinici mjere, investiranjem u nove tehnologije i opremanjem proizvodnih zasada i kapaciteta. Potrebno je osavremeniti proizvodnju u zaštićenom prostoru korišćenjem kvalitetnijih inputa, savremenih plastenika/staklenika, savremene sisteme navodnjavanja s fertigacijom, itd. Uvođenje hidroponije kao standarda u visokointenzivnoj proizvodnji je sljedeća stepenica u razvoju, kojom se dobija značajno veći prinos i kvalitet proizvoda. Kod kvarljivog povrća, unapređenje proizvodnje u narednom periodu treba da bude usmjereno na potpuno mehanizovanje proizvodnog procesa, upotrebu visokorodnih hibrida, primjereno navodnjavanje i upotrebu kvalitetnih inputa, prije svega đubriva.

Povećanjem kvaliteta proizvoda mogu se značajno povećati šanse za njihov plasman, posebno kroz turizam i oznake kvaliteta, gdje su potrošači spremni da plate veću cijenu nego inače.

Koncentracija na turističku sezonu sa premijum proizvodima, atraktivnim asortimanom, adekvatnim pakovanjem i prezentacijom proizvoda na tržištu moguće je u velikoj mjeri supstituisati uvoz i unaprijediti plasman domaćih proizvoda na domaćem tržištu.

Razvoj novih poljoprivrednih proizvoda je od suštinske važnosti za poljoprivredu Crne Gore. Održiva poljoprivreda i lanac vrijednosti hrane su prepoznati kao prioritetni sektor u Strategiji pametne specijalizacije Crne Gore 2019 – 2024⁵, razvoj novih poljoprivrednih proizvoda kao jedan od prioriteta. Da bi se voće i povrće koje proizvođači proizvode i prodaju prepoznalo kao gotov proizvod, potrebno je uložiti u mnoge proizvodne segmente, kao što su proizvodna tehnologija, asortiman, kvalitet, oznake kvaliteta, pakovanje, označavanje i promocija, i slično. Standardi bezbjednosti hrane i kvaliteta samo su uslov za stavljanje voća i povrća na tržište, ali je pozicioniranje na tržištu značajno složeniji proces.

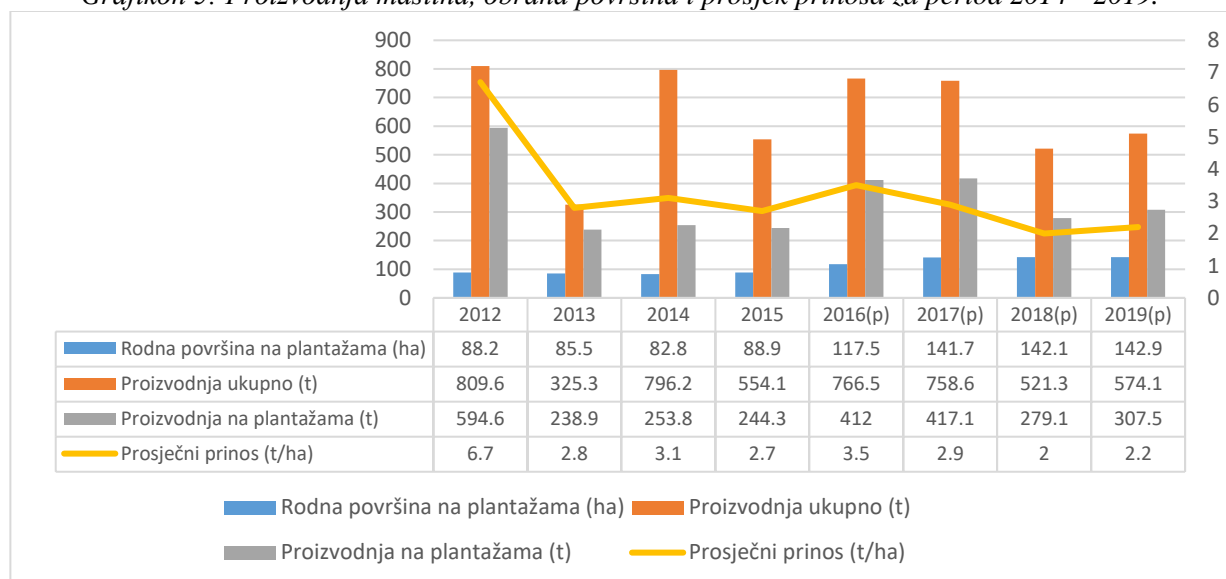
Maslinarstvo

U Crnoj Gori, sektor maslinarstva zauzima značajno mjesto, ne toliko prema značaju ukupne vrijednosti proizvodnje, već u njegovoj specifičnosti i značaju tradicije. Maslinarstvo kao grana preovlađuje u primorskom području Crne Gore, gdje je oko 500.000 stabala maslina zasađeno na oko 3.400 ha ukupne površine, prosječne starosti preko 200 godina. Ove parcele su uglavnom pod starim, ekstenzivnim zasadima, najčešće na manje pristupačnim terenima i usitnjenim parcelama.

S velikim brojem starih stabala maslina i starih maslinjaka kao što su Valdanos sa 80.000 stabala i Luštica sa oko 20.000 stabala, sektor maslinarstva ima jedinstvene konkurentne prednosti koje se mogu iskoristiti za marketing, promociju i razvoj jedinstvenih proizvoda i usluga.

⁵ https://www.s3.me/sites/default/files/2019_12/Strategija_pametne_specijalizacije_Crne_Gore_2019-2024.pdf

Grafikon 5: Proizvodnja maslina, obrana površina i prosjek prinosa za period 2014 - 2019.⁶

Izvor: Uprava za statistiku Crne Gore, 2020.

U registar poljoprivrednih gazdinstva upisano je 616 proizvođača maslina s prosječnom veličinom maslinjaka od 0,42 ha. Od ukupnog broja upisanih proizvođača maslina, 409 su proizvođači s površinom ispod 0,5 ha, dok je upisano svega 9 proizvođača maslina s površinom iznad 3 ha. Najveći registrovani maslinjak ima površinu od 4,87 ha. Prosječan prinos berbe u sektoru maslinarstva je veoma skroman i kreće se između 2 i 3 t/ha, što, između ostalog, odražava visoku starost maslinjaka i nepotpuni prinos novih zasada.

Trenutno u Crnoj Gori postoji 8 registrovanih uljara za maslinovo ulje, s proizvodnim kapacitetom od 250-500 kg/h. Najveći dio ploda masline se prerađuje u ulje (90%), a mali dio se konzervira za sopstvenu upotrebu. Potrošnja maslinovog ulja u Crnoj Gori relativno je niska, 0,5 l po glavi stanovnika, na godišnjem nivou.

Crnogorsko maslinarstvo karakterišu varijacije u godišnjim prinosima, što je najčešće posljedica nepravilnog i nepotpunog sprovođenja agrotehničkih mjera. Prinosi variraju od 300 t maslina godišnje u slabijim godinama, do 2.600 t maslina u rekordnim godinama prinosa (2012.).

Nijedno maslinovo ulje nema uspješno zaštićen naziv u okviru ovog programa kvaliteta u Crnoj Gori, uprkos očiglednom postojanju ključnih osnovnih parametara neophodnih za takvu registraciju.

Postoji značajan rast broja analiziranih uzoraka maslinovog ulja i povećan udio ulja koji se klasifikuju kao ekstra djevičanska, što odražava jačanje svijesti proizvođača maslinovog ulja o značaju pravilne analize i obilježavanja njihovih proizvoda.

Maslinari u Crnoj Gori uglavnom se okupljaju u osam udruženja maslinara (sa gotovo 4.000 članova). Veliki broj njihovih aktivnosti usmjeren je na: edukaciju i informisanje poljoprivrednika o savremenim metodama primarne proizvodnje, preradu i skladištenje, organoleptičke analize, obilježavanje i druge aspekte prodaje maslinovog ulja i marketinga, saradnju s MPŠV i drugim relevantnim institucijama, saradnju sa savjetodavnom službom u sprovođenju programa suzbijanja štetočina/bolesti, učešće u raznim razvojnim projektima i programima, i slično.

Većina maslinjaka u Crnoj Gori pruža odlične mogućnosti za sinergiju s turizmom; uključivanje u različite aktivnosti s ciljem diverzifikacije proizvodnje maslinovog ulja, kombinujući poljoprivredu s razvojem turizma, nudeći ugostiteljske usluge, uključujući degustacije maslinovog ulja, obilaske maslinjaka, gastronomske događaje, izradu suvenirna, i slično.

Vinogradarstvo i vinarstvo

⁶ Prosječan prinos (t/ha) u grafikonu iznad odnosi se na proizvodnju u zasadima.

U poređenju s površinama pod vinogradima vodećih vinogradarskih zemalja u svijetu, površine pod vinogradima u Crnoj Gori nijesu velike. Međutim, u poređenju s površinama pod drugim poljoprivrednim kulturama ili površinama pod vinogradima u susjednim zemljama, Crna Gora ima značajne površine pod vinogradima, imajući u vidu ukupnu površinu zemlje i potrebe stanovništva i turista. Na osnovu podataka Uprave za statistiku Crne Gore, ukupne površine pod vinogradima, uključujući i savremene zasade vinograda i zasade u okućnicama, iznosile su 2.991,5 ha u 2019. godini. U proteklih deset godina, površina pod vinogradima u Crnoj Gori povećala se za 285,6 ha, s godišnjim porastom od gotovo 1%. S obzirom da je novom rejonizacijom vinogradarskih proizvodnih područja u 2017. godini proširena oblast u kojoj je moguće uspješno uzgajati vinovu lozu i proizvoditi grožđe i vino visokog kvaliteta, postoje uslovi za intenzivnije podizanje vinograda, posebno u oblastima u kojima ne mogu da se uzgajaju druge poljoprivredne kulture.

Tabela 11: Ukupne površine pod vinogradima, po godinama (ha) 2014-2019.

Godina	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Površine pod svim vinogradima	2.847,4	2.852,1	2.976,8	2.966,3	2.954,5	2.991,5

Izvor: Sektorske analize

Glavna odlika sektora vinogradarstva i vinarstva Crne Gore je da jedan privredni subjekat - vinarija „13. jul – Plantaže“ posjeduje gotovo 90% površina pod vinogradima (vinogradarske parcele) koje su upisane u Vinogradarski registar (VR), s godišnjom proizvodnjom od 89.411 hl, što iznosi 95,32% ukupne prosječne proizvodnje, i što predstavlja glavni faktor u razvoju sektora vinogradarstva i vinarstva Crne Gore. Drugi dio sektora čine proizvođači, uglavnom porodičnih gazdinstava, s malim vinogradima i malim kapacitetima za proizvodnju vina. Prema podacima MPŠV, u Vinogradarski registar ukupno je upisano 313 vinogradara koji se bave komercijalnom proizvodnjom grožđa, dok je prosječna površina pod vinogradima prilično niska, 0,51 ha.⁷

U Crnoj Gori je registrovano 88 proizvođača vina, od čega se 31 vinarija nalazi u opštini Podgorica, što ukazuje na potrebu aktivnijeg razvoja sektora vina kroz mjere podrške u drugim vinogradarskim područjima.

Prosječan ukupan prinos grožđa po hektaru u Crnoj Gori u posljednjih deset godina (2010–2019.) iznosio je 8,44 t/ha. Ovakav umjereno nizak prinos, uz povoljne ekološke uslove, omogućava proizvodnju visokokvalitetnog grožđa i vina.

U sortnoj strukturi proizvodnje sadnica u proteklim godinama dominirala je proizvodnja sadnica autohtone crnogorske sorte Vranac, koja čini više od 80% proizvodnje sadnica.

Prema podacima iz Vinogradarskog registra, površine pod vinogradima sa stonim sortama namijenjenim proizvodnji stonog grožđa zauzimaju 7,29% ukupne površine svih registrovanih vinograda. Iako se površine pod vinogradima sa stonim sortama nijesu promijenile u posljednje tri godine, svakako postoji mogućnost i potreba da se povećaju i ove površine.

Vinogradarska geografska proizvodna područja u Crnoj Gori podijeljena su u četiri regiona za proizvodnju grožđa i vina, a to su:

1. Vinogradarski region Crnogorski basen Skadarskog jezera koji se sastoji od sedam subregiona: *Kučki, Crmnički, Riječki, Podgorički, Piperski, Katunski, i Bjelopavlički*;
2. *Crnogorsko-primorski* vinogradarski region, u kojem se nalaze četiri subregiona: *Boko-Kotorski, Budvansko-Barski, Ulcinjski i Jadransko zaleđe*;
3. Vinogradarski region Nudo, i
4. Vinogradarski region *Crnogorski sjever*, u okviru kojeg se nalaze četiri subregiona: *Dragaljsko Polje, Nikšićki subregion, Šćepan Polje i Bjelopoljski subregion*.

Crna Gora je uskladila zakonodavstvo u oblasti politike kvaliteta, odnosno, geografskog porijekla sa sistemom ZOP/ZGO u Evropskoj uniji. Trenutno je u Crnoj Gori zaštićeno sedam oznaka porijekla vina: „Crmnica“, „Podgorički subregion“, „Ulcinjnski subregion“, „Boko-Kotorski“, „Nudo“, „Katunska nahija“ i

⁷ U obračun ne ulaze površine preduzeća "13. jul Plantaže AD".

„Bjelopavlički“, kao i dvije geografske oznake vina, a to su: „Crnogorski basen Skadarskog jezera“ i „Crnogorsko primorje“.

Ukupna površina vinogradarskih regiona obuhvaćenih rejonizacijom u Crnoj Gori iznosi 180.700 ha, što predstavlja 13,08% teritorije zemlje.

Spoljna trgovina grožđem ima negativan bilans, dok trgovina vinom ima pozitivan spoljnotrgovinski bilans. Značaj sektora vinogradarstva i vinarstva ogleda se u činjenici da je u proteklih pet godina 26,04% prosječne godišnje vrijednosti izvezenih proizvoda bilo vino.

Glavni problemi koji onemogućavaju podizanje vinograda u uslovima slabije ekonomske moći proizvođača grožđa i vinara su veliki investicioni troškovi za podizanje vinograda i njihovo održavanje. Takođe, povećanje površina pod vinogradima sprečava nemogućnost iznajmljivanja ili kupovine većih parcela za zasnivanje većih vinogradarskih kompleksa u planinskim vinogradarskim područjima.

Nedostatak teške mehanizacije za pripremu zemljišta, odnosno za rigolovanje, podrivanje i duboko oranje, a u nekim slučajevima i nemogućnost njihovog korišćenja zbog konfiguracije terena, značajno usporava podizanje vinograda.

Glavni problemi kod većine proizvođača u preradi grožđa, odnosno proizvodnji vina, su loša oprema i nedostatak moderne tehnologije u prerađivačkim kapacitetima, skladištenju otpada i upravljanju otpadnim vodama. Ovi problemi su najizraženiji kod proizvođača i prerađivača malih kapaciteta.

Stočarska proizvodnja

Ako uporedimo prosječnu površinu korišćenog poljoprivrednog zemljišta i broj uslovnih grla (UG), dolazimo do zaključka da je u Crnoj Gori relativno nisko opterećenje zemljišta UG/ha, od svega 0,53/ha, dok prosječno opterećenje UG/ha u EU-27 iznosi 0,8 UG/ha.

Od ukupno 43.791 poljoprivrednih gazdinstava, prema MONSTAT-u, čak 31.260 se bavi nekim vidom stočarske proizvodnje⁸, što čini 71% svih poljoprivrednih gazdinstava, sa 89.269 goveda, 191.922 ovaca, 31.458 koza, 55.854 svinja, 8.350.705 komada živine i 3.947 konja, magaraca i mazgi.

U pogledu Registra poljoprivrednih gazdinstava, od ukupnog broja registrovanih poljoprivrednih gazdinstava, 7.881 poljoprivrednih gazdinstava u Crnoj Gori bavi se stočarskom proizvodnjom, što je 66,45% ukupnog broja poljoprivrednih gazdinstava. U pojedinim opštinama, kao što su Šavnik i Plužine, ovi procenti su izuzetno visoki - 93%, odnosno 84%. Očigledno je da držanje stoke, bilo za potrebe proizvodnje mlijeka ili mesa jeste najvažnija poljoprivredna djelatnost u Crnoj Gori.

Dominantan način gajenja i ishrane stoke u Crnoj Gori je pašnjački ekstenzivan, koji oslikava specifične prirodne uslove Crne Gore – značajne površine pod pašnjacima i livadama i male površine obradivog zemljišta za proizvodnju stočne hrane za štalski način gajenja.

Pored toga, usitnjenost imanja, odnosno male parcele, dodatno komplikuju intenziviranje poljoprivredne proizvodnje, i stoga bi tržište zemljišta trebalo dalje razvijati kako bi se unaprijedio razvoj sektora stočarstva.

Govedarstvo

Prema Registru životinja UBHVFP, najveći broj gazdinstava drži 2-5 grla, dok 168 gazdinstava drži više od 30 grla goveda. Pored njih, 3.731 gazdinstvo drži od 6-30 grla, pri čemu je prosjek njihovog gazdinstva nešto preko 10 grla.

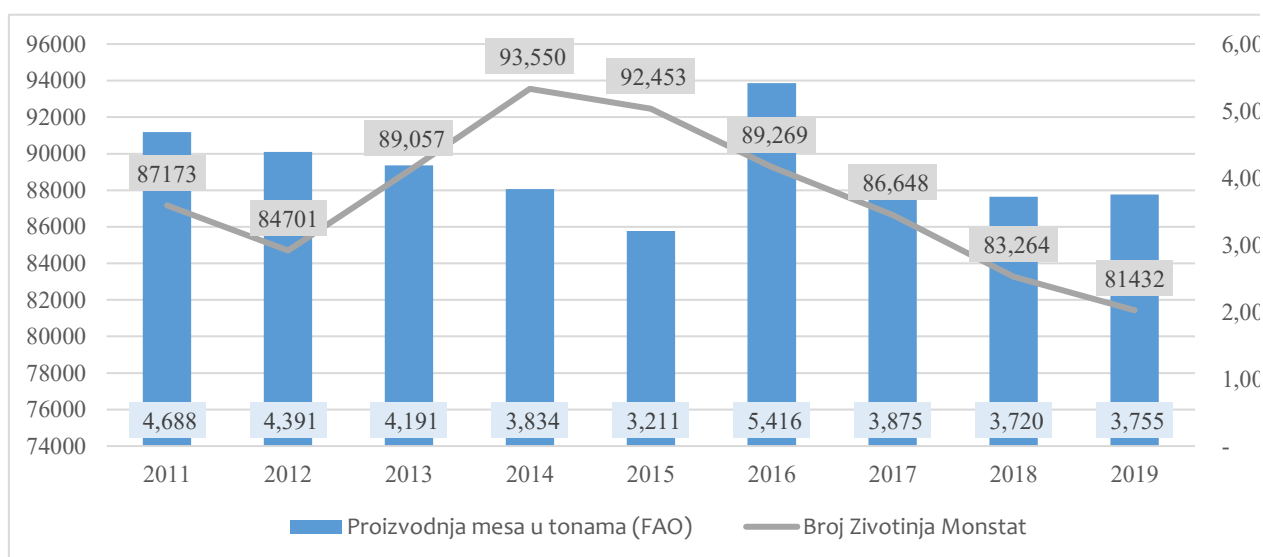
Dominantan način uzgoja i ishrane goveda u Crnoj Gori je pašnjački ekstenzivan, koji oslikava specifične prirodne uslove Crne Gore – značajne površine pod pašnjacima i livadama i male površine obradivog zemljišta za proizvodnju stočne hrane za štalski način gajenja. Ovakva proizvodnja garantuje kvalitetno meso.

Sektorskom analizom prepoznat je neadekvatan rasni sastav, a naročito mali udio tovnih rasa u ukupnom tovu goveda.

---

⁸ ISPG Uprava za statistiku Crne Gore, 2016.

Grafikon 6: Uzgoj goveda i proizvodnja goveđeg mesa

Izvor: Uprava za statistiku Crne Gore, FAO

Mali broj proizvođača se isključivo bavi tovom, koristeći specijalizovane tovnne rase. Iz tog razloga je rasni sastav loš i preovlađuju melezi, i to rasa za proizvodnju mlijeka. U kontrolisanoj populaciji je to udio od 29% dok je u ukupnoj znatno veći. Kada su u pitanju čiste rase, preovlađuju rase za proizvodnju mlijeka, prije svega holštajn-frizijaska sa 26% u kontrolisanoj populaciji. Rase smeđa i simentalac, kao rase dvojnog pravca proizvodnje, dobro su prilagođene na uslove gajenja u Crnoj Gori pa su i široko rasprostranjene. Smeđa rasa, koja je više pašnjačka i koja je bila omiljena rasa malih proizvođača s ekstenzivnim načinom držanja, s promjenom strukture poljoprivrednih gazdinstava u pravcu profesionalizacije, njen udio se smanjuje u korist simentalne rase.

Proizvodnja goveđeg mesa u Crnoj Gori tržišno je orijentisana. Osnovni pokretači rasta jesu rast tražnje u preradi i porast turističke i lokalne tražnje. Tržišna proizvodnja je pretežno locirana na sjeveru Crne Gore zbog boljih zemljišnih uslova, slabijih mogućnosti za zapošljavanje u drugim, uglavnom uslužnim djelatnostima i postojanja prerađivačke industrije.

Procesi ukupnjavanja i profesionalizacije proizvođača, specijalizacije ka tovnim rasama, brendiranja kvaliteta svježeg i prerađenog mesa, rasta industrijske prerade i tražnje za tradicionalnom preradom predstavljaju izazove u ovom sektoru, koji će, iz adekvatne investicije i podrške, dati zadovoljavajući rezultat.

Ovčarstvo

Proizvodnja ovčjeg mesa zasnovana je na poluekstenzivnom i ekstenzivnom načinu uzgoja, koji se obavljaju pretežno u višim predjelima Crne Gore. Zastupljene su rase koje imaju trojnu svrhu – meso, mlijeko i vunu. Držanje specijalizovanih, tipičnih rasa za proizvodnju mlijeka nije zastupljeno, pa je i otkup mlijeka slabo organizovan.

Osnov ovčarske proizvodnje u Crnoj Gori je proizvodnja jagnječeg i ovčjeg mesa s rasama i sojevima ovaca kombinovanih proizvodnih karakteristika. Najčešći je tip pramenka, koji ima više sojeva i populacija uz značajno učešće meleza koje se procjenjuje na preko jedne trećine ukupnog broja. Generalno, rasni sastav je prilagođen uslovima, tipu gajenja i znanjima stočara i ne predstavlja prepreku razvoju, iako bi trebalo da postoji veća introdukcija novih rasa. Prema podacima FAO, u periodu od 2013. do 2018. godine proizvodilo se preko 1.000 tona jagnječeg mesa godišnje. U istom periodu, količina zaklanih životinja u odobrenim klanicama iznosio je od 563 do 824 tona, što ukazuje da je još uvijek široko rasprostranjeno klanje van klanica i da se proizvodnja i promet obavljaju direktnom prodajom.

Tabela 12: Ovčje meso i broj ovaca

Godina	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Proizvodnja mesa u t, - FAO	995	1.043	1.145	1.801	928	1.067	1.991	1.180	1.056	1.147
Broj ovaca - MONSTAT	198.165	208.771	207.047	190.843	204.403	194.636	191.992	189.008	187.021	182.127

Izvor: *Sektorska analiza za meso*

Crna Gora ima dobre prirodne uslove za proizvodnju ovčjeg mesa. Ipak, ova proizvodnja stagnira ili blago opada i očekuje se da će nastaviti da se smanjuje. Razlozi su socijalne prirode, jer je sve manje ljudi koji su spremni da provode vrijeme čuvajući ovce, ma koliko ova proizvodnja bila isplativa. Iz tog razloga, ovčarstvo u svijetu, a naročito u zemljama Zapadnog Balkana, seli se sa planinskih ispaša i ekstenzivnog načina gajenja u stajski način uzgoja. Slabi rezultati Crne Gore na listi konkurentnosti ovčijeg mesa posljedica su konstantnog rasta uvoza, smanjenja broja grla, visokih cijena, nepostojanja izvoza i nepostojanja specifične genetike i velikog broja tovnih rasa koje su konkurentne.

Ipak, dugoročno je važno insistirati na povećanju investicija za nova viskoproduktivna stada, objekte za čuvanje, elektronske čuvarice i druge potrebne investicije. Takođe je neophodno promovisati kvalitet na način da se potencira uvođenje novih rasa, vještačko osjemenjavanje i proizvodnja hibrida. Bitno je obezbijediti i podršku za preradu i povezivanje sa turizmom kao dopunske djelatnosti. Postoje dobra iskustva iz regiona kada se sredstva usmjeravaju na mlade uzgajivače ovaca. Programi zaštite starih autohtonih rasa takođe treba da nađu svoje mjesto.

Kozarstvo

Prema Registru životinja, u 2020. godini bilo je 23.331 koza na 375 gazdinstava. Ova tradicionalna ekstenzivna i poluekstenzivna proizvodnja u područjima gdje prirodni uslovi ne dozvoljavaju uzgoj drugih vrsta preživara (goveda ili ovaca) sve češće biva zamijenjena modernim mlječnim gazdinstvima gdje je osnovni pokretač rasta proizvodnja kvalitetnih sireva namijenjena turističkoj i domaćoj ponudi. Tržišna potražnja za kozjim proizvodima, koji se mogu smatrati lokalnim specijalitetima, je u porastu. Ova proizvodnja ima potencijal. Kao komplementarna proizvodnja može se javiti i prodaja jarećeg mesa, gdje takođe postoji potencijal ukoliko se kvalitetno targetira kupac, ustali kvalitet i ponuda.

Svinjogojstvo

Crna Gora je nekonkurentna u proizvodnji svinjskog mesa. Potrošnja svinjskog mesa ima najveći udio u ukupnoj potrošnji mesa u Crnoj Gori, s obzirom da se za proizvodnju najpoznatije mesne prerađevine - pršuta, koristi svinjsko meso, tako da postoji interesovanje za visoko kvalitetne sirovine. Proizvodnja svinja je mala i varira. To je oko 23-25.000 grla, od čega više od 50% su prasadi, oko 12% krmače (nešto preko 2.000 krmača) i nerastova i ostatak su grla u tovu.

Tabela 13: Ukupan broj svinja i proizvodnja svinjskog mesa

Godina	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Proizvodnja mesa u t - FAO	4.446	3.780	540	2.793	3.308	3.531	3.899	3.436	2.831
Broj grla - MONSTAT	21.398	18.451	20.572	22.053	24.951	55.841	25.043	23.651	23.089

Izvor: *Sektorska analiza 2021.*⁹

Osnovni potencijal u rastu ovog sektora treba tražiti u dodavanju vrijednosti i obilježavanju domaćih proizvoda.

Cilj povećanja proizvodnje je suštinski vezan za povećanje vrijednosti proizvoda, kroz preradu i proizvodnju tradicionalnih proizvoda.

Živina

⁹ Razlog značajnog skoka broja grla u 2016. godini jeste promjena metodologije prikupljanja podataka u toku implementacije ISPG (istraživanje o strukturi poljoprivrednih gazdinstava).

Od 2016. godine došlo je do rasta proizvodnje živinskog mesa i jaja. Broj živine u ovom periodu varira od 666.000 pa do 788.000 a, od čega koke nosilje čine 75% a oko 20% brojleri.

Crna Gora uvozi više živinskog mesa nego što ga proizvede. To je sektor u kome potrošnja raste i gdje Crna Gora ima mogućnost da postane prepoznatljiva u proizvodnji visokokvalitetnog živinskog mesa i tako značajno smanji uvozu zavisnost. Mogućnost stabilnog plasmana piletine iz domaće proizvodnje uslovljena je uspostavljanjem domaće oznake kvaliteta ili visokokvalitetnog živinskog mesa, kroz gajenje u uslovima koji su značajno iznad propisanih standarda dobrobiti životinja kako bi se privukli potrošači da biraju proizvode iste cjenovne grupe proizvoda.

Proizvođači živine u Crnoj Gori suočavaju se sa brojnim teškoćama da bi bili cjenovno konkurentni proizvođačima u regionu, kao što su mali obim proizvodnje, nizak nivo opremljenosti proizvodnih i prerađivačkih kapaciteta, ograničen pristup inputima, nedostatak kvalitetne hrane i visoke cijene, nedostatak adekvatnog prostora za skladištenje stajskog đubriva, nedovoljna podrška subvencija iz agrobudžeta, a investicije u ovom sektoru treba da budu usmjerene ka prevazilaženju ovih problema.

Statistika bilježi konstantno povećanje broja jaja čiji se broj gotovo duplirao u proteklih deset godina.

Tabela 14: Proizvodnja živinskog mesa i broj živine i jaja

Godina	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Proizvodnja mesa u t - FAO	3.500	3.500	3.500	3.350	3.400	3.355	3.600	3.650	3.532	3.769
Broj grla - MONSTAT	506.520	470.047	732.090	620.354	595.675	606.225	730.000	788.309	666.000	635.882
Broj jaja (u 000), MONSTAT	64.198	75.804	68.060	89.720	85.525	101.016	120.195	118.214	128.142	106.752

Izvor - Sektorska analiza

Pčelarstvo

Ukupan broj pčelara upisanih u Registar držalaca pčela koji vodi UBHVFP u Crnoj Gori, je 1.598.

Broj košnica u Crnoj Gori u prema bazi podataka Registra Uprave za bezbjednost hrane, je 65.398.

Na osnovu MONSTAT-ovih podataka, proizvodnja meda u 2019. godini iznosila je 604 tone.

Iako je saradnja pčelara, Saveza pčelarskih organizacija Crne Gore i MPŠV dovela do uspješnih programa (primjer je podrška mladim pčelarima, brendiranje crnogorskog meda koji se proizvodi u Kući meda) i značajnih investicija u sektor, sektorskom analizom prepoznata je potreba za daljim investicijama u košnice i pčelinja društva, sredstva za uzgoj i držanje pčela, edukaciju pčelara, unapređenje kvaliteta i pakovanja, deklarisanja i prodaje meda i drugih pčelinjih proizvoda.

Ribarstvo

Ribarstvo predstavlja mali segment crnogorske privrede, ali je prepoznat njegov izuzetan potencijal za rast i razvoj. Ova tradicionalna djelatnost u Crnoj Gori zastupljena je u vidu ribolova (privredni ribolov u ribolovnim vodama Crne Gore, i to u ribolovnom području morskog priobalja i na Skadarskom jezeru; sportsko-rekreativni, naučno-istraživački, sanacioni i selektivni ribolov), akvakulture (slatkovodna akvakultura i marikultura), prerade ribe i proizvoda ribarstva.

Preduslovi za razvoj ovog sektora odražavaju se u: postojanju rijeka i jezera izuzetne ljepote, izlazu na Jadransko more, mogućnosti snabdijevanja objekata akvakulture kvalitetnom vodom, razvijenom turizmu i plasmanu proizvoda kroz turističku ponudu.

Da bi bio konkurentan, sektor morskog ribarstva i akvakulture potrebno je, u narednom periodu ojačati u mnogim segmentima.

Jedan od problema predstavlja nepostojanje ribarskih luka i mjesta prvog iskrcaja, kao i organizovanog otkupa ulova i njegove dalje prerade i obrade.

Glavne vrste privrednog izlova u moru su srdela (*Sardina pilchardus*) sa učešćem od 26,2% u ukupnom iskrcaju, zatim inćun (*Engraulis encrasicolus*) sa 15,7%, tuna (*Thunnus thynnus*) sa 6,8%, šnjur (*Trachurus trachurus*) sa 5,5%, a od demerzalnih vrsta kozica (*Parapenaeus longirostris*) i oslić (*Merluccius merluccius*) sa po 3,7 i 3,9% i barbun (*Mullus barbatus*) sa 3,6% učešća u ukupnom iskrcaju (za period 2017-2019).

Uzgoj u marikulturi obavlja 23 nosioca dozvola na više lokacija Bokokotorskog zaliva, na području tri opštine: Kotor, Herceg Novi i Tivat.

Vrste riba koje se uzgajaju u Crnoj Gori su brancin (*Dicentrarchus labrax*), orada (*Sparus aurata*), mušlje (*Mytilus galloprovincialis*) i ostrige (*Ostrea edulis*). Od ukupno 23 uzgajivača, dva uzgajivača uzgajaju ribu (pored školjki), dok ostalih 21 uzgajivača uzgajaju samo školjke (jedna ili dvije vrste).

Uzgajališta marikulture mogu se podijeliti (na osnovu površine uzgajališta) na velika, površine preko 10.000m², srednja, površine od 7.000 do 3.000 m² i mala do 1.000 m².

Tabela 15: Podjela uzgajališta morske ribe i školjaka po površini

Veličina uzgajališta pastrmke	Površina uzgajališta (m ²)	Broj uzgajališta	Procenat u ukupnoj površini
Velika	> 10.000	2	18,3
Srednji	7.000 - 10.000	15	66,7
Nizak	<7.000	6	15

Izvor: Sektorska analiza 2021.

Od ukupne količine uzgojene ribe i školjki, najveći dio čine mušlje, a najmanji udio u ukupnoj količini uzgojenih školjki čine ostrige. Uzgajana količina dagnji se u periodu od 2014. do 2019. godine kreće između 179 t (2016.) i 228 t (2018.).

Ukupan broj uzgajališta slatkovodnih vrsta riba je u 2019. godini bio 25, od čega su 20 uzgajališta s bazenima i 5 kaveznih sistema. Uzgoj ribe je intenzivan. Ukupna površina pod uzgajalištima pastrmke, po podacima Uprave za statistiku Crne Gore je 29.247,4 m².

U zavisnosti od površine uzgajališta (a koja je uglavnom i praćena količinom uzgajane ribe), proizvođače možemo podijeliti na velike, srednje i male.

Kada su u pitanju uzgajališta pastrmki, velika uzgajališta su ona koja imaju površinu preko 3.000 m², srednja od 1.000 do 3.000 m² i mala do 1.000 m². Grupu velikih uzgajališta čine 2 uzgajališta, grupu srednjih uzgajališta 5, a ostalih 18 pripada grupi malih uzgajališta.

Uzgajališta pastrmki su locirana pored rijeka ili jezera, sjevernog i centralnog regiona Crne Gore.

Iako se primjenjuje intenzivan sistem uzgoja, količina uzgojene ribe po jedinici površine je relativno mala - oko 25 kg/m² vode.

Od navedenih uzgajališta, većina uzgaja količinu od 5 do 20 tona pastrmke, dok svega 5 uzgajališta uzgaja preko 50 tona. Najveće uzgajalište (kavezni sistem) je na Pivskom jezeru s količinom uzgojene ribe od 100 t do 130 t godišnje.

Pozitivan trend rasta količine uzgojene pastrmke stvara prilike za izgradnju novih uzgajališta, naročito onih na porodičnim gazdinstvima, što bi doprinijelo razvoju ruralnih područja, razvoju ribnjačko-ekološkog turizma i zadržavanju stanovništva u ruralnim područjima.

Negativan trend u slatkovodnoj akvakulturi odražava se u slaboj korišćenosti prirodnih resursa za izgradnju uzgajališta, slaboj zastupljenosti viših nivoa prerade uzgojene ribe, malom broju uzgajanih vrsta i nedovoljno opremljenim proizvodnim kapacitetima, što za rezultat ima veće troškove proizvodnje i više cijene ribe u poređenju sa cijenama u zemljama regiona.

Iako postoji relativno značajan broj vrsta riba (iz akvakulture, ali prije svega iz izlova privrednih ribara), koje bi se mogle prerađivati, da bi prerada, odnosno proizvodi prerade bili konkurentni na domaćem i stranom tržištu potrebna je znatno veća količina sirovine (ribe), odnosno znatno veća primarna proizvodnja. Potrebno je ojačati sektor prerade (u kojem trenutno postoje samo dva prerađivačka pogona). U tom smislu, neophodno je iskoristiti povoljne uslove za razvoj biznisa, kao što su dobri plovni putevi za izvoz ribe potrošačima u EU, konkurentna radna snaga, rast tržišta u EU i u svijetu, rast potražnje za ribljim proizvodima, i slično.

Podizanjem nivoa svijesti potrošača o nutricionističkoj vrijednosti ribe, kroz edukaciju i marketing, prvenstveno približavanjem domaćih brendova domaćim i stranim kupcima, moguće je povećati potrošnju ribe po glavi stanovnika, kao i ukupnu potrošnju ribe i stvoriti kvalitetno tržište koje će povećati potražnju.

Postojeći loši trendovi u razvoju ovog sektora mogu se prevazići podsticanjem korišćenja postojećih resursa i kapaciteta, razvojem organske proizvodnje, povećanjem raznolikosti proizvodnih sistema akvakulture, povećanjem broja uzgajanih vrsta i kreiranjem raznovrsnije palete proizvoda.

Mesne prerađevine

Industrijska prerada mesa je koncentrisana u nekoliko većih kompanija i njihov razvoj se ogleda u proizvodnji orijentisanoj na domaće tržište, ali i korišćenju izvoznih potencijala, dobroj produktivnosti, visokokvalitetnim proizvodima, savremenim proizvodnim procesima, ali i velikom broju radnika u poređenju sa konkurentima. Dinamičan razvoj ovog sektora rezultat je ulaganja u nove tehnologije klanja i prerade mesa i izgradnje savremenih objekata, a za rezultat ima povećanu proizvodnju prerađenog mesa po glavi stanovnika, smanjenje uvozne zavisnosti, uspješno sprovođenje sistema fleksibilnosti, uključujući brojne male proizvođače u savremeni tržišni lanac. Njihovi prihodi su dovoljni da ih zadrže u sektoru i konstantno investiraju.

Izazovi s kojima se danas suočava prerada mesa u Crnoj Gori odnose se na osvajanje novih tržišta, pronalaženje novih pokretača rasta, obezbjeđivanje kvalitetnih programa podrške i izvora finansiranja koji će obezbijediti dalje investiranje u prerađivačke objekte u skladu sa standardima, a naročito standarda bezbjednosti hrane, zaštite životne sredine i dobrobiti životinja, brendiranje, promovisanje robnih marki kao i jače povezivanje sa sektorom turizma koji je prepoznat kao izuzetno značaja kanal za plasiranje proizvoda.

Nedostatak dovoljnih skladišnih kapaciteta sprečava mogućnost da se određena količina mesa u periodima kada je cijena povoljna skladišti na tržištu, čime bi se povećala potražnja i cijena prema proizvođačima i obezbijedila sirovina u periodima visokih cijena.

Sektorskim analizama utvrđeno je slabo poštovanje standarda dobrobiti životinja pri klanju kod značajnog broja klanica.

Uključivanje malih prerađivača na gazdinstvima u savremeni tržišni lanac i njihovo povezivanje predstavlja najveći izazov za mesnu industriju tradicionalnih crnogorskih proizvođača, prvenstveno iz razloga što je zabilježen visok procenat neregistrovane proizvodnje na gazdinstvima i dvorišnih klanja.

Odlaganje i uništavanje životinjskog otpada još uvijek nije adekvatno reiješeno, kako na nivou pojedinačnih (pa čak i velikih industrijskih objekata) objekata, tako ni na nivou cijele Crne Gore.

Objektima u poslovanju s hranom životinjskog porijekla za koje je procjenom u postupku kategorizacije utvrđeno da ispunjavaju sve propisane EU zahtjeve izdata su trajna odobrenja za obavljanje djelatnosti. Oni svoje proizvode mogu stavljati na tržište Crne Gore, trećih zemalja i EU nakon sprovedene procedure Evropske komisije.

Za svaki objekat koji ne ispunjava propisane EU zahtjeve, UBHVFP je izdala privremena odobrenja za obavljanje djelatnosti nakon prethodno dostavljenih i odobrenih planova unapređenja i takvi objekti podliježu daljim investicijama, kako bi ispunili zahtjeve i zahtjeve pravnog okvira koji se primjenjuje u ovoj oblasti.

Tabela 16: Registrovani objekti u UBHVFP po sektorima i statusu odobrenja za EU

DJELATNOST	Mart 2017.	Januar 2019. godine
------------	------------	---------------------

	Usaglašeni sa EU	Neusaglašeni	Ukupno	Usaglašeni sa EU	Neusaglašeni	Ukupno
Klanice - papkari	2	20	22	4	16	20
Klanice - živina	2	2	4	2	2	4
Mesne preradevine	0	2	2	1	1	2
Prerada mesa	2	26	28	5	21	26
Obrada crijeva	1	1	2	1	1	2
Prerada mlijeka	6	23	29	10	15	25
Proizvodi ribarstva	5	2	7	4	1	5
Otpremni centar - školjke	0	2	2	2	0	2
Pakovanje jaja	2	4	6	3	3	6
Skladištenje hrane	23	31	54	31	14	45
UKUPNO	43	113	156	63	74	137

Izvor: UBHVFP

Pored orijentacije na kvalitet, moguće je dodavati vrijednost crnogorskim mesnim proizvodima i na druge načine. Najvažniji su: (1) uvođenje standarda - proizvod ima vrijednost za koju je potrošač spreman da plati više; (2) geografske oznake kojima se potvrđuje da je specifičnost proizvoda nastala u jedinstvenoj kombinaciji lokalnih prirodnih resursa (klime, zemljišta, životinjskih ili biljnih sorti) i tradicije, znanja i vještina koje se prenose generacijama, a sve to na određenoj teritoriji; (3) detaljna priprema proizvoda za prodaju, što obuhvata široku lepezu raznih aktivnosti od pakovanja, reklamiranja, brendiranja, pozicioniranja, promocije, publiciteta i druge tehnike, i slično.

Mljekarstvo

Proizvodnja mlijeka je najzastupljenija aktivnost i proizvod stočarske proizvodnje koja je tipična za crnogorsku poljoprivredu.

Raspoloživi prirodni resursi za proizvodnju kvasne hrane i oslanjanje na pašni sistem istorijski definiše sektor mljekarstva kao stub ekonomskog i društvenog života ruralnih područja.

Stočarska gazdinstva su u najvećem broju porodična gazdinstva malog i srednjeg kapaciteta, sa tek ponekim poslovnim subjektom – preduzećima i zadrugama u kozarstvu ili govedarstvu. Trend rekonfiguracije mljekarstva primjećuje se i u stočarskoj proizvodnji u Crnoj Gori. Poljoprivedna gazdinstva u planinskim područjima trpe veće pritiske zbog male veličine stada i proizvodnih troškova, dok je njihov značaj izuzetan zbog očuvanja tradicionalnih ekosistema i biodiverziteta, naročito ako su u ekstenzivnom načinu upravljanja. Proces geografskog pomjeranja ka regionima gdje je moguće održati profitabilniju proizvodnju je dio opštih strukturnih promjena u sektoru mljekarstva. Tako su u ravničarskom području centralnog dijela Crne Gore prethodnih godina podignuti značajni kapaciteti mljekarskih poljoprivrednih gazdinstava. Proizvođači u planinskim područjima često posluju pod otežanim uslovima poslovanja.

Pašno-ekstenzivni metod proizvodnje uslovljava značajno nižu mlječnost u poređenju sa štalskim uzgojem, ali i odlične parametre kvaliteta mlijeka, dobrobiti životinja i uticaja na životnu sredinu, kvalitetno meso i relativno niske proizvodne troškove.

Stoga je od izuzetne važnosti promišljeno upravljanje resursima kroz mjere agrarne politike i jačanje kapaciteta, i održavanje dugoročnih funkcija ekosistema (zemljište, voda, biodiverzitet), uz povećanje produktivnosti (kvalitet, kvantitet i raznovrsnost) mljekarske proizvodnje.

S aspekta ruralnog razvoja, stočarstvo i sektor mlijeka su radno intenzivni i obezbjeđuju kontinuiranu upošljenost stanovništva, kao i dodatnu upošljenost ženske radne snage, što je naročito važno u uslovima visoke nezaposlenosti koja pogađa ruralna područja.

Relativno stabilnu proizvodnju mlijeka održavaju dva suprotstavljena trenda – smanjenje broja malih poljoprivrednih gazdinstava, koji do sada u najvećoj mjeri kompenzuje rast proizvodnje većih gazdinstava, a sve to u kombinovanom efektu povećanja broja grla, ali, prije svega, kroz veću mlječnost, promjenu rasnog sastava i unapređenje ishrane. Trend profesionalizacije se najbolje može primijetiti i dokazati upoređujući podatke iz Popisa poljoprivrede 2010. i ISPG iz 2016. godine, gdje se vidi pad od 22% u broju gazdinstava s jednim ili dva grla goveda, stagnacija broja sa 3-9 grla, dok se broj gazdinstava s deset i više goveda povećava, a u slučaju gazdinstava od 20-29 goveda, čak se i duplirao.

Deficit u proizvodnji, koji je naročito sezonski izražen, nadoknađuje se uvozom, ne samo proizvoda, već i sirovog mlijeka. Jogurt i fermentisani mliječni proizvodi u ukupnom uvozu mlijeka i mliječnih proizvoda su u posmatranom periodu na trećem mjestu po količini i vrijednosti uvoza. Udio jogurta je oko 15%, a ostalih fermentisanih proizvoda oko 9%.

Sezonske varijacije utiču na promet sirovog mlijeka, a najveći deficit u ovoj kategoriji je dugotrajno UHT mlijeko za koje ne postoje prerađivački kapaciteti.

Prerada voća i povrća

Pored prerade na gazdinstvu, u Crnoj Gori postoji 28 industrijskih objekata koji prerađuju voće i povrće ili su registrovani za ovu djelatnost u Centralnom registru registrovanih objekata UBHVFP. Najveći broj njih je u sektoru prerade voća i bezalkoholnih pića.

Šume

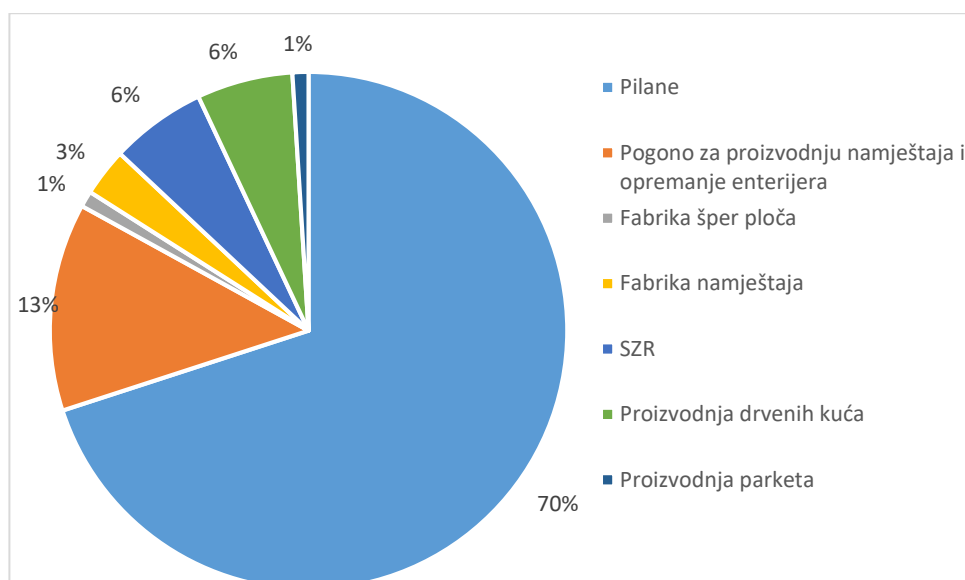
Šume, zajedno s planinama i vodama, stvaraju bitan dio brenda Crne Gore u oblasti održivog ili zelenog turizma. Šume su od vitalnog ekonomskog značaja za stanovništvo u ruralnim područjima, gdje je šuma jedan od glavnih izvora prihoda i energije za grijanje. Pored toga, šumarstvo je uvijek bilo jedna od osnovnih privrednih grana, koje je zapošljavalo veliki dio ruralnog stanovništva.

Prema rezultatima Nacionalne inventure šuma (NIS) iz 2010. godine, šume i šumsko zemljište pokrivaju 60% ukupne površine Crne Gore, dok neobraslo šumsko zemljište čini 9,7%. Ukupna drvena zaliha svih šuma je 133 miliona m³ drveta, od čega 104 miliona m³ je u šumama koje su na raspolaganju za korišćenje (one su pristupačne i van zaštićenih područja ili drugih režima zaštite).

Prema učešću na području dominiraju bukva (*Fagus moesiaca*) 19,8%, zatim smrča (*Picea abies*) 8,5%, jela (*Abies alba*) sa 4,1%, 2,0% hrast kitnjak (*Quercus petraea*) i crni bor (*Pinus nigra*) sa 1,6%. Učešće u zapremini dominantnih vrsta je sljedeće: 42,6% bukve (*Fagus moesiaca*), 20 % smrče (*Picea abies*), jela (*Abies alba*) 12,5%, i čine 75,1% posječene drvene mase. Slijede ih crni bor (*Pinus nigra*) sa oko 2,8% i hrast cer (*Quercus cerris*), s udjelom od približno 3,9%. Balkanske endemske vrste, munika (*Pinus heldreichii*) i molika (*Pinus peuce*), imaju značajan udio u površini od 1,1%. (*Pinus heldreichii*) i (*Pinus peuce*) imaju učešće od 0,6% u zapremini.

U drvnjoj industriji sredinom 2012. godine, 152 preduzeća su bila aktivna (uključujući i preduzeća i preduzetnike koji se bave proizvodnjom namještaja). Najzastupljenija djelatnost preduzeća, posmatrano po njihovom broju, predstavlja pilanska prerada drveta, a slijede je pogoni za proizvodnju namještaja (uglavnom pločastog) i opremanje enterijera i proizvodnja drvenih kuća. U strukturi preduzeća koja se bave preradom drveta, dominantna je zastupljenost malih preduzeća. Šest velikih preduzeća prerađivalo je ukupno 97.380 m³ tehničkog drveta u 2011. godini, što predstavlja 29,8 % ukupnog prerađenog tehničkog drveta u Crnoj Gori.

Grafikon 7: Zastupljenost preduzeća po pojedinim vidovima proizvodnje u odnosu na ukupan broj preduzeća za preradu drveta i proizvodnju namještaja

Izvor: Nacionalna šumarska strategija

Od ukupno 107 aktivnih pilana najveći broj se nalazi u opštini Rožaje (51 od čega se 9 bavi proizvodnjom rezane građe i drvenih kuća), a slijede ih Berane (14), Bijelo Polje (8) i Pljevlja (7).

Rezultati sprovedenih istraživanja pokazuju da se najveće količine drvene sirovine (tehničke oblovine) koriste za proizvodnju rezane građe i šper ploča. Ova dva proizvoda su dominantno zastupljena u primarnoj preradi drveta u Crnoj Gori.

Oko polovina šuma u Crnoj Gori je u državnom, a ostalo u privatnom vlasništvu.

Tabela 17: Vlasnička struktura

Vlasništvo	Površina šuma za korišćenje (ha)	%	Drvena zaliha (m ³)	%	Drvena zaliha (m ³ /ha)	Godišnji prirast (m ³)	Prirast (m ³ /ha)
Državna	334.781	49,6	75.162.069	73,2	224,5	1.762.223,3	5,3
Privatno	340.608	50,4	29.812.676	26,8	87,5	763.027,7	2,2
Ukupno	675.389	100	104.974.746	100	155,4	2.525.251	3,7

Izvor: Nacionalna šumarska strategija

Klimatske promjene imaju negativan uticaj na rasprostranjenost većine najvažnijih vrsta drveća u Crnoj Gori. Razumno je očekivati da će klimatske promjene imati negativan uticaj na rasprostranjenost ovih vrsta na velikim površinama, prvenstveno u najistočnijem dijelu Crne Gore, u svim planinama sjeverno od Berana i Rožaja. Takođe, osjetljivost ovih vrsta može se očekivati u svim oblastima nižih planina oko Pljevalja.

Potencijalne prijetnje šumskim ekosistemima su epidemije bolesti i štetočina, koje su posebno izražene posljednjih decenija zbog rasta antropogenih pritisaka i neadekvatnih mjera uzgoja. Povećanje broja potencijalnih vrsta štetnih insekata prouzrokovalo je značajne ekonomske gubitke i akumulaciju zapaljivih materijala (mrtve biomase) u šumama, posebno crnogoričnih. Stoga je važno poboljšati praćenje sistemskih poremećaja uzrokovanih biološkim agensima i osigurati adekvatnu sanitarnu sječu (periodično uklanjanje zaraženog drveća) i opštu inspeksijsku kontrolu. Još jedna značajna prijetnja šumskim ekosistemima su šumski požari, kao i povećan rizik od šumskih požara zbog porasta temperatura, posebno u ljetnjim mjesecima, što zahtijeva preventivne mjere za povećanje kapaciteta zaštite od šumskih požara.

Mogućnosti kreditiranja

Finansije za investicije poljoprivrednika dostupne su kroz Investiciono-razvojni fond (u daljem tekstu IRF), komercijalne banke i mikrokreditne institucije.

IRF je osnovan 2009. godine usvajanjem Zakona o Investiciono-razvojnom fondu Crne Gore, koji je još uvijek na snazi. Široko postavljena djelatnost i ciljevi Fonda omogućavaju njihovu konkretizaciju na više područja djelovanja, od kojih treba naglasiti: podsticanje i ubrzavanje ekonomskog razvoja Crne Gore kroz pružanje podrške malim i srednjim preduzećima (kreditna i garantna podrška); podršku ženama i mladima u biznisu; podršku početnicima u biznisu; podsticanje ujednačenog regionalnog razvoja; unapređenje konkurentnosti domaćih preduzeća; podrška otvaranju novih radnih mjesta; podrška za stvaranje novih proizvoda i tehnologija; finansiranje ekoloških i infrastrukturnih projekata i podsticanje izvoza.

Poljoprivredi su naročito namijenjeni:

- Program podrške za agro-industriju i proizvodnju hrane
- Program podrške razvoju poljoprivrede - IPARD
- Program podrške razvoju poljoprivrede - Agrobudžet
- Program podrške razvoju poljoprivrede - otkup poljoprivrednih proizvoda

IRF pruža podršku direktnim kreditiranjem korisnika kredita ili kreditiranjem krajnjih korisnika preko poslovnih banaka sa kojima je IRF uspostavio saradnju.

Korisnici kredita su mikro, mala i srednja preduzeća i preduzetnici, u svim organizacionim formama u skladu s važećim Zakonom o privrednim društvima, kao i lica koja obavljaju djelatnost na način definisan pravilima o djelatnosti (zanatlije, poljoprivredni proizvođači, itd.)

Tabela 18: IRF kreditiranje

Vrste kredita	Djelatnost	Iznos kredita IRF, u EUR	Grejs period	Otplata	Kamata ¹⁰
Direktno kreditiranje	Program podrške poljoprivredi i proizvodnji hrane	10.000 -3.000.000 (preduzetnici i poljoprivredni proizvođači, do 50.000)	Do 4 godine	Do 12 godina (uključujući i grejs period)	3,5% ¹¹
Preko komercijalnih banaka	Program podrške poljoprivredi i proizvodnji hrane	10.000 -5.000.000 (preduzetnici i poljoprivredni proizvođači, do 50.000)	Do 4 godine	Do 12 godina (uključujući i grejs period)	5% godišnje

Izvor: IRF, Finansijska podrška za 2020. godinu

Kreditne linije preko banaka i s garancijama banaka realizovaće se u skladu s programom saradnje s komercijalnim bankama, i u skladu s pravilima IRF-a.

IRF je identifikovao poljoprivredne proizvođače i preduzeća koja učestvuju u programima grantova IPARD programa kao posebnu ciljnu grupu i utvrdio podsticajne uslove finansiranja.

Korisnici kredita na osnovu ove kreditne linije su poljoprivredni proizvođači, mikro, mala i srednja preduzeća (koja imaju poljoprivrednu djelatnost u okviru svojih djelatnosti) i koji su dobili rješenje MPŠV da su korisnici projekta IPARD.

Tabela 19: Kreditna linija IPARD II Programa

¹⁰ Zajmovi koji se odobravaju na osnovu ove kreditne linije, koje finansira Evropska investiciona banka (EIB), biće odobreni s kamatnom stopom koja je za 0,5% do 0,7% [\[1\]](#) niža od kamatne stope utvrdene ispod

¹¹ Za subjekte koji realizuju projekte u opštinama u sjevernom regionu i opštinama koje su ispod prosjeka vrijednosti indeksa razvijenosti u Crnoj Gori ili subjekte koji zaposle 3 ili više novih zaposlenih (preduzetnici i poljoprivredni proizvođači, 3 ili više novih radnih mjesta) biće dodijeljen poseban podsticaj u obliku smanjenja kamatnih stopa za 0,50%

Djelatnost	Iznos kredita IRF, u EUR	Grejs period	Otplata uključujući i grejs period	Kamata
IPARD II	Maksimalni iznos kredita je do nivoa maksimalno dozvoljene investicije u skladu sa IPARD pravilima, uvećan za iznos PDV-a.	do 4 godina	do 12 godina	3,0% ¹² godišnje

Izvor: IRF, Finansijska podrška za 2020. godinu

Kao instrumente obezbjeđenja kredita IRF prihvata mjenice, hipoteku na nepokretnostima, bankarske garancije, garancije jedinica lokalne samouprave, garancije Vlade Crne Gore, jemstva bonitetnih pravnih lica, zaloge potraživanja, administrativne zabrane na primanja minimum jednog bonitetnog žiranta (u zavisnosti od iznosa kredita i primanja žiranta), premije, subvencije, grantove i direktna plaćanja od MPŠV i druge uobičajene instrumente obezbjeđenja u bankarskom poslovanju u skladu sa aktima IRF i odlukama nadležnih organa IRF.

Finansiranje preko komercijalnih banaka odlikuju visoke kamatne stope (8,45%) i nepovoljni uslovi za poljoprivrednike, kratak period otplate i nizak nivo raspoloživih sredstava. Nivo obezbjeđenja zavisi od vrste investicija: hipoteka bez opterećenja i ograničenja u skladu s uslovima banke (vrijednost hipoteke mora da bude najmanje 1,5 puta veća od iznosa kredita). Dodatno obezbjeđenje je moguće (garancija drugih pravnih i fizičkih lica, jemstva...) u zavisnosti od procjene. Veoma mali broj komercijalnih banaka ima kreditne linije za poljoprivredu.

Tabela 20: Broj projekata koje je finansirao IRF, s ukupnim iznosima i prosječnim godišnjim iznosima

Kreditna linija	2017.		2018.		2019.		2020.		2021.	
	EUR	Br.	EUR	Br.	EUR	Br.	EUR	Br.	EUR	Br.
IPARD	0	0	250.000	1	4.440.900	80	2.242.432	38	4.517.349,97	31
Prosječno godišnje (približno)	0		250.000		55.511		59.000		145.720	

Izvor: IRF

Tabela 21: Struktura poljoprivrednih kredita (svih) u IRF

Sektor	Ukupno EUR	Broj projekata	Prosjek
Pčelarstvo	23.848,29	2	11.924
Prerada	15.573.254,31	15	1.038.217
Ribarstvo	53.000,00	2	26.500
Stočarstvo	2.478.383,53	61	40.629
Vinarstvo	1.336.709,23	9	148.523
Voće i povrće	1.553.771,62	16	97.111
Ukupno, mehanizacija	2.152.903,69	78	27.601
Ukupno	23.171.870,67	183	126.622

Izvor: IRF

3.3. Životna sredina i upravljanje zemljištem

Institucije Crne Gore pružice dodatnu podršku smanjenju rizika od klimatskih promjena, naročito smanjenju rizika od pojave šumskih požara, koji doprinose značajnim emisijama gasova s efektom staklene bašte; povećanju kvaliteta vode primjenom standarda dobre poljoprivredne prakse na investicije u poljoprivrednu proizvodnju i preradu, kao i investicijama u upravljanje otpadom i komunalnu infrastrukturu u ruralnim područjima.

¹²Za subjekte koji projekte realizuju u opštinama sjevernog regiona i u opštinama koje su ispod prosječne vrijednosti indeksa razvijenosti u Crnoj Gori kamatna stopa iznosi 2,50 % na godišnjem nivou uz proporcionalan način obračuna kamate.

Biodiverzitet

Teritorija Crne Gore odlikuje se izvanrednim genetskim i ekosistemskim diverzitetom vrsta koji je svrstava u jedan od najznačajnijih centara biološke raznovrsnosti, ne samo u Evropi nego i u čitavom Palearktiku. Iako biodiverzitet u Crnoj Gori nije u potpunosti istražen, uzimajući u obzir raspoložive podatke institucija, može se tvrditi da je biodiverzitet Crne Gore i dalje očuvan u značajnoj mjeri, ali i da je i dalje prisutan rastući trend brojnih direktnih pritisaka na vrijednost biodiverziteta. Neki od najznačajnijih su: urbanizacija, zagađenje, izgradnja infrastrukture, promjena namjene zemljišta, prekomjerno iskorišćavanje resursa i klimatske promjene. Nacionalni ciljevi postavljeni u prethodnom periodu za zaštitu biodiverziteta nijesu u potpunosti ostvareni.

Mapiranje rasprostranjenosti biljnih i životinjskih vrsta na Balkanskom poluostrvu upućuje na to da se gotovo čitavo područje Crne Gore može smatrati središtem biološke raznovrsnosti (Stevanović & Vasić 1995.). Takođe, gotovo svi planinski predjeli Crne Gore mogu se tretirati kao središte diverziteta vaskularne flore (posebno uključujući Durmitor, masiv Prokletija, i primorske planine Orjen, Lovćen i Rumiju). Regioni sa 1200 do 1400 taksona (vrsta i podvrsta) su: Durmitor sa Biočem, uključujući kanjone rijeka Tare, Pive i Sušice; Bjelasica, Komovi i Prokletije sa Visitorom, Žijovom, Humom Orahovskim, kanjonima rijeka Cijevne i Mrtvice; Skadarsko jezero sa sjevernim obroncima planine Rumije. Oblast masiva Prokletija, Moračkih planina, Bjelasice i Komova prepoznata je kao središte endemske vaskularne flore (Stevanović, 2000, Bulić 2008). Najvažniji centri za biodiverzitet ptica su oblast Skadarskog jezera i Ulcinja, kao i planinska područja Durmitora i Prokletija. Centri diverziteta sisara su planinski predjeli Durmitora, Sinjajevine, zapadna strana Prokletija, Komovi i Bjelasica, sa manjom koncentracijom vrsta na istočnoj strani Prokletija Vasić, V. (1995); Paleartik (palearktičko područje): zoogeografski region koja obuhvata Evropu, sjevernu Afriku i sjevernu i srednju Aziju. Sjeverni djelovi Bokokotorskog zaliva i Orjena i primorskih Dinarida (Lovćen i Rumija, sa Skadarskim jezerom).

Smatra se da su primorski region Crne Gore sa zaleđem, Skadarsko jezero, Lovćen i Prokletije najvažniji centri diverziteta gmizavaca i vodozemaca na Balkanu i u Evropi.

U Crnoj Gori postoji relativno visoka raznovrsnost kopnenih i vodenih vodozemaca i reptila, uključujući guštere, zmije, kornjače, žabe, krastače, daždevnjake i morske kornjače. Trenutno ima 56 vrsta (18 vrsta vodozemaca i 38 vrsta reptila) i 69 registrovanih podvrsta iz 38 rodova, a malo je vjerovatno da je ovaj popis konačan. Takav je slučaj posebno sa kompleksom vrste zelene žabe (*Rena esculenta*) i kompleksom vrste velikog mrmoljka (*Triturus cristatus*), za koje je ova regija središte specijacije, pa je vjerovatno da će biti evidentirano više vrsta i podvrsta.

Planinske regije Lovćena i Prokletija ističu se kao posebne „žarišne tačke“ po raznovrsnosti vodozemaca i reptila, kao i endemizma u Crnoj Gori. Vodena staništa u regionu Lovćena posebno su interesantna kao domaćini zajednica vodozemaca i reptila sa brojnim reliktnim i endemskim vrstama. Jezera planinskog regiona Prokletija (Bukumirsko i Hridsko jezero) poznata su po populacijama neotenskog oblika alpskog mrmoljka (*Triturus alpestris*), kao i značajnom broju balkanskih endemskih vrsta. Takođe su značajna ostrva Skadarskog jezera, od kojih je svako nastanjeno drugom vrstom guštera, zatim oblast Nacionalnog parka Durmitor.

U cilju utvrđivanja i razmatranja pritisaka na biodiverzitet, Crna Gora je 2016. godine usvojila Nacionalnu strategiju biodiverziteta i akcioni plan za period 2016-2020. godine. Kao što je predstavljeno u Strategiji i akcionom planu, antropogene aktivnosti koje se svakodnevno odvijaju imaju različite uticaje na životnu sredinu.

Strategija usvaja i novi konceptualni pristup baziran na potrebi da se radi na edukaciji, komunikaciji, podizanju svijesti u oblasti biodiverziteta i efikasnijoj integraciji zaštite biodiverziteta u druge sektorske politike i aktivnosti. U vezi s navedenim, Strategija usvaja pristup da je neophodno da bude pripremljena na način koji će omogućiti njeno lako razumijevanje i usvajanje od strane najširih zainteresovanih strana koje se, u najvećem broju slučajeva, profesionalno ne bave poslovima vezanim za zaštitu biodiverziteta i prirode. Informacije se prikazuju samo u mjeri u kojoj je neophodno da se prihvate predstavljeni strateški ciljevi od strane najvećeg dijela društva i da se u potpunosti razumije neophodnost sprovođenja predviđenih mjera za ostvarenje tako zajednički usvojenih ciljeva.

U tom smislu, Strategija snažno naglašava važnost biodiverziteta i usluga koje pruža za održivi ekonomski razvoj i dobrobit svih građana. Posljedično, posebna pažnja je posvećena i primjeni adekvatnih ekonomskih podsticaja za postizanje ciljeva u oblasti biodiverziteta. Već sada je jasno da se ciljevi postavljeni ovom strategijom ne mogu ostvariti samo djelovanjem resornih institucija, već je neophodna široka nacionalna mobilizacija resursa po ovom pitanju i uključenje svih segmenata društva da bi postigli zajednički uspjeh.

Glavni pritisci koji su utvrđeni odnose se na urbanizaciju u nekim područjima i promjene u namjeni zemljišta (iz poljoprivrednog u građevinsko zemljište), eroziju u određenim područjima (neki takođe uključuju poljoprivredna područja), neadekvatnu upotrebu pesticida koji mogu dovesti do zagađenja vode. Nizak nivo svijesti o važnosti biodiverziteta takođe predstavlja pritisak na biodiverzitet.

Iako postoji nedostatak raspoloživih podataka i praćenje biološke raznovrsnosti se ne sprovodi u punoj mjeri, MPŠV je do sada podržavalo poljoprivredne proizvođače kroz nekoliko mjera, u cilju smanjenja pritiska poljoprivrede na životnu sredinu.

Nekoliko mjera se sprovodi kroz Agrobudžet u cilju smanjenja pritiska i eksploatacije dostupnih prirodnih resursa na održiv način, kao što su:

- Podrška organskoj proizvodnji (smanjenje negativnih uticaja poljoprivrede na životnu sredinu, očuvanje biodiverziteta, povećanje kvaliteta poljoprivrednih proizvoda i doprinos afirmaciji Crne Gore kao ekološke države);
- Podrška za korišćenje planinskih pašnjaka (očuvanje i racionalno korišćenje prirodnih resursa, održivo upravljanje poljoprivrednim zemljištem, zaštita životne sredine, očuvanje biodiverziteta, održavanje kulturnog i prirodnog nasljeđa, sprečavanje pretvaranja poljoprivrednog zemljišta u šumsko zemljište);
- Podrška za izgradnju i rekonstrukciju kapaciteta za skladištenje stajskog đubriva; i
- Podrška za očuvanje autohtonih genetičkih resursa u poljoprivredi (očuvanje i održivo korišćenje ugroženih autohtonih i lokalnih rasa stoke, biljnih vrsta koje su ugrožene genetskom erozijom, kao i doprinos očuvanju ukupnog biodiverziteta).

IPARD III program i njegova implementacija imaće pozitivan uticaj na smanjenje pritiska na životnu sredinu. Sprovođenje i usklađenost s nacionalnim minimalnim standardima i standardima EU imaće veoma značajan pozitivan uticaj, a očekuje se da će se ukupno stanje životne sredine poboljšati, što će imati indirektan pozitivan uticaj na prirodu, biodiverzitet i pejzaž. Kroz odabrane mjere i investicije u Programu prepoznati su navedeni pritisci. Isto tako, pritisci će se prepoznati korišćenjem nacionalnih sredstava kroz mjere Agrobudžeta.

Direktan pozitivan uticaj na zemljište, vodu, vazduh i klimu može se očekivati kroz izgradnju i /ili rekonstrukciju kapaciteta za skladištenje stajnjaka, uključujući opremu za njegovo rukovanje i upotrebu, i kroz primjenu dobrih poljoprivrednih i ekoloških praksi. Investicije u podzide, ograde i slično mogu pozitivno uticati na gore navedene pritiske.

Tu će biti direktan pozitivan uticaj na vodu kroz izgradnju i/ili rekonstrukciju objekata za prečišćavanje otpadnih voda, prečišćavanje vode i korišćenja otpadnih proizvoda i investicije u modernizaciju i izgradnju objekata za preradu hrane i klanica.

Sve u svemu, IPARD III program će zajedno s nacionalnim fondovima i drugim programima imati vrlo pozitivan uticaj na životnu sredinu.

Zaštita ekosistema, vrsta i gena

Zaštita ekosistema, vrsta i gena obezbjeđuje se sprovođenjem odgovarajućih zakonskih odredbi i politika, a posebno postojanjem sistema nacionalnih područja zaštite. Uspostavljanje nacionalne mreže zaštićenih područja sastavni je dio politike Vlade Crne Gore koja ima za cilj obezbjeđivanje zaštite svih reprezentativnih vrsta staništa, ekosistema i biljnih i životinjskih vrsta. Širenje mreže zaštićenih nacionalnih područja povezano je sa sistemom prostornog planiranja i njegovim najvišim planskim dokumentom - Prostornim planom Crne Gore (PPCG). U posljednjih nekoliko godina ovo pitanje postalo je predmet interesovanja i drugih nacionalnih strategija i sektorskih politika. Pored projekcije zaštićenih prirodnih područja u izvoru morskih resursa, kao što je utvrđeno prostornim planom posebne namjene za obalno područje Crne Gore (PPNOPCG), nacionalni sistem zaštićenih područja razmatran je i kroz izradu Nacionalne strategije održivog razvoja (NSOD) (koja je

po prvi put utvrdila cilj koji se odnosi na povećanje zaštićenih područja prirode na 10% državne teritorije i stavljanje pod zaštitu 10% obalnog područja za planski period od 3 godine). U tom smislu, NSOD je istakla prioritete oblasti za zaštitu. Isto kao i NSOD i PPPNOPCG, pitanje mreže zaštićenih područja u crnogorskom priobalnom području takođe se razmatra Nacionalnom strategijom integralnog upravljanja obalnim područjem Crne Gore, kojom se uvrđuju mjere s rokovima za sprovođenje do 2030. godine, uz prioritete aktivnosti do 2020. godine.

Program razvoja zaštićenih područja

Nacionalna mreža zaštićenih područja trenutno obuhvata 1763,62 km², ili 12,768% teritorije Crne Gore, od čega najveći udio (101.733 ha ili 7,77%) čini pet nacionalnih parkova: Durmitor, Skadarsko jezero, Lovćen, Biogradska gora i Prokletije. Preostali dio čini više od 40 zaštićenih oblasti u okviru sljedećih kategorija: spomenici prirode; područja posebnih prirodnih odlika i (opšti i posebni) rezervati.

Tabela 22: Veličina i procenat zaštićenih područja na nacionalnom i međunarodnom nivou

Nivo	Zaštićena prirodna dobra	Površina (ha)
Nacionalni nivo zaštite	Nacionalni parkovi	101.733
	Spomenici prirode	13.638,54
	Područja posebnih prirodnih odlika	354,7
	Ostala zaštićena područja - zaštićena opštinskim propisima	15.000
	Strogi prirodni rezervati	650
	Regionalni park	51.398
	Ukupno pod zaštitom	176.362
Međunarodno zaštićeno područje	Slivno područje rijeke Tare, rezervat biosfere „Čovjek i biosfera“ UNESCO-a, uključujući NP Durmitor s kanjonom rijeke Tare	182.889
	NP Skadarsko jezero i Tivatska solila - Ramsar	20.150
	Kotor - Risanski zaliv	15.000

Izvor: Nacionalna strategija biodiverziteta s Akcionim planom za period 2016-2020.

Zaštićena područja, pored funkcije zaštite staništa i vrsta, predstavljaju područja koja podstiču razvoj održivog turizma i omogućavaju zaštitu održivog korišćenja ekosistemskih usluga, koje se prvenstveno manifestuju kroz funkcije ublažavanja klimatskih promjena i prirodnih nepogoda, održavanje kvaliteta vode i izvora vode, očuvanje kulturnih vrijednosti, područja za rekreativne aktivnosti, održavanje prostora s funkcijom pejzaža, istorijsko-tradicionalnih vrijednosti, i slično.

Na osnovu ratifikovanih međunarodnih sporazuma, sljedeća državna područja predmet su međunarodne zaštite:

- Ramsarske konvencije (Konvencija o zaštiti močvarnih područja od međunarodnog značaja, naročito kao staništa ptica močvarica): Nacionalni park Skadarsko jezero (20.000 ha) od 1995. godine i poseban rezervat flore i faune, Tivatska solila (150 ha) od 2013. godine.
- UNESCO Konvencija o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine: Nacionalni park Durmitor s kanjonom rijeke Tare (33.895 ha) nalazi se na UNESCO listi Svjetske baštine od 1980. godine, a Kotorsko-Risanski zaliv (15.000 ha) od 1979. godine. Sliv rijeke Tare (182.899 ha) ima status svjetske mreže rezervata biosfere u skladu s kriterijumima UNESCO programa „Čovjek i biosfera“ od 1977. godine.

Pored gore navedenih oblasti, postoje i mnogi drugi djelovi prirode važne i vrijedne biološke raznolikosti u Crnoj Gori koji su ispunili kriterijume drugih međunarodnih sporazuma gdje je Crna Gora ugovorna strana (potpisnica). Jedan od njih je, na primjer, Konvencija o zaštiti Sredozemnog mora (Barselonska konvencija) i njen Protokol o područjima posebne zaštite Sredozemlja koji omogućava stavljanje pod zaštitu zaštićenih područja u moru, ali do danas nijedno područje nije proglašeno zaštićenim područjem u moru u crnogorskim vodama. Ako objedinimo, bez obzira na postojanje i oblik upravljanja, zaštićene prirodne vrijednosti (zaštićeni

djelovi prirode) u skladu sa nacionalnim (176.362 ha) i međunarodnim (123.594 ha) propisima (isključujući dupliranje i preklapanje), ukupna površina koja se nalazi pod zaštitom iznosi 268.558.24 ha, što čini 19,44% teritorije države.

Među postojećim i planiranim zaštićenim područjima postoje i prekogranična područja. Trenutno je samo Skadarsko jezero, koje se dijelom nalazi u Crnoj Gori a dijelom u Albaniji, prepoznato kao prekogranično zaštićeno područje i kao prekogranična razvojna zona (PPCG 2008). PPCG obuhvata predlog za uspostavljanje novih prekograničnih zaštićenih područja prirode, prvenstveno putem veze Nacionalnog parka Durmitor s Nacionalnim parkom Sutjeska u Bosni i Hercegovini i planiranim regionalnim parkom Bioče-Maglič-Volujak u Crnoj Gori (Regionalni park Piva je uspostavljen na istoj teritoriji). Mogućnosti za nova zaštićena prekogranična područja prepoznata su Prostornim planom Crne Gore i potencijalnim uspostavljanjem novih nacionalnih parkova: (i) NP Orjen u Crnoj Gori koji bi mogao da bude povezan sa oblastima Orjena i Sniježnice u BiH i Hrvatskoj i (ii) NP Prokletije (osnovan 2009. godine) koji bi mogao da bude povezan sa susjednim oblastima u Albaniji (Thethi, Bjeshket e Nemuna), na Kosovu i u Srbiji.

Emerald baza podataka formirana je u okviru projekta i u nju su do sada unijeta 32 područja od značaja za zaštitu Crne Gore. Ovaj projekat je predstavljao oblik pripreme za budući rad na uspostavljanju lokacija N2000 u skladu sa zahtjevima koji proizilaze iz procesa pristupanja Evropskoj uniji i obuhvata najsveobuhvatniju procjenu koja je do danas izvršena.

Ovi i drugi projekti su u velikoj mjeri doprinijeli jačanju kapaciteta institucija i nevladinog sektora za implementaciju zakonodavstva EU u oblasti zaštite prirode, identifikacije lokacija i vrsta (prvenstveno od značaja za EU) i saznanja o njihovoj rasprostranjenosti. Međutim, nijesu obezbijeđene sveobuhvatne i potpune informacije o važnim lokacijama u Crnoj Gori koje bi se mogle sistematski koristiti za planiranje i praćenje njihove zaštite.

U okviru projekta „Uspostavljanje mreže Natura 2000“, 2016. godine započete su terenske aktivnosti eksperata za ribe i eksperata za stanište, dok su eksperti za druge vrste (osim ptica) započeli terenska istraživanja u maju 2017. godine. Terenska istraživanja ornitologa započeta su u martu 2017. godine i kontinuirano se sprovode. U Crnoj Gori je pripremljena konačna referentna lista vrsta ptica, a kriterijumi za izbor područja posebne zaštite (SPA) u Crnoj Gori izrađeni su i usvojeni. JU Nacionalni parkovi takođe vrši monitoring ornitofaune: Nacionalni park Skadarsko jezero: *Pelecanus crispus* (pelikan), *Microcarbo pygmeus* (mali vranac), *Bubulcus ibis* (čaplja govedarica) i druge kolonijalne vrste; *Alectoris graeca* (jarebica) se prati u Nacionalnom parku Lovćen; NP Prokletije prati *Tetrao urogallus* (velikog tetrijeba).

Tokom 2017. godine, GIZ projekat „Održivo upravljanje Prespanskim, Skadarskim i Ohridskim jezerima“ (CSBL projekat) izvršio je monitoring vidre (*Lutra lutra*), skadarske zelene žabe (*Pelophylax shqipericus*), bjelobradate čigre (*Chlidonias hybridus*), malog vranca (*Microcarbo pygme*), riđoglave patke (*Aythya ferina*), patke nJORKE (*Aythya nyroca*) na Skadarskom jezeru. Za navedene vrste su izrađeni su protokoli praćenja, a definisane su i preventivne mjere očuvanja. Međutim, iako u tom pogledu postoje aktivnosti, obuhvat samih aktivnosti još uvijek nije na nivou u kojem se mogu dati sveobuhvatne procjene statusa, prevalencije i rasprostranjenosti vrsta zaštićenih zakonom i N2000.

Genetski resursi u poljoprivredi

Prema Nacionalnoj strategiji biodiverziteta, Crna Gora, iako mala po površini, odlikuje se veoma velikom raznolikošću agro-ekoloških uslova, pa samim tim i velikom raznolikošću biljnih vrsta. Na sakupljanju, kolekcionisanju i istraživanju biljnih genetičkih resursa u oblasti poljoprivrede u Crnoj Gori radi Biotehnički fakultet koji ima bogatu kolekciju domaćih, odomaćenih i introdukovanih sorti vinove loze na Balkanu (408 genotip-sorti). Takođe, Biotehnički fakultet na različitim lokalitetima prati 6 voćnih vrsta sa oko 35 aksešena. Do sada je urađena inventarizacija na nekoliko lokaliteta i napravljena biljna zbirka. Centar za subtropsko voće u Baru prati različite varijetete smokve i nara.

Tokom više od 20 godina Biotehnički fakultet je formirao kolekciju od 200 gajenih i samoniklih vrsta pšenice. Značajan dio su autohtone populacije iz Crne Gore (113 uzoraka), 47 uzoraka je prikupljeno u drugim oblastima bivše Jugoslavije, dok je iz Italije dobijeno 40 uzoraka.

Nažalost, zbog neredovne regeneracije, 20 aksešena je izgubljeno tako da kolekcija sada broji 180. Pored pšenice, istovremeno je sakupljeno 68 lokalnih populacija kukuruza, 5 raži, 10 ječma, 5 ovsa i 6 heljde. Do sada su kolekcionisana 52 genotipa krompira, 2 aksešena duvana, 11 uzoraka samoniklih populacija pelina i 13 vrsta odnosno 45 uzoraka povrća. Od krmnog bilja, do sada je kolekcionisano 7 genotipa *Medicago sp.*, 23 samonikle populacije crvene djeteline i 11 populacija ježevice, a aktivnosti će se širiti i na ostale krmne vrste.

Crna Gora, na svom relativno malom prostoru, ima značajan broj populacija gotovo svih vrsta stoke koje se gaje na Balkanu. Sve te populacije su, prema svojim bitnim genetskim i fenotipskim osobinama, vrlo specifične, ali i brojčano male. Nekih već ima tako malo, da postoji realna opasnost da potpuno nestanu. Među njima je buša, rasa goveda malog okvira, prilagođena surovim uslovima držanja.

Zemljište

Zemljište predstavlja jedan od najvažnijih prirodnih resursa. Preovlađuju zemljišta skromne plodnosti, kisjele reakcije, lakšeg mehaničkog sastava, često skeletna i plitka, što ima za posljedicu niski apsorptivni kompleks, a samim tim i malu retencionu sposobnost za vlagu i hranljive materije. Najkvalitetnija zemljišta nalaze se u riječnim dolinama, kraškim poljima i visoravnima.

Generalno, a u skladu sa Akcionim programom za sprječavanje degradacije zemljišta i ublažavanje posljedica suša za 2014. godinu, cjelokupna teritorija Crne Gore klasifikovana je u 5 klasa, kako slijedi:

1. Visoka plodnost .....(1,5%)
2. Srednja plodnost .....(4,3%)
3. Ograničena plodnost .....(25,3%)
4. Niska plodnost .....(46,2%)
5. Neplodna zemljišta .....(22,7%)

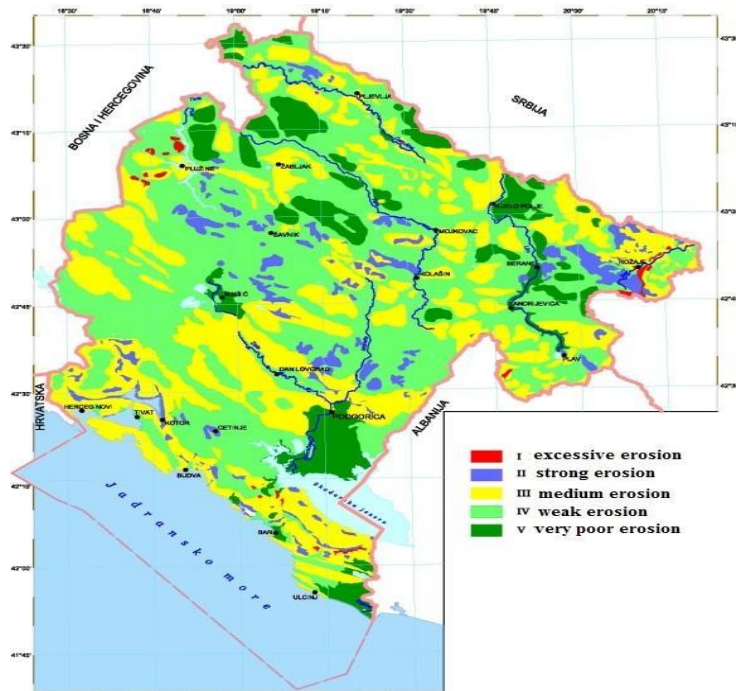
Oko 6% od ukupnog zemljišta u Crnoj Gori ima visoku i srednju plodnost, dok je preko 90% zemljišta sa ograničenom ili niskom plodnošću. U Crnoj Gori, 95% ukupne poljoprivredne površine je prirodno kisjelo.

Rezultati ispitivanja uzoraka zemljišta s lokacija utvrđenih Programom ispitivanja štetnih materija u zemljištu Crne Gore za 2019. godinu, pokazuju zadovoljavajuće rezultate kada je u pitanju sadržaj opasnih i štetnih materija, dioksina, toksičnih i kancerogenih materija.

Prema izvještaju Agencije za zaštitu životne sredine o stanju životne sredine u Crnoj Gori za 2019. godinu, fizičko-hemijskim analizama na triazin, ditiokarbamate, karbamate, hlorofenokse i organohlorne pesticide, sagledano je moguće zagađenje poljoprivrednog zemljišta uzrokovano neodgovarajućom upotrebom pesticida. Ni u jednom od analiziranih uzoraka prisustvo navedenih grupa hemikalija ne prelazi granice detekcije za ovu vrstu uzorka.

Karakteristike crnogorskog reljefa su takve da dominiraju nagibi terena iznad 10° (65%), dok nagibi između 5-10° čine 28%. Svega 7% teritorije ima nagib manji od 5° gdje je moguće intenzivno korišćenje zemljišnih površina u poljoprivredi bez značajnijih posljedica erozionih procesa, dok su na dijelu velikih nagiba livade i pašnjaci, koji se ekstenzivno koriste i gdje opasnost od erozije nije prisutna u velikoj mjeri.

Slika 1: Postojeće stanje erozije u Crnoj Gori

Izvor: Prostorni plan Crne Gore do 2020. godine

Erozionim procesima napadnuto je 300 registrovanih bujičnih slivova, gdje količina transportovanog nanosa iznosi preko 2 miliona m³ godišnje. Za posljedicu, izražene su pojave goleti, značajne su površine kamenjara, bitno se remete hidrološke prilike, te nastaju poplave. Procesima erozije i devastacije biljnog pokrivača nastali su gubici zemljišta, ne samo u pogledu fizičkog nastanka površine, nego i hranljivih sastojaka, odnosno plodnosti zemljišta, koje je njegova najvažnija odlika.

Navodnjavanje

Samo 5,73 % poljoprivrednog zemljišta u Crnoj Gori koristi se za biljnu proizvodnju (voće, povrće i vinogradi). Trenutno, ukupna površina koja se navodnjava iznosi 2.364 ha i uglavnom se odnosi na vinograde, voće i povrće koji se nalaze oko Podgorice, uglavnom u oblasti Ćemovskog polja. Ostale oblasti uključuju dolinu Zetsko-Bjelopavličke ravnice i Nikšićkog polja (oko Nikšića i Danilovgrada). Dalje investicije su potrebne kako bi se povećale površine pod sistemima za navodnjavanje u Crnoj Gori u cilju navodnjavanja dodatnih površina (većinom vinogradi, voće i povrće).

Zasadi se nalaze u mjestima sa izobiljem podzemnih ili površinskih voda. Imajući u vidu ograničenu površinu zemljišta za korišćenje za biljnu proizvodnju i raspoloživu vodu za navodnjavanje, namjera je da se povećaju površine sa sistemima za navodnjavanje. Primjenom ovih sistema, osigurava se racionalno korišćenje vode za navodnjavanje. Da bi se izbjegla oskudica vode, domaćinstva moraju da dobiju dozvolu ili koncesiju za korišćenje vode u zavisnosti od svakodnevnih potreba.

Tabela 23: Navodnjavanje

	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Iskorišćene količine vode (000 m ³):	6.978	6.564	6.965	6.815	6.821
Podzemne vode	6.932	6.532	6.933	6.758	6.750
Površinske vode	46	32	32	57	71
Potrošene količine vode (000 m ³)	6.633	6.239	6.240	6.615	6.620
Ukupno navodnjavana površina (ha)	2.350	2.345	2.346	2.361	2.364
Površinsko navodnjavanje	5	5	5	9	11
Navodnjavanje vještačkom kišom	509	505	505	513	517
Navodnjavanje sistemom kap po kap	1.835	1.835	1.836	1.839	1.836
Oranice i bašte	30	26	26	28	30
Voćnjaci	98	98	98	92	90
Vinogradi	2.222	2.222	2.222	2.241	2.244
Crpni agregat	41	41	41	44	47
Cjevovodi (km)	194	193	205	219	244
Glavni	65	70	72	68	75
Razvodni	129	123	133	151	169

Izvor: Statistički godišnjak, 2020.

Obnovljivi izvori energije

Obnovljivi izvori energije uvršteni su kao prioritetan sektor u Strategiju razvoja energetike do 2030. godine, koju je Vlada Crne Gore usvojila u julu 2014. godine. Crna Gora je usvojila Nacionalni akcioni plan za upotrebu energije iz obnovljivih izvora za 2020. godinu (u decembru 2014.) i preuzela obavezu ispunjavanja nacionalnog cilja za 2020. godinu na nivou od 33% od ukupnog udjela energije iz obnovljivih izvora u bruto konačnoj potrošnji energije u Crnoj Gori. Prema izvještaju o ostvarivanju nacionalnog cilja za 2018. godinu ukupan udio energije iz obnovljivih izvora u bruto konačnoj potrošnji energije u Crnoj Gori iznosio je 39,75%, a za 2019. godinu 38,69%.

Male hidroelektrane: U skladu s odlukom o optimalnom iskorišćavanju raspoloživog hidropotencijala u Crnoj Gori, sprovedeno je pet tenderskih postupaka i jedna inicijativa za dodjelu ugovora o koncesiji za korišćenje hidroenergetskog potencijala za proizvodnju električne energije u MHE.

Trenutno se prati realizacija 28 ugovora o koncesiji, kojima se predviđa izgradnja 40 malih hidroelektrana i dvije energetske dozvole za rekonstrukciju dvije male hidroelektrane. Završena je izgradnja 32 male hidroelektrane koje proizvode energiju.

Solarna energija: Ministarstvo kapitalnih investicija trenutno prati sprovođenje 5 projekata vezanih za izgradnju solarnih elektrana na osnovu izdatih energetske dozvola. Njihova ukupna instalisana snaga je oko 2,2 MW, dok planirana godišnja proizvodnja iznosi oko 3 GWh.

Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma Crne Gore je 2018. godine pozvalo zainteresovane investitore da dostave ponude za zakup državnog zemljišta na lokalitetu Briska Gora - Opština Ulcinj, za izgradnju solarne elektrane. Predmet javnog poziva bio je zakup državnog zemljišta koje pokriva oblast površine 6.621.121 m², u cilju projektovanja, izgradnje, korišćenja i održavanja solarne elektrane instalisanog kapaciteta većeg od 200 MW. Postupak je završen potpisivanjem ugovora sa konzorcijumom kojeg čini Elektroprivreda Crne Gore (EPCG), finska „Fortuma“ i „Sterling and Wilson“, a kojim se predviđa izgradnja solarne elektrane snage 250 MW.

Planirano je da se izgradnja solarne elektrane odvija u dvije faze, odnosno:

- Faza I - izgradnja solarne elektrane instalisanog kapaciteta od 50 MW, i očekivane godišnje proizvodnje od oko 90 GWh, i
- Faza II - izgradnja drugog dijela solarne elektrane od 200 MW, sa očekivanom godišnjom proizvodnjom od oko 360 GWh.

Očekuje se da će u narednom periodu biti stvoreni prostorno-planski preduslovi za realizaciju ovog projekta.

Biomasa: Crna Gora posjeduje značajan potencijal biomase koji se može koristiti za proizvodnju energije: ostaci iz šumarstva, zasadi brzorastućih vrsta, ostaci iz drvoprerađivačke industrije, vinogradarstva (ostaci od rezidbe, ostaci tokom proizvodnje alkohola), voćarstva (ostaci od rezidbe, ostaci od proizvodnje maslinovog ulja, i slično).

Najveći energetske potencijal biomase je u sektoru šumarstva, s potencijalnom količinom drveta u šumskom fondu Crne Gore, procijenjenog na 2,6 m³/ha/godišnje. Trenutno je obim proizvodnje u šumarstvu polovina njenog potencijala, što ukazuje na značajne rezerve. Rast zasada brzorastućih vrsta predstavljao bi značajan napredak u energetske potencijalu biomase. Ukupna procijenjena vrijednost energije je 4,200 GWh.

Energija vjetra: U Crnoj Gori trenutno postoje dvije vjetroelektrane: vjetroelektrana Krnovo instalisane snage 72 MW (završena 2017. godine i u mreži od avgusta 2017. godine) i vjetroelektrana Možura (završena 2019. i u mreži od novembra 2019. godine) instalisane snage od 46 MW. Ukupna godišnja proizvodnja ovih vjetroelektrana iznosi oko 300 GWh. Prosječna vrijednost investicije ova dva projekta iznosi 227 miliona EUR.

U avgustu 2019. godine, Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma raspisalo je javni poziv za davanje u dugoročni zakup zemljišta u državnoj svojini radi izgradnje vjetroelektrane na lokalitetu Brajići - opštine Budva i Bar, minimalnog instalisanog kapaciteta od 70 MW. Zakup zemljišta vrši se kroz tenderski postupak. Period zakupa zemljišta trajeće 30 godina. Tenderskom dokumentacijom predviđeno je da investitor može da prodaje na tržištu električnu energiju proizvedenu u ovoj vjetroelektrani. Ugovor o izgradnji vjetroelektrane snage 100,8 MW na lokaciji Brajići potpisan je 26. avgusta 2020. godine sa konzorcijimom „WPD Brajići“. Očekuje se da će u narednom periodu biti stvoreni prostorno-planski preduslovi za realizaciju ovog projekta.

Voda

S ukupnim protokom od 604 m³/s i prosječnim oticajem od 44 l/s/km², zapreminski izraženo oko 19,5 km³/godišnje, Crna Gora spada u 4% svjetske teritorije s najvećim prosječnim oticajem.

Upravljanje vodama u nadležnosti je Vlade Crne Gore. Vlada ovu aktivnost sprovodi preko Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede i drugih ministarstava. MPŠV se nalazi na čelu strukture za upravljanje vodama, u kojoj se posebno odjeljenje za vodoprivredu bavi politikom i organizacijom operativnog upravljanja vodama. U skladu s članom 151 Zakona o vodama, inspekcijiski nadzor u sprovođenju važećeg Zakona o vodama ima Uprava za inspekcijiske poslove, preko glavnog vodoprivrednog inspektora. Inspekcijisku kontrolu kvaliteta vrši glavni inspektor za zaštitu životne sredine, a sanitarnu inspekcijisku kontrolu vrši glavni sanitarni inspektor. U skladu s važećim Zakonom o vodama, sistematsko ispitivanje kvaliteta voda, vrši Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju Crne Gore (ZHMSCG) koji je nadležan za hidrometeorološke aktivnosti i izradu godišnjeg izvještaja o stanju i promjenama kvaliteta voda. Važećim Zakonom o vodama utvrđene su procedure i postupci u slučaju vanrednih situacija zagađenja voda, akcidenata i hazarda.

Zahvatanje i korišćenje površinskih i podzemnih voda, za navodnjavanje poljoprivrednog ili drugog zemljišta ostvaruje se pod uslovima određenim vodnom dozvolom koju izdaje Uprava za vode. Vlasnici, odnosno korisnici objekata i sistema za navodnjavanje dužni su da snose srazmjerne troškove njihovog upravljanja i održavanja. Predmet koncesije na javnom vodnom dobru može biti zahvatanje voda za navodnjavanje poljoprivrednog zemljišta u količini većoj od 175 m³/na dan. Svako zahvatanje voda za navodnjavanje poljoprivrednog zemljišta u količini manjoj od 175 m³/na dan je predmet dozvole lokalne samouprave.

Kada je u pitanju implementacija Okvirne direktive o vodama (WFD) do sada su sprovedene sljedeće aktivnosti: identifikacija rječnih slivova i određivanje nadležnosti sprovođenja.

U okviru procesa implementacije Nitratne direktive, sprovedene aktivnosti uključuju usvajanje Kodeksa dobre poljoprivredne prakse i postavljanje ograničenja za korišćenje vještačkih đubriva.

Sistematsko ispitivanje kvantiteta i kvaliteta površinskih i podzemnih voda vrši se na osnovu programa koje usvaja MPŠV a sprovodi Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju u skladu s članom 58 važećeg Zakona o vodama.

Osnov za usvajanje programa praćenja površinskih i podzemnih voda sadržan je u članu 58 Zakona o vodama. U skladu s Okvirnom direktivom o vodama i Zakonom o vodama, program praćenja obuhvata praćenje hemijskog i ekološkog statusa površinskih voda i praćenje hemijskog i kvantitativnog statusa podzemnih voda. Monitoring površinskih voda sastoji se od nadzornog, operativnog i istraživačkog monitoringa. Monitoring podzemnih voda sastoji se od nadzornog i operativnog monitoringa.

Okvirna direktiva o vodama (WFD) mijenja politiku koja se odnosi na vodne resurse. Osnovna jedinica integralnog upravljanja vodnim resursima je tječni sliv, u kojem se sprovodi upravljanje vodnim resursima, a cilj je da se svi postojeći vodni resursi dovedu do „dobrog stanja“, što znači da se osigura dobar hidrološki-hemijski-ekološki status voda.

U skladu s tim, u cilju očuvanja ili postizanja dobrog ekološkog, hemijskog i kvantitativnog statusa voda ili njihovog dobrog ekološkog potencijala, dat je predlog površinskih vodnih tijela, uključujući pojedinačna, vještačka vodna tijela, jako modifikovana vodna tijela, kao i podzemna vodna tijela za područje Crne Gore. U tom smislu predloženo je 99 površinskih vodnih tijela¹³ i 30 podzemnih tijela ili grupa podzemnih tijela.

U 2019. godini, monitoring površinskih i podzemnih voda izvršen po prvi put u skladu s Okvirnom direktivom o vodama, a u skladu s Pravilnikom o načinu i rokovima utvrđivanja statusa površinskih voda („Službeni list Crne Gore“, 25/2019) i Pravilnika o načinu i rokovima utvrđivanja statusa podzemnih voda („Službeni list Crne Gore“, 52/2019).

Mreža stanica za praćenje kvaliteta površinskih voda u 2019. godini obuhvatila je 10 vodotokova s 15 mjernih mjesta, 3 prirodna jezera sa 6 mjernih mjesta, 5 vještačkih jezera s 5 mjernih mjesta, 5 mješovitih-prelaznih voda s 5 mjernih mjesta i obalne vode mora s 5 mjernih mjesta.

Kada su u pitanju podzemne vode, mrežom stanica i programom rada obuhvaćene su podzemne vode i izdani Zetske ravnice. Mrežu čini 6 mjernih profila, koji obuhvataju područje Zetske ravnice.

Pored postojeće mreže, u drugoj polovini 2019. godine, uspostavljena je prva faza mreže za monitoring podzemnih voda, koja će biti dio budućeg sistema monitoringa.

Klimatske promjene i kvalitet vazduha

Nacionalna strategija u oblasti klimatskih promjena do 2030. godine predstavlja ključni instrument u oblasti javnih politika za upravljanje klimatskim promjenama u Crnoj Gori i propisuje obavezu Vlade da djeluje protiv klimatskih promjena na integralan i multisektorski način, poštujući međunarodne obaveze prema UNFCCC. Strategijom se iznosi vizija da će do 2030. godine Crna Gora biti u mogućnosti da se prilagodi negativnim efektima i promoviše održivi razvoj s niskim emisijama ugljenika. Strategija je uglavnom usmjerena na usklađivanje sa zakonodavnim okvirom EU u oblasti klimatskih promjena. U okviru strategije, takođe je usvojen nacionalni namjeravani doprinos Crne Gore smanjenju emisija gasova s efektom staklene bašte. Ovim dokumentom Crna Gora se obavezala da smanji emisiju gasova s efektom staklene bašte za 30% do 2030. godine u odnosu na polaznu, 1990. godinu.

Crna Gora je usvojila Zakon o zaštiti od negativnih uticaja klimatskih promjena u 2019. godini. Cilj ovog akta je zaštita od negativnih efekata klimatskih promjena, smanjenje emisija gasova s efektom staklene bašte i zaštita ozonskog omotača. Time se Crna Gora dodatno približila pravnoj tekovini EU u oblasti klimatskih promjena. Glavna nacionalna institucija odgovorna za politiku zaštite životne sredine i klimatskih promjena je Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma.

Poljoprivreda je jedan od najranjivijih sektora kada su u pitanju klimatske promjene, s obzirom da poljoprivredna proizvodnja direktno zavisi od klimatskih faktora, Stoga se poljoprivreda suočava s najvećim izazovom u prilagođavanju očekivanim efektima klimatskih promjena.

Crna Gora pripada jednom od regiona svijeta za koji se očekuje da će trpjeti negativne posljedice klimatskih promjena po zdravlje stanovništva, ekonomski razvoj, dostupnost prirodnih izvora, proizvodnju hrane i slično,

---

¹³ Površinsko vodno tijelo je poseban i značajan element površinskih voda kao što su jezero, akumulacija, potok, rijeka ili kanal, dio potoka, rijeke ili kanala, mješovita-prelazna voda ili obalne vode mora.

iako kao zemlja u razvoju, nema značajan udio u globalnom zagađenju atmosfere gasovima s efektom staklene bašte. Naprotiv, zahvaljujući relativno velikim šumskim područjima i pokrivenosti vegetacijom, Crna Gora doprinosi stabilizaciji sadržaja ugljen-dioksida u atmosferi.

Klimatske promjene mogu negativno uticati na plodnost zemljišta, zbog povećane osjetljivosti organske materije u zemljištu, ali i usljed rizika pojave erozije tla zbog povišenih temperatura i suša, koje su sve češće, i padavina.

Inventar emisije GHG obuhvatio je proračune emisija sljedećih direktnih gasova s efektom staklene bašte: ugljendioksid (CO₂), metan (CH₄), azotsuboksid (N₂O) i sintetički gasovi (PFC, HFC i SF₆). Inventar obuhvata i kalkulacije za sljedeće indirektno gasove s efektom staklene bašte na osnovu EMEP / EEA (Vodič za inventar emisija zagađivača vazduha) (2009): ugljen-monoksid (CO), azot-dioksid (NO₂), nemetanska lako isparljiva organska jedinjenja (NMHOS) i sumpor-dioksid (SO₂). Izvori emisija i ponori direktnih i indirektnih GHG podijeljeni su u šest glavnih kategorija: 1. Energetika 2. Industrijska proizvodnja i upotreba proizvoda 3. Upotreba rastvarača 4. Poljoprivreda 5. Promjena namjene zemljišta i šumarstvo 6. Otpad.

Nacionalni inventar emisija gasova s efektom staklene bašte daje informacije o tome da proizvodnja energije i industrijska proizvodnja, kao i upotreba proizvoda imaju najveći udio u ukupnim emisijama CO₂. Najveći uticaj na emisije ima proizvodnja električne energije i toplote (uključujući postrojenje za proizvodnju aluminijuma). Emisije iz saobraćaja su u porastu i očekuje se da će nastaviti da rastu s obzirom na razvoj turizma u Crnoj Gori. Neto ponori emisija u kategorijama poljoprivrede i korišćenja zemljišta rezultat su toga što šumsko zemljište u Crnoj Gori djeluje kao ponor ugljenika. Podaci o sječi i požarima u šumskim područjima ukazuju na znatno niži potencijal ponora nego u ranijim obračunima.

Poljoprivreda je izvor metana (CH₄) i azot-suboksida (N₂O) koji potiče iz stočarstva i upotrebe vještačkih đubriva. Nacionalni inventar emisija gasova s efektom staklene bašte pokazuje da su ova dva gasa najviše zastupljena u poljoprivredi, dok su emisije CO₂ zanemarljivo male. Udio ovog sektora u ukupnim emisijama iznosi oko 10%.

Bolje upravljanje stajnjakom kao đubrivom bi smanjilo i potrebu za upotrebom azotnih vještačkih đubriva, što doprinosi smanjenju emisija amonijaka, pa će otuda imati pozitivan uticaj na kvalitet vazduha. Pored toga, biće manjih indirektnih gubitaka azota iz sistema za upravljanje stajskim đubrivom, a time će i zagađenje voda biti manje.

Crna Gora je naročito izložena i osjetljiva na klimatske nepogode kao što su suše, poplave, šumski požari i toplotni talasi. Klimatske projekcije pokazuju da će ovi klimatski ekstremi u budućnosti postati češći i izraženiji.

Najvećem riziku izloženi su sektori voda, šumarstva i poljoprivrede. Kad je riječ o geografskoj ranjivosti, primorje je veoma ranjivo na porast nivoa mora i smanjenje količine padavina. Crna Gora prepoznaje hitnu potrebu da se pozabavi efektima klimatskih promjena kroz promovisanje djelotvornih mjera adaptacije u ključnim ranjivim sektorima.

Sektor voda pokazuje smanjenje vodnog bilansa u svim riječnim slivovima u Crnoj Gori. Smanjenje količina kišnih i sniježnih padavina drastično će uticati na raspoloživost površinskih voda. Mjere adaptacije se fokusiraju na primjenu integrisanog pristupa u upravljanju vodnim resursima i sistemima i jačanje međusektorskog planiranja i aktivnosti.

Sektor šumarstva je pogođen klimatskim promjenama ne samo u aktuelnim procesima razvoja i rasta, već obično dolazi i do kumulativnih efekata koji mogu trajati tokom cjelokupnog životnog vijeka drveta. Najveći rizik postoji za šume koje se nalaze u primorskom i centralnom regionu, gdje visoke temperature vazduha tokom ljetnjeg perioda i tipična vegetacija dovode do neophodnih preduslova za nastanak šumskih požara. Požari su glavni izvor emisija gasova s efektom staklene bašte.

Sektor poljoprivrede veoma je ranjiv na klimatske promjene zbog svoje zavisnosti od specifičnih temperaturnih uslova i raspoloživosti vode, a izložen je klimatskim nepogodama poput suša i poplava. Veliki dio poljoprivrednih područja u Crnoj Gori nalazi se u ravnica, što ih čini posebno sklonim poplavama. U

moguće mjere adaptacije u sektoru poljoprivrede spada planiranje i jačanje ruralne infrastrukture kako bi se spriječilo moguće napuštanje pogođenih područja i smanjenje broja stanovnika u ruralnim područjima.

Crna Gora je pokazala napredak kada su u pitanju ublažavanje i adaptacija na klimatske promjene, nastavljajući s takvim naporima radi ispunjavanja obaveza prema Okvirnoj konvenciji Ujedinjenih nacija o klimatskim promjenama (UNFCCC), obezbjeđivanja dodatnih investicija, tehnologija i kapaciteta. Iako se ove potrebe jednim dijelom mogu pokriti domaćim resursima (javnim i privatnim), za Crnu Goru, kao državu u procesu tranzicije, od suštinskog su značaja doprinosi iz međunarodne saradnje.

Crna Gora je sklona različitim prirodnim opasnostima, uključujući poplave, sušu, obilne kiše ili sniježne padavine, olujni vjetar, toplotne talase, klizišta i šumske požare.

Kiše visokog intenziteta mogu, između ostalog, uzrokovati poplave, klizišta, izlivanje potoka i odvodnih kanala, otežani saobraćaj, smanjenje kvaliteta vode, zagađenje ispuštenih podzemnih voda i smanjenje obradivog zemljišta.

Suša može da ima višestruki negativni uticaj na ekonomiju, životnu sredinu i zdravlje ljudi. Poljoprivreda, šumarstvo i turizam su sektori koji su najviše pogođeni sušama u Crnoj Gori. U budućnosti se očekuje da se pojave suša i njihov intenzitet povećaju, uz smanjenje padavina i sve veće temperature, posebno tokom ljeta i jeseni. Hidrološke suše desile su se tokom 2017, 2018. i 2019. godine i značajno su uticale na vodostaj važnih rijeka i jezera, poput rijeka Morače i Zete, kao i Skadarskog jezera, što je potom uticalo na ribarstvo, poljoprivredu i sektor energetike. Promjene u vodnom bilansu postaju sve izraženiji problem za zemlje podložne suši, kao što je Crna Gora. Stoga je potrebno razviti odgovarajuće kapacitete za stabilno navodnjavanje kroz podršku investicijama u snabdijevanje vodom (bunari, rezervoari i sl.).

S očekivanim porastom učestalosti i intenziteta suša kao posljedicom klimatskih promjena, povećaće se i rizik od požara u budućnosti, posebno u južnim šumskim područjima koja se prostiru na primorju i u kraškim područjima (FAO, 2018.). Na ovim područjima postoji opasnost od požara zbog visokih temperatura vazduha ljeti i određenih vrsta vegetacije, naročito tokom jula i avgusta, kada je količina padavina vrlo mala, kao i tokom februara i marta, u slučaju suvih i toplijih zima. Pored direktnih uticaja, požari mogu prouzrokovati i indirektnu štetu koja može dovesti do degradacije okoline, smanjenja otpornosti šuma na štetočine i bolesti i uništavanja autentičnih pejzaža i strukture zemljišta.

Organska proizvodnja

Organska proizvodnja je cjelovit sistem upravljanja u poljoprivredi i proizvodnji hrane koji objedinjava najbolje prakse zaštite životne sredine, visok stepen biodiverziteta, očuvanje prirodnih resursa, primjenu visokih standarda dobrobiti životinja i proizvodne metode koje odgovaraju potrebama onih potrošača koji prednost daju proizvodima proizvedenim uz primjenu prirodnih supstanci i procesa. Prema tome, organska proizvodnja ima dvostruku ulogu u društvu, jer s jedne strane zadovoljava potražnju potrošača za organskim proizvodima, a s druge strane obezbjeđuje javna dobra koja doprinose zaštiti životne sredine i dobrobiti životinja. Pored toga, organska proizvodnja ima veliki značaj za razvoj ruralnih područja, jer daje šansu razvoju porodičnih gazdinstava i malih proizvođača, doprinosi povećanju dohotka na poljoprivrednim gazdinstima i iskorišćavanju potencijala u turizmu.

Oblast organske proizvodnje uređena je Zakonom o organskoj proizvodnji. Zakon je usvojen 2013. godine radi usklađivanja nacionalnih propisa sa Regulativom Savjeta (EZ) br. 834/2007 Evropskog parlamenta i Savjeta i Regulative Savjeta od 28. juna 2007. godini o organskoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda i o prestanku važenja Regulative (EEZ) br 2092/91. Nakon toga, usvojena su podzakonska akta radi postizanja potpune usklađenosti s Regulativom Komisije (EZ) br. 889/2008 od 5. septembra 2008. godine o utvrđivanju detaljnih pravila za sprovođenje Regulative Savjeta (EZ) br. 834/2007 o organskoj proizvodnji i oznčavanju organskih proizvoda u pogledu organske proizvodnje, označavanja i kontrole.

Trenutno je samo jedno kontrolno tijelo u Crnoj Gori ovlašćeno da vrši kontrolu i sertifikaciju. To je nacionalno kontrolno tijelo „Monteorganica“, koje je akreditovano od strane Akreditacionog tijela Crne Gore za vršenje kontrole i sertifikaciju organske proizvodnje u skladu sa zahtjevima standarda MEST EN ISO/IEC

17065:2013. Takođe, dvije državne laboratorije (CETI i Institut za javno zdravlje) akreditovane su u skladu sa standardom MEST EN ISO/IEC 17025, koje vrše neophodne analize u organskoj proizvodnji.

Prema podacima MPŠV iz 2020. godine, u Registar subjekata u organskoj proizvodnji upisana su 423 proizvođača, od čega je 181 sertifikovan. U 2020. godini, broj registrovanih proizvođača povećao se za 7,6% a broj izdatih sertifikata veći je za 30,21% u odnosu na 2019. godinu. Od ukupnog broja, 92% organskih proizvođača nalazi se na sjeveru, a 8% u centralnom i južnom dijelu Crne Gore:

Od kraja 2020. godine, sertifikovana je površina od 306,33 ha organske proizvodnje u višegodišnjim zasadima, a u konverziji je bilo još 257,65 ha, odnosno 220 proizvođača. Na nivou proizvoda, najčešće sertifikovano voće su jabuke i šljive, a od povrća krompir. Kada su u pitanju prerađevine, izdvajaju se sok od aronije i sok od jabuke. U sektoru maslinarstva (uključujući preradu maslinovog ulja), već duže vrijeme postoji jedan registrovani organski proizvođač i sedam maslinara koji su u prelaznom periodu prije sertifikacije.

Prema podacima za period 2016-2020. godine, postoji značajno povećanje površina poljoprivrednog zemljišta i usjeva u organskoj proizvodnji. Tako su površine pod trajnim usjevima povećane za 36%, dok povećanje površina organskih livada i pašnjaka u posmatranom periodu iznosi čak 47%.

Tabela 24: Organska proizvodnja 2016-2020.

Oblast proizvodnje	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.
Višegodišnji zasadi (ha)	412	426	456	508	564
Obradivo zemljište (ha)	272	262	309	321	307
Livade i pašnjaci (ha)	2.680	2.032	3.696	3.925	3.952
Govedarstvo (grla)	-	-	403	39	393
Ovčarstvo (grla)	1.428	863	1.092	1.309	1.369
Pčelarstvo (pčelinja društva)	506	839	1.103	1.964	3.381
Živinarstvo (koke)	267	390	170	160	300

Izvor: MPŠV, 2020.

Podrška organskim proizvođačima opredjeljuje se iz nacionalnih sredstava, odnosno u okviru mjere Agrobudžeta „Podrška organskoj proizvodnji“. Podrška se dodjeljuje u vidu direktnih plaćanja po hektaru u biljnoj proizvodnji i po uslovnom grlu/košnici i komadu živine u stočarskoj proizvodnji.

Pored nacionalnih mjera podrške, u prethodnom periodu (2009-2012) rastu interesovanja za organsku proizvodnju čemu je doprinijela međunarodna podrška kroz dva programa koja su se realizovala u Crnoj Gori. Kroz programe Organska poljoprivreda u Crnoj Gori - Zajednička podrška malim proizvođačima u organskoj poljoprivredi (FAO) i Program razvoja organske poljoprivrede u Crnoj Gori (Vlada Danske - DANIDA), MPŠV je u saradnji sa Vladom Danske podržalo 53 investicije organskih proizvođača u iznosu od 1.721.442,79 EUR.

3.4. Ruralna ekonomija i kvalitet života

Ruralna ekonomija i kvalitet života, prihodi i obrazovanje

Daljim sagledavanjem trenutne situacije u Crnoj Gori postaje očigledno da postojeće i značajne regionalne nejednakosti u pogledu ukupnog ekonomskog razvoja predstavljaju problem. Indeks razvijenosti predstavlja prosjek pokazatelja ekonomske razvijenosti, strukturnih promjena i demografskog stanja na nivou jedne opštine. Indeks razvijenosti izračunava se svake tri godine, u skladu sa Zakonom o regionalnom razvoju, i na osnovu sljedećih pokazatelja:

- 1) stope nezaposlenosti,
- 2) dohotka po glavi stanovnika,
- 3) stope rasta stanovništva jedinice lokalne samouprave i
- 4) stope obrazovanja stanovništva jedinice lokalne samouprave.

Važeća lista nivoa razvijenosti lokalnih samouprava ažurirana je krajem 2020. godine.

Tabela 25: Stepen razvijenosti jedinica lokalne samouprave u Crnoj Gori, prosjek za period 2016-2018.

Jedinice lokalne samopurave	Indeks razvijenosti (Crna Gora = 100)	Stepen razvijenosti jedinica lokalne samouprave	Grupe (prema % odstupanja od prosječne vrijednosti indeksa razvijenosti u Crnoj Gori)	
Budva	157,01	1.	Iznad 125%	6. grupa
Tivat	133,83	2.		
Podgorica	121,12	3.	Od 100% do 125%	5. grupa
Kotor	118,91	4.		
Herceg Novi	115,33	5.		
Bar	100,53	6.		
Danilovgrad	94,97	7.	Od 75% do 100%	4. grupa
Nikšić	93,54	8.		
Cetinje	91,19	9.		
Žabljak	89,98	10.		
Ulcinj	83,47	11.		
Plužine	82,35	12.		
Pljevlja	78,55	13.		
Kolašin	74,11	14.	Od 50% do 75%	3. grupa
Mojkovac	73,48	15.		
Šavnik	66,47	16.		
Bijelo Polje	64,78	17.		
Berane	58,43	18.		
Tuzi	56,35	19.		
Rožaje	52,73	20.	Ispod 50%	2. grupa
Plav	47,24	21.		
Gusinje	43,96	22.		
Andrijevica	41,60	23.		
Petnjica	28,13	24.		

Izvor: Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma, 2020. „Službeni list Crne Gore“ br. 07/19, 113/20

Ključne aktivnosti u ruralnim područjima su:

- povećanje i diverzifikacija dohotka i
- smanjenje nominalne i skrivene nezaposlenosti u okviru gazdinstava.

Aktivnosti koje treba sprovesti su:

- izgradnja lokalnih institucija,
- razvoj ruralnog finansijskog sektora,
- razvoj vanpoljoprivrednih djelatnosti,
- poljoprivredni razvoj,
- revitalizacija ruralne infrastrukture i sl.

U EU postoje uobičajeni i opšteprihvaćeni parametri na osnovu kojih se može napraviti lična procjena kvaliteta života, od kojih se mogu izdvojiti: zadovoljstvo zdravljem, energijom potrebnom za svakodnevni život, zadovoljstvo novčanim sredstvima i sl. Prema izvještaju Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), a na osnovu sprovedenih istraživanja, indeks ljudskog razvoja Crne Gore za 2018. godinu je 0,816, što je svrstava u kategoriju zemalja s veoma visokim stepenom ljudskog razvoja - 52. mjesto na listi od 189 zemalja. Prema tom izvještaju, Indeks ljudskog razvoja (HDI) Crne Gore iznosi 0,789, s očekivanim životnim vijekom od 74,8 godina i prosječnim trajanjem školovanja od 15,2 godine.

Infrastruktura

Na osnovu podataka iz godišnje statistike saobraćaja, skladištenja i veza, ukupna dužina puteva u 2020. godini bila je 9.727 km, što je 5,2% više nego u 2019. godini, kada je bilo 9.249 km. Po vrsti puta, najveći udio u 2020. godini imali su savremeni putevi, čija dužina je iznosila 6.527 km (67,1%), a zatim makadamski sa 1.885 km (19,4%) i zemljani i nekategorisani putevi sa 1.315 km (13,5%).

Tabela 26: Drumski saobraćaj u Crnoj Gori

	Godina		Indeks
	2019.	2020.	2020-2019.
Dužina puta po kategoriji (km)			
Putevi, ukupno	9.249	9.727	105,2
Savremeni put (asfalt)	6.333	6.527	103,1
Tucanik	1.839	1885	102,5
Zemljani i nekategorisani putevi	1.077	1.315	122,1
Mostovi			
Broj mostova	532	546	102,6

Izvor: Godišnja statistika saobraćaja, Uprava za statistiku Crne Gore, 2020.

Dužina crnogorske putne mreže (regionalni i magistralni putevi) iznosi 2.013 km, od čega 143 km čine regionalni, a 1.870 km magistralni putevi. Dužina lokalnih puteva iznosi oko 4.270 km.

Gustina mreže magistralnih i regionalnih puteva iznosi 13 km/100 km², sa prosječnom brzinom kretanja od 48 km/h na ukupnoj površini. U okviru ukupne putne mreže državnih puteva postoji 532 mosta i 159 tunela, što je posljedica veoma nepovoljnog reljefa, u saobraćajnom smislu.

Nedovoljno razvijena putna mreža u Crnoj Gori posljedica je limitirajućih faktora koji otežavaju ili ograničavaju funkcionalno povezivanje unutar Crne Gore, kao i njeno povezivanje s neposrednim okruženjem. Naime, nepovoljna topografija i geološka struktura terena, planinski prevoji s otežanim prelazima, jako izražena sezonska cikličnost u korišćenju putne infrastrukture, ograničenost budžetskih sredstava, usložnjavaju izgradnju i održavanje saobraćajne infrastrukture.

Izveštaj Svjetskog ekonomskog foruma iz 2019. godine o Globalnom indeksu o konkurentnosti, svrstao je Crnu Goru na 129. mjesto od 141 mjesta, po kvalitetu putne infrastrukture.

Željezničku mrežu Crne Gore čini jednokolosječna pruga normalne širine:

- Vrbnica - Bar, dio međunarodne pruge Beograd - Bar, koji prolazi kroz Crnu Goru;
- Podgorica - Tuzi - državna granica s Republikom Albanijom (dio pruge Podgorica - Skadar) koja se koristi isključivo za teretni saobraćaj;
- Podgorica - Nikšić, regionalna pruga koja je u periodu od 2012. do 2016. godine potpuno obnovljena i elektrifikovana.

Ukupna dužina pruga je 250,51 km, odnosno 327,72 km sa stanicama i priključcima za kolosijek, od kojih je 225,81 km elektrifikovano. Pruge na željezničkoj mreži odlikuje veliki broj objekata, a gotovo 2/3 dužine željeznice obuhvata 121 tunel, 122 mostova i 14 galerija. Gustina željezničkog saobraćaja u Crnoj Gori niža je nego u zemljama članicama EU ili zemljama kandidatima. Željezničku mrežu čini i veliki broj stanica i poslovnih objekata. Značajni privredni subjekti povezani su željezničkom teretnom mrežom s Barom, Podgoricom, Spužem, Danilovgradom, Kruševom i Bijelim Poljem.

Dobra infrastruktura doprinosi boljem kvalitetu života, smanjenju migracija i depopulacije. Putna infrastruktura jedna je od ključnih pretpostavki za razvoj ruralnih područja, jer unapređuje povezanost s tržištem, plasmanom proizvoda, a samim tim obezbjeđuje dodatne prilike za sticanje prihoda. To je takođe i jedan od najvažnijih preduslova za razvoj ruralnog turizma. Brojna su ruralna područja s loše razvijenom saobraćajnom, socijalnom i ekonomskom infrastrukturom. Tako je, na primjer, udaljenost prehrambenih prodavnica i osnovnih škola, u prosjeku, 3-4 km, a srednjih škola i banaka 10 km. Udaljenost autobuske stanice je na 2,5 km, a pošte u prosjeku oko 7,5 km. Pored toga je i loše fizičko stanje vodovodne mreže, struja nije

dovedena u veliki broj sela, a ne postoji ni razvijena telekomunikaciona mreža uključujući i mogućnost korišćenja interneta. Zbog svega navedenog, za očekivati je da će doći do daljeg ekonomskog slabljenja i depopulacije udaljenijih ruralnih područja, ukoliko ove oblasti i nacionalne politike ne obezbijede povoljnije uslove za život i ekonomski ambijent.

Turizam u ruralnim područjima

Imajući u vidu prirodne potencijale Crne Gore za dalji razvoj turizma, bogato kulturno-istorijsko nasljeđe, kao i multiplikativni efekat turizma na gotovo sve privredne grane, sektor turizma predstavlja jedan od prioriteta razvoja privrede u cjelini. U prilog tome govori podatak da procjena ostvarenog prihoda od turizma u 2019. godini iznosi 1,140 milijarde EUR što je za 9,7% više u odnosu na 2018. godinu. S druge strane, zbog posljedica pandemije COVID-19, prema podacima Uprave za statistiku Crne Gore, u 2020. godini Crna Gora je imala 444.065 turista u svim vrstama smještaja, odnosno 83,21% manje nego u 2019. godini, a koji su ostvarili 2.587.255 noćenja, odnosno 82,10% manje u odnosu na 2019. godinu.

U strukturi noćenja po vrsti turističkih destinacija, većina noćenja ostvarena je na primorju (90,4%), Glavnom gradu (3,2%) i planinskim mjestima (3,15%).

Tabela 27: Udio noćenja po različitim turističkim mjestima

Vrsta turističkih mjesta	Noćenja (u 000)	Udio mjesta u ukupnom broju (u %)	Index 20/19 (u %)
Primorska mjesta*	2.339.477	90,38	17.05 (-82.95%)
Planinska mjesta**	81.709	3,15	32.13 (-67.87%)
Ostala turistička mjesta***	57.609	2,22	37.22 (-62.78%)
Glavni grad	82.701	3,19	26.62 (-72.38%)
Ostala mjesta****	26.759	1,03	124.64 (+124.64)
UKUPNO	2.587.255	100,0	17.89 (-82.11)

Izvor: Uprava za statistiku Crne Gore, 2020.

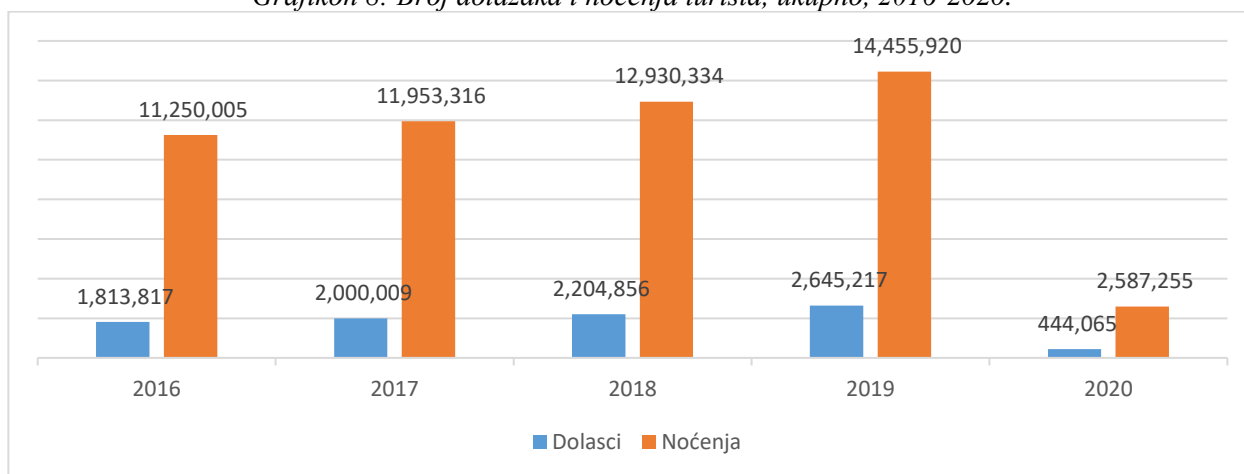
*Ulcinj, Bar, Budva, Tivat, Kotor i Herceg Novi

** Žabljak, Kolašin, Plav, Plužine, Rožaje i Andrijevica

*** Bijelo Polje, Berane, Mojkovac, Nikšić, Šavnik, Pljevlja i Cetinje

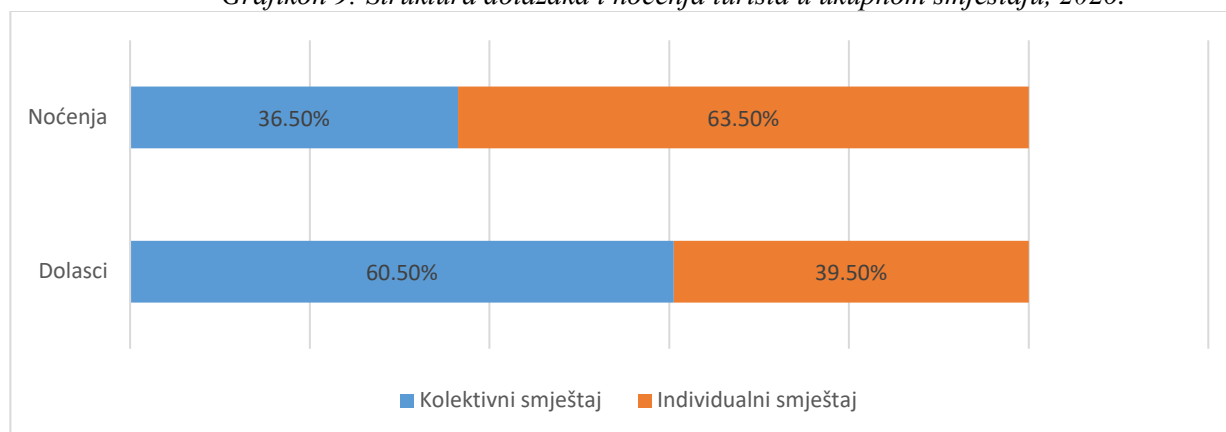
**** Danilovgrad, Tuzi, Petnjica, Gusinje

Grafikon 8: Broj dolazaka i noćenja turista, ukupno, 2016-2020.

Izvor: Uprava za statistiku Crne Gore

Grafikon 9: Struktura dolazaka i noćenja turista u ukupnom smještaju, 2020.

Izvor: Uprava za statistiku Crne Gore

Rezultati istraživanja sprovedeni tokom inoviranja strateških dokumenata pokazali su da je turistička ponuda u centralnom i sjevernom regionu još uvijek nedovoljna, naročito kada su u pitanju smještajni objekti u ruralnim područjima.

Seoski turizam predstavlja poseban oblik turističkog proizvoda koji pruža uslove za zadovoljavanje potreba sve većeg broja turista koji teže zdravim stilovima života i traže iskustva koja obuhvataju uživanje u prirodi, tradicionalnu kuhinju, gostoprimstvo domaćinstava u ruralnim područjima, uživanje u tradiciji i očuvanju običaja i druga autentična iskustva.

Projektne aktivnosti u okviru ruralnog turizma bazirane su na interakciji s poljoprivrednom proizvodnjom, predstavljanju tradicija i običaja, tradicionalnim gastronomskim i turističkim uslugama, jednom riječju, na upotrebi već postojećih resursa.

Rezultati istraživanja sprovedenog tokom implementacije Master plana razvoja turizma do 2020. godine pokazali su da je turistička ponuda u centralnom i planinskom regionu još uvijek nedovoljna. Hoteli, osim nekoliko izuzetaka, pored jednostavne ishrane i smještaja ne pružaju ostale usluge. Međutim, potencijal za unapređenje turizma i prateće infrastrukture još uvijek nije iskorišćen na sjeveru Crne Gore.

Ruralni turizam predstavlja interakciju poljoprivredne proizvodnje, predstavljanja tradicije, tradicionalnih gastronomskih i turističkih usluga, jednom riječju, upotrebu postojećih resursa. Stoga se razvoj ruralnog turizma zasniva na načelima održivog razvoja, kroz revitalizaciju postojećih, tradicionalnih objekata, odnosno baštine, kojoj se daje nova namjena – turistička. Ruralni turizam, naročito turizam na poljoprivrednom gazdinstvu, stoga predstavlja bitan dio održivog razvoja u cjelini.

3.5. Priprema i realizacija lokalnih razvojnih strategija – LEADER

LEADER pristup može da doprinese unapređenju lokalne samouprave, u smislu transparentnosti, snažnijeg učešća aktera, horizontalne i vertikalne integracije, legitimiteta, visokog kvaliteta komunikacija, kao i visokog kvaliteta mehanizama učenja.

Takođe, LEADER pristup može da ojača lokalnu zajednicu, poboljša uslove života, kvalitet života i životne sredine ruralnog stanovništva i unaprijedi aktivno učešće ruralnog stanovništva u procesu donošenja odluka, čime se jača konkurentnost ruralnih područja i ukupni razvoj ruralnih područja i lokalnih zajednica.

LEADER pristup zasniva se na shvatanju da su razvojne strategije znatno efikasnije ako su postavljene i sprovode se na lokalnom nivou od strane lokalnih aktera koji poznaju lokalne uslove i kojima su najviše potrebne.

Lokalne strategije ruralnog razvoja

Regionalni razvoj Crne Gore planiran je Strategijom regionalnog razvoja i planovima strateškog razvoja jedinica lokalne samouprave/opština.

Strategija regionalnog razvoja utvrđuje ciljeve, prioritete, mjere, aktivnosti i politike regionalnog razvoja, smanjenje regionalnih nejednakosti i povećanje konkurentnosti jedinica lokalne samouprave i regiona, kao i način obezbjeđivanja sredstava za postizanje utvrđenih ciljeva i drugih pitanja od značaja za razvoj.

Strateški planovi lokalnih uprava moraju biti usklađeni sa Strategijom regionalnog razvoja. Strateški plan lokalne samouprave utvrđuje trenutno stanje razvoja jedinica lokalne samouprave, opšti razvojni cilj, strateške ciljeve sa prioritetima za njihovu realizaciju, mjere i pravce za realizaciju strateškog plana, okvirna sredstva za implementaciju strateškog plana, način njihovog obezbjeđivanja i druga pitanja od značaja za razvoj.

Neke opštine u Crnoj Gori, kao što su opštine Andrijevica i Berane, imaju na snazi strategije ruralnog razvoja, koje su posebno usmjerene na razvoj ruralnih područja. Opština Tivat je takođe imala snažnu strategiju ruralnog razvoja od 2014. do 2020. godine. Ostale opštine obuhvataju temu ruralnog razvoja u okviru svojih strateških planova, utvrđuju ciljeve, aktivnosti i projekte koji će doprinijeti ostvarivanju tih ciljeva. Opština Rožaje trenutno izrađuje strategiju ruralnog razvoja.

Ova Strategija može da posluži kao osnov za izradu ostalih lokalnih strategija koherentnih s nacionalnim i evropskim principima ruralnog razvoja (LEADER program), kao i prioritetima sveobuhvatnih politika na nacionalnom nivou.

3.6. Tabela socio-ekonomskih indikatora i ruralne situacije

Tabela 28: Tabela socio-ekonomskih indikatora i ruralne situacije

Indikator	Jedinica mjere	Vrijednost indikatora	Najnovija dostupna godina
I: SOCIO-EKONOMSKI INDIKATORI			
1. Stanovništvo			
Ukupno	Stanovnika	620.029	Popis 2011.
Ruralno	% od ukupnog	36,8	Popis 2011.
Urbano	% od ukupnog	63,2	Popis 2011.
Procijenjeni broj stanovnika po opštinama sredinom godine			
Ukupno	Stanovništvo	621.306	Procjena sredinom 2020.
2. Starosna struktura			
< 15 godina	% ukupnog stanovništva	19,2	Popis 2011.
15-64 godina	% ukupnog stanovništva	68,0	Popis 2011.
65 godina i više	% ukupnog stanovništva	12,8	Popis 2011.
Procijenjeni broj stanovnika po opštinama sredinom godine			
< 15 godina	% ukupnog stanovništva	17,9	Procjena sredinom 2020.
15-64 godina	% ukupnog stanovništva	66,3	Procjena sredinom 2020.
65 i više	% ukupnog stanovništva	15,8	Procjena sredinom 2020.
3. Teritorija			
Ukupno	km ²	13.888	
Ruralno	% od ukupne površine		
Urbana	% od ukupne površine		
4. Gustina naseljenosti			
Ukupno	Stanovnika/km ²	44,6	Popis 2011.
Ruralno	Stanovnika/km ²		

5. Stopa zaposlenosti (*)	*osiguranik u poljoprivredi	Podaci iz ankete o radnoj snazi (n/a)	
Ukupno	br. i %	br. = 219,4 (ukupan broj zaposlenih - u hiljadama), E% = 43,8%	2020.
Muškarci	br. i %	br. = 122,6 (u hiljadama), E% = 50,0%	2020.
Žene	br. i %	br. = 96,8 (u hiljadama), E% = 37,9%	2020.
6. Stopa samozapošljavanja			
Udio samozaposlenih lica u ukupnom broju zaposlenih od 15-64 godine	% samozaposlenih lica u ukupnom broju zaposlenih od 15-64 godina	18,5%	2020.
7. Stopa nezaposlenosti			
Ukupno (15-74 godina)	%	17,9	2020.
Mladi (15-24 godine)	%	36,0.	2020.
8. BDP po glavi stanovnika (*)			
BDP po glavi stanovnika	BDP po glavi stanovnika	6.737	2020.
Ukupno	EUR/stanovnik Indeks PPS (EU-27=100)		
9. Stopa siromaštva ¹⁴			
Ukupno i po vrsti područje (manje naseljeno, srednje urbanizovano i gusto naseljeno područje)	Ukupno i po područjima: - % ukupnog stanovništva	8,6%	2012.
10. Ekonomska struktura (BDV)¹⁵			
Ukupno	miliona EUR	3.467	2020.
Primarna	EUR mill/% od ukupne BDV		
Sekundarna	EUR mill/% od ukupne BDV		
Tercijarna	EUR mill/% od ukupne BDV		
11. Struktura zaposlenih			
Ukupno	1.000 osoba	219,4	2020.
Primarna	1.000 osoba/% ukupnog	16,5- 7,5%	2020.
Sekundarna	1.000 osoba/% ukupnog	162,5- 74,1%	2020.
Tercijarna	1.000 osoba/% ukupnog	40,4- 18,4%	2020.
12. Produktivnost rada po ekonomskim sektorima			
Ukupno	EUR/osobi		
Primarna	EUR/osobi		
Sekundarna	EUR/osobi		
Tercijarna	EUR/osobi		
II: SEKTORSKI INDIKATORI			
13. Zaposlenost ekonomskoj aktivnosti po			
Ukupno	1.000 osoba	176.693	2020.

¹⁴ MONSTAT je do 2013. godine izrađivao stopu siromaštva u okviru podataka o apsolutnom siromaštvu. Od 2013. godine, MONSTAT izrađuje stopu rizika od siromaštva u skladu sa metodologijom Eurostata. Podaci iz ankete o prihodima i uslovima života koje možete naći na našem sajtu, link [Statistical Office Crne Gore - MONSTAT](#)

¹⁵ Podaci o BDP-u po djelatnostima za 2020. godinu mogu se naći na internet stranici, link: https://www.monstat.org/uploads/files/Nacionalni%20racuni/BPD/2020/Godisnji%20BDP%202020_crn.pdf

Poljoprivreda	1.000 osoba	Sektor A (NACE REV 2) 1.553	2020.
Poljoprivreda	% od ukupnog	0,88%	2020.
Šumarstvo	1.000 osoba	(A02 NACE REV2) 0,189	2020.
Šumarstvo	% od ukupnog	0,11%	2020.
Prehrambena industrija	1.000 osoba	*proizvodnja hrane 3.822 (C10 – NACE REV 2)	2020.
Prehrambena industrija	% od ukupnog	2,16%	2020.
Turizam	1.000 osoba	*smještaj i usluge ishrane 13.325 (sektor I NACE REV2)	2020.
Turizam	% od ukupnog	7,54%	2020.
14. Produktivnost rada u poljoprivredi			
Ukupan BDV po zaposlenom puno radno vrijeme u poljoprivredi	EUR/GJR	/	
15. Produktivnost rada u šumarstvu			
Ukupan BDV po zaposlenom puno radno vrijeme u šumarstvu	EUR/GJR	/	
16. Produktivnost rada u prehrambenoj industriji			
BDV po zaposlenom u prehrambenoj industriji	EUR/osobi	/	
17. Poljoprivredna gazdinstva (farme)			
Ukupno	Br.	43.791	2016.
Bez zemljišta	Br.	311	2016.
Veličina gazdinstva 0,10-<0,50	Br.	10.590	2016.
Veličina gazdinstva 0,50-<1,00	Br.	5815	2016.
Veličina gazdinstva 1,00-<2,00	Br.	7363	2016.
Veličina gazdinstva 2,00-< 3,00ha	Br.	3895	2016.
Veličina gazdinstva 3,00-< 4,00ha	Br.	2511	2016.
Veličina gazdinstva 4,00-< 5,00ha	Br.	1600	2016.
Veličina gazdinstva 5,00-< 6,00ha	Br.	1462	2016.
Veličina gazdinstva 6,00-< 8,00ha	Br.	2164	2016.
Veličina gazdinstva 8,00-< 10,00ha	Br.	1082	2016.
Veličina gazdinstva 10,00-< 15,00ha	Br.	1584	2016.
Veličina gazdinstva 15,00-< 20,00ha	Br.	1042	2016.
Veličina gazdinstva 20,00-< 30,00ha	Br.	1029	2016.
Veličina gazdinstva 30,00-< 50,00ha	Br.	900	2016.
Veličina gazdinstva 50,00-< 100,00ha	Br.	587	2016.
Veličina gazdinstva > 100ha	Br.	296	2010.
Ekonomska veličina gazdinstva < 2,000 Standard Output (SO)	Br.	31579	2010.
Ekonomska veličina gazdinstva 2000-3.999 SO	Br.	9527	2010.
Ekonomska veličina gazdinstva 4000-7.999 SO	Br.	5281	2010.
Ekonomska veličina gazdinstva 8000-14.999 SO	Br.	1837	2010.
Ekonomska veličina gazdinstva 15000-24.999 SO	Br.	443	2010.
Ekonomska veličina gazdinstva 25000-49.999 SO	Br.	146	2010.
Ekonomska veličina gazdinstva 50000-99.999 SO	Br.	42	2010.
Ekonomska veličina gazdinstva 100000-249.999 SO	Br.	10	2010.
Ekonomska veličina gazdinstva 250000-499.999 SO	Br.	1	2010.

Ekonomska veličina gazdinstva > 500.000 SO	Br.	2	2010.
Prosječna veličina	ha UAA/gazdinstva	4,5	2016.
Prosječna ekonomska veličina	EUR SO/gazdinstava	2.600,0	2010.
Prosječna veličina u radnim jedinicama	Osoba/gazdinstva	2	2010.
Prosječna veličina u radnim jedinicama (GJR)	GJR/gazdinstva	0,96	2010.
18. Poljoprivredna površina			
Ukupno korišćena poljoprivredna površina (UAA)	ha	257.949,8	2020.
Obradiva površina ¹⁶	% ukupne UAA	2,7	2020.
Stalne livade i pašnjaci	% ukupne UAA	94,3	2020.
Stalni usjevi	% ukupne UAA	2,2	2020.
19. Poljoprivredne površine pod organskom proizvodnjom¹⁷			
Sertifikovano	ha UAA	4.121,87	2020.
U konverziji	ha UAA	701,04	2020.
Udio u UAA (sertifikovano i u konverziji)	% ukupne UAA	1,87	
20. Navodnjavane površine			
Ukupno navodnjavane površine	ha	5.204,2	2010.
Udio u UAA	% ukupne UAA	2,35	2010.
21. Uslovna grla			
Ukupan broj	UG	118.410	2010.
22. Radna snaga na gazdinstvu			
Naziv indikatora			
Ukupno redovna radna snaga na gazdinstvu	Osoba	99.236	2016.
Ukupno redovna radna snaga na gazdinstvu	GJR	47.057	2010.
23. Starosna struktura menadžera gazdinstva¹⁸			
Ukupan broj menadžera gazdinstava	Br.	48.870	2010.
Udio od < 35 godina života	% ukupnog broja menadžera	5,60	2010.
Odnos < 35/ > =55 godina života	Broj mladih menadžera podijeljen brojem starijih menadžera	17.699	2010.
24. Obuke nosilaca gazdinstava o poljoprivredi			
Udio ukupnog broja nosilaca gazdinstva sa samo osnovnim i praktičnim iskustvom	% od ukupnog	95,77	2010.
Udio menadžera <35 godina samo sa osnovnim i praktičnim iskustvom	% od ukupnog	5,35	2010.
25. Faktor prihoda u poljoprivredi (*)			
Učešće/udio bruto dodate vrijednosti faktora prihoda (faktor prihoda u poljoprivredi) po GJR, tokom vremena	EUR/GJR ili indeks	/	
26. Prihodi preduzetnika u poljoprivredi (*)			
Standard života poljoprivrednika: preduzetnički prihodi u poljoprivredi (neto prihod od poljoprivrednih	EUR/GJR	/	

¹⁶ MONSTAT - Prema metodologija poljoprivrednog popisa iz 2010. godine, obradiva površina ne uključuje vrtova i bašte koji su namijenjeni za zadovoljavanje sopstvenih potreba. Bašte u ukupnom korišćenim poljoprivrednim površinama, u skladu s podacima godišnjeg istraživanja čine 0,8%.

¹⁷ Podaci MPŠV.

¹⁸ MONSTAT - Nosilac porodičnog poljoprivrednog gazdinstva poistovjećuje se s menadžerom.

preduzetnika u realnom smislu) po neplaćenju godišnjoj jedinici rada			
Standard života poljoprivrednika kao udio u standardu života zaposlenih u ukupnoj ekonomiji (na osnovu korištenih EUR/radnih sati)	%	/	
27. Ukupan faktor produktivnosti u poljoprivredi (*)			
Odnos između promjene u količini proizvodnje u posmatranom periodu i odgovarajuće promjene u inputima (ili faktorima) koji se koriste za njihovu proizvodnju	Vrijednost indeksa (2005 = 100)	/	
28. Bruto investicije u osnovna sredstva u poljoprivredi			
GFCF	miliona EUR	/	
Udio BDV u poljoprivredi	% BDV u poljoprivredi	/	
29. Šuma i drugo šumsko zemljište (FOWL) (000)			
Ukupno	1.000ha	827,5 ¹⁹	2019.
Udio ukupnih površina zemljišta	% od ukupnih površina zemljišta	n/a	
30. Infrastruktura turizma			
Broj kreveta u objektima kolektivnog turističkog smještaja: ukupan broj i po regionima (pretežno ruralno područje, prelazna područja i pretežno urbana područja)	Ukupno: - broj kreveta po regionima: - broj kreveta - % ukupnog broja	Tabela je data u Prilogu I	2019.
III: INDIKATORI ZAŠTITE ŽIVOTNE SREDINE/KLIMATSKI INDIKATORI			
31. Zemljište			
Udio poljoprivrednog zemljišta	% od ukupne površine	37,33	
Udio prirodnih livada i pašnjaka	% od ukupne površine	15,21	
Udio šumskog zemljišta	% od ukupne površine	9,95	
Udio tranzicionog šumskog žbunja	% od ukupne površine	/	
Udio prirodnog zemljišta	% od ukupne površine	/	
Udio vještačkog zemljišta	% od ukupne površine	/	
Udio drugih površina	% od ukupne površine	/	
32. Područja s prirodnim ograničenjima			
UAA u različitim kategorijama u odnosu na područja s prirodnim ograničenjima: - područja koja nijesu sa prirodnim ograničenjima - područja s prirodnim ograničenjima, od kojih: - planinska područja s prirodnim ograničenjima, - druga područja s prirodnim ograničenjima, - specifična područja s prirodnim ograničenjima.	% ukupne UAA	/	
33. Intenzitet proizvodnje			
Korišćeno poljoprivredno zemljište za ekstenzivne obradive kulture (korišćeno poljoprivredno zemljište s prinosom žitarica <60% od prosjeka EU-27)	ha i % ukupno korišćenog poljoprivrednog zemljišta	/	
Korišćeno poljoprivredno zemljište kao ekstenzivan pašnjak (korišćeno poljoprivredno zemljište s gustom stoke <1UG/ha krmnog bilja)	ha i % ukupno korišćenog poljoprivrednog zemljišta	/	

¹⁹MONSTAT - Podatak je iz trogodišnjeg statističkog istraživanja o promjeni površina šuma (2011.god.).

34. Područja pod Natura 2000			
Područja pod N2000 - Korišćeno poljoprivredno zemljište pod N2000 - šumska područja pod N2000	% ukupnog područja/korišćeno poljoprivredno zemljište/šumsko područje	/	
35. Indeks ptica poljoprivrednih staništa (FBI) (*)			
Ukupno (indeks)	Indeks 2000=100	/	
36. Stanje konzervacije poljoprivrednih staništa (pašnjak)			
Ukupno	% ukupne UAA	/	
Planinska		/	
Ostalo		/	
37. Visoke prirodne vrijednosti poljoprivredne proizvodnje (*)			
Status nacionalnog očuvanja	% ocjena staništa	/	
Status međunarodnog očuvanja	% ocjena staništa	/	
38. Zaštićene šume			
Klasa 1: Glavni cilj očuvanja „Očuvanje biodiverziteta“	% FOWL površina	/	
Klasa 1.1: Nema aktivnih intervencija	% FOWL površina	/	
Klasa 1.2: Minimum intervencija	% FOWL površina	/	
Klasa 1.3: Očuvanje kroz aktivno upravljanje	% FOWL površina	/	
Klasa 2: Glavni cilj upravljanja „Zaštita pejzaža“	% FOWL površina	/	
39. Vodozahvati u poljoprivredi (*)			
Zapremina vode koja se primjenjuje na zemljištu za navodnjavanje	m ³	6.620.000 ²⁰	2019.
40. Kvalitet vode			
Potencijalni višak azota na poljoprivrednom zemljištu	Kg N/ha/godina	/	
Potencijalni višak fosfora na poljoprivrednom zemljištu	Kg P/ha/godina	/	
Nitrati u slatkoj vodi – Površinske vode: Visok kvalitet	% lokacija obuhvaćenih monitoringom	/	
Nitrati u slatkoj vodi – Površinske vode: Srednji kvalitet	% lokacija obuhvaćenih monitoringom	/	
Nitrati u slatkoj vodi – Površinske vode: Loš kvalitet	% lokacija obuhvaćenih monitoringom	/	
Nitrati u slatkoj vodi – Podzemne vode: Visok kvalitet	% lokacija obuhvaćenih monitoringom	/	
Nitrati u slatkoj vodi – Podzemne vode: Srednji kvalitet	% lokacija obuhvaćenih monitoringom	/	
Nitrati u slatkoj vodi – Podzemne vode: Loš kvalitet	% lokacija obuhvaćenih monitoringom	/	
41. Organska materija zemljišta na obradivom zemljištu (*)			

²⁰MONSTAT-Podaci o navodnjavanju su prikupljeni kroz redovna godišnja istraživanja o poljoprivrednim preduzećima.

Procjena stanja zaliha organskog ugljenika (SOC) u zemljanom sloju: - ukupno SOC - srednja SOC koncentracije - SDT SOC Koncentracije	- gigatona u zemljanom sloju od 20cm (ukupno organskog ugljenika); - g/kg (srednja i SDT koncentracija organskog ugljenika)	/	
42. Erozija zemljišta od vode (*)			
Stopa erozije zemljišta od vode	Tona/ha/godina	/	
Pogođena poljoprivredna površina	ha	/	
43. Proizvodnja obnovljive energije od poljoprivrede i šumarstva			
Od poljoprivrede	kToe (kilotona (1000 tona) ekvivalenta nafte)	/	
Od šumarstva	kToe	161,9	2020.
44. Korišćenje energije u poljoprivredi i šumarstvu			
Direktno korišćene energije u poljoprivredi/šumarstvu	Za oba korišćenja: - ukupno u kilotonama (1000 tona) ekvivalenta nafte, kToe Za poljoprivredu: - kg ekvivalenta nafte po ha korišćenog poljoprivrednog zemljišta	/	
Direktno korišćene energije u preradi	Za poljoprivredu: - kg ekvivalenta nafte po ha korišćenog poljoprivrednog zemljišta	/	
45. Emisija gasova s efektom staklene bašte iz poljoprivrede (*)			
Ukupne neto emisije iz poljoprivrede (uključujući zemljišta): - Zbirne godišnje emisije metana (CH ₄) i azotni oksid (N ₂ O) iz poljoprivrede - Zbirne godišnje emisije i uklanjanja ugljen-dioksida (CO ₂), i emisije metana (CH ₄) i azotnog oksida (N ₂ O) iz poljoprivrednog zemljišta (pašnjaka i njiva)	1.000 tona ekvivalenta CO ₂	/	
Udio poljoprivrede (uključujući zemljišta) u ukupnim neto emisijama	% ukupne emisije gasova s efektom staklene bašte	/	

4. SWOT – PREGLED ANALIZA U TEKSTU ISPOD

Kratak pregled SWOT analiza

<i>Prednosti (S)</i>	<i>Slabosti (W)</i>
<ul style="list-style-type: none"> ● Bogatstvo biodiverziteta, zastupljenost autohtonih vrsta i sorti u različitim sektorima (sektor maslinarstva, vina, stočarstva) ● Visok kvalitet, očuvanost i plodnost zemljišta ● Povoljni klimatski uslovi za brojne vrste proizvodnje ● Visoka potražnja na domaćem tržištu za proizvodima višeg cjenovnog ranga (vino, jagnjetina, pršuta, sirevi) ● Dobri uslovi za organsku proizvodnju ● Tradicija u poljoprivrednoj proizvodnji ● Očigledne promjene institucionalnog okvira u prethodnom periodu ● Očigledan interes proizvođača i prerađivača za unapređenje primarne prerade i prerađivačkih pogona 	<ul style="list-style-type: none"> ● Većina proizvodnje nekonkurentna u pogledu cijena ● Loša mehanizacija ● Nizak nivo tehnologije i specijalizacije proizvodnje ● Mala i usitnjena gazdinstva ● Nizak obim proizvodnje po jedinici domaćinstva ● Relativno visoke cijene inputa koji utiču na cijenu gotovih proizvoda ● Nizak nivo tržišne prodaje ● Nedostatak udruženja i čvrstih veza svih aktera u lancu proizvodnje ● Nezadovoljavajući nivo standarda kvaliteta (higijena i životna sredina) ● Neefikasnost i nedostatak konkurentnosti prerađivačke industrije (nizak obim proizvodnje, zastarjele tehnologije, nedovoljno investicija, tržišna neefikasnost) ● Nepovoljna starosna i socijalna struktura u ruralnim područjima, ● Loša infrastruktura u većini ruralnih područja ● Nedovoljno razvijen IT sistem, statistika i analitika u poljoprivredi ● Slaba promocija i marketing ● Nedostatak skladišnih kapaciteta ● Slaba povezanost s turističkim sektorom ● Nizak nivo obrazovanja i nedostatak znanja poljoprivrednih proizvođača ● Nizak nivo primjene dobre poljoprivredne prakse i zaštite životne sredine ● Sezonska proizvodnja
<i>Mogućnosti (O)</i>	<i>Prijetnje (T)</i>
<ul style="list-style-type: none"> ● Jačanje poljoprivrede kroz turizam - dodatna potražnja za hranom ● Dostupnost nacionalne i EU podrške, naročito za ruralni razvoj ● Rastuće tržište za organsku proizvodnju ● Jačanje lokalne proizvodnje i tržišta ● Jačanje izvoza konkurentnih proizvoda ● Pozitivne tendencije na međunarodnom tržištu, uključujući tržište zemalja Bliskog istoka (jagnjetina) ● Brži tehnološki razvoj, jačanje stručnosti i institucija koje podržavaju razvoj poljoprivrede ● Rastuća potražnja za visoko-kvalitetnim proizvodima ● Razvoj kooperativa ● Dostupnost podrške kroz EU IPARD II 	<ul style="list-style-type: none"> ● Otvorenost tržišta pojačaće konkurenciju, što u velikoj mjeri može uticati na povećanje komercijalne proizvodnje ● Zbog malog obima proizvodnje i kvaliteta proizvoda, kao i preferiranja stranih proizvoda, ulazak velikih trgovačkih sistema dodatno će ugroziti ekonomski položaj pojedinih sektora ● Koncentrisan razvoj drugih privrednih grana u pojedinim djelovima zemlje, bez razvoja poljoprivrede, može dovesti do dalje depopulacije i nedovoljne iskorišćenosti prirodnih resursa ● Visoka zavisnost od uvoza, ● Nedostatak javne svijesti o koristima domaćih proizvoda ● Otežan pristup poljoprivrednika finansijama (visoka kamatna stopa)

4.1. Poljoprivreda, šumarstvo i prehrambena industrija (uključujući zasebnu tabelu za svaki sektor odabran za podršku)

MLIJEKO

<i>Prednosti (S)</i>	<i>Slabosti (W)</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Istorijsko oslanjanje ruralne ekonomije na sektor mlijeka u planinskom području Crne Gore • Pašnjački način uzgoja stoke koji omogućava visok stepen interakcije s prirodnim resursima i njihovo unapređenje • Povećanje ukupnog broja grla u komercijalnoj proizvodnji • Visok nivo dodate vrijednosti kroz preradu na gazdinstvu • Nasljeđe i iskustvo u proizvodnji kvalitetnih sireva i kajmaka • Rastući broj sirara i proizvodnje tvrdih tradicionalnih sireva u centralnom regionu kao i povećanje broja registrovanih prerada na gazdinstvu na sjeveru • Pozitivna slika tradicionalne i domaće proizvodnje mliječnih proizvoda 	<ul style="list-style-type: none"> • Zavisnost od uvoza koncentrata i žitarica • Niska mlječnost i produktivnost u primarnoj proizvodnji mlijeka • Visoka proizvodna cijena po jedinici • Fragmentirana proizvodnja, veliki broj malih proizvođača • Zastarjela proizvodnja hrane za životinje i nedovoljno korišćenje silaže i sjenaže • Zastarjela mehanizacija • Nizak stepen udjela otkupa mlijeka u ukupnoj proizvodnji • Mali broj organizovanih otkupnih stanica, neadekvatan hladni lanac • Nedovoljan kvalitet sirovog mlijeka, potrebna su dalja poboljšanja • Mali asortiman u sektoru industrijske prerade • Nizak stepen finalizacije proizvoda kroz pakovanje, označavanje i komunikaciju kvaliteta • Nedostatak valorizacije i upravljanja oznakama porijekla i geografskim oznakama za proizvode sa zaštićenim nazivom • Nefunkcionalna udruženja proizvođača i nekoordinisana politika zastupanja u sektoru
<i>Mogućnosti (O)</i>	<i>Prijetnje (T)</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Značajan prostor za povećanje mlječnosti unapređenjem ishrane stoke • Povezivanje sa kapacitetima za preradu na gazdinstvu • Dodavanje vrijednosti kroz iskustveni turizam, posjete, degustaciju • Uvođenje višeg stepena inovacija u tehnologiju proizvodnje • Mogućnost supstitucije dijela uvoza u postojećem i novom proizvodnom programu • Uspostavljanje sektorskog mljekarskog udruženja u Privrednoj komori Crne Gore 	<ul style="list-style-type: none"> • Pojava bolesti u stočarstvu i nizak nivo mjera biološke bezbjednosti • Trend depopulacije ruralnih područja • Trendovi rasta proizvodnje u regionu kao dodatni pritisak u cjenovnom pogledu • Rast cijena hrane za životinje • Nedovoljno iskustvo i visoki troškovi prečišćavanja otpadnih voda • Nedostatak komercijalnih kreditnih linija za sprovođenje IPARD-a • Neriješeni katastarski i vlasnički odnosi

MESO

<i>Prednosti (S)</i>	<i>Slabosti (W)</i>
<ul style="list-style-type: none"> ● Pozitivna percepcija kupaca u regionu ● Dovoljna površina kvalitetnih pašnjaka i prirodnih livada i za povećanje proizvodnje u govedarstvu i ovčarstvu ● Dinamičan i održiv razvoj prerade mesa, kako tradicionalne, tako i industrijske ● Regioni sa potencijalom za organsku proizvodnju ● Bogatstvo kvalitetnih i različitih tradicionalnih mesnih prerađevina tipičnih za određeno područje 	<ul style="list-style-type: none"> ● Nepovoljni demografski trendovi i socijalna struktura u ruralnim područjima koji dovode do nedostatka radne snage ● Nedostatak investicionih sredstava kao posljedica nerazvijenog tržišta poljoprivrednih kredita ● Nedovoljan nivo primjene standarda zaštite zdravlja i dobrobiti životinja, bezbjednosti hrane i zaštite životne sredine ● Zastarjeli objekti, oprema i mehanizacija u proizvodnji mesa ● Mali broj gazdinstava koja pravilno upravljaju stajnjakom i otpadnim vodama ● Nepoštovanje dobre prakse sistema odlaganja nusproizvoda životinjskog porijekla ● Nedovoljno korišćenje silaže u ishrani ● Nedostatak sistema kontrole kvaliteta pri otkupu i na liniji klanja ● Sezonski karakter klanja jagnjadi u jesen dovodi do nižeg kvaliteta ● Zavisnost od uvoza hrane za životinje ● Nedostatak organizacije i tradicionalnih i industrijskih prerađivača za zajedničku promociju i/ili nastup na drugim tržištima
<i>Mogućnosti (O)</i>	<i>Prijetnje (T)</i>
<ul style="list-style-type: none"> ● Kontinuirani rast sektora turizma ● Proizvodnja kvalitetnih proizvoda i sertifikacija kvaliteta kroz razne oznake kao što su GO, organsko, tradicionalno ... ● Trend povećanja potrošnje domaćih/lokalnih proizvoda ● Mogućnost izvoza mesa i mesnih prerađevina u region i EU iz odobrenih objekata ● Povećanje proizvodnje i prerade mesa ● Postojanje gazdinstava srednje veličine koja mogu održivo da povećaju proizvodnju i preradu mesa u kratkom roku ● Udruživanje proizvođača zarad objedinjavanja ponude, smanjenja troškova transporta, promocije i drugih zajedničkih aktivnosti ● Unapređivanje pakovanja koje bi otvorilo nova tržišta kao što su veće prodavnice i izvoz ● Ostvarivanje sinergije poljoprivrede i turizma i povećanje plasmana tradicionalne, autohtone, organske i druge hrane proizvedene na farmi ● Unaprijeđen pristup i gazdovanje pašnjacima, posebno onima u državnom vlasništvu 	<ul style="list-style-type: none"> ● Velika varijabilnost i smanjivanje cijene mesa na svjetskom i regionalnom tržištu koju mali proizvođači ne mogu da podnesu u dužem periodu ● Klimatske promjene i učestaliji ekstremni vremenski događaji ● Nedovoljne mjere biološke bezbjednosti u stočarskoj proizvodnji ● Nedovoljno poznavanje EU standarda iz oblasti zdravlja i dobrobiti životinja, bezbjednosti hrane i zaštite životne sredine ● Nastavak depopulacije ● Lažno deklarisanje crnogorske mesne prerađevine narušavaju ugled i smanjuju potražnju

VOĆE I POVRĆE

<i>Prednosti (S)</i>	<i>Slabosti (W)</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Konkurentni i specijalizovani proizvođači voća i povrća (profesionalnost i poznavanje sektora i tržišta) • Kvalitet, reputacija i povjerenje u domaće proizvode • Rast proizvodnje kvarljivog povrća i jagode u zaštićenom prostoru 	<ul style="list-style-type: none"> • Ograničeni zemljišni resursi, mala prosječna veličina gazdinstva, veliki broj malih parcela • Nerazvijeno tržište zemljišta • Nedovoljan pristup finansijama (nedostatak tržišta za komercijalne poljoprivredne kredite, spore procedure IRF-a) • Ograničena specijalizacija i mali broj konkurentnih proizvođača • Niska produktivnost na nivou sektora • Nedostatak konkurencije u otkupu i mogućnosti otkupa (oscilacije cijena) • Sporo organizovanje proizvođača za zajedničku logistiku i prodaju, kao i okupljanje oko prerađivača i subjekata koji posjeduju hladnjače • Nerazvijena saradnja između proizvođača • Nedostatak skladišnih kapaciteta za kvarljivo povrće
<i>Mogućnosti (O)</i>	<i>Prijetnje (T)</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Tržište od 2,5 miliona turista u ograničenom periodu • Dinamična potražnja svježeg voća • Povećanje vrijednosti proizvoda od voća i povrća kroz inovacije u proizvodnji i prodaji • Promocija domaćeg svježeg voća i povrća • Unapređenje znanja uzgajivača voća i povrća kroz formalnu i neformalnu edukaciju • Dalji razvoj lanca vrijednosti organske proizvodnje 	<ul style="list-style-type: none"> • Konkurencija iz regiona i EU • Problem finansiranja poljoprivrede od strane banaka • Klimatske promjene i vremenske nepogode

VINOGRADARSTVO I VINARSTVO

<i>Prednosti (S)</i>	<i>Slabosti (W)</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Povoljni ekološki (abiotički) uslovi za proizvodnju visokokvalitetnog grožđa i vina • Duga tradicija vinogradarstva i vinarstva • Dominantna proizvodnja visokokvalitetnih vina od grožđa autohtonih sorti grožđa • Značajan broj zaštićenih oznaka porijekla i geografskih oznaka u skladu sa sistemom ZOP/ZGO • Postojanje kratkog lanca snabdijevanja na domaćem tržištu • Aktivnosti povezane s očuvanjem genetičkih resursa vinove loze 	<ul style="list-style-type: none"> • Usitnjenost vinogradarskih parcela u vinogradarskim područjima i visoki troškovi proizvodnje u takvim uslovima • Nedovoljno savremena mehanizacija i nedovoljan nivo tehničke i tehnološke opremljenosti u vinarijama malih proizvođača vina • Nedovoljna ulaganja u osavremenjavanje proizvodnje grožđa i vina • Nedovoljna organizovanost proizvođača da bi zajednički prodavali i promovisali svoje proizvode na međunarodnom tržištu • Nedostatak sezonske radne snage
<i>Mogućnosti (O)</i>	<i>Prijetnje (T)</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Poboljšanje organizovanosti domaćeg tržišta i iskorišćavanje turističkog potencijala • Primjena rezultata naučnih istraživanja i valorizacija genetičkih resursa (autohtone i manje zastupljene sorte i genotipovi) • Upotreba proširenih novih područja za vinogradarstvo (sa vinom, kao i sa raznim sortama grožđa) u skladu sa tekućim klimatskim promjenama i boljom upotrebom vodnih resursa za navodnjavanje 	<ul style="list-style-type: none"> • Rastući trend uvoza vina iz regiona i svijeta • Urbanizacija prirodnih resursa (prvenstveno vinograda koji su atraktivni za izgradnju turističkih i stambenih objekata) • Nedovoljno interesovanje proizvođača za označavanje vina kao vina sa geografskim porijeklom

SEKTOR MASLINARSTVA

Prednosti	Nedostaci
<ul style="list-style-type: none"> ● Duga tradicija uzgoja maslina i proizvodnje maslinovog ulja ● Geografska lokacija maslinjaka povoljna za diverzifikaciju turizma ● Formiranje novih zasada, kako na primorju tako i u unutrašnjosti, često na neobrađenim zemljištima ● Značajan broj mladih, stručnih maslinara ● Korišćenje kratkih lanaca snabdijevanja (direktna prodaja, na sajmovima, preko HORECA kanala), u skladu sa pristupom „od njive do trpeze“ ● Nizak nivo upotrebe pesticida, očuvana biološka ravnoteža i nizak nivo zagađenja, koja pogoduje organskoj proizvodnji ● Postojanje visokokvalitetnog turizma na primorju obezbjeđuje održiv prodajni kanal za proizvode sektora maslinarstva visoke vrijednosti 	<ul style="list-style-type: none"> ● Ograničen obim segmentacije domaće proizvodnje, uglavnom usmjeren na maslinovo ulje, nepostojanje održive proizvodnje stonih maslina ● Usitnjenost parcela pod maslinama, dominantan broj malih maslinara i maslinara iz hobija, posljedično visoki troškovi proizvodnje u takvim uslovima ● Djelimično neadekvatna tehnička i tehnološka opremljenost (upravljanje voćnjakom i berbom, obrada, skladištenje) ● Neadekvatno sprovođenje standarda bezbjednosti hrane i kontrole kvaliteta ● Nedovoljna znanja malih proizvođača o najsavremenijim tehnologijama proizvodnje maslina i ulja, marketingu, promovisanju i zajedničkoj prodaji maslinovog ulja ● Dominacija uvoznih maslinovih ulja u maloprodaji ● Nedostatak odgovarajućih rasadnika koji bi sektor maslinarstva snabdijevali sertifikovanim sadnicama domaćih sorti - zavisnost od uvoznih sadnica za sadnju novih maslinjaka ● Nepovoljna struktura starih voćnjaka otežava uslove za efikasnu proizvodnju - mali broj navodnjavanih površina
Mogućnosti (O)	Prijetnje (T)
<ul style="list-style-type: none"> ● Dostupna područja pogodna za podizanje maslinjaka ● Razvoj asortimana proizvoda od masline (kozmetika, namještaj, suveniri...), ● Izgradnja institucionalnih kapaciteta sektora (laboratorije, inspeksijske kontrole ulja, savjetodavna služba specijalizovana za uzgoj maslina i proizvodnju ulja, naučne institucije, javna uprava) ● Diverzifikacija u ruralnom turizmu, zanatstvu i uslugama u vezi sa „kulturom masline“ stvara sinergije i dodatne prilike uzgajivačima maslina u agro-turizmu ● Dalji razvoj organizacija proizvođača u pravcu ostvarivanja komercijalnih oblika udruživanja i saradnje, uključujući horizontalnu i vertikalnu integraciju 	<ul style="list-style-type: none"> ● Nastavak agresivne urbanizacije priobalnih i drugih područja pogodnih za maslinarstvo, čime se stvara konkurencija i sukob u upotrebi zemljišta ● Međunarodna konkurencija od cjenovno konkurentnih, kvalitetnih maslinovih ulja, ● Dugoročne posljedice klimatskih promjena (nepravilni vremenski obrasci, erozija zemljišta, nove epidemije štetočina i bolesti) ● Veliki viškovi maslinovog ulja na svjetskom tržištu ● Invazija i širenje novih bolesti, a naročito Pirsove bolesti (<i>Xylella fastidiosa</i>), može da izazove katastrofalnu štetu u sektoru maslinarstva Crne Gore, a naročito veoma starim maslinjacima, koji, pored njihove proizvodne vrijednosti, imaju nemjerljivu simboličku i rekreativnu vrijednost

DIVERZIFIKACIJA

<i>Prednosti (S)</i>	<i>Slabosti (W)</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Bogatstvo prirodnih ljepota i raznolikost predjela, ponude i tradicionalnih vrijednosti • Ponuda tradicionalnih crnogorskih proizvoda i intenzivan rad Ministarstva poljoprivrede šumarstva i vodoprivrede na oznakama kvaliteta • Sistemski pristup nadležnih institucija - Ministarstva ekonomskog razvoja i turizma i Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (Direktorata za ruralni razvoj) kroz Program razvoja ruralnog turizma Crne Gore sa akcionim planom do 2021. godine • Prepoznat potencijal ruralnog turizma od strane određenog broja lokalnih samouprava kroz pripremljena strateška dokumenta • Ruralna područja još uvijek imaju očuvanu autentičnost i tipičnu ruralnu arhitekturu • Sve veći broj zainteresovanih poljoprivrednih proizvođača 	<ul style="list-style-type: none"> • Nerazvijena saobraćajna infrastruktura u ruralnim područjima • Nedostatak znanja i vještina poljoprivrednih proizvođača/zainteresovanih strana za bavljenje ruralnim turizmom • Neadekvatna promocija turističke ponude Crne Gore u oblasti ruralnog turizma • Nedostatak inicijativa za unapređenje lokalne ponude i umrežavanje na lokalnom nivou • Velike razlike u kvalitetu usluge u ruralnom turizmu • Nedostatak lokalnih strategija za ruralni razvoj
<i>Mogućnosti (O)</i>	<i>Prijetnje (T)</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Zainteresovanost za turizam koji je orijentisan na prirodu, avanturizam, upoznavanje kulturnog naslijeđa kao i za nove (neeksploisane) turističke destinacije koja će biti ubrzana COVID trendom zamjene fiksnog radnog mjesta radom na daljinu • Zasićenost tradicionalnim destinacijama • Povezivanje sa regionalnim destinacijama ruralnog turizma kroz tematizaciju • Sredstva dostupna iz različitih izvora za dalji razvoj ruralnog turizma Formiranje udruženja seoskih domaćinstava (ruralholiday.me) 	<ul style="list-style-type: none"> • Konflikt između održivog ruralnog turizma i masovnog turizma • Spor proces izgradnje infrastrukture (troškovi, motivacija, prioriteti) • Nedostatak kapaciteta lokalnih samouprava • Devastacija prirodnih resursa (šume i rijeka) i neregulisano odlaganje otpada u ruralnim područjima

MARIKULTURA

<i>Prednosti (S)</i>	<i>Slabosti (W)</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Veliki broj potencijalnih lokacija na otvorenom moru, izvan turističkih područja u kojima je moguće da se uzgajaju ribe i školjke • Postojanje interesovanja potrošača (domaći i turisti) za ribu iz domaće marikulture • Rast potrošnje domaće ribe • Povećanje uzgoja mušlji, prije svega u Bokokotorskom zalivu, koje, pored ekonomskog interesa, daje značajan doprinos unapređenju kvaliteta vode u zalivu 	<ul style="list-style-type: none"> • Marikultura svedena na lokacije u Bokokotorskom zalivu • Nedovoljna opremljenost uzgajališta • Mali kapaciteti proizvodnje školjki s relativno niskom produktivnošću
<i>Mogućnosti (O)</i>	<i>Prijetnje (T)</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Razvoj marikulture kao prilika za smanjenje uvoza morskih vrsta riba • Izgradnja novih objekata akvakulture na otvorenom moru • Uvođenje novih sistema gajenja • Povećanje broja vrsta u marikulturi • Izvoz svježe ribe i školjki u zemlje u okruženju (prije svega u bivše jugoslovenske republike) 	<ul style="list-style-type: none"> • Kvalitet vode u Bokokotorskom zalivu ograničava mogućnost povećanja uzgoja ribe (brancina i orade) • Negativan uticaj drugih zagađivača (poput brodova) na kvalitet morske vode • Konkurencija iz uvoza • Mogućnost prenosa bolesti preko vode, ptica i drugih vektora

AKVAKULTURA

<i>Prednosti (S)</i>	<i>Slabosti (W)</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Postojeći prirodni resursi za razvoj akvakulture (geografski položaj, kvalitet vode, količina vode) • Mogućnost izgradnje velikog broja malih porodičnih uzgajališta • Pogodni klimatski uslovi • Mogućnost prodaje ribe na domaćem tržištu, kao i mogućnost izvoza • Tradicija jednostavnih oblika prerade 	<ul style="list-style-type: none"> • Mali broj vrsta koje se gaje • Dominacija prometa svježom slatkovodnom ribom, naročito iz uvoza • Nedovoljna opremljenost uzgajališta • Visoki troškovi inputa • Visoke cijene ribe u poređenju sa zemljama regiona i Evrope • Slaba diverzifikacija u proizvodnji slatkovodnih vrsta riba • Mali broj (2) firmi - prerađivača • Niska potrošnja ribe po glavi stanovnika u Crnoj Gori
<i>Mogućnosti (O)</i>	<i>Prijetnje (T)</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Brojni prirodni resursi pogodni za uzgoj slatkovodne ribe. • Povećanje raznovrsnosti sistema akvakulture (RAS, akvaponija...) • Povećanje diverziteta ribarskih preradevina • Rast plasmana kroz unapređenje ponude u ugostiteljstvu • Stvaranje organizacije proizvođača 	<ul style="list-style-type: none"> • Zagađenje vodenih ekosistema • Klimatske promene (sve toplija i sušnija ljeta), koje se, prije svega, odražavaju na količine vode • Rast inputa (poput energenata) za preradu • Ograničena kupovna moć domaćih potrošača

SWOT Šumarstvo

<i>Prednosti (S)</i>	<i>Slabosti (W)</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Značajan dio Crne Gore pokriven je šumama, koje su osnova za ekološke i ekonomske funkcije šuma • Šume su prirodne i vitalne, prirodno pomlađene, imaju dobru strukturu i visok nivo biodiverziteta • Veći dio šuma je takvog kvaliteta da mogu biti uvrštene u mrežu Natura 2000 • Postojanje zakonodavstva kojim se uređuje oblast šumarstva • Potencijal za korišćenje drvne pulpe veći je nego što se stvarno iskoristi, pulpa je dobrog kvaliteta • Postoji izvozno tržište za drvne proizvode • Šume predstavljaju potencijal za ekoturizam, obnovljive izvore energije i druge funkcije • Šume u nacionalnim parkovima su šume sa očuvanim i bogatim biodiverzitetom 	<ul style="list-style-type: none"> • Obim proizvodnje i stepen finalizacije u sektoru drvoprerade veoma je nizak u odnosu na količine drvne pulpe na tržištu. Velika količina tehničkog drveta koristi se za drvo za ogrjev, a većina izvoza se prodaje kao sirovine ili rezana građa • Zastarjela oprema, nedovoljan obim investicija u drvnu industriju, stranih investicija nema uopšte. • Malo tržište drvetom u Crnoj Gori, slaba pozicija na međunarodnom tržištu • Privatne šume su u lošem stanju i imaju nisku produktivnost • Nedostatak njege i uzgoja u svim šumama, nedostatak statusa • Nedovoljna mreža šumskih puteva i staza, loše stanje i održavanje postojećih puteva. • Nelegalna sječa • Premalo investicija u šume • Nedostatak i niska motivacija zaposlenih u šumarstvu i drvnoj industriji, neadekvatno obrazovanje • Nedovoljna aktivnost savjetodavne službe u šumarstvu, edukacije privatnih vlasnika • Nedovoljan nivo saradnje između šumarstva i drvne industrije • Nedovoljno usklađivanje upotrebe javnih funkcija šume u nacionalnim parkovima
<i>Mogućnosti (O)</i>	<i>Prijetnje (T)</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Dovoljne količine drvne pulpe • Viši stepen finalizacije drvne industrije, brendiranja drvnih proizvoda iz Crne Gore i izvoza gotovih proizvoda 	<ul style="list-style-type: none"> • Požari, koji su sve češći zbog klimatskih promjena, a borba protiv šumskih požara ne funkcioniše • Nelegalno krčenje šuma i nedostaci u krivičnim politikama • Urbanizacija

<ul style="list-style-type: none"> ● Upotreba drvene biomase kao izvora obnovljive energije za povećanje potražnje za drvene sječke i peleta ● Razvoj eko-turizma na osnovu prirodne baštine ● Diverzifikacija ruralne ekonomije i povećanje zaposlenosti u ruralnim područjima na osnovu šumskih resursa ● Evropska integracija kroz uvođenje evropskih standarda, korišćenje fondova EU i pristup zajedničkom tržištu 	<ul style="list-style-type: none"> ● Nedovoljna konkurentnost i neloyalna konkurencija na malom tržištu ● Neefikasnost Uprave za šume, nedostatak informacionih tehnologija ● Nedostatak mladog, stručnog i motivisanog osoblja u Upravi za šume i preduzećima zbog nestimulativnih zarada i malog broja studenata šumarstva ● Uvođenje zahtjeva EU na štetu domaćeg zakonodavstva, veliki broj nekoordinisanih planskih dokumenata na državnom nivou ● Neuspjeh razvoja drvene industrije ● Neadekvatna implementacija Natura 2000
---	---

4.2. Životna sredina i upravljanje zemljištem

SWOT - Biodiverzitet

<p>Prednosti (S)</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Bogat biodiverzitet s agro-ekološkim uslovima, kao i biljnim i životinjskim vrstama ● Prisutnost, pored jestivih samoniklih biljaka, i brojnih lokalnih sorti poljoprivrednih kultura ● Značajan broj, po genetičkim i fenotipskim karakteristikama, vrlo specifične populacije stočarske proizvodnje i biljnih vrsta koje rastu na Balkanu ● Važna područja za zaštitu ptica, na osnovu specifičnih kriterijuma i međunarodnih standarda (populacija jedne ili više grupa ptica globalno ili regionalno ugroženih, endemične ili određene grupe ptica ili visoko reprezentativne grupe ptica) ● Korišćenje tradicionalnog iskustva za zaštitu prirode na osnovu korišćenja evropske tipologije staništa - EMERALD, Natura 2000 	<p>Slabosti (W)</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Nedostatak znanja o biodiverzitetu, nedostatak inventara za većinu grupa, podataka o dinamici populacije, ekologiji i stepenu genetičkih varijacija za većinu vrsta ● Onemogućeno osmišljavanje i razvoj odgovarajućih mjera zaštite, naročito za rijetke i ugrožene vrste ● Limitirano praćenje promjena životne sredine, ● Nedostatak svijesti oko vrijednosti i značaja lokalnih varijeteta/podvrsta ● Nedostatak istraživanja na temu povezivanja biodiverziteta i ekosistemskih usluga, ● Neobuhvatanje teritorije Crne Gore sistematičnim – taksonomskim istraživanjima o flori i nepostojanje mape rasprostranjenosti vrsta kao i mapa vegetacije ● Gubitak staništa i pojedinih vrsta ● Nepostojanje zooloških vrtova i programa uzgoja za rijetke i/ili ugrožene vrste u izolaciji ili zatočeništvu
<p>Mogućnosti (O)</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Dalje formiranje botaničkih bašti koje pružaju uslove za uzgoj značajnog broja biljaka ● Obilje ljekovitog i jestivog bilja, začinskog i ukrasnog bilja ● Razvoj turističkih aktivnosti za koje biodiverzitet ima važnu ulogu ● Veliki broj jezera, planina, solila i nacionalnih parkova kao i potencijal za posmatranje ptica 	<p>Prijetnje (T)</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Promjena namjene poljoprivrednog zemljišta i prirodnih šuma što dovodi do gubljenja agro-biodiverziteta, lokalnih sorti i rasa ● Uvođenje novih, invazivnih vrsta, najviše za komercijalne svrhe, koje još nijesu istražene ● Zagađenje prvenstveno slatkovodnih i morskih ekosistema otpadnim vodama i čvrstim otpadom, intoksikacija organizama, eutrofikacija ekosistema ● Procjena uticaja klimatskih promjena izazvanih malim varijacijama amplitude, a naročito temperature i vodnog režima ● Neispunjavanje zakonskih obaveza u pogledu procjene uticaja na životnu sredinu i procjene prihvatljivosti određenih radnji, aktivnosti u okviru zaštićenih područja

SWOT analiza upravljanja zemljištem

<p>Prednosti (S)</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Nezagađeno zemljište ● Zaštićena područja za poljoprivrednu proizvodnju ● Dobri klimatski uslovi s raznovrsnim mogućnostima za poljoprivrednu proizvodnju ● Zemljište većinom u privatnom vlasništvu 	<p>Slabosti (W)</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Nedostatak administrativnih kapaciteta za upravljanje zemljištem ● Nedostatak iskustva u konsolidaciji zemljišta ● Usitnjenost zemljišta ● Neefikasna upotreba prirodnih resursa ● Veći dio zemljišta ima prirodna ograničenja
<p>Mogućnosti (O)</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Nekorišćeni resursi poljoprivrednog zemljišta ● Dugoročno davanje u zakup državnog zemljišta ● Bolje korišćenje livada i pašnjaka, kao bitan faktor razvoja poljoprivrede i ruralnih područja uz očuvanje i zaštitu životne sredine ● Razvoj tržišta zemljišta u cilju bolje valorizacije zemljišnih resursa (npr. konsolidacija zemljišta) 	<p>Prijetnje (T)</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Prenamjena poljoprivrednog u građevinsko zemljište ● Nedovoljna zainteresovanost za korišćenje poljoprivrednog zemljišta za poljoprivredne aktivnosti ● Nedostatak strateškog pristupa rješavanju problema nasljeđivanja ● Klimatske promjene (suše, požari, poplave)

4.3. Ruralna ekonomija i kvalitet života

SWOT analiza Ruralna ekonomija i kvalitet života

<p>Prednosti (S)</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Bogat i raznolik pejzaž s očuvanom prirodnom sredinom (jezera, planine, zaštićena područja) ● Različitost u kulturi, običajima i tradiciji ● Dostupnost sirovine (drvo, specifični proizvodi regiona, lokalna tradicionalna poljoprivreda) ● Šumsko područje s velikim potencijalom za lovni turizam i drvoprerađu ● Prirodni resursi za proizvodnju prehrambenih proizvoda niše, obnovljive izvore energije (biomasa) ● Zastupljen je veliki broj tradicionalnih kuća/arhitektonskih objekata, kao turistički resurs (ali nijesu renovirani) ● Postoji potražnja za kvalitetnim proizvodima - veliki broj stranih turista kao kupci ● Uvažavanje tradicionalnih vještina i proizvoda - motivisani iiskusni preduzetnici 	<p>Slabosti (W)</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Loša ruralna infrastruktura (seoski putevi, vodosnabdijevanje, kanalizacija, telefon, internet, odlaganje otpada, i sl.) ● Visok udio područja s prirodnim ograničenjima ● Visoka stopa nezaposlenosti i nedostatak alternativnih mogućnosti sticanja prihoda ● Slab kapacitet lokalnih samouprava za lokalno planiranje, pokretanje novih ideja i projekata za podršku i saradnju, kao i privatno-javno partnerstvo ● Nizak nivo obnove postojećih kapaciteta ruralnog turizma
<p>Mogućnosti (O)</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Povećanje potražnje za poznatim turističkim destinacijama, uključujući destinacije ruralnog turizma, ● Povećano interesovanje za proizvodnju i prodaju tradicionalnih i tipičnih proizvoda visokog kvaliteta, ● Osnivanje novih preduzeća, porodičnih biznisa i dodatnih poslova u ruralnim područjima, ● Dobri ekonomski odnosi i razmjena sa tržištima susjednih država/regiona. 	<p>Prijetnje (T)</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Depopulacija ruralnih područja i starosna struktura u pretežno ruralnim područjima (odlazak mladih, žena i ekonomski aktivnog stanovništva). ● Spor proces strukturnih reformi, ● Nekontrolisano uništavanje poljoprivrednog zemljišta, kao i krčenje šuma.

4.4. Priprema i realizacija lokalnih razvojnih strategija – LEADER

SWOT pristup LEADER

<i>Prednosti (S)</i>	<i>Slabosti (W)</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Prenošenje znanja uspješnih iskustava iz regiona. • Aktiviranje lokalnih resursa (situacija sa Covid-19 pokazala je veliki potencijal korišćenja lokalnih resursa u mnogim oblastima) • Postojanje SWG RRD kao međuvladinih organizacija sa aktivnostima orijentisanim na LEADER pristup • Postojanje Mreže za ruralni razvoj Crne Gore • Učešće crnogorskih NVO u Balkanskoj mreži za ruralni razvoj • Postojanje i uvođenje LEADER pristupa u pravnom i strateškom okviru • Postojanje usvojenih lokalnih strategija ruralnog razvoja (1 strategija koja je istekla) i na nivou lokalnih zajednica • Postojanje neformalnih LAG inicijativa 	<ul style="list-style-type: none"> • Nedostatak praktičnog znanja i svijesti o LEADER i CLLD • Nedostatak kapaciteta jedinica lokalne samouprave (JLS) u lokalnom planiranju, nedostatak novih ideja i projekata i nedostatak privatnih-javnih partnerstava • Nedostatak administrativnih kapaciteta kod svih relevantnih aktera • Nedostatak regularnih institucionalizovanih platformi za rasprave o politikama na temu LEADER i CLLS • Nepostojanje baze podataka glavnih aktera iz civilnog i privatnog sektora koji se bave ruralnim razvojem • Nepostojanje jedinstvene metodologije za razvoj lokalnih strategija ruralnog razvoja • Nepostojanje usvojenih lokalnih strategija ruralnog razvoja koje su validne
<i>Mogućnosti (O)</i>	<i>Prijetnje (T)</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Dostupna regionalna i EU podrška u aktivnostima izgradnje kapaciteta i LEADER i CLLD • Postojanje neformalnih LAG inicijativa i različitih lokalnih dokumenata o ruralnom razvoju kao osnova za dalji razvoj LEADER i CLLD • Dobro razvijena mreža LAG u susjednim zemljama (Hrvatska) iz koje se mogu preuzeti pozitivna iskustva • Rast broja članova akademske i poslovne zajednice kao i organizacija civilnog društva zainteresovanih za rad u oblasti ruralnog razvoja. • Rast broja udruženja povezanih sa temom ruralnog razvoja, koji okupljaju zainteresovane strane iz različitih sektora • Implementacija strategije pametne specijalizacije u Crnoj Gori koja je povezana sa prioritetom 1 – Održiva poljoprivreda i lanac vrijednosti hrane • Politička posvećenost za sprovođenje LEADER i CLLD u Crnoj Gori, kako na nacionalnom tako i na lokalnom nivou 	<ul style="list-style-type: none"> • Neadekvatna posvećenost unapređenju administrativnih kapaciteta za implementaciju LEADER i CLLD • Nedostatak posvećenosti privatnika za aktivno angažovanje u sprovođenju LEADER i CLLD. • Nepostojanje regionalnih tijela za ruralni razvoj kao što su regionalne razvojne agencije, turističke kancelarije, itd • Raskoraci između nacionalnih i lokalnih politika • Sporo sprovođenje politika ruralnog razvoja na nacionalnom i lokalnom nivou • Nedostatak budžetskih sredstava na nacionalnom i lokalnom nivou opredijeljenih za implementaciju politika koje se odnose na LEADER i CLLD

5. GLAVNI REZULTATI PRETHODNIH INTERVENCIJA

Procjene treba da obuhvate intervencije izvršene u programskom periodu 2014-2020. godine od značaja za sprovođenje IPARD III programa. Informacije treba da obuhvate barem naziv intervencije, glavne ciljeve, prihvatljive sektore i aktivnosti i postignute rezultate (ako je moguće, prikazivanjem kvantitativnih vrijednosti), evaluacije intervencija i naučene lekcije za period programiranja 2021-2027. godine.

5.1. Glavni rezultati prethodne nacionalne intervencije; izdvojena sredstva, rezime evaluacija ili naučene lekcije

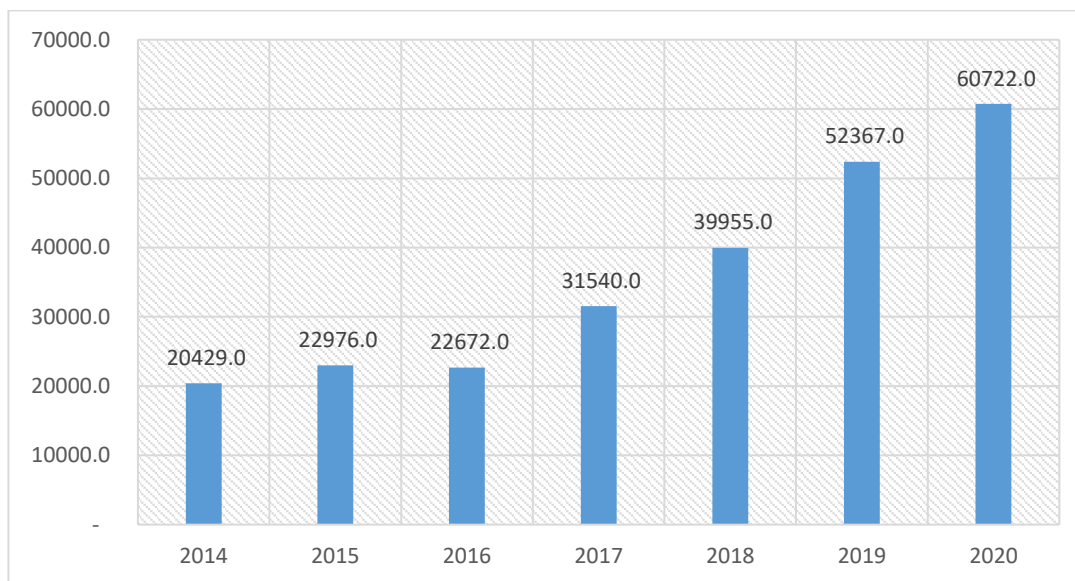
Najvažniji vid državne podrške razvoju poljoprivrede ostvaruje se preko Agrobudžeta. Agrobudžet podrazumijeva set podsticajnih mjera u formi bezpovratnih sredstava iz ukupnog budžeta Crne Gore za razvoj poljoprivrede i ruralnih područja. Agrobudžet sadrži detaljno razrađene budžetske linije (programe), s neophodnim elementima (razlozi za podsticaj, ciljevi, opis i kriterijumi za podršku, korisnici, način plaćanja, procedura realizacije, finansijski plan, nadzor i kontrola).

Uvidom u prikaze budžeta po godinama, uočavaju se izmjene u visini i strukturi budžeta, odnosno, namjeni podsticajnih sredstava. Ta sredstva su ranije u najvećoj mjeri trošena na premije za mlijeko, biljnu, stočarsku proizvodnju i slično. Nakon donošenja Strategije (2006. godine), Agrobudžet se definiše prema osnovnim stubovima agrarne politike (mjere tržišno-cjenovne politike, politika ruralnog razvoja i stručne usluge i servisi u poljoprivredi).

Podaci prikazani na grafikonu 10 odnose se na planirana budžetska sredstva. S obzirom na veoma precizno planiranje budžetskih sredstava u posljednjih nekoliko godina, mala su odstupanja u realizaciji pojedinih mjera u odnosu na ono što je budžetom planirano. Stoga se mogu izvlačiti pouzdani zaključci na osnovu pregleda planiranih budžetskih sredstava.

Grafikon 10: Ukupna budžetska izdvajanja za poljoprivredu, 2014-2020. (000 EUR)

Izvor: MPŠV

Raspored sredstava Agrobudžeta po pojedinim stubovima agrarne politike i po namjenama u okviru stubova prikazan je u tabeli 29.

Tabela 29: Budžetska izdvajanja za poljoprivredu po grupama mjera u periodu 2014-2020. (Agrobudžet Crne Gore)

Vrsta mjere	Budžetska izdvajanja (nacionalni budžet; 000 EUR)						
	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.
Mjere tržišno-cjenovne politike	5.448	6.130	5.700	6.721	6.604	7.977	9.270
- Direktna plaćanja	4.951	5.630	5.350	5.272	6.034	7.110	8.220
- Podrška pčelarstvu	147	148	150	169	290	367	400
- Mjere za stabilizaciju tržišta	350	350	200	280	280	400	550
- Posebne mjere podrške za vino	-	-	-	-	-	100	100
Mjere politike ruralnog razvoja	6.581	8.013	8.690	18.667	23.518	32.627	40.023
- Osovina 1: Mjere jačanja konkurentnosti poljoprivrede	5.631	6.980	7.440	16.172	20.975	28.520	36.585
- Osovina 2: Mjere podrške za održivo gazdovanje prirodnim resursima	378	440	600	645	710	790	780
- Osovina 3: Mjere za poboljšanje kvaliteta života i širenje ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima.	571	593	650	1.850	1.833	3.360	2.688
Opšte usluge i socijalni transferi u poljoprivredi	6.728	7.143	6.533	5.109	6.400	7.377	4.969
Ribarstvo	250	300	348	443	1.043	1.533	2.243
Veterinarski i fitosanitarni program	1.421	1.390	1.411	1.600	2.390	2.790	4.217
UKUPNO	20.429	22.976	22.672	31.540	39.955	52.367	60.722

Izvor: MPŠV

Direktna plaćanja u 2020. godini imaju glavnu ulogu u mjerama tržišno-cjenovne politike, učestvujući sa 88,67% budžetskih izdvajanja u ovom stubu. Mjere intervencije na tržištu i upravljanje rizicima učestvuju sa 5,93% u podršci kroz tržišno-cjenovne mjere. Od 2019. godine uvedena je nova mjera podrške - posebna mjera podrške za vino.

Ukupna direktna plaćanja obuhvataju 6 mjera od ukupno 33 mjere podrške poljoprivredi i ruralnom razvoju kroz Agrobudžet. Tri mjere odnose se na podršku biljnoj proizvodnji, kako slijedi:

- direktna plaćanja za biljnu proizvodnju
- podrška za sjemensku proizvodnju, i
- direktna plaćanja za proizvodnju duvana.

Sektor stočarstva podržan je direktnim plaćanjem kroz tri sljedeće mjere:

- a) direktnu podršku stočarskoj proizvodnji (koja uključuje premije po grlu za krave i junice, premije po grlu za ovce i koze i premije za organizovani tov goveda, bikova i volova),
- b) podrška razvoju tržišne proizvodnje mlijeka, i
- c) podrška preradi mlijeka na gazdinstvu.

Sektor pčelarstva podržan je kroz jednu mjeru - Program unapređenja pčelarstva, dok su mjere stabilizacije na tržištu podržane kroz dvije mjere, i to: Program intervencije na tržištu i Upravljanje rizicima u poljoprivredi.

Od 2019. godine sprovodi se posebna mjera podrške za vino, koja se koristi za konverziju i restrukturiranje vinograda i promociju vina.

Instrumenti i mjere politike ruralnog razvoja

Politika ruralnog razvoja ima veoma važnu ulogu u novoj poljoprivrednoj politici Crne Gore. Ovo je prvenstveno zbog specifičnosti sektora poljoprivrede i ruralnih područja. Nepostojanje komercijalne proizvodnje žitarica i veoma niska konkurentnost poljoprivredne s jedne, kao i ogroman dio planinskih područja u sjevernom dijelu zemlje koje se suočavaju sa rizikom od odliva vitalne radne snage s druge strane, imaju za rezultat agrarnu politiku koja se usmjerava na ruralni razvoj i pružanje različitih usluga sektoru poljoprivrede.

Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja u Crnoj Gori još nije razrađena u trenutku izrade IPARD III programa, ali je pokrenut postupak odabira konsultanta za izradu ove strategije. Strategija će se izraditi u skladu s usvojenim dokumentima kojima se utvrđuju pravila za implementaciju Zajedničke poljoprivredne politike 2021-27, a naročito:

- Strategija „od njive do trpeze“,
- Evropski „Zeleni dogovor“,
- Strategija biodiverziteta EU za 2030. godinu i slično.

Mjere čija se implementacija planira u cilju razvoja poljoprivrede i ruralnih područja biće podijeljene na tri osovine, zajedno sa četvrtom - LEADER. Strategija će takođe obuhvatiti aktivnosti koje će pomoći područjima koja se suočavaju sa prirodnim ograničenjima (ANC).

Prva grupa (osovina) sadrži najveći broj mjera (17 od ukupno 23) i čini najveći dio (91,4%) ukupnog budžeta za politiku ruralnog razvoja, odnosno 67,42% ukupnog Agrobudžeta za 2020. godinu. Ova osovina je usmjerena na jačanje konkurentnosti proizvođača hrane kroz podršku investicijama u primarnu proizvodnju i prerađivačku industriju, podršku uvođenju međunarodnih standarda i osnivanju organizacija proizvođača. Od 2018. godine sprovodi se IPARD II program, koji u velikoj mjeri učestvuje u ukupnom budžetu. (28.000.000 u 2020.).

Druga grupa (osovina) odnosi se na održivo upravljanje prirodnim resursima, gdje se sprovode četiri mjere. Za mjeru Održivo korišćenje planinskih pašnjaka opredijeljeno je 32,05%, dok se preostalih 51,28% usmjerava na podršku organskoj proizvodnji, 5,12% na očuvanje genetičkih resursa i organsku proizvodnju, dok se 11,53% odnosi na podršku za upravljanje stajnjakom. Ova osovina ima mali udio u politici ruralnog razvoja, svega 1,94%, odnosno 1,28% ukupnog Agrobudžeta. Ovo je iz razloga što se područja s prirodnim ograničenjima (ANC) još ne primjenjuju, a ostale mjere su u fazi razvoja.

Treću grupu (osovinu) čine dvije mjere: Diverzifikacija gazdinstava i razvoj poslovanja; i Obnova i razvoj sela i izgradnja seoske infrastrukture. Prva, koja se odnosi na podršku novom zapošljavanju u nepoljoprivrednim sektorima je tek uvedena i akreditovana za sprovođenje od strane Evropske komisije; iz tog razloga je podrška ovoj mjeri veoma skromna (0,16%). Druga mjera odnosi se na sufinansiranje projekata u ruralnim područjima: lokalne puteve, vodoprivredu, objekte od zajedničkog značaja; ona se primjenjuje već duži niz godina uz značajno učešće u ukupnom Agrobudžetu, 96,27% u osovini 3, odnosno 6,46 % u podršci ruralnom razvoju.

Ostale (opšte) mjere podrške poljoprivredi, koje pripadaju trećoj, četvrtoj i petoj komponenti ili stubu poljoprivredne politike, odnose se na finansijsku podršku opštim uslugama, servisima i socijalnim transferima u poljoprivredi koji su od javnog interesa. Ovim mjerama podržavaju se programi obrazovanja, istraživanja i razvoja, analitičke aktivnosti, savjetodavne službe, ribarstvo, program veterinarskih i fitosanitarnih mjera i aktivnosti i programi koji se odnose na kontrolu kvaliteta proizvoda.

U cilju izbjegavanja preklapanja, tokom implementacije mjera IPARD III programa i mjera ruralnog razvoja podržanih kroz Agrobudžet, postaviće se jasno razgraničenje između mjera finansiranih iz nacionalnog budžeta i iz donatorskih projekata.

Ovi programi i aktivnosti uglavnom doprinose: proizvodnji bezbjedne hrane; povećanju nivoa obrazovanosti i kvalifikacija proizvođača; uvođenju novih tehnologija, i slično. Mjere se odnose na programe i aktivnosti koje, zbog javnog interesa, ne mogu da se oslanjaju isključivo na privatnu inicijativu.

Aktivnosti preduzete tokom pandemije COVID-19

Širenje novog COVID-19 virusa u svim zemljama svijeta, pa i u Crnoj Gori, imalo je višestruke negativne efekte na socijalnu i ekonomsku dimenziju života. Crna Gora je bila primorana da značajno ograniči privredni život da bi zaustavila pandemiju. Iako je bila posljednja zemlja u Evropi u kojoj je registrovan prvi slučaj bolesti (prvi slučaj COVID-19 je zvanično potvrđen 17. marta 2020. godine), Crna Gora je počela da zatvara i privredni i društveni život.

Prvi paket mjera za pomoć ekonomiji i građanima procjenjuje se na 100 miliona EUR (uglavnom nova kreditna linija IRF²¹ -a), prvenstveno kao politika likvidnosti. Obezbijeđeno je tromjesečno odlaganje plaćanja poreza na dohodak i doprinosa za obavezno socijalno osiguranje, obezbijedena je kreditna linija za preduzeća preko IRF-a, i uveden je tromjesečni moratorijum na otplatu kredita građanima i preduzećima kod komercijalnih banaka. Ovaj paket je takođe obuhvatio dodatnu jednokratnu direktnu finansijsku podršku penzionerima s niskim primanjima i korisnicima materijalnog obezbjeđenja porodice u vrijednosti od 1 miliona EUR (20.000 građana i njihovih porodica dobili su ovu vrstu pomoći).

Podrška poljoprivredi pružena je kroz drugi paket mjera (donijet 24. aprila 2020. godine), u okviru državne pomoći za poljoprivredu i ribarstvo s projektovanim iznosom od 17 miliona EUR, dok je ukupna vrijednost paketa iznosila 75 miliona EUR.

U periodu maj - septembar 2020. godine, nacionalne subvencije/direktna plaćanja isplaćivana su avansno.

U okviru posebnog programa vlade za suzbijanje pandemije COVID 19, u sektorima poljoprivrede i ribarstva sprovodi se poseban program intervencija na tržištu, čiji je cilj održavanje stabilnosti tržišta poljoprivrednih proizvoda i prihoda poljoprivrednika, odnosno očuvanje kontinuiteta proizvodnje tokom pandemije COVID-19, za one sektore koji su bili najugroženiji i najpogođeniji, čime su bili ugroženi likvidnost i opstanak proizvođača i u pitanje je bilo doveden i opstanak sektora.

Tabela 30: Paket pomoći EU za zemlje Zapadnog Balkana

Zemlja	Pomoć sistemu javnog zdravstva (u EUR)	Pomoć za socijalni i ekonomski oporavak (u EUR)
Crna Gora	3.000.000	50.000.000
Srbija	15.000.000	78.400.000
Bosna i Hercegovina	7.000.000	73.500.000
Kosovo	5.000.000	63.000.000
Albanija	4.000.000	46.700.000
Sjeverna Makedonija	4.000.000	62.000.000
UKUPNO:	38.000.000	374.000.000

Izvor: Evropska komisija (http://europa.ba/wpcontent/uploads/2020/03/coronavirus_support_wb.pdf)

5.2. Glavni rezultati podrške Evropske unije, izdvojena sredstva, sažetak evaluacija ili naučene lekcije

Crnogorska poljoprivreda tokom programskog perioda 2014-2020. sprovodi sljedeće projekte:

IPA 2014 - Unapređenje kontrole i upravljanja ribarstvom. Ukupan iznos je 550.000 EUR. Realizovani su svi ugovori predviđeni projektom: tehnička podrška zaposlenima Direktorata za ribarstvo, uspostavljena osnova za Centar za monitoring u ribarstvu, praćenje i kontrolu plovila, vođenje registra ribara, elektronskog dnevnika ulova. Projekat je završen sredinom 2019. godine.

IPA - 2014 - Pružanje podrške veterinarskom sektoru. Ukupan iznos je 2,3 miliona EUR. Realizovani su svi ugovori predviđeni projektom, osim ugovora o tehničkoj podršci Upravi za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove, koji je započet u avgustu i čija je realizacija u toku. Postignuti rezultati: unaprijeđena oprema laboratorije za mljekarstvo, nabavka vakcina protiv bjesnila i klasične kuge svinja, podrška zaposlenima Uprave u izradi pravnih i strateških akata. Projekat je završen u januaru 2020. godine.

IPA 2014 - Izgradnja kapaciteta za implementaciju Okvirne direktive o vodama u Crnoj Gori. Ukupan iznos je 1,9 miliona EUR. Rezultati: unapređenje standarda kvaliteta vode, unapređenje informacija o vodnim resursima i utvrđivanje modela za održivo upravljanje vodama u skladu sa standardima Evropske unije.

²¹ Investiciono-razvojni fond

IPA 2016 - Pružanje podrške sprovođenju i praćenju upravljanja vodama. Ukupan iznos je 2,4 miliona EUR. Projekat se odnosi na oba aspekta upravljanja vodama - zaštitu voda i korišćenje voda, u skladu sa Zakonom o vodama. Ovaj projekat će implementirati i druge direktive o vodama, koje nijesu dio projekta IPA 2014, što je od suštinskog značaja za kvalitetno uspostavljanje sistema upravljanja vodama u skladu s direktivama EU o vodama i implementaciju svih obaveza u sektoru voda, kao dijelu Poglavlja 27.

ADRION program, ARIEL projekat. Partneri iz Crne Gore: MPŠV i Institut za biologiju mora u Kotoru. Projekat je započeo svoje aktivnosti početkom 2018. godine, predviđeno trajanje: 24 mjeseca. Budžet MPŠV: 92.207 EUR. Očekivani rezultati odražavaju se u uspostavljanju klastera ribara iz tri zemlje učesnice, kako bi se efikasnije prikupljali podaci u oblasti malog priobalnog ribolova.

Višekorisnički IPA II Interreg Crna Gora - Italija - Albanija - BLUE LAND projekat. Partneri iz Crne Gore: MPŠV i Opština Ulcinj, uključujući lokalna srednja i mala preduzeća (prvenstveno udruženja ribara). Projekat je u toku, traje 24 mjeseci, budžet MPŠV iznosi 172.018 EUR. Očekivani rezultati su utvrđivanje zajedničkog modela za očuvanje i zaštitu priobalnog i morskog biodiverziteta i jačanje održivog korišćenja morskih i priobalnih resursa.

Višekorisnički tematski IPA - Crna Gora-Italija-Albanija-Food4Health projekat. Partneri iz Crne Gore: MPŠV i Institut za biologiju mora u Kotoru. Partneri iz Albanije: Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja Albanije, Centar za transfer tehnologija Valona, Centar za transfer tehnologije Korča. Partneri iz Italije: Institut za agronomske studije na Mediteranu iz Barija (CIHEAM), regije Pulje i Molise.

Kao glavni rezultat, rekonstrukcijom Instituta za biologiju mora izgrađiće se i opremiti savremena proizvodna laboratorija-mrijestilište za školjke i ostrige, koje su priznata kao autohtone vrste u Bokokotorskom zalivu (slične laboratorije biće izgrađene u Italiji i Albaniji, ukupno 5). Pored toga, zajedničkom analizom odabracē se vrste proizvođača u Crnoj Gori koji će biti uključeni u projekat i koji će biti korisnici transfera znanja, prvenstveno u vezi sa isprobanim i ispitanim metodama poljoprivredne proizvodnje u regionu Pulje, što obuhvata studijske posjete proizvođača iz tri zemlje i primjenu savremene tehnologije. Cilj je da se uspostavi posebna oznaka/oznaka **Food4Health** na kraju projekta sa odabranim proizvodima iz tri zemlje a koji su rezultat identičnih metoda savremene poljoprivredne proizvodnje, što bi takođe bio važan korak u podizanju kvaliteta crnogorskih proizvoda do evropskih standarda. Budžet MPŠV: 240.000 EUR, realizacija projekta započeta je u junu 2019. godine.

Podrška Crnoj Gori u okviru različitih projekata i programa navedenih u tabeli iznad doprinijela je stvaranju pravne osnove, institucija i kapaciteta zaposlenih nadležnih institucija i drugih relevantnih stručnih tijela i direktorata. Ovo se odnosilo na podršku sektorima veterine i ribarstva.

Na osnovu partnerstva između MPŠV i Svjetske banke i iskustava Svjetske banke u sprovođenju MIDAS I projekta, EU je odobrila dva projekta koji se finansiraju iz IPA 2012 i 2013, a koje će sprovesti Svjetska banka. Preko ovih IPA projekata, poljoprivrednici i agrobiznisi imali su priliku da dobiju IPARD-like bespovratnu podršku, a nacionalna IPARD tijela imala su koristi od jačanja administrativnih kapaciteta.

Ukupni troškovi projekata IPA 2012 i 2013 iznosili su 10,5 miliona EUR. (Povjerenički fond I 3,2 miliona EUR i Povjerenički fond II 7,3 miliona EUR). Kroz Povjerenički fond II, 5,3 miliona EUR planirano je kroz programe grantova, a 2 miliona EUR za SIZEP projekat. Ukupan doprinos Vlade Crne Gore iznosio je 2.125.000 EUR Softver, hardver i digitalne ortofoto mape Crne Gore načinjene su u periodu 2016-2017. godine kroz projekat IPA 2013 „Jačanje poljoprivrede Crne Gore uspostavljanjem sistema za identifikaciju zemljišnih parcela“. Ministarstvo je, preko MIDAS I projekta, 2017-2018. godine završilo početnu digitalizaciju SIZEP na osnovu digitalnih ortofoto mapa iz 2017. godine čime je dobijena ukupna površina raspoloživog poljoprivrednog zemljišta u Crnoj Gori od 418.845 ha. U 2021. godini, 6.487 parcela 4.312 poljoprivrednih gazdinstava registrovano je u SIZEP, dok je ukupna površina korišćenog poljoprivrednog zemljišta (višegodišnji zasadi i obradiva zemlja) iznosila 9.602,86 ha. SIZEP je dio IACS sistema i koristi se za direktna nacionalna plaćanja.

IPARD like projekat pružio je pomoć u oblasti implementacije programa grantova zasnovanom na mjerama predviđenim IPARD II programom (Investicije u fizički kapital poljoprivrednih gazdinstava i Investicije u fizički kapital u vezi s preradom i marketingom poljoprivrednih i proizvoda ribarstva) i prateća mjera tehničke pomoći.

MPŠV se i dalje suočava sa velikim izazovima u svojim naporima za pridruživanje EU i treba da nastavi da jača svoje kapacitete i kompetencije kako bi poboljšalo postupke prikupljanja i analize podataka i prakse, formulisanje i implementaciju politika, kako bi bio nastavljen put ka pridruživanju EU.

5.3. Glavni rezultati sprovedene bilateralne i multilateralne podrške, izdvojena sredstva, evaluacije ili naučene lekcije

Podrška Svjetske banke crnogorskoj poljoprivredi

U periodu jun 2009 - jun 2015. godine, Svjetska banka pružila je podršku poljoprivredi kroz projekat: Projekat institucionalnog razvoja i jačanja poljoprivrede Crne Gore - MIDAS (Montenegro Institutional Development and Agriculture Strengthening). Podrška je pružena kroz realizaciju IBRD kredita (11 miliona EUR) i GEF (Globalni fond za zaštitu životne sredine) grantom (4 miliona EUR).

Projekat je pripremio Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede u saradnji s državnim institucijama uključenim u institucionalnu podršku poljoprivredi i ribarstvu. Projekat je sadržao tri (3) komponente:

Jačanje programa ruralnog razvoja MPŠV pružanjem podrške uvođenju i implementaciji mjera ruralnog razvoja koje su u skladu sa IPARD-om, a koje su utvrđene Nacionalnim programom ruralnog razvoja.

Ova komponenta sprovodi se kroz:

- Jačanje fondova za ruralni razvoj za ciljane mjere i oblasti;
- Jačanje terenskih i savjetodavnih službi;
- Upravljanje programom podrške poljoprivredi i ruralnom razvoju kompatibilnih sa IPARD-om, kroz:
  - Obezbeđivanje tehničke pomoći, obuke i roba i izvođenje građevinskih radova za formiranje Jedinice za ruralni razvoj, Agencije za plaćanje kompatibilne sa EU IPARD-om, kao i izradu i implementaciju plana sistematizacije MPŠV, uključujući izgradnju i/ili rekonstrukciju objekata za potrebe MPŠV i njegovih Uprava i organa;
  - Osavremenjavanje sistema upravljanja poljoprivrednim informacijama uključujući i Popis poljoprivrede, kao i izrada registra gazdinstava i izradu povezanih katastarskih mapa za vina, masline i/ili voće; Dalje jačanje sistema bezbjednosti hrane.

MIDAS I projekat poslužio je kao dobra prilika za pripremu, kako poljoprivrednika tako i administracije, za korišćenje EU fondova. Kroz 5 javnih poziva potpisano je oko 700 ugovora. Podrška je pružena za mjere vezane za investicije u fizički kapital (uključujući nabavku stoke), i agro-ekološke mjere (većinom za upravljanje stajskim đubrivom). S druge strane, doprinos MIDAS projekta bio je u sljedećem:

- Veterinarska laboratorija je dobila novu laboratorijsku opremu i dobila je akreditaciju za 16 metoda.
- Institut za biologiju mora je obnovljen, opremljen i dobio je nacionalnu akreditaciju, postavši Nacionalna referentna laboratorija za opštu biologiju i zaštitu mora u oblasti mikrobiološkog ispitivanja morske vode.
- Izgradnja objekta graničnog inspeksijskog mjesta (GIM) u Luci Bar je završena, objekat je opremljen i stavljen u funkciju.
- Analiza nedostataka u pravnim/institucionalnim, administrativnim i tehničkim aspektima sistema hrane je završena.
- Tehnička pomoć (TA) za pravni i regulatorni okvir za proizvode životinjskog porijekla je postigao sve rezultate i zadatak je završen. Pružena je tehnička pomoć za preglede objekata za hranu.
- Realizovane su obuke za veterinarsku inspekciju i veterinarsku upravu.

Značajan rezultat javnih poziva u okviru MIDAS projekta jeste i uspostavljanje procedura koje su slične procedurama IPARD poziva. Projekat je realizovao 5 javnih poziva za grantove tokom projekta i podržao različite korisnike (poljoprivrednike, poljoprivredne organizacije) za mjere ruralnog razvoja koje su u skladu sa IPARD II programom.

Prvi i četvrti javni pozivi za mjere „Investicije u poljoprivredna gazdinstva“, drugi i treći javni pozivi za mjere „Poljoprivredno-ekološke investicije na planinskim gazdinstvima“ i „Upravljanje stajnjakom i sprečavanje erozije“, dok se peti javni poziv odnosio na mjeru „Investicije u upravljanje stajnjakom“.

Bespovratna podrška za 1, 4. i 5. Javni poziv činila je 50% ukupne investicije, dok je za 2. i 3. Javni poziv učešće bespovratne podrške iznosilo 60% ukupne investicije.

Ukupno je financirano 659 projekata, ukupne vrijednosti podrške od 6.532.040,65 EUR (podrška IBRD sredstava iznosi 4.924.858,93 EUR, a podrška GEF fonda 1.607.181,75 EUR).

Iskustvo u sprovođenju ovih mjera primijenjeno je na Program ruralnog razvoja u skladu sa EU IPARD koji je izradilo MPŠV uz podršku EU u okviru IPA 2008 i uz podršku drugih projekata - EU IPA i Svjetske banke. Međutim, i pored teškoća, čini se da je program grantova MIDAS projekta bio prilično efikasan u ostvarivanju napretka prema željenim ciljevima. Naime, nakon prvog poziva preko MIDAS projekta, primljen je najveći broj prijava - 780, od kojih je 333 odobreno, dok je financirano 268 projekata.

Za svih pet javnih poziva u okviru MIDAS projekta, primljeno je 1.467 prijava, odobreno je 794, dok je 659 projekata financirano.

Tabela 31: Ukupan broj primljenih i odobrenih zahtjeva u okviru MIDAS grantova

	Broj zahtjeva	Ukupna vrijednost investicije EUR	Visina podrške EUR
Broj primljenih zahtjeva	1.467	36.223.638,98	18.385.285,75
Važeći sporazumi o grantu	660	13.039.440,51	18.385.285,75
Investicija	659	12.791.950,61	6.532.040,64

Izvor: MIDAS, Godišnji izvještaj, 2017.

Tabela 32: Ukupan broj financiranih projekata u okviru različitih poziva i izvora financiranja u okviru MIDAS grantova

Javni poziv	GEF iznos (EUR)	Iznos IBRD (EUR)	Visina podrške (EUR)	Ukupna vrijednost investicije (EUR)	Broj projekata
M1	71.743,02	2.547.768,61	2.619.511,60	5.239.023,16	268
M2	580.036,48	0	580.036,48	966.727,47	97
M3	212.138,01	0	212.138,01	345.490,87	32
M4	534.250,41	2.377.090,32	2.911.340,72	5.822.681,44	223
M5	209.013,84	0	209.013,84	418.027,67	39
Ukupno	1.607.181,75	4.924.858,93	6.532.040,65	12.791.950,61	659

Izvor: MIDAS, Godišnji izvještaj, 2017.

U pogledu unapređenja poljoprivrede, sljedeći rezultati su ostvareni korišćenjem MIDAS sredstava:

- povećanje prinosa (potvrđeno kod 24,6% uspješnih kandidata),
- smanjeni troškovi korišćenja mehanizacije (24,1%),
- poboljšani uslovi proizvodnje (21,5%)
- skraćeno vrijeme prerađivanja/postupka proizvodnje (19,5%).

Dobijena sredstva poljoprivrednici su uglavnom koristili za povećanje stočnog fonda (34,1%) i kupovinu nove mehanizacije (26,8%), što je uticalo na povećanje proizvodnih kapaciteta.

Imajući u vidu pojedinačne segmente poljoprivredne proizvodnje, može se zaključiti da je implementacija MIDAS projekta bila opravdana i uspješna, jer su postignuti pozitivni efekti korišćenja ovih sredstava.

Implementacija projekata financiranih iz MIDAS sredstava doprinijela je povećanju obima proizvodnje u prosjeku od 40,9%, od čega za poljoprivredne kulture prosječno 38,8%, a rast stočarske proizvodnje u prosjeku od 35,0%. Korišćenje ovih sredstava rezultiralo je smanjenjem troškova u prosjeku za 28,0%.

Gazdinstva koja su koristila MIDAS podršku zabilježila su povećanje godišnjeg prihoda za 22,7%, cijene prerađevina za 24,5% i povećanje poljoprivredne proizvodnje za individualne potrebe od 10,5%.

Rast obima proizvodnje u prosjeku je iznosio 47,0%. S obzirom na ukupan broj zaposlenih, primijećeno je da su uspješni kandidati povećali broj zaposlenih za 4,9% nakon što su dobili MIDAS sredstva.

Projektni dokument o dodatnom finansiranju posebno je bio usmjeren na upravljanje direktnim plaćanjima u skladu sa zahtjevima pristupanja EU.

Mjera organske poljoprivrede podržana je kao dio pilot projekta za upravljanje direktnim plaćanjima koju je utvrdila IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja sa drugim nadležnim direktoratima MPŠV.

Mjera za organsku proizvodnju, podržana dodatnim finansiranjem MIDAS, korišćena je za sprovođenje SIZEP kao pilot projekta, a svi relevantni službenici iz IPARD agencije/Direktorata za plaćanja i Odjeljenja za savjetodavne poslove u stočarstvu i Odjeljenja za savjetodavne poslove u biljnoj proizvodnji - savjetodavnih službi - bili su adekvatno obučeni prije podržavanja ove mjere.

U okviru Dodatnog finansiranja, u maju 2017. godine, MPŠV objavilo je Prvi javni poziv za organsku proizvodnju. Tokom sprovođenja mjere organske poljoprivrede, primljeno je 257 zahtjeva za finansijsku podršku u iznosu od 341.835,11 EUR.

Nakon terenske kontrole Monteorganice i unakrsnih provjera IPARD agencije/Direktorata za plaćanja, ukupan iznos pružene finansijske podrške iznosio je 303.525,53 EUR za 239 aplikacija.

U aprilu 2018. godine, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede objavilo je javni poziv za podršku za površine pod maslinama, vinogradima i /ili zasadima ljekovitog i aromatičnog bilja i za podršku organskoj proizvodnji za 2018. godinu u skladu s mjerom 1.1.4. Direktna plaćanja u biljnoj proizvodnji i mjerom 2.2.2. Podrška organskoj proizvodnji.

Za vinograde, maslinarstvo i aromatično bilje, opredijeljen je iznos od 200.000 EUR (direktna podrška), dok je 350.000 EUR opredijeljeno za podršku organskoj poljoprivredi, u okviru mjere Agrobudžeta. U drugom pozivu, isplaćen je 361 zahtjev u iznosu od 350.216,02 EUR (direktna podrška 47.439,62 EUR, organska proizvodnja 302.776,40 EUR).

Implementacija drugog Projekta institucionalnog razvoja i jačanja poljoprivrede u Crnoj Gori (MIDAS 2) započeta je u junu 2018. godine i trajeće do 30. juna 2023. godine.

Cilj projekta je poboljšanje konkurentnosti poljoprivrede i ribarstva u Crnoj Gori kroz povećanje pružanja državne podrške u usaglašavanju sa zahtjevima za pristupanje EU. Konkurentnost u kontekstu ovog projekta definiše se kao sposobnost proizvodnih jedinica kojima se pruža podrška (pojedinci i preduzeća) da povećaju svoju tržišnu prodaju ispunjavanjem utvrđenih standarda kvaliteta i identifikujući različita tržišta.

Direktni korisnici projekta su individualni poljoprivredni proizvođači, poljoprivredna gazdinstva/preduzeća i ribari koji će imati koristi od programa grantova i izgradnje kapaciteta u okviru projekta. Institucije korisnici su:

- MPŠV (Direktorat za poljoprivredu, Direktorat za ruralni razvoj, Direktorat za plaćanja, Odjeljenja za savjetodavne poslove u stočarstvu i biljnoj proizvodnji, Direktorat za ribarstvo) i Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove;
- Nacionalna referentna fitosanitarna laboratorija (NRL) koja je smještena na Biotehničkom fakultetu Univerziteta Crne Gore;
- Nacionalna stočarska i prehrambena industrija za proizvodnju/preradu;
- Lučki gradovi Bar i Herceg Novi i druga mjesta u kojima će se izgraditi mjesta iskrcaja ribe.

Projekat je u skladu sa pružanjem podrške Crnoj Gori u ispunjavanju nekoliko specifičnih kriterijuma za pregovaračka poglavlja 11, 12 i 13 Evropske unije, odnosno: Podrška za ispunjavanje dva kriterijuma za Poglavlje 11 (Poljoprivreda i ruralni razvoj):

- (i) IACS treba da bude u potpunosti operativan do datuma pristupanja;
- (ii) Agencija za plaćanja treba da bude u potpunosti operativna do datuma pristupanja.

Podrška ispunjenju tri mjerila za zatvaranje poglavlja 12 (Bezbjednost hrane, veterinarska i fitosanitarna politika):

- (i) unapređenje objekata za proizvode životinjskog porijekla, uključujući objekte za nusproizvode životinjskog porijekla;
- (ii) uspostavljanje sistema službenih kontrola proizvoda životinjskog i biljnog porijekla usaglašenog sa EU, uključujući i njegovo finansiranje;
- (iii) razvijanje, u skladu s pravnom tekovinom EU, relevantne administrativne strukture za kontrolu bezbjednosti hrane i nastavak jačanja administrativnih kapaciteta i infrastrukture.

Podrška za ispunjavanje dva kriterijuma za Poglavlje 13 (Ribarstvo):

- (i) usvajanje zakonodavstva koje obezbjeđuje značajan stepen usklađenosti s pravnom tekovinom EU i obezbjeđivanje da Crna Gora bude u stanju da nakon pristupanja u potpunosti primjenjuje Zajedničku politiku ribarstva, i
- (ii) jačanje administrativnih, inspeksijskih i kontrolnih kapaciteta koji se zahtijevaju ZPR i osigurati da zahtjevi EU budu u potpunosti ispunjeni na dan pristupanja.

Projekat čine i sljedeće komponente i podkomponente:

Komponenta 1: Jačanje programa za poljoprivredu, ruralni razvoj i ribarstvo Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede;

Podkomponenta 1.1: Povećanje i diverzifikacija prilika za sticanje prihoda poljoprivrednika kroz grantove za poljoprivredu, ruralni razvoj i ribarstvo;

Podkomponenta 1.2: Jačanje kapaciteta MPŠV u cilju ispunjavanja pristupnih zahtjeva EU.

Komponenta 2: Podrška za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarnu politiku

Podkomponenta 2.1: Bezbjedno odlaganje nusproizvoda životinjskog porijekla;

Podkomponenta 2.2: Jačanje dijagnostičkih kapaciteta fitosanitarne laboratorije;

Podkomponenta 2.3: Pružanje podrške inspeksijskim službama.

Komponenta 3: Osavremenjavanje sektora ribarstva

Podkomponenta 3.1: Razvoj mreže pristaništa (u lukama i na drugim lokacijama) s poboljšanim pristupom pomoćnim uslugama;

Podkomponenta 3.2: Izgradnja kapaciteta Direktorata za ribarstvo i podrška udruženjima u ribarstvu.

Komponenta 4: Upravljanje projektom

IPARD like I i IPARD like II

IPARD like I kao i IPARD like II su projekti koje finansira Evropska unija, u cilju pripremanja crnogorskog sektora poljoprivrede, kao i crnogorskih institucija za buduće članstvo u EU kroz osavremenjavanje proizvodnje i jačanje konkurentnosti, kao i sprovođenje standarda EU u oblasti: poboljšanje kvaliteta proizvoda, higijene i bezbjednosti hrane; unapređenja konkurentnosti poljoprivrednih porodičnih gazdinstava; uvođenje novih tehnologija i inovacija i otvaranje novih tržišnih mogućnosti; poboljšanje kvaliteta proizvoda u skladu sa standardima EU u oblasti bezbjednosti hrane i zaštite životne sredine; očuvanje proizvodnje tradicionalnih proizvoda; povezivanje sektora poljoprivrede i turizma; obogaćivanje turističke ponude specifičnim i rijetkim proizvodima visokog kvaliteta.

Program IPARD like I realizovan je kroz dva javna poziva u periodu od decembra 2014. do decembra 2017. godine, a MPŠV je podržalo ukupno 347 poljoprivrednih proizvođača iz sva tri regiona Crne Gore. Podrška je obezbijedena u iznosu od 50% prihvatljivih investicija (bez PDV-a) za sve sektore investicija, uz sljedeće izuzetke, kako bi se podržale određene kategorije poljoprivrednih proizvođača (ne primjenjuje se na pravne subjekte): (A) do 55% prihvatljivih neto investicija (bez PDV-a) za mlade poljoprivrednike (do 40 godina starosti u trenutku donošenja odluke o dodjeli podrške); (B) do 60% prihvatljivih neto investicionih troškova (bez PDV-a) za podnosiocje zahtjeva u planinskim područjima (preko 600 mnv); (C) do 65% prihvatljivih neto troškova (bez PDV-a) za investicije u poljoprivredna gazdinstva koja se nalaze u planinskim područjima kojima upravljaju mladi poljoprivrednici (do 40 godina starosti u trenutku potpisivanja Ugovora o dodjeli podrške).

Tabela 33: IPARD-like I projekat

Sektor investicija	Broj aplikacija	Ugovorenih			Podržanih/isplaćenih		
		Broj aplikacija	Iznos investicija (EUR)	Visina podrške (EUR)	Broj aplikacija	Iznos investicija (EUR)	Visina podrške (EUR)
			(bez PDV)			(bez PDV)	
Sektor stočarstva	435	291	8.879.024,04	5.277.414,52	240	6.083.428,65	3.636.460,52
Biljna proizvodnja	233	135	3.835.854,43	2.109.002,10	101	2.386.729,87	1.301.578,84
Akvakultura	17	10	378.681,21	189.340,61	6	243.588,43	121.794,21
UKUPNO	734	433	13.504.035,54	7.821.195,13	347	8.713.746,95	5.059.833,57

Izvor: Kancelarija MIDAS projekta

Ukupna vrijednost podrške iznosi 5.059.833,57 EUR, a potencijalni iznos podrške je 8.713.746,95 EUR.

Procenat realizacije u odnosu na ukupan broj aplikacija je 47,27%, gdje stočarska proizvodnja učestvuje sa 69,16%, biljna proizvodnja sa 29,11%, dok akvakultura učestvuje sa 1,72% od ukupnog broja podržanih/isplaćenih projekata.

Unapređenje poljoprivredne prakse uz podršku IPARD like I projekta posebno se odražava kroz:

- Pобољшanje uslova proizvodnje (25,8%),
- Smanjenje vremena prerade / postupka proizvodnje (25,3%),
- Rast prinosa proizvodnje (22,1%),
- Smanjenje troškova angažovanja dodatne mehanizacije (14,4%).

Projekat IPARD like II realizovan je kroz četiri (4) poziva u periodu od marta 2016. godine do avgusta 2018. godine, a posljednji projekti realizovani su u junu 2019.godine. MPŠV je podržalo ukupno 77 projekata iz sva tri regiona Crne Gore, a nosioci projekta su i poljoprivredna gazdinstva i pravna lica registrovana u poljoprivredno-prerađivačkom sektoru.

Tabela 34: IPARD-like II projekat

Javni poziv	Broj aplikacija	Broj ugovorenih projekata	Broj podržanih/isplaćenih projekata	Visina investicije (EUR) (bez PDV-a)	Visina podrške (EUR)
2.1	40	33	28	2.833.088,53	1.969.160,29
2.2	43	32	25	2.992.279,01	1.496.139,52
2.3	30	18	14	864.854,10	432.427,35
2.4	15	15	10	37.350,36	22.021,14
UKUPNO	128	98	77	7.832.804,60	3.919.748,30

Izvor: Kancelarija MIDAS projekta

Stoga, imajući u vidu gore navedeno, kroz IPARD like I i IPARD like II projekte, podržano je ukupno 424 projekata, uz ukupnan iznos podrške od 8.979.581,87 EUR (IPARD like I sa 5.059.833,57 EUR i IPARD like II sa 3.919.748,30 EUR).

Implementacija IPARD II

Od 2018. godine, kada je IPARD II počeo da se sprovodi do 31. decembra 2021. godine, kroz sedam javnih poziva²² primljeno je 897 aplikacija, sa 429 ugovorenih projekata, odnosno 47,82% ukupnog broja aplikacija i 217 isplaćenih/završenih projekata, odnosno 50,58% ukupno ugovorenih projekata.

Tabela 35: Implementacija IPARD II u brojkama²³

Mjera	Budžet	Ukupan broj dostavljenih projekata		Ugovoreni projekti		Podrška isplaćena korisnicima	
		Br.	Doprinos EU (EUR)	Br.	Doprinos EU (EUR)	Doprinos EU (EUR)	Broj završenih projekata
M 1 - Investicije u fizički kapital na poljoprivrednim gazdinstvima	16.270.000	661	23.366.520	364	12.297.852	5.031.736	204
<i>Poziv 1 (15. maj 2018.)</i>		389	11.420.814	246	7.147.856	4.603.934	191
<i>Poziv 2 (19. avgust 2020.)</i>		180	8.306.604	118	5.149.996	427.802	13
<i>Poziv 3 (10. novembar 2021.)</i>		92	3.639.103	-	-	-	-
Mjera 3 Investicije u fizički kapital za preradu i marketing poljoprivrednih i proizvoda ribarstva	17.770.000	134	23.829.339	65	12.715.153	2.370.291	13
<i>Poziv 1 (16. jul 2018.)</i>		45	3.193.161	20	3.676.673	1.700.233	8
<i>Poziv 2 (20. decembar 2019.)</i>		52	12.039.135	26	5.702.613	644.561	4
<i>Poziv 3 (15. april 2021.)</i>		37	8.597.042	19	3.335.867	25.497	1
M 7 - Diverzifikacija poljoprivrednih gazdinstava i razvoj poslovanja (7.1)	4.560.000	102	4.657.333	0	0	0	0
<i>Poziv 1 (30. septembar 2021.)</i>		102	4.657.343	-	-	-	-
Ukupno	39.000.000	897	51.853.193	416	25.013.006	7.402.026	217

Izvor: MPŠV

Ukupan iznos raspoloživih sredstava za programski period 2014-2020 iznosio je 39.000.000 EUR, od čega je potrošeno 7.402.026 EUR, odnosno 18,97%.

Iskorišćenost raspoloživih sredstava bila bi bolja, ali imajući u vidu pandemiju COVID-19, situacija se promijenila. Veliki broj aplikacija se povukao zbog povećanja cijena inputa, što je takođe imalo značajan uticaj na korišćenje sredstava.

Do sada je kroz 204 projekata u okviru Mjere 1 – „Investicije u fizički kapital poljoprivrednih gazdinstava“ otvoreno 21 novih radnih mjesta. Kroz Mjeru 3 – „Investicije u fizički kapital vezano za preradu i marketing poljoprivrednih i proizvoda ribarstva“, otvoreno je 77 novih radnih mjesta kroz 13 podržanih/isplaćenih projekata. Svi zaposleni su zaposleni u pravnim subjektima.

Podrška UN preko FAO

FAO podrška Crnoj Gori u periodu 2013-2015 je kroz državni programski okvir, utvrdila 5 prioritetnih oblasti:

- Izrada Nacionalne Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja 2014-2020. - ključni strateški dokument koji obezbjeđuje osnovu za IPA II;
- Razvoj kapaciteta MPŠV pomoću vještina za izradu politika;

²² Prvi javni poziv za M7 je u postupku administrativne kontrole

²³ Ne uključuje avansna plaćanja

- Usklađivanje politike poljoprivrede i ruralnog razvoja s EU standardima;
- Promovisanje dobre prakse u smanjenju efekata klimatskih promjena na poljoprivredu - uključujući i mjere za povećanje spremnosti ruralnog stanovništva i usklađivanja sistema proizvodnje u cilju smanjenja osjetljivosti na suše i poplave;
- Promovisanje pilot projekta ruralnog razvoja - uključujući i rast tehničke pomoći grupama proizvođača i poljoprivrednoj strukturi za zajedničke aktivnosti kao što su šumarstvo i stočarstvo.

Državni programski okvir (CPF) zajedničkog razvoja Vlade i vodećih partnera, blisko je usklađen s Integralnim programom UN (2010-2015), kao i s crnogorskim nacionalnim razvojnim prioritetima.

Projekat RCTP - Projekat razvoja klastera i transformacije ruralnih područja

RTCP je prvi projekat Međunarodnog fonda za razvoj poljoprivrede (IFAD) u Crnoj Gori i predviđeno je da njegova implementacija traje 72 mjeseca, počev od jula 2017, godine. Za ukupan period implementacije IFAD projekta opredijeljen je iznos od 5,76 miliona EUR, od čega 3,88 miliona EUR u vidu zajmova i 1,88 miliona EUR kao bespovratna podrška. Doprinos Crne Gore biće 8,30 miliona EUR, kako slijedi: 3,07 miliona EUR uloženo iz državnog budžeta; 1,28 miliona EUR poreskih olakšica; 1,64 miliona EUR učešće opština; 1,69 miliona eura učešće krajnjih korisnika i učešće mikro, srednjih i malih preduzeća u iznosu od 620.600 EUR. Ukupna vrijednost projekta iznosi 14,07 miliona EUR.

Glavni cilj projekta je davanje doprinosa jačanju i transformaciji malih gazdinstava na sjeveru Crne Gore, omogućavajući im da postanu konkurentniji i otporniji na klimatske promjene. To će se postići jačanjem njihove konkurentnosti na tržištu i povećanjem prilika za njihovo poslovanje, kao i njihovim povezivanjem i uključivanjem u veće i profitabilnije lance vrijednosti.

Cilj projekta je da se u profitabilne i klimatski-održive lance vrijednosti uključe siromašniji poljoprivrednici iz tog područja, kako bi osjetili koristi od ovog projekta.

Projekat se realizuje u 7 crnogorskih opština: Nikšić, Šavnik, Žabljak, Mojkovac, Bijelo Polje, Berane i Petnjica i u 4 proizvodna područja, u sektoru stočarstva: meso, mlijeko i mlječni proizvodi (ovce, koze i goveda) i u biljnoj proizvodnji: maline i ostalo bobičasto voće i sjemenski krompir.

Projekat obuhvata dvije komponente: Stvaranje klastera lanaca vrijednosti za održivu i otpornu ruralnu transformaciju i Podrška razvoju ruralne klaster infrastrukture. Dosadašnji rezultati projekta su 78,91 km asfaltiranih puteva u ruralnim područjima, i 42 završene investicije u vodosnabdijevanje, a ukupna vrijednost investicija iznosi 6.840.528,57 EUR. Podrška je isplaćena za 584 aplikanta koji su investirali iznos od 1.838.009,57 EUR.

Kratka procjena međunarodnih projekata i pouke

Tokom implementacije donatorskih projekata, kao i u prethodnom programskom periodu, uočena su određena ograničenja u ruralnim područjima Crne Gore:

- niska konkurentnost ključnih sektora ekonomije u ruralnim područjima (poljoprivrede, šumarstva, ribarstva, sektora hrane, ruralnog turizma, usluga);
- nedovoljno razvijena osnovna infrastruktura u ruralnim područjima što otežava pristup stanovništva i privrednih subjekata javnim ustanovama (telekomunikacijama, prevozu, obrazovnim i zdravstvenim ustanovama itd.);
- depopulacija ruralnih područja i nepovoljna starosna i polna struktura ruralnog stanovništva;
- nizak nivo obrazovanja ruralnog stanovništva;
- slaba aktivnost ili nepostojanje regionalnih i lokalnih ustanova nadležnih za ruralni razvoj;
- nedovoljna koordinacija između državnih institucija i lokalnih zajednica u ruralnim područjima, što rezultira nedovoljnom uključenošću lokalne samouprave i lokalnih zajednica u iniciranje, donošenje i sprovođenje politike ruralnog razvoja.

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede ima ključnu ulogu u sprovođenju politike ruralnog razvoja. Međutim, pri utvrđivanju prioriteta i mjera ruralnog razvoja, a posebno u njihovoj implementaciji, važnu ulogu imaju i druga ministarstva.

Privremena evaluacija IPARD II programa

Tokom izrade IPARD III programa, izvršena je i privremena evaluacija IPARD II programa, kojom je obuhvaćen period do kraja 2020. godine.

Glavne preporuke koje će imati uticaja na implementaciju IPARD III programa navedene su u tekstu ispod:

Trenutno stanje implementacije programa do kraja 2020. godine je u izvjesnoj mjeri razočaravajuće u odnosu na očekivanja koja su postojala u trenutku kada je program izrađen.

Prvo, ne sprovode se sve planirane mjere jer njihovo povjeravanje nije zatraženo. To je slučaj za Mjeru 4 - Agro-ekološke mjere, Mjera 5 - Realizacija lokalnih razvojnih strategija- LEADER pristup i Mjera 6 - Investicije u javnu ruralnu infrastrukturu.

Samo Mjera 1 – „Investicija u fizički kapital poljoprivrednih gazdinstava“, i Mjera 3 – „Investicije u fizički kapital vezano za preradu i marketing poljoprivrednih i proizvoda ribarstva“, pored tehničke pomoći, implementirane su od početka realizacije programa u 2018. godini.

Razlog za odlaganje sprovođenja Mjere 4, Mjere 5 i Mjere 6 bio je povezan sa stepenom kapaciteta struktura nadležnih za sprovođenje i na osnovu implementacije Mjere 1 i Mjere 3, bila je razumna odluka da se sačeka sa mjerama za IPARD III program koji je planiran da bude spreman za implementaciju u 2022. godini.

Mjera 1 i Mjera 3 sprovode se od 2018. godine, sa 2 Javna poziva u periodu obuhvaćenom privremenom evaluacijom. Ukupan broj primljenih zahtjeva za Mjeru 1 u okviru ova prva dva Javna poziva je 569, od kojih je 143 odbijeno. Do kraja 2020. godine ugovoreno je 285 projekata od čega su 163 isplaćena s prosječnom vrijednošću investicije od 42.000 EUR.

Ukupna stopa finansijskih obaveza je 33% do kraja 2020. godine, a stopa implementacije projekta je 47,5%.

Ukupan broj podnijetih zahtjeva u sklopu mjere 3 je 97, od čega je 40 odbijeno. Stopa odbijanja iznosi 41,2%. Samo 6 projekata isplaćeno je do kraja 2020. godine sa prosječnom vrijednošću investicije od 628.000 EUR. Krajnji rok za prihvatljivost troškova iz IPARD II programa je 31. decembar 2023. godine.

To ponovo znači da se brzina implementacije mora drastično povećati ako se žele iskoristiti svi resursi opredijeljeni akreditovanim mjerama.

Mjera 7 – „Diverzifikacija gazdinstava i razvoj poslovanja“ akreditovana je naknadno, prvi put je otvorena za pozive 2021. godine i ne razmatra se u okviru periodične evaluacije.

Uspješnost implementacije

Zaključak je da efikasnost struktura odgovornih za implementaciju nije bila na dovoljnom nivou da bi se osigurala nesmetana implementacija akreditovanih mjera. Postoji potreba za povećanjem broja zaposlenih u IPARD Agenciji/Direktoratu za plaćanje, a postoji i velika potreba za jačanjem IT sistema.

Tokom 2020. godine Agencija je povećala broj zaposlenih, ali evaluator do sada nema informacija o značajnom unapređenju IT infrastrukture, što je neophodno da bi se poboljšala digitalizacija radnih procesa u IPARD Agenciji/Direktoratu za plaćanja.

Tek će se vidjeti u kojoj mjeri je ovo povećanje kapaciteta bilo dovoljno da bi se osigurala brža i efikasnija implementacija u preostale 3 godine programskog perioda, ali IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja mora da poveća efikasnost obrade prijave i zahtjeva za plaćanje.

Evaluatori periodičnog postupka evaluacije dali su glavne preporuke, prikazane u tekstu ispod, koje imaju veliki značaj za uspješnu implementaciju IPARD III programa:

- Detaljno procijeniti potrebu za unapređenjem upravljačkog informacionog sistema zasnovanog na IT (MIS) kako bi Upravljačko tijelo moglo da unaprijedi praćenje i evaluaciju i kako bi se preduzeli koraci za poboljšanje sistema u skladu sa tim.

- Preduzeti korake za uspostavljanje poboljšanih sistema podataka za analizu ekonomskog razvoja u poljoprivredni i prehrambenoj industriji, bilo u MPŠV ili MONSTAT-u.
- Procijeniti u kojoj mjeri su svi prioritetni sektori, a ne samo mlijeko i voće i povrće podržani na odgovarajući način.
- Procijeniti koliko je realan prioritet investicione podrške projektima obnovljive energije i preduzeti korake za davanje većeg prioriteta sektoru, ako je to relevantno i potrebno.
- Sprovesti FADN sistem u najkraćem mogućem roku.
- Preduzeti korake za uvođenje modela evaluacije projekta radi smanjenja rizika od „deadweight“ efekta za podržane projekte.
- Povećati efikasnost radnih procesa u IPARD Agenciji/Direktoratu za plaćanja pomoću unaprijeđenih IT sistema.
- Preduzeti korake da se razmotre i ocijene mogućnosti uvođenja digitalizacije svih radnih procesa, uključujući uvođenje elektronskih aplikacija.
- Povećati transparentnost odluka o prihvatanju i odbijanju aplikacija i prilagođavanju zahtjeva za plaćanje pomoću unaprijeđenih smjernica za podnosiocima zahtjeva, bolje informisanje korisnika i odbijenih podnosilaca aplikacija i unapređenje dijaloga.
- Preduzeti korake za procjenu radnih procesa IPARD Agencije/Direktorata za plaćanja kako bi se radni procesi pojednostavili, ubrzali i učinili efikasnijim gdje god je to moguće.

6. OPIS STRATEGIJE I CILJEVI PROGRAMA

6.1. Opis postojeće državne strategije ruralnog razvoja

Budući da je Crna Gora jedna od zemalja kandidata za članstvo u EU, naredna Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja za period 2022-2028. godine slijediće ciljeve koje je postavila nova Zajednička poljoprivredna politika za period 2021-2027, uz poštovanje obaveza preuzetih potpisivanjem Zelene agende za Zapadni Balkan.

Pored pomenutih pravaca u vezi sa ispunjavanjem međunarodnih obaveza i koraka neophodnih za pridruživanje EU, u nacrtu Strategije naglašava se održiva upotreba prirodnih resursa, sa posebnim naglaskom na proizvodnju visokokvalitetnih poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda koristeći inovativne i tradicionalne metode proizvodnje.

Glavni strateški ciljevi koji odražavaju trenutne potrebe crnogorske poljoprivrede mogu se podijeliti u sljedeće kategorije:

- Proizvodnja i obezbjeđivanje kvalitetne i bezbjedne hrane, poštujući principe dobre proizvođačke prakse;
- Obezbjeđivanje primjerenih prihoda poljoprivrednim gazdinstvima uz istovremeno povećanje konkurentnosti proizvodnje i smanjenje negativnog uticaja na tržište inputa;
- Održivo korišćenje prirodnih resursa, ublažavanje klimatskih promjena, uzimajući u obzir očuvanje životne sredine i obaveze koje su preuzete potpisivanjem Zelene agende za Zapadni Balkan, poglavlje „Održiva poljoprivreda i proizvodnja hrane“;
- Pобољшanje kvaliteta života u ruralnim područjima, smanjenje odliva stanovništva kroz otvaranje novih prilika za poslovanje.

Ovi ciljevi ostvariće se primjenom različitih mjera, koje će istovremeno postepeno biti usklađene sa onima iz Zajedničke poljoprivredne politike EU. Crna Gora učestvuje u Strategiji Evropske unije za Jadransko-jonski region (EUSAIR) sa „promovisanjem održivosti, diverzifikacije i konkurentnosti sektora ribarstva i akvakulture kroz obrazovanje, istraživanje i razvoj, administrativne, tehnološke i marketinške aktivnosti, uključujući promociju inicijativa o tržišnim standardima marketinga i zdravim prehrambenim navikama” kao posebno istaknutim prioritetom. Time se pruža prilika za zajedničke nove projekte u cilju unapređenja razvoja i otpornosti sektora ribarstva i akvakulture.

IPARD III bira mjere koje odgovaraju ciljevima predstavljenim u strateškim dokumentima i međunarodnim obavezama. Imajući u vidu finansijsku moć stanovništva u ruralnim područjima, nacionalne i IPARD mjere su komplementarne u dijelu iznosa investicija, što znači da nijedna kategorija stanovništva nije isključena iz potencijalne podrške.

6.2. Identifikacija potreba i rezime cjelokupne strategije

Na osnovu analize strukture i trendova u sektoru poljoprivrede, a uzimajući u obzir raspoložive prirodne resurse i politički okvir (analizirano u predstavljenoj SWOT analizi) prepoznate su glavne potrebe za dalji razvoj ovog sektora:

1. Unapređenje konkurentnosti:

- Povećanje konkurentnosti poljoprivrede i agro-prerađivačke industrije na nacionalnom, regionalnom i globalnom tržištu;
- Povećanje prosječne veličine gazdinstava i smanjenje usitnjenosti kroz sveobuhvatne mjere ukрупnjavanja zemljišta, primjenu odgovarajuće zemljišne politike i udruživanje proizvođača;
- Unapređenje prenosa tehnologija i sistema inovacija kroz poboljšane savjetodavne službe i sistem prenosa tehnologija, uključujući i podršku poljoprivrednim proizvođačima za unapređenje kompetencija i profesionalnih kvalifikacija, sticanje iskustva i povjerenja u savremenu ekonomiju;
- Unapređenje organizovanja lanaca vrijednosti od poljoprivrednika do kupca, čineći da poljoprivrednik ispuni zahtjeve tržišta.

2. Unapređenje bezbjednosti i kvaliteta hrane:

- Unapređenje standarda bezbjednosti hrane uz obezbjeđivanje proizvoda po cijenama pristupačnim za kupce;
- Unapređenje kvaliteta proizvoda (standardi kvaliteta, organski proizvodi, ZOP, ZGO, GTS).

3. Unapređenje održivog gazdovanja resursima:

- Nastavak napora u pravcu očuvanja ekosistema;
- Obezbeđivanje održivog gazdovanja i korišćenja prirodnih resursa (zemljište, vode, šume, biljni i životinjski resursi) kako bi se osigurala zaštita životne sredine u najširem smislu;
- Ublažavanje i prilagođavanje klimatskim promjenama;
- Unapređenje infrastrukture za razvoj poljoprivrede (putevi, vodosnabdijevanje, navodnjavanje, prečišćavanje otpadnih voda).

4. Poboljšanje kvaliteta života i razvoja ruralnih područja:

- Unapređenjem životnog standarda u ruralnim područjima;
- Poboljšanjem osnovnih usluga (putevi, snabdijevanje vodom i strujom; zdravstveni, socijalni i kulturni objekti, i dr.);
- Diverzifikacijom aktivnosti za sticanje prihoda i mogućnosti koje obezbjeđuju ekonomsku i socijalnu koheziju između urbanih i ruralnih područja;
- Stvaranjem prilika za zapošljavanje i trajnih izvora prihoda za značajan dio stanovništva i doprinosom borbi protiv siromaštva i depopulacije;
- Sve važnijom integracijom razvoja turizma i poljoprivrede i iskorišćavanje širokog spektra domaćih proizvoda kroz promociju nacionalne kuhinje;
- Očuvanjem tradicije i kulturnog nasljeđa sela.

5. Jačanje administrativnih kapaciteta:

- Jačanje institucionalnog razvoja i obezbjeđivanje izrade propisa i njihovo sprovođenje;
- Unapređenje međuresorske saradnje u rješavanju identifikovanih izazova i jačanje saradnje sa lokalnim samoupravama.

Pregled glavnih potreba odražava prioritizaciju potreba u IPARD III programu, kako je prikazano u tabeli 36.

Tabela 36: Zbirna tabela s prikazom glavnih potreba i mjera ruralnog razvoja

Prepoznata potreba	IPARD	IPA	Ostali donatori - multilateral na pomoć	Nacionalni
1. Unapređenje konkurentnosti	Investicije u fizički kapital poljoprivrednih gazdinstava Investicije u fizički kapital vezano za preradu i marketing poljoprivrednih i proizvoda ribarstva Diverzifikacija gazdinstava i razvoj poslovanja	x	x	x
2. Unapređenje bezbjednosti i kvaliteta hrane	Investicije u fizički kapital poljoprivrednih gazdinstava Investicije u fizički kapital vezano za preradu i marketing poljoprivrednih i proizvoda ribarstva Diverzifikacija gazdinstava i razvoj poslovanja	x	x	x
3. Unapređenje održivog gazdovanja resursima	Agro-ekološke-klimatske mjere i mjere organske proizvodnje Zasnivanje i zaštita šuma	x		x
4. Pобољшanje kvaliteta života i razvoja ruralnih područja	Diverzifikacija gazdinstava i razvoj poslovanja Investicije u ruralnu javnu infrastrukturu Realizacija lokalnih razvojnih strategija - LEADER pristup	x		x
5. Jačanje administrativnih kapaciteta	Realizacija lokalnih razvojnih strategija - LEADER pristup Mjera tehničke pomoći	x		

Izvor: MPŠV

U cilju izbjegavanja preklapanja, tokom implementacije mjera IPARD III programa i mjera ruralnog razvoja podržanih kroz Agrobudžet, postaviće se jasno razgraničenje između mjera finansiranih iz nacionalnog budžeta i iz donatorskih projekata.

6.3. Konzistentnost između predloženih IPARD intervencija i IPA III programskog okvira i strateškog odgovora

Imajući u vidu da su sektorske strategije završene/ili će se završiti u narednih nekoliko godina, važno je da proces strateškog planiranja za sljedeći ciklus planiranja temeljno razmotri novi programski pristup IPA III. Sa 3 otvorena pregovaračka poglavlja u sektoru poljoprivrede i ruralnog razvoja, dalji napredak u procesu pridruživanja mjeriće se sposobnošću Crne Gore da preuzme i sprovede pravnu tekovinu i preuzme odgovornost i obaveze jedne zemlje članice. Razvoj održivih kapaciteta za strateško planiranje i razvoj politike MPŠV je od ključne važnosti za efikasno programiranje i apsorpciju sredstava IPA. Sektoru poljoprivrede i ruralnog razvoja potrebno je dodatno poboljšanje u mnogim segmentima kako bi ispunio minimum nacionalnih

standarda i da bi bio spreman da prođe kroz čitav proces pridruživanja. Pomoć i predložene intervencije su, između ostalog, osmišljene tako da se podrži razvoj i implementacija politika poljoprivrede i ruralnog razvoja. MPŠV će morati da ojača kapacitete za praćenje, evaluaciju i izvještavanje o politikama, u skladu sa uslovima utvrđenim u Uredbi o načinu i postupku izrade, usklađivanja i praćenja sprovođenja strateških dokumenata (u daljem tekstu: Uredba) i Metodologijom razvijanja politika, izrade i praćenja sprovođenja strateških dokumenata (u daljem tekstu: Metodologija) koji su izrađeni da bi se obezbijedilo poboljšanje kvaliteta strateških dokumenata i u smislu ishoda, odnosno izvještavanja zasnovanog na rezultatima.

MPŠV prati sve aktivnosti u vezi sa sektorom poljoprivrede i ruralnog razvoja preko svoje upravne strukture koju čini Kabinet ministra, državni sekretar, 5 direktorata, uključujući savjetodavne službe. Direktorati su odgovorni za kreiranje politike, izradu predloga zakonskih i podzakonskih akata i nadzor nad sprovođenjem usvojenih politika i zakona. Sve predviđene aktivnosti navedene su u Akcionom planu, koji je sastavni dio Strategije razvoja poljoprivrede i ruralnih područja 2015-2020 i komplementaran s obavezama koje proizilaze iz pregovaračkog procesa iz poglavlja 11, 12 i 13. Dinamiku sprovođenja Akcionog plana prate direktori direktorata, glavni pregovarač za sva 3 poglavlja i pojedinačni rukovodioci 3 radne grupe. Ovu dinamiku prate i državni sekretar i ministar preko sistema internih periodičnih izvještaja rukovodilaca pojedinih sektora MPŠV. Izvještaji se jednom godišnje dostavljaju Evropskoj komisiji. Praćenje direktnih plaćanja i ruralnog razvoja oslanja se na sinergiju između IPARD Upravljačkog tijela/Direktorata za ruralni razvoj, IPARD agencije/Direktorata za plaćanja i Direktorata za poljoprivredu, uključujući i sprovođenje IPARD programa. MPŠV takođe objavljuje izvještaj o svim sprovedenim aktivnostima na godišnjoj osnovi, koji daje kratak pregled aktivnosti MPŠV tokom prethodne godine i iznosi razlike između planiranih i ostvarenih aktivnosti.

Nacionalna finansijska sredstva opredjeljuju se MPŠV u okviru godišnjeg državnog budžeta. Plaćanja se vrše prema MPŠV iz nacionalnog budžeta na mjesečnoj osnovi, dok MPŠV izvještava o potrošnji opredijeljenih sredstava Ministarstvu finansija na kvartalnoj i godišnjoj osnovi. Sva plaćanja odobrava ministar. Godišnja sredstva isplaćena direktno proizvođačima poljoprivrednih proizvoda i vlasnicima poljoprivrednih domaćinstava u Crnoj Gori dio su godišnjeg Agrobudžeta, a praćenje njegovog sprovođenja vrše generalni direktori preko Odsjeka za računovodstvo, a nadzor vrše ministar i državni sekretar, koji je zadužen za finansijsko praćenje i kontrolu. Nakon svakog javnog poziva za IPARD ili mjere Agrobudžeta sačinjava se izvještaj koji se dostavlja upravljačkoj strukturi MPŠV, a odobrava ga ministar. Pojedinačni proizvođači i organizacije civilnog društva ovom sektoru kontaktiraju se prije svake izrade godišnjeg Agrobudžeta i nakon njegovog usvajanja; mjere se promovišu i predstavljaju u svakoj opštini. Od uvođenja centralizovanog modela finansiranja organizacija civilnog društva u Crnoj Gori 2017. godine, MPŠV je takođe održavalo kontakt s udruženjima proizvođača i drugim organizacijama civilnog društva u oblasti poljoprivrede u cilju utvrđivanja prioriteta za godišnje finansiranje.

U 2019. godini, Odjeljenje za razvoj, međunarodnu saradnju i planiranje, programiranje i sprovođenje projekata finansiranih iz međunarodnih i IPA fondova preimenovano je u Odjeljenje za razvoj, međunarodne projekte i IPA fondove, priznato kao Jedinica za sprovođenje projekata i dio IPA organizacione strukture, uz eksplicitno priznavanje dužnosti SPO, rukovodioca za sprovođenje i rukovodioca za programiranje u Aktu o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji MPŠV. U vezi sa sprovođenjem i praćenjem projekata koji se finansiraju izvan nacionalnih fondova, izvještavanje se vrši na sličan način, uz dodatak pravila i procedura navedenih u pojedinačnim projektima. Odjeljenje za razvojne projekte i međunarodnu saradnju vrši nadzor nad svim projektima u koje je MPŠV uključeno sa eksternim partnerima, uključujući sve bilateralne odnose sa drugim zemljama i projekte koje finansiraju EU, UN, Svjetska banka, strane ambasade itd. U zavisnosti od oblasti na koju se odnosi međunarodni projekat, pojedini direktorati i uprava angažuju se pružanjem stručne pomoći ili upravljanjem sprovođenja projektnih aktivnosti. Ministar se obavještava o ostvarenom napretku u sprovođenju međunarodnih projekata putem periodičnih izvještaja.

Crna Gora učestvuje u Strategiji EU za Dunavski region (EUSDR), ali Crna Gora trenutno nije uključena u koordinaciju prioriteta oblasti. Predstavnici nadležnih ministarstava učestvuju u radu upravljačkih grupa na nacionalnom nivou. Predstavnici Ministarstva ekologije, prostornog planiranja i urbanizma učestvuju u radu upravljačke grupe PA 6 Biodiverzitet, pejzaži i kvalitet vazduha i zemljišta, čiji je cilj očuvanje biodiverziteta, pejzaža i kvaliteta vazduha i zemljišta.

„Pametan i konkurentan Južni Jadran“ – cilj ovog programa jeste unapređenje vještina i stvaranje novih kompetencija, uz istovremeni doprinos rastu i konkurentnosti, kroz obuke u sektoru plave ekonomije,

digitalizaciju i druge strateške oblasti, kroz nove i integrisane modele obuke, u cilju stvaranja inovacijskih ekosistema u sektorima kao što su ribarstvo, akvakultura, primorski/pomorski turizam itd., brodogradnja, sa fokusom na inovativne start-apove, MSP-ove i aktivnosti iz Strategije pametne specijalizacije.

Projekat „Pametan i konkurentan Južni Jadran“ može da doprinese postizanju strateškog cilja 4.1, s ozbirom da je njegov cilj jačanje vještina u sektorima plave ekonomije, kao što su ribarstvo, akvakultura, brodogradnja itd., s posebnim fokusom na osjetljivije društvene grupe.

Interreg VI-A IPA Program Hrvatska-Bosna i Hercegovina-Crna Gora za period 2021-2027. teži jačanju održivog rasta i konkurentnosti malih i srednjih preduzeća i otvaranju radnih mjesta u MSP, kroz produktivne investicije, investicije prioritetne osovine PA1 u istraživanje, inovacije i konkurentno preduzetništvo. Njegov specifičan cilj je od velikog značaja, s obzirom da su sljedeće potrebe u programskoj oblasti prepoznate kao potreba za podsticanje saradnje malih i srednjih preduzeća u razvoju novih međusektorskih proizvoda (npr. poljoprivrede i IT). Program će biti usmjeren na podršku aktivnostima koje ubrzavaju prenos inovacija i tehnologija, prvenstveno (ali ne isključivo) u oblastima plave i zelene ekonomije, cirkularne ekonomije, poljoprivrede, proizvodnje hrane, ribarstva i akvakulture, klimatskih promjena, obnovljivih resursa, pametne proizvodnje, biodiverziteta, razvoja vještina za pametnu specijalizaciju itd. Takođe i LAG-ovi kojima će se podrška pružiti kroz Mjeru 5, biće uključeni u realizaciju pomenutih aktivnosti.

6.4. Usklađivanje odabranih mjera i kriterijuma selekcije s glavnim elementima Zelenog sporazuma EU i Zelene agende za Zapadni Balkan

Crna Gora je posvećena ispunjavanju ciljeva Zelenog sporazuma koji će biti uvršteni u IPARD III i njegovih mjera, kao i drugih strateških dokumenata vezanih za poljoprivredu, i nastojeće da se suoči s izazovima u oblasti klime i zaštite životne sredine.

Ova nova strategija rasta nastoji da društvo transformiše u pravedno i prosperitetno, s modernom, održivom, resursno efikasnom i konkurentnom ekonomijom u kojoj neće biti neto emisija gasova s efektom staklene bašte u 2050. godini i kada ekonomija neće biti povezana s eksploatacijom resursa, a naročito fosilnih goriva.

Zelena agenda za Zapadni Balkan predviđa ispunjenje ciljeva sljedećih pet stubova:

1. **Klimatska akcija**, uključujući dekarbonizaciju, energetiku i mobilnost;
2. **Cirkularna ekonomija**, s posebnim osvrtom na proizvodnju i potrošnju, prvenstveno upravljanje otpadom, recikliranje, održivu proizvodnju i efikasnu upotrebu resursa;
3. **Očuvanje biodiverziteta**, zaštita i obnavljanje ekosistema u smislu očuvanja i obnavljanja prirodnog bogatstva regiona;
4. **Borba protiv zagađenja vazduha, vode i zemljišta**; i
5. **Održivi prehrambeni sistemi i ruralna područja**.

Digitalizacija će biti ključ koji povezuje svih pet stubova s konceptom dvojake, zelene i digitalne tranzicije.

U tom smislu, IPARD III program obuhvata investicije u oblasti cirkularne ekonomije na gazdinstvima, s naglaskom na savremeno upravljanje otpadom, ponovnu upotrebu, ili preradu u novi proizvod kroz investiranje u centre za prikupljanje, opremu, mehanizaciju i uređaje za prikupljanje, skladištenje, odlaganje, preradu i pakovanje jestivih i nejestivih nusproizvoda, kao i zaštitu životne sredine i obradu, tretiranje i odlaganje otpada kroz mjere 1, 3 i 7. Kroz mjeru 1 za ove investicije, dodatnih 10% podrške biće obezbijeđeno za investicije u upravljanje otpadom i otpadnim vodama, a kroz mjere 3 i 7, dodatnih 10% podrške za investicije u cirkularnu ekonomiju.

Borba protiv zagađenja vazduha, vode i zemljišta, u koju Crna Gora ulaže napore, odražavaće se kroz investicije u objekte, opremu, mehanizaciju i uređaje za fizičku, hemijsku i biološku obradu otpadnih voda, adekvatno skladištenje i upravljanje stajnjakom, sprečavanje zagađenja vazduha, opremu za odlaganje i transport primarne, sekundarne i terciarne ambalaže i čvrstog otpada.

Investicije obuhvaćene IPARD III programom prvenstveno su usmjerene na usklađivanje sektora primarne proizvodnje i prerade sa standardima EU u oblastima bezbjednosti hrane, prevencije bolesti i zdravlja bilja i životinja, kao i na poboljšanje sljedljivosti i označavanja hrane.

Crna Gora posvećuje posebnu pažnju promociji organske proizvodnje, koja, kao takva, smanjuje upotrebu sintetičkih hemikalija u proizvodnji hrane, kao što su pesticidi, veterinarski lijekovi i đubriva. Kroz IPARD III program, poljoprivrednicima koji se bave organskom proizvodnjom biće data prednost kao primaocima podrške kroz kriterijume selekcije za mjere.

Zaštita i obnova ekosistema radi očuvanja biodiverziteta je zadatak ne samo za sektore poljoprivrede, šumarstva i poljoprivrede, već i za druge grane ekonomije, kao što su energetika, saobraćaj, turizam, itd. Glavni izazovi na nacionalnom i regionalnom nivou rezultat su nedovoljne posvećenosti sprovođenju politike zaštite životne sredine. Najizraženiji problemi su krčenje šuma i nelegalna sječa. Prevencija šumskih požara i pojave štetočina i bolesti preko podrške uspostavljanju sistema održivog gazdovanja šumama, biće predmet mjere za šumarstvo, koja je uvrštena u IPARD III program.

Investicije u obnovljive izvore energije uključene su u skoro sve mjere IPARD III kako bi se stvorile resursno efikasne, bezbjedne i održive ekonomije s niskim emisijama ugljenika na gazdinstvima i u prerađivačkim objektima. U tom smislu, investicije će biti obezbijedene za izgradnju postrojenja za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora - fotonaponski sistemi, oprema, mašine i uređaji za uštedu energije.

6.5. Zbirna tabela logičkih intervencija koja pokazuje odabrane mjere za IPARD, kvantifikovani ciljevi

Tabela 37: Zbirna tabela logičkih intervencija koja pokazuje odabrane mjere za IPARD, kvantifikovani ciljevi

Mjera	Kvantifikovani cilj	Programski ciljevi	
Investicije u fizički kapital na poljoprivrednim gazdinstvima	Broj gazdinstava i poljoprivredno-prehrambenih preduzeća podržanih iz sredstava IPARD-a za modernizaciju	500	Broj projekata koji su dobili podršku IPARD-a u poljoprivredno-prehrambenom sektoru i ruralnom razvoju
	Ukupne investicije u gazdinstva i poljoprivredno-prehrambeni sektor u modernizaciju	38.000.000	
	Broj gazdinstava koje primaju investicionu podršku IPARD-a radi postepenog usklađivanja sa standardima EU u pogledu higijene i dobrobiti životinja	150	Ukupne investicije ostvarene putem IPARD-a u poljoprivredno-prehrambenom sektoru i ruralnom razvoju
	Broj novootvorenih radnih mjesta 60 ²⁴		
	Broj mladih poljoprivrednika, korisnika IPARD podrške za investicije	100	Broj privrednih subjekata koji realizuju projekte modernizacije u poljoprivredno-prehrambenom sektoru
	Broj podržanih grupa/organizacija proizvođača	0	
	Broj poljoprivrednika koji učestvuju u podržanim grupama proizvođača, organizacijama proizvođača, lokalnim tržištima, kratkim lancima snabdijevanja i programima kvaliteta	10	Broj privrednih subjekata koji se postepeno usklađuju sa standardima EU
	Broj kolektivnih investicija	10	
	Broj korisnika IPARD-a koji dobijaju podršku investicijama u vezi sa zaštitom životne sredine ili klimatskim promjenama	150	Broj novootvorenih radnih mjesta (bruto)
	Broj korisnika IPARD-a koji dobijaju podršku investicijama povezanim s upravljanjem stajnjakom	100	
	Broj korisnika IPARD-a koji dobijaju podršku investicijama za tretiranje ili upravljanje otpadom	50	
	Broj korisnika IPARD-a koji dobijaju podršku investicijama za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora	30	
	Broj korisnika podrške IPARD za neproizvodne investicije	30	
	Broj neproizvodnih investicionih operacija podržanih kao komplementarne sa M4	20	
	Broj projekata s investicijama u cirkularnu ekonomiju	0	

²⁴ Predstavljeni indikator predstavlja broj formalno zaposlenih ljudi, dok je broj ljudi koji aktivno rade u poljoprivredi značajno veći. Broj ljudi koji aktivno rade u poljoprivredi ne može se precizno procijeniti.

Investicije u fizički kapital vezano za preradu i marketing poljoprivrednih i proizvoda ribarstva	Broj gazdinstava i poljoprivredno-prehrambenih preduzeća koje je IPARD podržao za modernizaciju 150 Ukupne investicije u gazdinstva i poljoprivredno-prehrambeni sektor u modernizaciju 40.000.000 Broj preduzeća za preradu hrane koja primaju investicionu podršku IPARD-a radi postepenog usklađivanja sa standardima EU u pogledu higijene i dobrobit životinja 150 Broj novootvorenih radnih mjesta 100 Broj podržanih grupa/organizacija proizvođača 0 Broj poljoprivrednika koji učestvuju u podržanim grupama proizvođača, organizacijama proizvođača, lokalnim tržištima, kratkim lancima snabdijevanja i programima kvaliteta 0 Broj kolektivnih investicija 0 Broj korisnika IPARD-a koji dobijaju podršku investicijama u vezi sa zaštitom životne sredine ili klimatskim promjenama 70 Broj korisnika IPARD-a koji dobijaju podršku investicijama za tretiranje ili upravljanje otpadom 50 Broj korisnika IPARD-a koji dobijaju podršku investicijama za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora 50 Broj projekata s investicijama u cirkularnu ekonomiju 0	Broj preduzeća koja investiraju u proizvodnju energije iz obnovljivih izvora 140 Broj poljoprivrednih gazdinstava/preduzeća koja su razvila dodatne ili diverzifikovane izvore prihoda u ruralnim područjima 200
Agro-ekološke-klimatske mjere i mjere organske proizvodnje ¹	Broj ugovora 500 Ukupno poljoprivredno zemljište (ha) u okviru ugovora o zaštiti životne sredine ili/i klime; 24.000 Ukupna površina (ha) prema tipu operacija uključenih u sljedeće kategorije: (a) upravljanje inputima (uključujući integralnu proizvodnju, smanjenje upotrebe vještačkih đubriva i upotrebe pesticida, upravljanje stajnjakom, itd.); 750 (b) uzgojne prakse (uključujući plodored, diverzifikaciju usjeva, upravljanje zemljištem kroz zaštitu ili bez primjene oranja, zemljišni pokrivač, itd.); 750 (c) upravljanje pejzažima, staništima, travnjacima (uključujući utvrđivanje i upravljanje pejzažnim odlikama, uključujući močvarno zemljište i tresetište, očuvanje vrsta, upravljanje ekstenzivnim pašnjacima, itd.); 23.250 (d) organska proizvodnja). 750 U okviru podrške za ugrožene rase: • Broj podržanih vrsta; 10 • Broj podržanih životinja. 2.800 U okviru podrške za ugrožene sorte biljaka: • Ukupna površina za svaku podržanu sortu. 80 Broj gazdinstava podržanih za: • konverziju u organsku proizvodnju; 315 • održavanje organske proizvodnje. 235 Ukupna površina (ha) podržana za: • konverziju u organsku proizvodnju; 676 • održavanje organske proizvodnje. 300	
Realizacija lokalnih razvojnih strategija–LEADER pristup ¹	Broj lokalnih razvojnih strategija (LEADER) 5 Broj novootvorenih radnih mjesta 5 Broj korisnika IPARD-a koji dobijaju podršku investicijama za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora 0 Stanovništvo obuhvaćeno LAG-ovima 150.000 Broj isplaćenih malih projekata 30	
Investicije u ruralnu javnu infrastrukturu	Ukupne investicije u ruralnu diverzifikaciju, razvoj poslovanja i infrastrukture (EUR) 7.000.000 Broj novootvorenih radnih mjesta 10 Broj podržanih objekata lokalne infrastrukture 25 Broj korisnika IPARD-a koji dobijaju podršku investicijama u vezi sa zaštitom životne sredine ili klimatskim promjenama 10	
Diverzifikacija gazdinstava i razvoj poslovanja	Broj gazdinstava i poljoprivredno-prehrambenih preduzeća podržanih iz sredstava IPARD-a za modernizaciju 100 Ukupne investicije u gazdinstva i poljoprivredno-prehrambeni sektor u modernizaciju 16.000.000	

	Broj korisnika IPARD-a koji dobijaju podršku investicijama za diverzifikaciju i razvoj poslovanja	300
	Ukupne investicije u ruralnu diverzifikaciju, razvoj poslovanja i infrastrukture (EUR)	29.000.000
	Broj novoootvorenih radnih mjesta	50
	Broj mladih poljoprivrednika, korisnika IPARD podrške za investicije	100
	Broj podržanih grupa/organizacija proizvođača	0
	Broj poljoprivrednika koji učestvuju u podržanim grupama proizvođača, organizacijama proizvođača, lokalnim tržištima, kratkim lancima snabdijevanja i programima kvaliteta	5
	Broj kolektivnih investicija	0
	Broj korisnika IPARD-a koji dobijaju podršku investicijama u vezi sa zaštitom životne sredine ili klimatskim promjenama	50
	Broj korisnika IPARD-a koji dobijaju podršku investicijama za tretiranje ili upravljanje otpadom	25
	Broj korisnika IPARD-a koji dobijaju podršku investicijama za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora	60
	Broj organskih gazdinstava s IPARD podrškom investicijama	15
	Broj projekata s investicijama u cirkularnu ekonomiju	0
	Broj podržanih Nacionalnih mreža za ruralni razvoj	1
	Broj promotivnih materijala za opšte informisanje svih zainteresovanih strana (leci, brošure itd.)	60.000
	Broj javnih kampanja	300
	Broj podržanih ekspertskih angažovanja	15
Tehnička pomoć	Broj obuka, radionica, konferencija, seminara	250
	Broj sastanaka Odbora za nadgledanje	14
	Broj studija o razradi i sprovođenju mjera Programa	3
	Broj izvještaja o evaluaciji Programa	3
	Broj podržanih aktivnosti ruralnog umrežavanja	1
	Broj potencijalnih podržanih LAG-ova	5
	Pošumljeno poljoprivredno i nepoljoprivredno zemljište (ha)	20
	Površina zasnovanih sistema agro-šumarstva (ha)	10
Zasnivanje i zaštita šuma	Šumsko područje koje je imalo koristi od podrške za unapređenje otpornosti i ekološke vrijednosti šumskih ekosistema (ha)	725
	Šumsko područje koje je imalo koristi od podrške za sprečavanje šumskih požara i otklanjanje šteta nastalih šumskim požarima (ha)	140

7. OPŠTA FINANSIJSKA TABELA

Maksimum doprinosa EU za IPARD sredstva po godinama, 2021-2027.

Tabela 38: EU doprinos po godinama, 2021-2027 (mil. EUR)

Godina	2021.	2022.	2023.	2024.	2025.	2026.	2027.	2021-2027.
UKUPNO	5,00	6,00	8,00	9,00	10,00	12,00	13,00	63,00

Finansijski plan po mjerama, u EUR, 2021-2027.

Tabela 39: EU doprinos za IPARD III sredstva po godinama, 2021-2027.

Mjera	Ukupno javna podrška	Ukupno javna podrška	Doprinos EU	Stopa doprinosa EU	Nacionalni doprinos	Stopa nacionalnog doprinosa
Investicije u fizički kapital na poljoprivrednim gazdinstvima	60%	23.093.333	17.320.000	75%	5.773.333	25%
Investicije u fizički kapital za preradu i marketing	50%	19.680.000	14.760.000	75%	4.920.000	25%

poljoprivrednih i proizvoda ribarstva						
Agro-ekološke-klimatske mjere i mjere organske proizvodnje	100%	6.329.412	5.380.000	85%	949.412	15%
Realizacija lokalnih razvojnih strategija- LEADER pristup	100%	1.022.222	920.000	90%	102.222	10%
Investicije u ruralnu javnu infrastrukturu	100%	7.640.000	5.730.000	75%	1.910.000	25%
Diverzifikacija gazdinstava i razvoj poslovanja	60%	16.893.333	12.670.000	75%	4.223.333	25%
Tehnička pomoć	100%	1.494.118	1.270.000	85%	224.118	15%
Zasnivanje i zaštita šuma	100%	5.823.529	4.950.000	85%	873.529	15%
UKUPNO		81.975.947	63.000.000		18.975.947	

Indikativni budžet raspoređen po mjerama, u EUR, 2021-2027.

Tabela 40: Indikativni budžet po mjerama, 2021-2027.

Mjera	Ukupno javna podrška	Privatni doprinos	Ukupni troškovi
Investicije u fizički kapital na poljoprivrednim gazdinstvima	23.093.333	15.395.555	38.488.888
Investicije u fizički kapital za preradu i marketing poljoprivrednih i proizvoda ribarstva	19.680.000	19.680.000	39.360.000
Agro-ekološke-klimatske mjere i mjere organske proizvodnje	6.329.412	-	6.329.412
Realizacija lokalnih razvojnih strategija - LEADER pristup	1.022.222	-	1.022.222
Investicije u ruralnu javnu infrastrukturu	7.640.000		7.640.000
Diverzifikacija gazdinstava i razvoj poslovanja	16.893.333	11.262.222	28.155.555
Tehnička pomoć	1.494.118	-	1.494.118
Zasnivanje i zaštita šuma	5.823.529	-	5.823.529
UKUPNO	81.975.947	46.337.777	128.313.724

Indikativni budžet EU doprinosa po mjerama, 2021-2027, u EUR za monitoring

Tabela 41: Indikativni budžet EU doprinosa po mjerama za monitoring u 000 EUR, 2021-2027.

Mjera/ Godina	Doprinos EU (000 EUR)							2021-2027.
	2021.	2022.	2023.	2024.	2025.	2026.	2027.	
Investicije u fizički kapital na poljoprivrednim gazdinstvima	2.150	2.220	2.640	2.520	2.350	2.820	2.620	17.320
Investicije u fizički kapital za preradu i marketing poljoprivrednih i proizvoda ribarstva	1.600	1.800	2.000	2.160	2.200	2.400	2.600	14.760
Agro-ekološke-klimatske mjere i mjere organske proizvodnje	0	600	720	810	1.000	1.080	1.170	5.380
Realizacija lokalnih razvojnih strategija- LEADER pristup	0	0	0	0	250	300	370	920
Investicije u ruralnu javnu infrastrukturu	0	0	500	720	1.000	1.560	1.950	5.730
Diverzifikacija gazdinstava i razvoj poslovanja	1.250	1.380	1.500	1.800	2.000	2.400	2.340	12.670
Tehnička pomoć	0	0	0	180	200	240	650	1.270
Zasnivanje i zaštita šuma	0	0	640	810	1.000	1.200	1.300	4.950
UKUPNO	5.000	6.000	8.000	9.000	10.000	12.000	13.000	63.000

Procenat alokacije EU doprinosa po mjerama, 2021-2027.

Tabela 42: Procenat alokacije EU doprinosa po mjerama, 2021-2027.

Mjera/godina	Doprinos EU						
	2021.	2022.	2023.	2024.	2025.	2026.	2027.
	%	%	%	%	%	%	%
Investicije u fizički kapital na poljoprivrednim gazdinstvima	40	37	30	33	28	23,5	20,15
Investicije u fizički kapital za preradu i marketing poljoprivrednih i proizvoda ribarstva	32	30	25	24	22	20	20
Agro-ekološke-klimatske mjere i mjere organske proizvodnje	0	10	9	9	10	9	9
Realizacija lokalnih razvojnih strategija– LEADER pristup	0	0	0	0	2,5	2,5	2,85
Investicije u ruralnu javnu infrastrukturu	0	0	6,25	8	10	13	15
Diverzifikacija poljoprivrednih gazdinstava i razvoj poslovanja	25	23	18,75	20	20	20	18
Tehnička pomoć	0	0	0	2	2	2	5
Zasnivanje i zaštita šuma	0	0	8	9	10	10	10
UKUPNO	100	100	100	100	100	100	100

8. OPIS SVAKE ODABRANE MJERE

8.1. Zahtjevi koji se odnose na sve ili više mjera

Nacionalni standardi od značaja za Program i u skladu sa standardima EU

Podržane investicije biće u skladu s odredbama Finansijskog sporazuma (FFPA) i Sektorskog sporazuma i nacionalnog prava koje se odnose na njegovu primjenu, a to su:

- Registracija gazdinstva,
- Priznavanje organizacija proizvođača,
- Zaštita dobrobiti životinja i životne sredine,
- Higijena hrane i hrane za životinje,
- Identifikacija i registracija životinja,
- Zaštita na radu,
- Javno zdravlje, itd.

Investicija, nakon završetka, mora da poštuje relevantne standarde Evropske unije u pogledu zaštite životne sredine i dobrobiti životinja za Mjeru 1 i zaštitu životne sredine, javno zdravlje, bezbjednost hrane, dobrobit životinja i zaštitu na radu za Mjeru 3. Ako su nacionalni standardi slični standardima Unije, u valjano opravdanim slučajevima, odstupanje od ovog pravila može da odobri Komisija.

Za projekte za sektore voća, povrća i ratarskih kultura, sektor vinogradarstva i sektor maslina primjenjuje se odstupanje od gore navedenog pravila. Za ove projekte, ispunjavanje odgovarajućeg minimuma nacionalnih standarda za poljoprivredna gazdinstva provjeriće se samo u okviru sektora za koji korisnik podnosi zahtjev, a ne za cijelo poljoprivredno gazdinstvo.

Investicije podržane u sklopu Mjere 7 moraju da budu u skladu sa odgovarajućim nacionalnim standardima i zahtjevima na kraju realizacije investicije. Investicija, nakon završetka, mora da poštuje relevantne nacionalne standarde zaštite životne sredine, javnog zdravlja, dobrobiti životinja, zaštite na radu i turizma i ugostiteljstva.

U slučaju da kolektivnu investiciju u ime svojih članova sprovodi pravni subjekat, nacionalni standardi važe za imovinu subjekta a ne za imovinu u vlasništvu svakog od učesnika/članova tog subjekta.

Važeće nacionalno zakonodavstvo koje se odnosi na minimum nacionalnih standarda biće navedeno u prilogu Programa.

Prihvatljivi troškovi

Pravila o prihvatljivosti troškova navedena su u članu 33 ovog Sporazuma:

- a. izgradnja ili poboljšanje nepokretne imovine je prihvatljivo, do tržišne vrijednosti objekta, kako je propisano članom 11 stav 2 tačka (f) i članom 11 stav 3 tačka (d);
- b. kupovina nove mehanizacije i opreme, uključujući kompjuterski softver, do tržišne vrijednosti sredstava, smatra se prihvatljivim troškom, kako je propisano članom 11 stav 2 tačka (f) i članom 11 stav 3 tačka (d);
- c. opšti troškovi vezani za zajedničke projekte, koji mogu dodatno da obuhvataju studije, marketing i razvoj predmetnih proizvoda i troškove animiranja (sve to treba da bude navedeno na listi prihvatljivih troškova (LPT)) i opšti troškovi vezani za troškove iz tačaka (a) i (b), kao što su honorari arhitekata, inženjera i ostalih konsultanata, studija izvodljivosti, su prihvatljivi do gornje granice od 10% od troškova navedenih u tačkama (a) i (b) u skladu sa sljedećim uslovima:
  - i. prihvatljivi iznos opštih troškova ne smije prelaziti razuman trošak utvrđen u skladu sa članom 11 stav 2 tačka (f) i članom 11 stav 3 tačka (d);
  - ii. za projekte sa prihvatljivim troškom investicija iz tačaka (a) i (b) veće od 3 miliona EUR, troškovi pripreme biznis plana ne smiju biti veći od 3% prihvatljivog troška ovih investicija;
  - iii. Za projekte sa prihvatljivim troškom investicija iz tačaka (a) i (b) od najmanje 1 milion EUR i ne više od 3 miliona EUR, troškovi pripreme biznis plana ne smiju biti veći od 4% prihvatljivog troška ovih investicija;
  - iv. ili za projekte sa prihvatljivim troškom investicija iz tačaka (a) i (b) manje od 1 milion EUR, troškovi pripreme biznis plana ne smiju biti veći od 5% prihvatljivog troška ovih investicija.

Uz prethodno odobrenje EK, za svaku investicijsku mjeru u okviru IPARD III programa sačinjava se potpuna Lista prihvatljivih troškova. Investicije za koje se daje podrška u proizvodnji i/ili preradi i/ili plasmanu proizvoda (Mjere 1 i 3) moraju biti obuhvaćene Prilogom I Ugovora o funkcionisanju Evropske unije (TFEU), uključujući i proizvode ribarstva, i/ili razvoj novih proizvoda, procesa i tehnologija vezanih za proizvode obuhvaćene Prilogom I TFEU, uključujući proizvode ribarstva. Rezultat proizvodnog procesa može biti proizvod koji nije obuhvaćen Prilogom.

Nijedan ugovor i adendum koji su primaoci potpisali ili rashodi primalaca ni isplate koje je zemlja izvršila nijesu prihvatljivi za finansiranje u okviru IPARD III programa prije potpisivanja odgovarajućeg Ugovora o finansiranju. Ovaj princip se ne primjenjuje na aktivnosti u okviru mjere tehničke pomoći i na rashode koji se odnose na opšte troškove, pod uslovom da su troškovi primaoca nastali nakon 1. januara 2021. godine.

Za ostale mjere, troškovi se smatraju prihvatljivim za sufinansiranje ako su nastali nakon akta/ugovora o sufinansiranju projekata između primaoca i IPARD agencije/Direktorata za plaćanja.

Opšti troškovi mogu se smatrati prihvatljivim za sufinansiranje samo ako je aplikant zatražio podršku za opšte troškove u aplikaciji, pružio detaljnu dokumentaciju kojom se obrazlaže opravdanost troškova i ako je projekat na koji se odnose zaista odabran i ugovoren od strane IPARD agencije/Direktorata za plaćanja. IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja odgovoran je za objavljivanje zahtjeva koje treba ispuniti i dokumenata potrebnih za obrazloženje troškova od strane aplikanta/korisnika u Vodiču za korisnike. Uz zahtjev za plaćanje podnijet IPARD Agenciji/Direktoratu za plaćanja, korisnik mora da dostavi detaljnu dokumentaciju kojom se obrazlaže opravdanost troškova. IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja odgovoran je za provjeru realnosti i validnosti troškova.

Primjena uslova trajnosti

Investicije za koje je korisnik dobio podršku ne smiju biti značajno izmijenjene u periodu od pet godina od dana konačne isplate korisniku u skladu sa članom 33 Sektorskog sporazuma.

U izuzetnim situacijama koje mogu da utiču na investicije (npr. požar ili poplava) ili „viša sila” (npr. pandemija), korisnik mora da obavijesti IPARD agenciju/Direktorat za plaćanja u roku utvrđenom Sektorskim sporazumom ili ugovorom o sufinansiranju.

Korisnici su obavezni da čuvaju sve knjigovodstvene evidencije najmanje 7 godina nakon investicije, kao i da saraduju i dostavljaju tražene informacije službenicima Ministarstva, IPARD agencije/Direktorata za plaćanja, Evropske komisije i Evropskog revizorskog suda ovlašćenih za kontrolu i reviziju sprovođenja projekta, kao i NAO/AC i Revizorskom tijelu, kao i drugim ovlašćenim organizacijama i institucijama na zahtjev IPARD agencije/Direktorata za plaćanja.

Lista troškova prihvatljivih za podršku u okviru IPARD III programa nalazi se u članu 33 Sektorskog sporazuma.

Investiranje u duvanski sektor nije prihvatljivo u okviru IPARD-a.

Pravila porijekla

U poređenju sa IPARD II, pravilo porijekla više se ne primjenjuje za nabavke i materijale u okviru IPARD III. Međutim, ovo pravilo ostaje kao verifikacija subjekta koji potpisuje ugovore.

U slučaju subjekta (član 11 Regulative (EU) 2021/1529), treba da je osnovan u:

- državi članici, korisnicima navedenim u Prilogu I Regulative (EU) 2021/1529, ugovorne strane Sporazuma o evropskom ekonomskom području i zemljama obuhvaćenim u Prilogu I Regulative (EU) 2021/947; i
- zemljama za koje Komisija uspostavlja recipročan pristup spoljnoj pomoći.

Ekonomska održivost

Pravo na podršku imaju samo investicije koje su ekonomski održive na kraju investicionog perioda. Ova ekonomska održivost se pokazuje i dokazuje u fazi apliciranja, kroz biznis plan/tehnički projekat. Kriterijumi koje će IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja koristiti za procjenjivanje ekonomske održivosti investicija predstavljeni su u Prilogu V.

Pravila koja se primjenjuju na isplatu tranši i avansna plaćanja

Prihvatljive investicione aktivnosti moraju se odvijati nakon potpisivanja ugovora sa IPARD agencijom/Direktoratom za plaćanja. Isplata sredstava državne pomoći će se izvršiti na osnovu zahtjeva za plaćanje i dokumenata kojima se dokazuje završetak aktivnosti i njihova prihvatljivost. Obrazac zahtjeva za plaćanje utvrđuje IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja posebno za predmetne odredbe ugovora i aktivnosti.

Avansno plaćanje korisnicima može se obezbijediti iz budžeta programa, u skladu sa pravilima i uslovima o avansnim plaćanjima koja se utvrđuju na osnovu Sektorskog sporazuma. Isplate avansa se kvalifikuju kao prihvatljivi rashodi do 50% državne pomoći u vezi sa investicijom i podliježe dostavljanju bankarske garancije ili ekvivalentne garancije koja odgovara 110% iznosa avansnog plaćanja.

Limit povlačenja finasijskih sredstava za sve mjere

U okviru IPARD III programa, korisnik nije ograničen brojem podržanih projekata, već može dobiti ukupnu podršku od maksimalno 3.000.000 eura javne podrške po svim mjerama, zbirno za programski period IPARD II programa i IPARD III programa.

„Deadweight“ efekat

„Deadweight“ efekat, odnosno efekat „mrtvog tereta“ u isplatama predstavlja ozbiljan pokazatelj neefikasnosti u javnom finansiranju. To znači da korisnici dobijaju subvencije za projekte koji bi bili sprovedeni čak i bez

subvencije. Te primaoce treba isključiti u skladu sa postupkom prilagođenim potrebama. U evaluaciji, potrebno je obratiti pažnju na efekat „mrtvog tereta“. Neke ideje za izbjegavanje efekta „mrtvog tereta“:

- Odabir ciljanih korisnika, npr. po ekonomskoj snazi/veličini,
- Davanje prioriteta ekonomskim neprivlačnim vrstama projekata, na primjer, usredsređujući se na zaštitu životne sredine,
- Davanje prioriteta projektima sa manjkom finansija.
- Rizik od efekta „mrtvog tereta“ biće značajno ublažen utvrđivanjem i primjenom odgovarajućih kriterijuma selekcije nakon verifikacije kriterijuma prihvatljivosti.

Rizik od gubitka kroz efekat „mrtvog“ smanjuje se usmjeravanjem Programa na sektore i područja sa strukturnim nedostacima koji dovode do nedostataka investicija i sporih ili negativnih stopa rasta. Stoga su sredstva Programa usmjerena na investicije koje se ne bi sprovele bez javne podrške.

Da bi se dodatno smanjio rizik od efekta „mrtvog tereta“, u nekim od odabranih sektora, za podršku su prihvatljive samo investicije koje imaju za cilj zaštitu životne sredine ili proizvodnju energije iz obnovljivih izvora. Pored toga, u svim mjerama, prioritet se daje investicijama koje donose koristi uglavnom za zaštitu prirode i životne sredine, koje imaju manji rizik od efekta „mrtvog tereta“.

Pravila koja se primjenjuju na isplatu tranši i avansna plaćanja

Postupak za avansna plaćanja

Nakon potpisivanja ugovora sa IPARD Agencijom/Direktoratom za plaćanja, korisnici imaju priliku da podnesu zahtjev za avansno plaćanje. Ugovorom se utvrđuje mogućnost avansne isplate u iznosu do 50% odobrene podrške.

Pored zahtjeva za avansno plaćanje, korisnik je u obavezi da uz zahtjev dostavi i:

- bankarsku garanciju ili ekvivalentnu garanciju za 110% iznosa avansa s periodom važenja od 6 meseci nakon isteka Sporazuma sa IPARD agencijom/Direktoratom za plaćanja,
- kopiju bankovnog računa ili karton deponovanih potpisa (za pravna lica).

Nakon podnošenja zahtjeva za avansno plaćanje vrši se administrativna kontrola, tokom koje se vrši provjera valjanosti gore navedenih dokumenata, nakon čega se donosi odluka o odobravanju avansa.

Postupak faznog plaćanja

Nakon potpisivanja Sporazuma sa IPARD Agencijom/Direktoratom za plaćanja, korisnici imaju mogućnost da podršku ostvare u fazama.

Zahtjev za fazno plaćanje može se podnijeti samo ako korisnik može u dovoljnoj mjeri da potkrijepi fizički tok projekta i iznos faznog plaćanja koja je tražena.

Fazno plaćanje se može izvršiti do maksimalno 3 djela/faze.

Nakon podnošenja zahtjeva za isplatu u fazama, administrativna kontrola vrši se u skladu sa istim procedurama kao i tokom administrativne kontrole zahtjeva za isplatu.

8.2. Administrativna procedura

Odsjek za oglašavanje i autorizaciju projekata (administrativna kontrola zahtjeva za podršku)

Administrativna kontrola zahtjeva za sredstva podrške obuhvata kontrolu potpunosti i kontrolu prihvatljivosti aplikacija.

Faza provjere potpunosti zahtjeva za podršku podrazumijeva kontrolu da li je korisnik predao svu potrebnu dokumentaciju u skladu sa listom obavezne dokumentacije koja je sastavni dio Javnog poziva za mjeru.

Ukoliko je korisnik predao kompletnu dokumentaciju, faza prihvatanja projekta prelazi u fazu kontrole.

U slučaju da dokumentacija nije potpuna, podnosiocu aplikacije dostavlja se objaveštenje o potrebi dopune dokumentacije, kako bi se dokumentacija kompletirala i stekli uslovi za razmatranje prihvatljivosti projekta.

U fazi kontrolisanja prihvatljivosti projekta, provjerava se dostavljena dokumentacija, odnosno da li podnositelj aplikacije ispunjava sve uslove i kriterijume propisane IPARD III programom, Uredbom o sprovođenju mjera i javnim pozivom. Takođe, kontroliše se dvostruko finansiranje, provjeravaju se crne i crvene liste, procjenjuje se ekonomska održivost projekta, kao i realnost tržišnih cijena.

Ako se tokom kontrole prihvatljivosti utvrdi da podnositelj aplikacije ispunjava sve uslove i kriterijume poziva, daje se nalog za terensku kontrolu svega navedenog u zahtjevu, biznis planu i pratećoj dokumentaciji.

Nakon kontrole na terenu, Odsjek za kontrolu na terenu za mjere ruralnog razvoja podnosi izvještaj sa terena i ako je izvještaj pozitivan, izračunava se prihvatljiva investicija, a s podnosiocem zahtjeva potpisuje se ugovor.

Ako je izvještaj sa terena negativan, odnosno, podnositelj aplikacije ne ispunjava uslove i kriterijume poziva, pokreće se postupak odbijanja aplikacije.

Rezime ovog postupka je indikativan i može se vremenom promijeniti. Za potpuni opis odgovarajućih postupaka, upućuje se na odgovarajuće priručnike.

Odsjek tehničke i ekonomske analize

Odsjek tehničke i ekonomske analize vrši postupak nabavke, procjenu ekonomske održivosti, praćenje i kontrolu rada Komisije za evaluaciju i radi na osnovu referentnih cijena.

Takođe, Odsjek tehničke i ekonomske analize zadužen je za utvrđivanje ekonomske održivosti korisnika, što se dokazuje biznis planom i finansijskim izvještajem ako je podnositelj aplikacije pravno lice.

Pored toga, ovaj Odsjek potvrđuje novčane vrijednosti navedene u zahtjevu za podršku za nabavku roba, usluga i radova. Novčane vrijednosti moraju da budu u skladu sa realnim i razumnim tržišnim cijenama.

Verifikacija realnosti i opravdanosti novčanih vrijednosti vrši se na osnovu: referentnih troškova (baza referentnih cijena), upoređivanja različitih ponuda, ocjenjivanja koje je izvršila Komisija za evaluaciju i drugih odgovarajućih metoda.

Rezime ovog postupka je indikativan i može se vremenom promijeniti. Za potpuni opis odgovarajućih postupaka, upućuje se na odgovarajuće priručnike.

Odjeljenje za terenske kontrole za mjere ruralnog razvoja

Administrativne kontrole i terenske kontrole sastoje se od pregleda dokumentacije dostavljene uz aplikaciju.

Nakon prijema zahtjeva za kontrolu na terenu i dokumentacije, rukovodilac Odjeljenja vrši odabir tima za vršenje kontrole i izdaje nalog za terensku kontrolu.

Tim za kontrolu upoznaje se sa dokumentacijom i planiranom/realizovanom investicijom pregledom kompletne dokumentacije priložene uz aplikaciju, s posebnim osvrtnom na biznis plan, ako se kontrola na terenu vrši prije odobrenja, ili svih faktura, ako se vrši na terenu prije isplate.

Sve podatke i zapažanja tim za kontrolu prenosi, odnosno popunjava odgovarajuće kontrolne liste, u zavisnosti od vrste terenske kontrole.

Nakon završetka terenske kontrole, vrši se štampanje svih slika, dokumentacija koja se koristi tokom terenske kontrole se slaže, a slučaj se prosljeđuje rukovodicu odjeljenja koji vrši nadzor izvršene kontrole.

Nakon završetka nadzora, dokumentacija se vraća odjeljenju iz kojeg je stigao zahtjev za terensku kontrolu.

Rezime ovog postupka je indikativan i može se vremenom promijeniti. Za potpuni opis odgovarajućih postupaka, upućuje se na odgovarajuće priručnike.

Odjeljenje za autorizaciju plaćanja (administrativna kontrola zahtjeva za plaćanje)

Administrativna kontrola zahtjeva za plaćanje podrazumijeva kontrolu potpunosti i prihvatljivosti zahtjeva za plaćanje.

Nakon prijema zahtjeva za plaćanje, potpunost i prihvatljivost dokumenata se provjeravaju zajedno sa zahtjevom za plaćanje. Kontrola obuhvata provjeru izvršenog postupka nabavke, fakture, dokaz da su troškovi plaćeni, dokaz o ispunjavanju standarda, dvostruko finansiranje, provjeru crnih i crvenih lista, kao i drugih pratećih dokumenata.

Ako se utvrdi da dio dokumentacije nedostaje ili da dostavljena dokumentacija nije primjerena, korisniku se šalje zahtjev za dopunu dokumentacije.

Nakon podnošenja dopune dokumentacije, provjerava se prihvatljivost, potpunost i prihvatljivost naknadno dostavljene dokumentacije.

Ukoliko se administrativnom kontrolom utvrdi da je zahtjev potpun i prihvatljiv, šalje se nalog za terensku kontrolu.

Nakon terenske kontrole, dostavlja se izvještaj odjeljenju za odobravanje plaćanja, na osnovu kojeg se utvrđuje da li je stanje na terenu isto kao što je prikazano u dokumentaciji. Na osnovu ugovora, fakture i izvještaja o terenskoj kontroli, vrši se izračunavanje prihvatljivih troškova, nakon čega se uplata odobrava.

Ukoliko se administrativnom ili terenskom kontrolom utvrdi da investicija nije prihvatljiva, zahtjev za plaćanje biće odbijen.

Rezime ovog postupka je indikativan i može se vremenom promijeniti. Za potpuni opis odgovarajućih postupaka, upućuje se na odgovarajuće priručnike.

Odsjek za izvršavanje plaćanja

Proces rada u Odsjeku za izvršavanje plaćanja počinje potpisivanjem ugovora s korisnikom. Svaka promjena koja se odnosi na potpisani ugovor s korisnikom (aneksi ugovora, raskid ugovora) evidentiraju se kroz odgovarajuće obrasce u cilju izrade prognoze toka gotovine.

Nakon odobrenja zahtjeva za plaćanje i prijema odobravanja, zahtjev se jednom sedmično dostavlja za prenos dijela sredstava iz EU i dostavlja računovodstvenom tijelu na odobrenje. Nakon odobrenja i prenosa sredstava EU sa IPARD računa na glavni račun državnog trezora, započinje izrada naloga za plaćanje putem SAP sistema državnog trezora.

Prije svake isplate sredstava, ispravnost bankovnog računa se provjerava putem portala Centralnog registra transakcionih računa CBCG.

Nakon prenosa sredstava na račun krajnjeg korisnika, potvrdu trezora o izvršenoj isplati dobijamo iz SAP sistema, koju prosljeđujemo Odsjeku za računovodstvo i budžet, Odsjeku za odobravanje plaćanja i Odsjeku za ugovaranje. Na naš zahtjev, komercijalne banke takođe dostavljaju potvrde da su sredstva prenijeta na korisnički račun.

Rezime ovog postupka je indikativan i može se vremenom promijeniti. Za potpuni opis odgovarajućih postupaka, upućuje se na odgovarajuće priručnike.

Odsjek za računovodstvo i budžet

Odsjek za računovodstvo i budžet odgovoran je za proces evidentiranja dokumentacije sektora u okviru IPARD agencije/Direktorata za plaćanja, Ministarstva finansija - Računovodstvenog tijela, kao i za svu dokumentaciju za sprovođenje mjera IPARD III (finansijski sporazum, ugovor, aneks ugovora, pismo odobrenja, zahtjev za sredstva, odobrenje/odbijanje zahtjeva za sredstva, oslobađanje nacionalnih sredstava, prenos sredstava sa IPARD računa na račun trezora, nalog za plaćanje, itd.). Rad Odsjeka za računovodstvo i budžet obuhvata vođenje knjige dužnika, kao i pružanje informacija o dugu korisnika, otplati duga i obračunu kamata.

Takođe je odgovoran za izradu mjesečnih, kvartalnih, polugodišnjih i godišnjih finansijskih izvještaja, kao i za pripremu izvjava D1, D2 i liste svih plaćanja definisanih sektorskim sporazumom. Ovaj sektor učestvuje u pripremi budžetske prognoze za IPARD III mjere kao i izradi i održavanju računovodstvenog softvera.

Odsjek za računovodstvo i budžet takođe usklađuje podatke sa odjeljenjima IPARD agencije/Direktorata za plaćanja, kao i s Računovodstvenim tijelom.

Rezime ovog postupka je indikativan i može se vremenom promijeniti. Za potpuni opis odgovarajućih postupaka, upućuje se na odgovarajuće priručnike.

8.3. OPIS POJEDINAČNIH MJERA

8.3.1. MJERA 1 – INVESTICIJE U FIZIČKI KAPITAL POLJOPRIVREDNIH GAZDINSTAVA

8.3.1.1. Pravni osnov

Član 27 Sektorskog sporazuma.

8.3.1.2. Razlozi za intervenciju

Glavne slabosti sektora poljoprivrede u Crnoj Gori povezane su s nepovoljnom strukturom poljoprivrednih gazdinstava (farmi); velikim udjelom malih poljoprivrednih gazdinstava, velikim udjelom usitnjenih obradivih poljoprivrednih parcela, niskim nivoom modernizacije poljoprivrednih gazdinstava i nedostatkom investicionog kapitala.

Trenutno postoji opšti nedostatak značajnih količina sirovina adekvatnog kvaliteta, posebno mesa, za podmirenje domaćih potreba.

Sektor proizvodnje mlijeka

Ovaj sektor odlikuje nizak nivo otkupa mlijeka koje otkupljuju registrovane mljekare i proizvođači sira. Svega 16% proizvedenog mlijeka otkupljuju veliki prerađivački pogoni, dok se preostalih 84% proizvedenog mlijeka prerađuje na poljoprivrednim gazdinstvima u različite vrste autohtonih mliječnih proizvoda (sir, kajmak, pavlaka, itd.) za sopstvenu upotrebu i/ili prodaju.

Kako bi se unaprijedila opšta situacija u sektoru mljekarstva i povećala konkurentnost, sektoru je potrebna podrška u smislu smještajnih kapaciteta za životinje, razvoja tehnologije proizvodnje stočne hrane i ishrane životinja, higijene muže i mlijeka, upravljanja stajnjakom i skladištenja stajnjaka.

Sektor proizvodnje mesa

Ovaj sektor je i dalje nedovoljno razvijen zbog nedostatka obrtnih sredstava i niske produktivnosti. Brži razvoj sektora stočarstva u Crnoj Gori nije moguć bez veće podrške kroz investicije u obnovu postojećih i izgradnju novih proizvodnih i pomoćnih objekata na poljoprivrednim gazdinstvima.

Ciljevi sprovođenja ove mjere biće fokusirani na smanjenje nedostataka u sektoru, odnosno na tržišno orijentisanu proizvodnju, povećanje iskorišćenosti resursa, povećanje produktivnosti, zaštitu životne sredine, što će takođe uticati na efikasnost i ekonomsku održivost poljoprivrednih gazdinstava.

Sektor proizvodnje jaja

Uvođenje savremenih tehnologija dovelo je do ekspanzije ovog sektora, ali još uvijek ne zadovoljava potrebe domaćeg tržišta. Sektor se suočava sa značajnim problemima u ispunjavanju standarda u pogledu dobrobiti životinja, zaštite životne sredine i bezbjednosti hrane.

Potrebne su značajne investicije i podrška kako bi se postiglo usklađivanje sa standardima EU, posebno u pogledu rukovanja, skladištenja i tretiranja stajnjaka i poboljšanja dobrobiti životinja.

Sektor proizvodnje voća, povrća i ratarskih kultura (uključujući žitarice, gljive, pečurke, aromatično i ljekovito bilje)

Povoljni prirodni uslovi u određenim djelovima Crne Gore omogućavaju uzgoj kontinentalnog, južnog, suptropskog i tropskog voća, kao i gotovo svih vrsta povrća. Proizvodnja aromatičnog i ljekovitog bilja posljednjih godina dobila je na značaju i primjetan je porast površina pod ovim zasadima. Sve je veće interesovanje za proizvodnju gljiva i pečuraka.

Nedostaci u ovom sektoru su: usitnjena gazdinstva, niski prinosi po površini, nedovoljna primjena agrotehničkih mjera (poljoprivredna tehnologija), neadekvatan izbor sorti i hibrida, nedovoljna povezanost s maloprodajnim lancima, kao i nedostatak savremenih objekata za skladištenje.

U cilju jačanja konkurentnosti sektora, neophodno je investirati u zasnivanje novih i širenje postojećih zasada, u savremenu opremu, alate i mehanizaciju za proizvodnju.

Sektor vinogradarstva

Crna Gora ima bogatu tradiciju u proizvodnji grožđa, zahvaljujući povoljnim agroekološkim i klimatskim uslovima.

Zbog nepovoljne samodovoljnosti u sektoru voća, neophodno je investirati u podizanje novih zasada, restrukturiranje postojećih zasada, u savremenu opremu i mehanizaciju, kako bi se povećala konkurentnost sektora.

Sektor maslinarstva

Ovaj sektor nije dovoljno razvijen, uprkos povoljnim klimatskim uslovima i postojećem potencijalu. Postojeći maslinjaci imaju nepovoljnu starosnu strukturu, sa velikim udjelom starih stabala, što za rezultat ima otežanu primjenu poljoprivredne tehnologije i negativno utiče na kvalitet proizvoda i prinos po stablu.

Sektoru maslinarstva potrebne su investicije u sadnju maslina, revitalizaciju postojećih, kao i investicije u mehanizaciju i opremu. Ove investicije doprinjeće modernizaciji i boljem korišćenju resursa.

Sektor pčelarstva

Sektor pčelarstva ima potrebu za investicijama u izgradnju namjenskih objekata za skladištenje meda, kao i košnice i opreme za proizvodnju meda i očuvanje kvaliteta i zdravstvene ispravnosti meda i drugih pčelinjih proizvoda, opreme za centre za reprodukciju, kao i opreme za proizvodnju košnica.

Sektor ribarstva i akvakulture

Ovaj sektor nije dovoljno efikasan, zbog nedostatka investicionog kapitala i djelimično zbog neefikasnih načina uzgoja. Takođe, ovaj sektor odlikuju problemi koji se odnose na obnavljanje matičnih jata, bolje planiranje proizvodnje, poboljšanje efikasnosti ishrane ribe, nedostatak vode u određenim periodima godine, nedostatak mjera zaštite životne sredine, programa obuke i poboljšanje bezbjednosti ovih proizvoda. Brži razvoj ovog sektora u Crnoj Gori nije moguć bez snažnije podrške za smanjenje proizvodnih troškova uzgoja, osavremenjavanje proizvodnje, inovativnih proizvodnih sistema (RAS, akvaponija), poboljšanje uslova uzgoja i plasmana ovih proizvoda na tržište.

8.3.1.3. Opšti ciljevi

- Jačanje efikasnosti proizvodnje, konkurentnosti i održivosti poljoprivredne proizvodnje kroz pružanje podrške korisnicima za postepeno usklađivanje sa pravilima Zajednice, standardima, politikama i praksama u vezi sa pristupanjem EU, jačanje položaja poljoprivrednika u lancu proizvodnje hrane i pružanje podrške mladim poljoprivrednicima;
- Unapređenje opšteg stanja poljoprivrednih gazdinstava u primarnoj proizvodnji poljoprivrednih proizvoda;
- Unapređenje proizvodnje i plasmana proizvoda upotrebom savremenih metoda proizvodnje i planiranja.
- Podrška ekonomskom, socijalnom i teritorijalnom razvoju sa ciljem pametnog, održivog i inkluzivnog rasta, kroz razvoj fizičkog kapitala;

- Poboljšanje odgovora sektora hrane na rastuću potražnju za visokokvalitetnom, bezbjednom i održivom hranom, kao i optimalnim uslovima dobrobiti životinja;
- Odgovor izazovima klimatskih promjena kroz promovisanje resursno efikasne i obnovljive energije.

8.3.1.3.1. Specifični ciljevi

- Po završetku investicije, ista mora poštovati relevantne standarde EU u pogledu zaštite životne sredine i/ili dobrobiti životinja;

8.3.1.4. Povezanost sa ostalim IPARD III mjerama u Programu i s nacionalnim mjerama

Mjera je povezana s Mjerom (3) „Investicije u fizički kapital za preradu i marketing poljoprivrednih i proizvoda ribarstva“ za restrukturiranje ovih aktivnosti i njihovo unapređenje do standarda Zajednice. Ovom mjerom podržaće se investicije u održiva poljoprivredna gazdinstva, što treba da dovede do poboljšanja kvaliteta i bezbjednosti hrane i sirovina potrebnih za prerađivačku industriju i usklađivanja sa standardima Zajednice u pogledu standarda u oblasti zaštite životne sredine, dobrobiti životinja i zaštite zdravlja i zaštite na radu.

Ova mjera povezana je i sa Mjerom (7) „Diverzifikacija gazdinstava i razvoj poslovanja“, kroz preradu na gazdinstvima i ruralni turizam. Takođe je povezana sa Mjerom (4) „Agro-ekološke-klimatske i mjere organske proizvodnje“ kroz održivo korišćenje resursa i poštovanje viših standarda u proizvodnji.

Ova mjera je povezana sa nizom nacionalnih mjera za finansiranje primarne proizvodnje (nabavka stoke, opreme za mužu, opreme za hlađenje, mehanizacije, zasnivanje novih višegodišnjih zasada). Jasno razgraničenje između IPARD-a III i nacionalnih mjera je u pogledu maksimalnog iznosa investicija i minimuma kriterijuma prihvatljivosti, kako je prikazano u poglavlju 8.3.1.7.

8.3.1.5. Korisnici

Korisnici²⁵ su:

- Poljoprivredna gazdinstva u skladu s važećim Zakonom o poljoprivredi i ruralnom razvoju, i/ili
- Organizacije proizvođača priznate u skladu sa odgovarajućim Zakonom o uređenju tržišta poljoprivrednih proizvoda²⁶i/ili
- Kooperative koje su registrovane za djelatnost proizvodnje i/ili prerade poljoprivrednih proizvoda u Centralnom registru privrednih subjekata (CRPS), i/ili
- Pravno lice registrovano za djelatnost ribarstva i akvakulture u Centralnom registru privrednih subjekata (CRPS),

koji su registrovani najkasnije do dana objave javnog poziva.

Svi Početnici u poljoprivredi²⁷ koji ispunjavaju specifične kriterijume prihvatljivosti za početnike u poljoprivredi utvrđene u poglavlju 8.3.1.7.2. moraju biti upisani u Registar poljoprivrednih gazdinstava najkasnije do dana konačne isplate.

8.3.1.6. Zajednički kriterijumi prihvatljivosti

Korisnici moraju da obezbijede da su podržane investicije usaglašene sa standardima EU, koji se primjenjuju na investicije najkasnije prije konačne isplate.

²⁵ U slučaju pravnih lica, prihvatljiva su samo mikro, mala i srednja kao što je definisano u Aneksu I.

²⁶ Članovi organizacije proizvođača dužni su da se registruju u skladu sa važećim Zakonom o poljoprivredi i ruralnom razvoju najkasnije do dana objavljivanja Javnog poziva.

²⁷ Korisnici/gazdinstva koja do trenutka objave javnog poziva nijesu ostvarila IPARD podršku smatraju se početnicima u poljoprivredi

Vrsta prihvatljivih gazdinstava

Korisnici koji ispunjavaju specifične kriterijume prihvatljivosti propisane u 8.3.1.7. imaju pravo na podršku.

Ekonomska održivost korisnika

Ekonomska održivost korisnika mora da se dokaže biznis planom. Biznis plan obuhvata kratak opis poslovanja, obrtna sredstva i obaveze, ljudske resurse, opis predložene investicije, njeno finansiranje i projekcije budućih ekonomskih aktivnosti (uključujući i marketing). Ekonomska održivost mora da pokaže da vlasnički kapital preduzeća i njegove dionice u smislu likvidnosti i imovine pokriva operativne troškove i, ako je to primjenjivo, omogućava rast uz održavanje baze resursa.

Korisnik mora da pokaže ekonomsku održivost putem obrasca koji je obezbijedila IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja. Za investicije iznad 50,000 EUR potreban je potpuni i detaljan biznis plan, a za investicije ispod 50,000 EUR potreban je pojednostavljeni oblik biznis plana.

Korisnik treba da pokaže da će moći redovno da servisira svoje finansijske obaveze bez dovođenja u pitanje redovnog rada gazdinstva. Svrha testa održivosti je da osigura da korisnik može da finansira investiciju i da može da održava ekonomsku aktivnost povezanu sa podržanom investicijom.

Kriterijumi koje će IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja koristiti za procjenu buduće ekonomske održivosti korisnika navedeni su u Prilogu V.

Nacionalni standardi/EU standardi

Za pravila koja se odnose na nacionalne standarde/standarde EU, upućuje se na odjeljak 8.1.

Ostali zajednički kriterijumi prihvatljivosti:

- Investicija se mora odnositi na proizvodnju poljoprivrednih proizvoda navedenih u Prilogu I Ugovora EU, uključujući i proizvode ribarstva;
- Prihvatljivi su samo proizvodni sektori za koje su kriterijumi određeni u poglavlju 8.3.1.7;
- Nosilac poljoprivrednog gazdinstva mora da dokaže stepen kvalifikacija srednjeg obrazovanja ili visokog obrazovanja diplomom/potvrdom ili da posjeduje najmanje 3 godine iskustva u bavljenju poljoprivrednom proizvodnjom, preradom ili uslugama povezanim s poljoprivredom (što se dokazuje dokumentacijom MPŠV i odgovarajućih institucija). Korisnik koji ne ispunjava navedene vještine i kompetencije mora dati pisanu izjavu da će pohađati obuku u trajanju od najmanje 50 časova u relevantnom sektoru prije konačne isplate. Korisnik će dostaviti sertifikat izdat od nadležnih institucija za stručno obrazovanje, obrazovnih i istraživačkih institucija ili javnih savjetodavnih službi, u kojem se navode moduli obuke kojima je prisustvovao a koji su od značaja za investiciju;
- U slučaju investicija u nabavku traktora i poljoprivredne opreme, ove investicije će poštovati odgovarajuće zakonodavstvo Evropske unije u pogledu zaštite životne sredine, posebno u pogledu ograničenja emisije gasnova i zagađujućih materija;
- IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja neće vršiti plaćanja, a podrška će biti ukinuta ako korisnik ne dostavi sva potrebna dokumenta u roku;
- Korisnici u okviru perioda implementacije IPARD III programamogu dobiti podršku samo za jedan traktor maksimalne snage koja ne prelazi 100 kW. Od ukupnog iznosa sredstava EU prvobitno opredijeljenih za investicije u nepokretnu imovinu poljoprivrednih gazdinstava, maksimalno 20% sredstava može se potrošiti na traktore;
- Investicije u izgradnju i/ili rekonstrukciju i/ili opremanje objekata prihvatljivo je za podršku ako je predmet investicije u vlasništvu korisnika, najkasnije do konačne isplate.
- Investicije koje se odnose na izgradnju novih objekata prihvatljive su samo ako korisnik, uz izgradnju novih objekata, realizuje investiciju u obnovljive izvore energije;
- Investicije koje se odnose na nabavku opreme, platenika, uzgoj višegodišnjih kultura u zakupljenim objektima i/ili parcelama prihvatljive su ako se zakup ugovori na period od 10 godina ili više od dana podnošenja aplikacije za dodjelu podrške, izuzev početnika u poljoprivredi koji moraju biti jedini vlasnici objekata i/ili parcela;
- Sredstva podrške ne mogu se koristiti ako je udio državnog vlasništva u kapitalu društva iznad 25%;

- Ovom mjerom podržaće se samo investicije u obnovljive izvore energije (na gazdinstvu) za sopstvene potrebe.
- Sadni materijal potreban za zasnivanje novih višegodišnjih zasada mora da bude sertifikovan u skladu sa relevantnim važećim nacionalnim zakonodavstvom.

Neproizvodne investicije

Neproizvodne investicije su investicije koje ne stvaraju značajan povrat, prihode ili javne prihode, niti značajno povećavaju vrijednost gazdinstva korisnika, ali imaju pozitivan uticaj na životnu sredinu.

Podrška neproizvodnim investicijama obuhvata kapitalne radove u vezi sa sprovođenjem agro-ekoloških-klimatskih ciljeva, npr. za obnovu staništa i pejzaža, uključujući uvođenje ili ponovno uvođenje infrastrukture potrebne za odgovarajuće upravljanje staništima.

Prihvatljive investicije utvrdiće se u LEE.

Investicije u postrojenja za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora

Investicije u postrojenja za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora mogu se podržati ako se poštuje ograničenje za „sopstvenu potrošnju“.

Koncept „sopstvene potrošnje“ se provjerava u fazi odobravanja investicija. Investicija se smatra prihvatljivom kada energetska kapacitet postrojenja za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora ne prelazi 120% trogodišnje prosječne potrošnje gazdinstva. U slučaju novih gazdinstava ili u slučaju gazdinstava koja su značajno promijenila obim svojeg poslovanja u posljednje tri godine, IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja treba da procijeni očekivanu potrošnju. Isto se odnosi i na očekivano povećanje potrošnje energije zbog novih investicija koje će potencijalni korisnik uložiti u okviru iste aplikacije. U slučaju da korisnik više puta investira u obnovljive izvore energije, IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja dužan je da uzme u obzir postojeću proizvodnju energije na gazdinstvu prilikom procjene nivoa sopstvene potrošnje.

8.3.1.7. Specifični kriterijumi prihvatljivosti

8.3.1.7.1. Postojeća poljoprivredna gazdinstva

Na dan objave javnog poziva, gazdinstvo mora imati minimalni nivo proizvodnje, u sektoru u koji je investirao kako slijedi:

Sektor proizvodnje mlijeka, tip proizvodnje:

Najmanje 5 krava/junica (priplodna grla) starija od godinu dana u trenutku objavljivanja javnog poziva, ili;
 Najmanje 50 ovaca, ili
 Najmanje 50 koza.

Sektor proizvodnje mesa (po jednom turnusu), tip proizvodnje

Tip govedarstvo - najmanje 30 goveda u tovu, ili
 Tip ovčarstvo - najmanje 50 ovaca ili 100 jagnjadi u tovu, ili
 Tip kozarstvo – najmanje 50 koza ili 100 jaradi u tovu, ili
 Tip svinjarstvo - najmanje 20 krmača ili 100 svinja u završnom tovu, ili
 Tip živinarstvo - najmanje 1.000 brojlera (pilića), ili
 - najmanje 100 brojlera (ćurića).

Sektor proizvodnje jaja

Minimum 1.500 koka nosilja.

Sektor voća, povrća i ratarskih kultura²⁸ (uključujući žitarice, gljive, pečurke, aromatično i ljekovito bilje), tipovi proizvodnje

Tip proizvodnje voća - površina zasada najmanje 0,5 ha, ili

Tip proizvodnje povrća - (na otvorenom) - površina zasada najmanje 0,5 ha, ili

- (zaštićeni prostor) - površina zasada najmanje 0,1 ha, ili

- **Tip proizvodnje ratarskih kultura** - površina zasada najmanje 1 ha, ili
- **Tip proizvodnje aromatičnog i ljekovitog bilja** - površina zasada najmanje 0,3 ha, ili
- **Tip proizvodnje gljiva i pečurki** – proizvodne površine najmanje 0,01 ha.

Sektor vinogradarstva

Površina vinograda najmanje 0,5 ha.

Sektor maslinarstva

Zasad maslina najmanje 0,5 ha.

Sektor pčelarstva

Minimum 30 pčelinjih društava.

Sektor ribarstva i akvakulture

Minimalni godišnji kapacitet od 10 tona ribe ili školjki.

Zemljište (proizvodne površine) mora biti registrovano u Sistemu za identifikaciju zemljišnih parcela (SIZEP) najkasnije do dana objave javnog poziva.

U slučaju da je zemljište zakupljeno, zakup mora da bude ugovoren na period od najmanje 10 godina od datuma podnošenja aplikacije.

8.3.1.7.2. Početnici u poljoprivredi

Korisnici/gazdinstva koja do trenutka objave javnog poziva nijesu konkurisala za/ostvarila IPARD podršku smatraju se početnicima u poljoprivredi.

Na dan podnošenja zahtjeva za konačnu isplatu, korisnik treba da ispunjava uslove za vještine/obrazovanje iz „Ostalih zajedničkih kriterijuma prihvatljivosti“ a gazdinstvo mora da ima minimalni nivo proizvodnje u sektoru u koji investira, kako slijedi:

Sektor proizvodnje mlijeka, tip proizvodnje:

Najmanje 5 krava/junica (priplodna grla) starija od godinu dana u trenutku objavljivanja javnog poziva, ili;

Najmanje 50 ovaca, ili

Najmanje 50 koza.

Sektor proizvodnje mesa (po jednom turnusu), tip proizvodnje

Tip govedarstvo - najmanje 30 goveda u tovu, ili

Tip ovčarstvo - najmanje 50 ovaca ili 100 jagnjadi u tovu, ili

Tip kozarstvo – najmanje 50 koza ili 100 jaradi u tovu, ili

Tip svinjarstvo - najmanje 20 krmača ili 100 svinja u završnom tovu, ili

Tip živinarstvo - najmanje 1.000 brojlera (pilića), ili

- Najmanje 100 brojlera (ćurića).

Sektor proizvodnje jaja

Minimum 1.500 koka nosilja.

Sektor voća, povrća i ratarskih kultura²⁹ (uključujući žitarice, gljive, pečurke, aromatično i ljekovito bilje), tipovi proizvodnje

Tip proizvodnje voća - površina zasada najmanje 0,5 ha, ili

Tip proizvodnje povrća - (na otvorenom) - površina zasada najmanje 0,5 ha, ili

- (zaštićeni prostor) - površina zasada najmanje 0,1 ha, ili

- **Tip proizvodnje ratarskih kultura** - površina zasada najmanje 1 ha, ili
- **Tip proizvodnje aromatičnog i ljekovitog bilja** - površina zasada najmanje 0,3 ha, ili
- **Tip proizvodnje gljiva i pečurki** – proizvodne površine najmanje 0,01 ha.

Sektor vinogradarstva

Površina vinograda najmanje 0,5 ha.

Sektor maslinarstva

Zasad maslina najmanje 0,5 ha.

Sektor pčelarstva

Minimum 30 pčelinjih društava.

Sektor ribarstva i akvakulture

Minimalni godišnji kapacitet od 10 tona ribe ili školjki.

Korisnik mora da dokaže ekonomsku održivost investicije i mogućnost njenog potpunog finansiranja.

U slučaju da je zemljište zakupljeno, zakup mora da bude ugovoren na period od najmanje 10 godina od datuma podnošenja aplikacije.

Ulaganje na/u poljoprivredno zemljište/objekte koji do trenutka konačne isplate nijesu u vlasništvu podnosioca zahtjeva nijesu prihvatljiva za podršku.

Zemljište (proizvodne površine) i životinje moraju biti upisane u Registar poljoprivrednih gazdinstava najkasnije do dana podnošenja zahtjeva za isplatu.

8.3.1.8. Prihvatljivi troškovi

Prihvatljivi troškovi ograničeni su na:

- Izgradnju, rekonstrukciju nepokretne imovine (npr. sticanje imovine je isključeno);
- Nabavku ili kupovinu nove namjenske mehanizacije i opreme, uključujući kompjuterski hardver i softver do tržišne vrijednosti imovine;
- Neproizvodne investicije (povezane s investicijama za postizanje agro-ekoloških ciljeva);
- Opšti troškovi u vezi sa investicionim rashodima - kao što su honorari za arhitekte, inženjere i druge konsultantske usluge, studije izvodljivosti - mogu da budu prihvatljivi do 10% troškova investicije. Kod kolektivnih investicija, opšti troškovi mogu uključivati, do istog iznosa, i troškove ispitivanja, marketinga i razvoja predmetnih proizvoda i troškove animiranja.
- Troškovi izrade biznis plana prihvatljivi su do 5% vrijednosti prihvatljivih troškova.
- Opšti troškovi mogu se prihvatiti retroaktivno samo ako se odnose na projekat za koji je IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja zaključio važeći ugovor s korisnikom

- Za organizacije proizvođača i zajedničke projekte prihvatljiva je imovina koja se zajednički koristi (mehanizacija, skladišta, itd.); za kratke lance vrijednosti ili dodatnu vrijednost poljoprivrednih proizvoda (pakovanje, klasifikacija, itd.),
- Minimalni i maksimalni iznosi ukupnih prihvatljivih troškova prikazani su u tabeli 43.

Tabela 43: Minimum i maksimum ukupno prihvatljivih investicija za Mjeru(1)

Minimum ukupne vrijednosti prihvatljivih troškova (EUR)	Maksimum ukupne vrijednosti prihvatljivih troškova (EUR)
10.000	650.000

- Za neproizvodne investicije, minimalni iznos ukupnih prihvatljivih troškova po projektu iznosi 1.000 EUR, a maksimalan iznos je 5.000 EUR. Podnosiocu aplikacije može biti odobreno više od jednog projekta za neproizvodne investicije, ali ukupni prihvatljivi troškovi neproizvodnih investicija po korisniku za ovu mjeru ne mogu biti veći od 10.000 EUR.
- Ukupan broj podržanih projekata po gazdinstvu, po javnom pozivu, ograničen je na jedan.
- U okviru IPARD III programa, korisnik nije ograničen u pogledu broja podržanih projekata, ali može da primi ukupnu podršku od najviše 2.000.000 EUR javne podrške u okviru ove mjere, ukupno za programski period IPARD II i IPARD III programa;
- Podnosilac aplikacije može da aplicira za novu podršku tek nakon konačne odluke o plaćanju, odbijanju ili raskidu prethodno ugovorenog projekta u okviru ove mjere.

8.3.1.9. Kriterijumi rangiranja

Tabela 44: Kriterijumi rangiranja za Mjeru (1)

Kriterijumi		Bodovi
1.	Investicije u upravljanje stajnjakom i prečišćavanje otpadnih voda	10
2.	Za poljoprivredna gazdinstva u planinskim područjima	10
3.	Investicije mladih poljoprivrednika ³⁰	10
4.	Investicije sertifikovanog proizvođača organskih proizvoda	5
5.	Investicije koje vrše žene	10
6.	Investicije u proizvodnju energije iz obnovljivih izvora	10
7.	Korisnik je kooperativa, član kooperative ili organizacije proizvođača	10
8.	Investicije poljoprivrednih gazdinstava koje su ispunile specifične kriterijume u skladu sa 8.3.1.7.1 Postojeća poljoprivredna gazdinstva	15
9.	Uredno predata dokumentacija bez potrebe dopune i pojašnjenja	10
10.	Podnosilac po prvi put aplicira za IPARD	10
UKUPNO		100

8.3.1.10. Intenzitet podrške i stopa učešća EU

Iznos javne podrške u okviru ove mjere neće prelaziti maksimalnih 60% od ukupno prihvatljivih troškova investicije, odnosno

- 65% za investicije u fizički kapital poljoprivrednih gazdinstava u planinskim područjima odnosno
- 70 % prihvatljivih troškova za investicije realizovane od strane mladih poljoprivrednika i/ili sertifikovanih organskih proizvođača.

Dodatnih 10% može se dodijeliti:

- za dio investicije za upravljanje stajnjakom, upravljanje otpadom na gazdinstvu u cilju zaštite životne sredine i korišćenja energije iz obnovljivih izvora,
- za kolektivne investicije.

Kumulativna podrška ne može biti iznad 75%.

³⁰ Korisnik (izvršni direktor) je mlađi od 40 godina u vrijeme podnošenja zahtjeva, posjeduje odgovarajuće stručne vještine i kompetencije

Za neproizvodne investicije javna podrška iznosi 100%

Stopa sufinansiranja EU iznosi 75% od javnih troškova, osim u slučajevima neproizvodnih investicija, gdje intenzitet pomoći može biti do 85%.

8.3.1.11. Indikativni budžet

Tabela 45: Finansijska raspodjela sredstava za Mjeru (1)

Godina	Ukupno prihvatljivi troškovi	Javni troškovi						Privatni doprinos	
		Ukupno		Doprinos EU		Nacionalni doprinos			
		(EUR)	(%)	(EUR)	(%)	(EUR)	(%)	(EUR)	(%)
2021	4.777.778	2.866.667	60%	2.150.000	75%	716.667	25%	1.911.111	40%
2022	4.933.333	2.960.000	60%	2.220.000	75%	740.000	25%	1.973.333	40%
2023	5.866.667	3.520.000	60%	2.640.000	75%	880.000	25%	2.346.667	40%
2024	5.600.000	3.360.000	60%	2.520.000	75%	840.000	25%	2.240.000	40%
2025	5.222.222	3.133.333	60%	2.350.000	75%	783.333	25%	2.088.889	40%
2026	6.266.667	3.760.000	60%	2.820.000	75%	940.000	25%	2.506.667	40%
2027	5.822.222	3.493.333	60%	2.620.000	75%	873.333	25%	2.328.889	40%
Ukupno	38.488.889	23.093.333		17.320.000		5.773.333		15.395.556	

U okviru ove mjere, maksimalno 20% ukupnog početnog budžeta za mjeru može se potrošiti na nabavku traktora.

8.3.1.12. Indikatori i ciljevi

Tabela 46: Indikatori i ciljevi

Indikator	Cilj
Broj gazdinstava i poljoprivredno-prehrambenih preduzeća podržanih iz IPARD sredstava u cilju modernizacije	500
Ukupan iznos investicija u modernizaciju gazdinstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora	38.000.000
Broj gazdinstava korisnika investicione podrške IPARD-a u cilju postepenog usklađivanja sa standardima EU u pogledu higijene i dobrobiti životinja	150
Broj novootvorenih radnih mjesta	60 ³¹
Broj mladih poljoprivrednika, korisnika IPARD podrške za investicije	100
Broj podržanih grupa/organizacija proizvođača	0
Broj poljoprivrednika koji učestvuju u podržanim grupama proizvođača, organizacijama proizvođača, lokalnim tržištima, kratkim lancima snabdijevanja i programima kvaliteta	10
Broj kolektivnih investicija	10
Broj korisnika IPARD-a koji dobijaju podršku investicijama u vezi sa zaštitom životne sredine ili klimatskim promjenama	150
Broj korisnika IPARD-a koji dobijaju podršku za investicije povezane s upravljanjem stajnjakom	100
Broj korisnika IPARD-a koji dobijaju podršku investicijama za tretiranje ili upravljanje otpadom	50
Broj korisnika IPARD-a koji dobijaju podršku investicijama za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora	50
Broj korisnika podrške IPARD za neproizvodne investicije.	30
Broj neproizvodnih investicionih operacija podržanih kao komplementarne sa M4	20
Broj projekata s investicijama u cirkularnu ekonomiju	0

8.3.1.13. Administrativna procedura

Administrativna procedura za sprovođenje ove mjere obuhvatiće sljedeće faze: provjere kompletnosti i prihvatljivosti aplikacija; raspodjela sredstava; implementacija aktivnosti; računovodstvo i isplata sredstava podrške. Administrativna procedura će poštovati zahtjeve IPARD III regulatornog okvira i biće utvrđena odgovarajućim priručnicima i procedurama.

³¹ Predstavljani indikator predstavlja broj formalno zaposlenih ljudi, dok je broj ljudi koji aktivno rade u poljoprivredi značajno veći. Broj ljudi koji aktivno rade u poljoprivredi ne može se precizno procijeniti.

8.3.1.14. Geografski opseg mjere

Ova mjera biće implementirana na cijeloj teritoriji Crne Gore.

8.3.2. MJERA 3 – INVESTICIJE U FIZIČKI KAPITAL VEZANO ZA PRERADU I MARKETING POLJOPRIVREDNIH I PROIZVODA RIBARSTVA

8.3.2.1. Pravni osnov

Član 27 Sektorskog sporazuma

8.3.2.2. Razlozi za intervenciju

Za konkurentnost na tržištu potrebno je unaprijediti kvalitet hrane implementacijom standarda kvaliteta i bezbjednosti hrane. Ova mjera će unaprijediti konkurentnost poljoprivredno-prehrambenog sektora, poboljšati efikasnost proizvodnje i održivost, dajući bolji odgovor prehrambenog sektora na potražnju za zdravom hranom, uključujući proizvodnju bezbjedne, hranljive i održive hrane, ulažući u fizičku infrastrukturu u skladu s relevantnim standardima EU.

Ova mjera će pomoći u rješavanju izazova klimatskih promjena, promovisanju obnovljive energije i cirkularne ekonomije, jačanju položaja poljoprivrednika u prehrambenom lancu, podsticanju da sarađuju u kratkim lancima snabdijevanja i proizvode proizvode dodate vrijednosti, rješavanju problema nedostatka kapaciteta za prikupljanje nusproizvoda životinjskog porijekla i tretiranje čvrstog i prečišćavanje tečnog otpada u cilju zaštite životne sredine.

Investicijama u sektoru mljekarstva nastoji se povećati dodata vrijednost i konkurentnost crnogorskih mljekara i proizvođača sira, uvođenjem novih proizvoda, unapređivanjem tehnologije i zadovoljavanjem neophodnih standarda, kao i sprovođenjem kvalitativnih higijenskih kontrola duž svih linija prerade.

Razvoj sektora prerade mesa jedan je od glavnih uslova za razvoj stočarstva kao najznačajnije grane poljoprivrede u Crnoj Gori. Crna Gora je zavisna od uvoza mesa, naročito svinjetine. Cilj je da se poveća stepen samodovoljnosti u sektoru mesa, što se može postići uspostavljanjem stabilnog sektora primarne proizvodnje i prerade.

U Crnoj Gori, proizvodnja goveđeg mesa u periodu 2015-2018. prema podacima FAO, kretala se od 11,5 do 14,5 hiljada tona. Za razliku od prethodnih godina, kada je u strukturi proizvodnje goveđe meso učestvovalo sa 35-40%, svinjsko sa oko 20%, a živinsko sa ispod 25% i ovčije sa oko 10%, u strukturi proizvodnje 2019. godine po prvi put živinsko meso postaje najzastupljenije, sa 33%, nešto malo manji udio ima goveđe, pa svinjsko sa 25% i ovčije sa 10%.

Sektoru mesa pogodovalo bi povećanje investicija u savremene objekte, opremu i tehnologiju, kako bi se postigao brži razvoj, veća produktivnost i prenos znanja u oblasti upravljanja i marketinga.

Sektor prerade biljnih proizvoda (uključujući voće, povrće, žitarice, pečurke, aromatično i ljekovito bilje) nedovoljno je razvijen i ističe probleme kao što su bezbjednost hrane, loša ambalaža i deklarisanje proizvoda, nizak kvalitet ambalaže, nedostatak objekata za sortiranje i skladištenje, homogenost i stalni kvalitet ponude.

Iako vinogradi zauzimaju samo 1,12% ukupno korišćenog zemljišta Crne Gore³², vinogradarstvo i vinarstvo je veoma važan sektor razvoja Crne Gore, s obzirom da je vrijednost izvoza vina u periodu 2015-2019. učestvovala sa čak 26,04% ukupne vrijednosti izvezenih poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda. Na činjenicu da su sektor vinogradarstva i vinarstva izuzetno važni za poljoprivredu i privredu Crne Gore u cjelini, ukazuju podaci o pozitivnim rezultatima spoljne trgovine vinom, kako u smislu količine, tako i vrijednosti izvezenog vina.

---

³² MONSTAT, 2016.

U uslovima jake globalne i regionalne konkurencije, neophodno je da proizvođači u sektoru vina poboljšaju kvalitet vina i ojačaju svoju konkurentnost, a podrška će biti usmjerena na investicije u objekte i opremu potrebnu za proizvodnju visokokvalitetnih vina.

S obzirom da potrošači i ljubitelji vina postaju sve zahtjevniji u smislu kvaliteta i cijene vina, neophodno je da proizvođači vina poboljšaju kvalitet vina i dostignu odgovarajući nivo konkurentnosti. Takvo poboljšanje konkurentnosti, zajedno sa osavremenjavanjem proizvodnje sa jedne strane i očuvanje tradicije sa druge strane, zahtijeva značajno poboljšanje proizvodnje investicijama u proizvodne objekte i pomoćne objekte, opremu za proizvodnju vina i druge potrebe proizvodnje, poboljšanje ponude kroz turističke aktivnosti i promociju, posebno proizvoda od vina s geografskim porijeklom.

U sektoru maslinarstva, značajan dio postojećih prerađivačkih kapaciteta je zastario i ne ispunjava minimalne uslove savremene prerade maslinovog ulja ili je jedva prihvatljiv za proizvodnju kvalitetnih ulja, ne postoje adekvatna rješenja za otpadne vode i otpad biljnog porijekla. Kako bi se povećao obim i kvalitet proizvodnje, neophodno je ulagati u objekte i opremu za proizvodnju, preradu i skladištenje maslinovog ulja i drugih proizvoda od maslina.

U sektoru ribarstva i akvakulture, prerađivački kapaciteti svedeni su na samo dva savremena objekta. Zahvaljujući snažnoj vezi sa plasmanom preko turističkog sektora, izražena je potreba za prerađenim proizvodima ribarstva i akvakulture, a time i za povećanje prerađivačkih kapaciteta.

8.3.2.3. Opšti ciljevi

Ova mjera će unaprijediti konkurentnost poljoprivredno-prehrambenog sektora, poboljšati efikasnost i održivost proizvodnje, dajući bolji odgovor prehrambenog sektora na potražnju za zdravom hranom, uključujući proizvodnju bezbjedne, hranljive i održive hrane, ulažući u fizičku infrastrukturu u skladu s relevantnim standardima EU.

Ova mjera će takođe pomoći u rješavanju izazova klimatskih promjena, promovisanjem obnovljivih izvora energije i cirkularne ekonomije.

8.3.2.3.1. Posebni ciljevi

- Unapređenje kontrole kvaliteta proizvoda sprovođenjem sistema upravljanja kvalitetom i standarda bezbjednosti hrane kako bi se obezbijedio visok kvalitet proizvoda i zahtjevi u pogledu higijene;
- Usklađivanje sa standardima EU, u pogledu zaštite životne sredine, javnog zdravlja, dobrobiti životinja i zaštite na radu;
- Rast investicija u savremenu opremu i tehnologije, kako bi postigli veću produktivnost, razvoj i transfer znanja sektora u oblasti menadžmenta i marketinga;
- Doprinos jačanju položaja poljoprivrednika u prehrambenom lancu, podstičući ih da saraduju u kratkim lancima snabdijevanja i proizvode proizvode veće dodate vrijednosti;
- Unapređenje efikasnosti i produktivnosti uvođenjem novih tehnologija radi jačanja konkurentnosti i raznovrsnosti proizvoda na tržištu;
- Unapređenje zaštite životne sredine u prerađivačkim objektima u smislu odlaganja i upravljanja otpadom, uključujući i prečišćavanje voda;
- Unapređenje pakovanja, marketinga i promotivnih aktivnosti;
- Unapređenje postojećih i izgradnja novih skladišnih kapaciteta.

8.3.2.4. Povezanost sa ostalim IPARD III mjerama u Programu i s nacionalnim mjerama

Mjera je povezana s Mjerom (1) – „Investicije u fizički kapital poljoprivrednih gazdinstava“ obezbjeđujući potrebne sirovine. Unapređenje uslova prerade i marketinga podstiču i unapređuju primarnu proizvodnju nakon čega slijedi racionalna i efikasna prerada, čime se postiže uzajaman sinergistički efekat. Povećanje količine i kvaliteta primarne proizvodnje za rezultat ima i razvijeniji sektor prerade.

Ova mjera povezana je i sa mjerom (7) – „Diverzifikacija gazdinstva i razvoj poslovanja“, kroz preradu na gazdinstvu i ruralni turizam. Mjera (7) takođe promovise preradu poljoprivrednih proizvoda, ali na gazdinstvu,

dok je kroz turistički kapacitet koji se finansira u okviru Mjere (7) namijenjen plasiranju prerade vina iz obije mjere.

8.3.2.5. Korisnici

Preduzeće/preduzetnici kod svih vrsta korisnika može činiti jedan ili više objekata.

Individualne investicije - preduzeća

- Preduzeća/preduzetnici/privredna društva registrovana u skladu s važećim Zakonom o privrednim društvima, i
- Kooperative, registrovane u skladu s važećim Zakonom o kooperativama.

Korisnici moraju biti upisani u Centralni registar privrednih subjekata (CRPS).

Kolektivne investicije

Pored kooperativa, organizacije proizvođača registrovane u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom Crne Gore takođe su prihvatljive za implementaciju kolektivnih investicija.

8.3.2.6. Zajednički kriterijumi prihvatljivosti

Vrste preduzeća i organizacija proizvođača koje se podržavaju

Podržavaju se mikro, mala i srednja preduzeća, kako je utvrđeno važećim Zakonom o računovodstvu i koji su registrovani i za djelatnost prerade i/ili proizvodnje poljoprivrednih proizvoda a koja imaju manje od 250 zaposlenih ili ona čiji godišnji obrt ne prelazi 40 miliona EUR i/ili u čijem godišnjem bilansu stanja ukupna aktiva ne prelazi 20 miliona EUR.

Procjenu veličine podnosioca aplikacije vrši IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja. Novoosnovana preduzeća procjenjuju se na osnovu navođenja njihove očekivane veličine koju će dostići, a koja je predložena u biznis planu.

Preduzeća koja nijesu obuhvaćena definicijom MSP, ali koja imaju manje od 750 zaposlenih ili godišnji promet koji ne prelazi 200 miliona EUR, takođe mogu da budu prihvatljiva. Međutim, u ovom slučaju podrška se može odobriti samo za investicije koje su posebno namijenjene da se čitav objekat u potpunosti uskladi sa relevantnim standardima EU.

Ekonomska održivost preduzeća

Ekonomska održivost korisnika mora da se dokaže biznis planom. Biznis plan obuhvata kratak opis poslovanja, obrtna sredstva i obaveze, ljudske resurse, opis predložene investicije, njeno finansiranje i projekcije budućih ekonomskih aktivnosti (uključujući i marketing).

Ekonomska održivost mora da pokaže da vlasnički kapital preduzeća i njegove dionice u smislu likvidnosti i imovine pokriva operativne troškove i, ako je to primjenjivo, omogućava rast uz održavanje baze resursa.

Korisnik mora da pokaže ekonomsku održivost putem obrasca koji je obezbijedila IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja. Za investicije iznad 50.000 EUR potreban je potpuni i detaljan biznis plan, a za investicije ispod 50.000 EUR potreban je pojednostavljeni oblik biznis plana.

Korisnik treba da pokaže da će moći redovno da servisira svoje dužničke obaveze, ne dovodeći u rizik redovan rad gazdinstva. Svrha provjere održivosti jeste da osigura da korisnik može održivo da finansira investiciju i da korisnik može da održi ekonomsku aktivnost povezanu sa podržanom investicijom.

Kriterijumi koje će IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja koristiti za procjenjivanje buduće ekonomske održivosti korisnika predstavljeni su u Prilogu V.

Nacionalni standardi/EU standardi

Najkasnije do konačne isplate investicije, investicija mora da zadovolji odgovarajuće važeće nacionalne standarde (vidjeti spisak MNS u Prilogu III IPARD III programa) u pogledu zaštite životne sredine, javnog zdravlja, dobrobiti životinja i zaštite na radu.

Ukoliko su nacionalni standardi zasnovani na standardima EU naročito zahtjevni, i samo u opravdanim slučajevima, Komisija može odobriti odstupanje od ovog pravila.

Podržana investicija mora biti u skladu s relevantnim EU standardima koji se primjenjuju na investiciju najkasnije do konačne isplate sredstava.

Prije podnošenja aplikacija IPARD Agenciji/Direktoratu za plaćanja, nacionalni organi nadležni za veterinu i zaštitu životne sredine treba da izvrše procjenu da li će nacionalni standardi relevantni za preduzeće korisnika i relevantni EU standardi koji se primjenjuju na investicije biti postignuti na kraju projekta.

U slučaju da kolektivnu investiciju sprovodi kooperativa, nacionalni standardi primjenjuju se na imovinu subjekta, a ne na imovinu u vlasništvu svakog od učesnika/članova tog subjekta.

Ostali kriterijumi prihvatljivosti

- Podržane investicije moraju se odnositi na preradu i/ili plasman proizvoda obuhvaćenih Prilogom I Ugovora o EU, uključujući proizvode ribarstva, i/ili razvoj novih proizvoda, procesa i tehnologija vezanih za proizvode obuhvaćene Prilogom I Ugovora o EU, uključujući proizvode ribarstva;
- Prerada duvana nije prihvatljiva;
- Investicije koje se odnose na izgradnju novih objekata prihvatljive su samo ako korisnik, pored izgradnje novih objekata, realizuje investiciju u obnovljive izvore energije;
- Investicije u obnovljive izvore energije mogu se podržati na nivou podrške prihvatljive za ovu mjeru ako se energija proizvodi za sopstvene potrebe. Podrška se daje investicijama za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora;
- Korisnici mogu da budu isplaćeni samo ukoliko su jedini vlasnici predmetne investicije;
- Ako se investicija odnosi na nabavku opreme i mehanizacije u objektima i/ili parcelama pod zakupom, prihvatljiva je pod uslovom da je ugovor o zakupu zaključen u trajanju dužem od 10 godina od dana podnošenja zahtjeva za dodjelu sredstava podrške;
- Sredstva podrške ne mogu se koristiti ukoliko je udio državnog vlasništva iznad 25 % kapitala društva.

8.3.2.7. Specifični kriterijumi prihvatljivosti

Korisnici koji prije konačne isplate imaju objekat registrovan u Centralnom registru odobrenih odnosno registrovanih objekata prema važećem Zakonu o bezbjednosti hrane, a kompletno preduzeće je u skladu s relevantnim nacionalnim standardima (vidjeti listu minimalnih nacionalnih standarda u Prilogu III IPARD III programa) koji se odnose na zaštitu životne sredine, javno zdravlje, dobrobit životinja i zaštitu na radu, moraju osigurati da podržana investicija bude u skladu sa standardima EU koji se primjenjuju na tu investiciju najkasnije prije konačne isplate.

8.3.2.8. Prihvatljivi troškovi

Prihvatljivi troškovi ograničeni su na:

- Izgradnju i/ili rekonstrukciju nepokretne imovine (npr. sticanje imovine je isključeno);
- Kupovinu nove opreme, mašina i uređaja, uključujući i hardver i softver, po tržišnoj vrijednosti sredstava. Ostali troškovi u vezi sa ugovorom o lizingu, kao što su marže davaoca lizinga, kamata za refinansiranje, troškovi refinansiranja, režijski troškovi i naknade za osiguranje neće biti prihvatljivi troškovi;
- Opšti troškovi u vezi sa troškovima investicije - kao što su honorari za arhitekta, inženjere i druge konsultantske usluge, studije izvodljivosti - mogu da budu prihvatljivi do 10% troškova investicije. Kod kolektivnih investicija, opšti troškovi mogu uključivati, do istog iznosa, i troškove ispitivanja, marketinga i razvoja predmetnih proizvoda i troškove animiranja;

- Troškovi izrade biznis plana prihvatljivi su do 3% vrijednosti prihvatljivih troškova ako su oni iznad 3 miliona EUR. Kada je vrijednost prihvatljivih troškova između 1 milion EUR i 3 miliona EUR, troškovi izrade biznis plana mogu iznositi do 4% vrijednosti prihvatljivih troškova, a ako je vrijednost prihvatljive investicije ispod 1 miliona EUR, troškovi izrade biznis plana mogu da budu do 5% vrijednosti prihvatljivih troškova;
- Opšti troškovi mogu se prihvatiti retroaktivno samo ako se odnose na projekat za koji je IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja zaključio važeći ugovor s korisnikom;
- Investicije u proširenje kapaciteta treba da budu detaljno obrazložene biznis planom, ukoliko postojeći kapaciteti nijesu u potpunosti iskorišćeni za isti proizvod.

Tabela 47: Minimum i maksimum ukupno prihvatljivih troškova za Mjeru (3)

Minimum ukupne vrijednosti prihvatljivih troškova (EUR)	Maksimum ukupne vrijednosti prihvatljivih troškova (EUR)
30.000	2.000.000

- Ukupan broj podržanih projekata po korisniku, po javnom pozivu, ograničen je na jedan;
- Ukupan broj podržanih projekata po korisniku, za ovu mjeru, u ovom programskom periodu nije ograničen;
- U okviru IPARD III programa, korisnik nije ograničen u pogledu broja podržanih projekata, ali može da primi ukupnu podršku od najviše 3.000.000 EUR javne podrške u okviru ove mjere, ukupno za programski period IPARD II i IPARD III programa;
- Podnosilac aplikacije može da aplicira za novu podršku tek nakon donošenja odluke o plaćanju, odbijanju ili raskidu prethodno ugovorenog projekta u okviru ove mjere.

Investicije u obnovljive izvore energije

- U okviru ove podrške investicijama, prodaja električne energije distributivnoj mreži dozvoljena je ako se poštuje granica „sopstvene potrošnje“ (tj. električna energija koja se prodaje distributivnoj mreži jednaka je prosjeku potrošnje tokom godine);
- Koncept „sopstvene potrošnje“ treba da se provjeri u fazi u kojoj se projekat podnosi/procjenjuje. Investicija se smatra prihvatljivom kada (teoretski) kapacitet postrojenja za proizvodnju električne energije koje koristi izvore obnovljive energije („investicija“) ne prelazi 120% trogodišnjeg prosjeka potrošnje (za sopstvene potrebe) podnosioca aplikacije;
- U slučaju novih preduzeća ili u slučaju preduzeća koja su značajno promijenila obim svog poslovanja u posljednje tri godine, očekivanu potrošnju treba da procijeni IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja. Isto se odnosi na očekivana povećanja potrošnje energije zbog novih investicija u okviru iste aplikacije potencijalnog korisnika;
- Ako je ova investicija prethodno podržana kroz IPARD, proizvodnja ovih pogona uključuje se u obračun proizvodnje energije / potrošnje.

8.3.2.9. Kriterijumi selekcije

Tabela 48: Kriterijumi rangiranja za Mjeru (3)

Kriterijumi		Bodovi
1.	Investicije u dostizanje standarda EU cijelog preduzeća/kooperative/organizacije proizvođača	10
2.	Korisnik dostavlja aplikaciju za IPARD podršku po prvi put	10
3.	Investicije u planinskim područjima	10
4.	Izvršni direktor, do 40 godina starosti ³³	5
5.	Izvršni direktor je žena	5
6.	Investicije u upravljanje otpadom / prečišćavanje otpadnih voda / ponovno iskorišćavanje otpada.	10
7.	Investicija se realizuje u opštinama sjevernog regiona	5

³³ U trenutku podnošenja aplikacije za podršku.

8.	Kolektivne investicije	10
9.	Investicije u štednju energije / opremu za obnovljive izvore energije u preduzeću	20
10.	Uredno predata dokumentacija bez potrebe dopune i pojašnjenja	15
UKUPNO		100

8.3.2.10. Intenzitet podrške i stopa učešća EU

Visina podrške (javne podrške) iznosi do 50% ukupnih prihvatljivih troškova.

Za investicije koje se odnose na prečišćavanje otpadnih voda i investicije u produktivnu upotrebu otpadnog materijala - cirkularna ekonomija - i u obnovljive izvore energije, maksimalni intenzitet podrške može se povećati za 10%.

Maksimalni nivo podrške za kolektivne investicije je kumulativno 70%.

Stopa sufinansiranja EU je 75% javne podrške.

8.3.2.11. Indikativni budžet

Tabela 49: Finansijska raspodjela za Mjeru (3)

Godina	Ukupno prihvatljivi troškovi	Javni troškovi						Privatni doprinos	
		Ukupno		Doprinos EU		Nacionalni doprinos			
	(EUR)	(EUR)	(%)	(EUR)	(%)	(EUR)	(%)	(EUR)	(%)
2021	4.266.667	2.133.333	50%	1.600.000	75%	533.333	25%	2.133.333	50%
2022	4.800.000	2.400.000	50%	1.800.000	75%	600.000	25%	2.400.000	50%
2023	5.333.333	2.666.667	50%	2.000.000	75%	666.667	25%	2.666.667	50%
2024	5.760.000	2.880.000	50%	2.160.000	75%	720.000	25%	2.880.000	50%
2025	5.866.667	2.933.333	50%	2.200.000	75%	733.333	25%	2.933.333	50%
2026	6.400.000	3.200.000	50%	2.400.000	75%	800.000	25%	3.200.000	50%
2027	6.933.333	3.466.667	50%	2.600.000	75%	866.667	25%	3.466.667	50%
Ukupno	39.360.000	19.680.000		14.760.000		4.920.000		19.680.000	

8.3.2.12. Indikatori i ciljevi

Tabela 50: Indikatori i ciljevi

Indikator	Cilj
Broj gazdinstava i poljoprivredno-prehrambenih preduzeća koja se bave preradom podržanih u okviru sredstava IPARD-a za modernizaciju	150
Ukupne investicije u modernizaciju gazdinstava i poljoprivredno-prehrambenog sektora	40.000.000
Broj preduzeća za preradu hrane koja primaju investicionu podršku IPARD-a radi postepenog usklađivanja sa standardima EU u pogledu higijene i dobrobiti životinja	150
Broj novootvorenih radnih mjesta	80
Broj podržanih grupa/organizacija proizvođača	0
Broj poljoprivrednika koji učestvuju u podržanim grupama proizvođača, organizacijama proizvođača, lokalnim tržištima, kratkim lancima snabdijevanja i programima kvaliteta	0
Broj kolektivnih investicija	0
Broj korisnika IPARD-a podržanih za investicije vezane za brigu o životnoj sredini ili klimatskim promjenama	70
Broj korisnika IPARD-a podržanih za investicije u tretiranje ili upravljanje otpadom	50
Broj korisnika IPARD-a podržanih za investicije u proizvodnju energije iz obnovljivih izvora	20
Broj korisnika podržanih za investicije u cirkularnu ekonomiju	0

8.3.2.13. Administrativna procedura

Administrativna procedura za sprovođenje ove mjere obuhvatiće sljedeće faze: provjere kompletnosti i prihvatljivosti aplikacija; raspodjela sredstava; implementacija aktivnosti; računovodstvo i isplata sredstava

podrške. Procedura će poštovati zahtjeve IPARD III programa definisane odgovarajućim priručnicima i procedurama.

8.3.2.14. Geografski opseg mjere

Ova mjera biće implementirana na cijeloj teritoriji Crne Gore.

8.3.3. MJERA 4 – AGRO-EKOLOŠKO-KLIMATSKE MJERE I MJERE ORGANSKE PROIZVODNJE

8.3.3.1. Pravni osnov

Član 27 Sektorskog sporazuma

8.3.3.2. Razlozi za intervenciju

Poljoprivreda u Crnoj Gori je ekstenzivna, što znači da ima nisku primjenu đubriva, herbicida i drugih hemikalija koje dovode do zagađenja zemljišta, vode i vazduha. S toga, kada se govori o kvalitetu i kvantitetu ova tri kritična faktora, može se reći da nije bilo potrebe za bilo kakvim specifičnim intervencijama u pogledu agro-ekološko-klimatskih mjera i mjera organske proizvodnje na našoj teritoriji do sada, s obzirom da je udio livada i pašnjaka u ukupnom poljoprivrednom zemljištu velik (94,27%), gustina populacije životinja iznosi 0,46 UG/ha (prosjeak EU 0,8 UG/ha – Eurostat).

Agro-ekološko-klimatske mjere i mjere organske proizvodnje ostaju dobrovoljne za poljoprivrednike. Međutim, s obzirom na potrebu promovisanja održivih poljoprivrednih praksi i metoda i rješavanja klimatskih i ekoloških izazova, potrebno je da se poljoprivrednici motivišu da se prijavljuju za ovu mjeru. Stoga, kriterijumi, procedure i zahtjevi treba da budu što jasniji i jednostavniji, a vremenom će se ti kriterijumi, zahtjevi i njihova ambicija postepeno povećavati.

Agro-ekološko-klimatske mjere imaju za cilj da doprinesu sprovođenju Zelene agende za Zapadni Balkan i proširuju elemente Zelenog sporazuma EU u regionu Zapadnog Balkana, omogućavajući održivi razvoj poljoprivrede i ruralnih područja, doprinoseći ublažavanju klimatskih promjena i prilagođavanju poljoprivrede.

Kroz agro-ekološko-klimatske mjere podrška će biti usmjerena na organsku poljoprivredu, adekvatno upravljanje planinskim pašnjacima i očuvanje autohtonih genetičkih resursa (dodati druge podmjere ako budu usvojene). Planiranje će biti pažljivo kako bi se bolje sprovele i na odgovarajući način izabrale mjere.

Organska proizvodnja

Prakse i metode organske poljoprivrede dobro su usklađene sa pravnom tekovinom EU od 2013. godine (Zakon o organskoj proizvodnji („Službeni list Crne Gore“, br. 56/2013) i prateći pravilnici uz detaljno utvrđivanje pravila za sertifikaciju, registraciju i tehničke zahtjeve za organsku poljoprivredu.

Od 2015. godine rapidno raste broj proizvođača sertifikovanih za organsku proizvodnju u Crnoj Gori. Ovakvi trendovi posljedica su zakonskih propisa na snazi i uspostavljanja sistema sertifikacije organskih proizvođača od strane nacionalnog sertifikacionog tijela „Monteorganica“.

Krajem 2020. godine, površina pod organskom proizvodnjom bila je 4.823 ha (1,8% ukupnog korišćenog zemljišta), od čega 10% višegodišnji zasadi (563 ha), 5% obradivo zemljište (307 ha) i 1,6% livada i pašnjaka (3.951 ha), 423 proizvođača upisana su Registar subjekata u organskoj proizvodnji, od kojih je 181 sertifikovan. U 2020. godini, broj registrovanih proizvođača povećao se za 7,6% a broj izdatih sertifikata veći je za 30,21% u odnosu na 2019. godinu. Većina organskih proizvođača - 92%, nalazi se na sjeveru Crne Gore, a 8% u centralnom i južnom dijelu Crne Gore.

Organska poljoprivreda doprinosi zaštiti životne sredine i klime, dugoročnoj plodnosti zemljišta, visokim nivoima biodiverziteta, netoksičnoj životnoj sredini i visokim standardima dobrobiti životinja. Ovom mjerom podržaće se već sertifikovani poljoprivredni proizvođači, kao i transformacija tradicionalnih/konvencionalnih poljoprivrednih gazdinstava u organska gazdinstva.

Pašnjaci i livade u Crnoj Gori pokrivaju 94% (242.000 ha) poljoprivrednih površina (256.000 ha, odnosno 18% ukupne teritorije Crne Gore). U 2016. godine (izvor MONSTAT 2016), većina poljoprivrednika je koristila pašnjake (36.383), u prosjeku 6,64 ha, ali pašnjaci nijesu u potpunosti iskorišćeni zbog otežanog pristupa. Dominantan način gajenja i ishrane stoke u Crnoj Gori je pašnjački ekstenzivan, što odražava specifične prirodne uslove Crne Gore – značajne površine pod pašnjacima i livadama i male površine obradivog zemljišta za proizvodnju stočne hrane za štalski način gajenja.

Autohtono bilje: Poljoprivredna proizvodnja u Crnoj Gori je dominantno zasnovana na registrovanim sortama i hibridima. Lokalne sorte u Crnoj Gori uglavnom se uzgajaju u udaljenim ruralnim područjima, uglavnom na malim površinama. Glavni razlozi njihovog uzgoja su njihove veoma dobre organoleptičke i kulinarske odlike, ali i neke specifične biološke karakteristike (otpornost na niske i visoke temperature, sušu, razne bolesti biljaka, itd.). Zbog niskih prinosa i malih količina, one još uvijek nijesu zastupljene na tržištu.

Kolekcija i istraživanja Biotehničkog fakulteta biljnih genetičkih resursa u poljoprivredi Crne Gore obuhvataju sorte vinskog grožđa na Balkanu (408 genotip-sorti), prati 6 vrsta voća na različitim lokacijama, kultivisane i divlje pšenice (autohtone u Crnoj Gori), i lokalne populacije žitarica (kukuruz, raž, ječam, zob, heljda), povrća, i krmih kultura.

Autohtone rase: U Crnoj Gori su zastupljene populacije gotovo svih rasa stoke koje se uzgajaju na Balkanu. Sve te populacije su, prema svojim bitnim genetskim i fenotipskim osobinama, vrlo specifične, ali i brojčano male. Nekih već ima tako malo da postoji realna opasnost da potpuno nestanu. Među njima je buša, rasa goveda malog okvira, prilagođena surovim uslovima držanja. Postoji određen broj autohtonih rasa ovaca i koza koje su dobro prilagođene lokalnim uslovima, prilagodljive klimatskim promjenama i otporne na bolesti. Zbog njihovih odlika i malog broja, važno je sačuvati i ojačati ove rase (zetska žuja, bardoka, pivska ili jezero-pivska, ljaba, sora, domaća balkanska koza).

Ova mjera baviće se određenim problemima utvrđeni SWOT analizom:

Smanjenje emisije gasova s efektom staklene bašte koji potiču iz sektora mlijeka i mesa kroz povećano korišćenje površina dostupnih za ispašu koje trenutno nijesu u upotrebi kroz bolje upravljanje pašnjacima na gotovo organski način, sa ograničenom gustom populacije životinja u ispaši, zaštita staništa koja će doprinijeti smanjenju emisija sa poljoprivrednog zemljišta i prenos znanja poljoprivrednicima o održivoj poljoprivredi uz podršku stručnjaka;

Očuvanje i jačanje ugroženih autohtonih rasa doprinijeće biodiverzitetu i prilagođavanju na klimatske promjene. Ovo će se sprovesti uz blisku saradnju relevantnih stručnjaka, uz prenos znanja i monitoring.

Sektori voća, povrća i vina biće zastupljeni na dva načina: kroz dalju podršku već sertifikovanim organskim proizvođačima i onim u konverziji, kao i novim proizvođačima, ali i kroz očuvanje tradicionalnih biljnih sorti. Organske metode će dodatno doprinijeti održivom korišćenju zemljišta, zaštiti podzemnih voda i obezbjeđivanju dobrog zemljišta za sadnju; povećana upotreba tradicionalnih autohtonih sorti biljaka doprinijeće otpornosti na klimatske promjene, stabilnoj proizvodnji zdrave hrane koja pruža mogućnost razvoja novih domaćih registrovanih robnih marki.

Administrativni kapacitet za sprovođenje plaćanja po površini je adekvatan. Registar poljoprivrednih gazdinstava, sistem za identifikaciju zemljišnih parcela i sistem za dostavljanje zahtjeva preko geoprostorne aplikacije podržavaju obradu nacionalnih direktnih plaćanja, uključujući i mjere organske poljoprivrede od 2017. godine. Mjera - sve podmjere - biće realizovane kao godišnja isplata po hektaru ili po grlu. Pašnjaci su do sada obuhvaćeni SIZEP-om kao sloj upotrebe zemljišta, parcele koje koriste podnosioci aplikacija moraće biti registrovane i digitalizovane tokom postupka apliciranja. Unapređenje sistema biće potrebno naročito u pogledu upotrebe novih digitalnih orto-fotografija i kontrole kvaliteta sloja upotrebe zemljišta.

Ova mjera se neće odmah realizovati. Postupak akreditacije predviđen je za 2022. godinu.

8.3.3.3. Opšti ciljevi, specifični ciljevi

Opšti ciljevi su:

- Pružanje doprinosa pripremama zemlje za buduću implementaciju sličnih mjera iz relevantnih programa Zajedničke poljoprivredne politike za države članice;
- Pružanje doprinosa održivom upravljanju prirodnim resursima i prilagođavanju klimatskim promjenama i njihovom ublažavanju primjenom poljoprivrednih metoda kompatibilnih sa zaštitom i unapređenjem životne sredine, prirodnih resursa, uključujući vodu, vazduh, zemljište, biodiverzitet, pejzaž i njegove odlike, genetičku raznolikost, koje prevazilaze relevantne obavezne standarde;
- Pružanje doprinosa razvoju organske poljoprivrede širenjem površina pod organskom poljoprivredom.

8.3.3.3.1 Posebni ciljevi

Podrška poljoprivrednim praksama koje imaju pozitivan uticaj na životnu sredinu i ublažavaju negativne posljedice poljoprivrede, a naročito:

- Održavanje biodiverziteta i vrijednih ekosistema i staništa kroz podršku adekvatnom upravljanju planinskim pašnjacima;
- Obezbeđivanje biodiverziteta i očuvanje poljoprivrednih genetičkih resursa kroz podršku autohtonim biljkama i životinjskim vrstama prilagođenim lokalnim uslovima i koje su u opasnosti od izumiranja;
- Doprinos poboljšanju kvaliteta zemljišta i vode kroz podršku uvođenju i održavanju metoda organske proizvodnje.

8.3.3.4. Povezanost sa ostalim IPARD mjerama u Programu i s nacionalnim mjerama

Ova mjera povezana je sa Mjerom (1) – „Investicije u fizički kapital poljoprivrednih gazdinstava“, Mjerom (3) – „Investicije u fizički kapital vezano za preradu i marketing poljoprivrednih i proizvoda ribarstva“ i Mjerom (7) - „Diverzifikacija gazdinstva i razvoj poslovanja“ kako bi se postigli viši standardi u proizvodnji uz istovremeno smanjivanje negativnih uticaja na površinske i podzemne vode, vazduh i sprečavanje degradacije zemljišta. Ovom mjerom će se podržati poljoprivredna gazdinstva koja prave iskorak u svojim metodama i praksama upravljanja poljoprivrednom proizvodnjom i dobrovoljno preuzimaju dodatne obaveze kada je riječ o standardnoj proizvodnji i očuvanju životne sredine i biodiverziteta. Mjera (9) – „Tehnička pomoć“ podržaće implementaciju i širenje informacija o rezultatima Agro-ekološko-klimatske mjere i organske proizvodnje. Ova mjera je takođe povezana sa nacionalnom mjerom koja se sprovodi kroz Agrobudžet. Početkom sprovođenja Mjere (4) prestaje finansiranje aktivnosti Agrobudžeta za koje je opredijeljena podrška putem IPARD III programa.

8.3.3.5. Korisnici

Korisnici ove mjere mogu da budu:

- Fizička ili pravna lica, nosioci poljoprivrednih gazdinstava, u skladu sa važećim Zakonom o poljoprivredi i ruralnom razvoju, i
- Organizacije proizvođača upisane u Registar organizacija proizvođača u skladu sa Zakonom o uređenju tržišta poljoprivrednih proizvoda,

koji, po pravilu, za period od 5 godina preuzimaju obaveze u okviru ove vrste operacija.

8.3.3.6. Vrsta operacija, početno stanje, specifični kriterijumi prihvatljivosti

8.3.3.6.1. Podmjera 1 - Održivo korišćenje planinskih pašnjaka

8.3.3.6.1.1. Razlozi za intervenciju

U cilju održavanja planinskih pašnjaka i livada, te sprečavanja konverzije pašnjaka u šume, uz održavanje biodiverziteta u tim oblastima, postoji potreba za održivim korišćenjem ovog prirodnog resursa od strane poljoprivrednika. Zbog sve izraženijih posljedica klimatskih promjena, poljoprivredni proizvođači su primorani da dio godine provedu na planinskim pašnjacima. Pravilno upravljanje ovim resursima je neophodno kako bi se izbjegla degradacija zemljišta, gubitak staništa određenih biljnih i životinjskih vrsta, a istovremeno sačuvali prihodi poljoprivrednih gazdinstava koja borave na pašnjacima duže od 3 mjeseca godišnje.

8.3.3.6.1.2. Ekološki ciljevi

Ova operacija će doprinijeti:

- očuvanju i održivom korišćenju prirodnih resursa;
- održivom gazdovanju poljoprivrednim zemljištem;
- zaštiti životne sredine;
- očuvanju biodiverziteta;
- održavanju prirodne i kulturne baštine;
- očuvanju tradicionalnih proizvoda;
- obnovi pašnjaka putem uklanjanja šikara;
- sprečavanju prelaska pašnjaka u šume.

8.3.3.6.1.3. Specifični kriterijumi prihvatljivosti

- Korisnik može da bude fizičko ili pravno lice, nosilac poljoprivrednog gazdinstva, organizacije proizvođača upisan u Registar organizacija proizvođača u skladu sa Zakonom o uređenju tržišta poljoprivrednih proizvoda;
- Prihvatljivo je samo zemljište koje je klasifikovano kao pašnjaci i livade koji su evidentirani u SIZEP sistemu kao površine koje koriste korisnici (bez spora sa ostalim korisnicima podrške u trenutku podnošenja aplikacije);
- Korisnik treba da priloži agro-ekološko-klimatski plan koji je izradio i potpisao stručnjak koji posjeduje odgovarajuće vještine i iskustvo u očuvanju pašnjaka. Plan će uključivati listu godišnjih aktivnosti za cjelokupan period ugovornih obaveza;
- Individualni korisnici moraju posjedovati/koristiti najmanje 1 ha zemljišta klasifikovanog kao pašnjaci i livade koji su evidentirani u SIZEP sistemu kao površine koje koriste korisnici (bez spora sa ostalim korisnicima podrške u trenutku podnošenja aplikacije);
- Gustina populacije životinja po hektaru iznosi između 0,5 UG-1 UG/ha tokom čitavog perioda ugovornih obaveza;

8.3.3.6.1.4. Zahtjevi u pogledu upravljanja

- Pohadanje trodnevne obuke na temu standarda EU koji se odnose na opšte i posebne ciljeve Zelene agende za Zapadni Balkan i Zelenog sporazuma EU i relevantne obavezne standarde EU i njihovu implementaciju u pogledu održavanja pašnjaka, koju organizuje institucija koju odobri MPŠV;
- Stoka na pašnjacima mora biti obilježena u skladu sa važećim zakonima i posjedovati odgovarajuću dokumentaciju koja potvrđuje njihovo kretanje;
- Ispaša na ugovorenim površinama mora se vršiti tokom najmanje tri mjeseca tokom kalendarske godine;
- Pašnjak treba održavati kako bi se spriječila ispaša koja bi ugrozila prirodna staništa i divlju floru i faunu (SMR 3) i obezbijedilo očuvanje pejzaža i iskorijenile invazivne biljne vrste (GAEC 7);
- Korisnik vodi dnevnik ispaše kojim se dokazuje da je površina korišćena za ispašu, a gustina populacije na pašnjaku iznosi od 0,5 UG do max. 1 UG/ha pašnjaka;
- Korisnik će evidentirati boravak životinja na pašnjacima, uključujući datum početka, datum završetka i oznake ušnih markica tih životinja u dnevnik ispaše, kojim se dokazuje da su životinje provele na pašnjaku najmanje 3 mjeseca godišnje, a da je gustina populacije životinja 0,7 UG do max. 1 UG/ha pašnjaka;
- Korisnik je dužan da sva veterinarska pitanja evidentira i prijavljuje u skladu sa Zakonom o veterinarstvu.

8.3.3.6.1.5. Dinamika isplate

Procijenjena dinamika isplate:

- a) za pašnjake sa menadžerom pašnjaka: godišnje plaćanje po hektaru,
- b) za pašnjake bez menadžera pašnjaka: godišnje plaćanje po hektaru,
- c) maksimalno 20% isplaćenog iznosa podrške (troškovi transakcije) za pripremu agro-ekološkog-klimatskog plana, iznos će biti isplaćen kao jednokratna isplata na osnovu fakture. Prihvatljivi troškovi su troškovi eksperta za izradu agro-ekološko-klimatskog plana.

Metodologija za kalkulaciju plaćanja biće dogovorena, a konačni iznosi će se utvrditi kroz konsultacije i u dogovoru s DG AGRI prije akreditacije ove mjere.

8.3.3.6.1.6. Indikatori

Površina pašnjaka obuhvaćenih operacijama (ha);

Broj grla obuhvaćenih operacijama (UG).

8.3.3.6.1.7. Početni parametri

Zahtjevi	Početno stanje - konvencionalni uzgoj	Obaveze
Obuka	Ne zahtijeva se da poljoprivrednik posjeduje formalno obrazovanje da bi mogao da ispuni zahtjeve operacija	Pohađanje trodnevne obuke na temu standarda EU koji se odnose na opšte i posebne ciljeve Zelene agende za Zapadni Balkan i Zelenog sporazuma EU i relevantne obavezne standarde EU i njihovu implementaciju u pogledu održavanja pašnjaka, koju organizuje institucija koju odobri MPŠV. Nakon završetka edukacije, korisnik dobija uvjerenje o sadržaju, realizatoru i broju časova obuke
Plan upravljanja pašnjacima	Poljoprivrednici nisu u obavezi da izrade plan uzgoja	Angažovanje eksperta za izradu agro-ekološko-klimatskog plana
Vođenje evidencije o radnim zadacima	Vođenje evidencija o radnim zadacima nije obavezno	Vođenje evidencije obavezno je za sve proizvođače u okviru podmjere. Proizvođači moraju da vode evidenciju o svim radnim zadacima obavljenim u okviru podmjere.
Gustina stoke u ispaši	Gustina stoke u ispaši nije ograničena	Obezbijediti ekstenzivnu ispašu sa max UG/ha 0,7-1
Minimalno održavanje pašnjaka	Minimalna gustina nije utvrđena	Košenje pašnjaka u slučaju < 0,15 UG/ha (Kodeks dobre poljoprivredne prakse CG)
Čišćenje pašnjaka	Čišćenje pašnjaka nije obavezno	Uklanjanje šikare i invazivnih biljaka, rezanje zelenih ograda, ali ne između maja i juna Uklanjanje suvozida u izuzetnim slučajevima (Kodeks dobre poljoprivredne prakse CG)

8.3.3.6.2. Podmjera 2 - Organska proizvodnja

8.3.3.6.2.1. Razlozi za intervenciju

Organska poljoprivreda predstavlja odgovor na uočljive negativne uticaje konvencionalne poljoprivrede na životnu sredinu i prirodne resurse, a time i na zdravlje ljudi. Cilj ove mjere je da se podstaknu prakse organske poljoprivrede koje pogoduju životnoj sredini – sa stanovišta vazduha, zemljišta, vode i biodiverziteta, čime se ublažavaju negativni efekti konvencionalne poljoprivrede na životnu sredinu.

Podrška se daje radi podsticanja novih poljoprivrednika u Crnoj Gori da prihvate obaveze koje prevazilaze propisane uslove upravljanja i da podstaknu poljoprivrednike koji su već prihvatili ove obaveze da nastave sa organskom poljoprivredom. Upotreba vještačkih đubriva i pesticida nije dozvoljena u organskoj proizvodnji što doprinosi očuvanju, obnovi i unapređivanju biodiverziteta, i ima pozitivan uticaj na očuvanje i sekvencijaciju CO₂.

8.3.3.6.2.2. Ekološki ciljevi

Podrška organskim poljoprivrednim praksama u Crnoj Gori doprinijeće:

- održivom gazdovanju prirodnim resursima;
- smanjenju negativnih uticaja poljoprivrede na životnu sredinu;
- očuvanju biodiverziteta;
- unapređenju kvaliteta poljoprivrednih proizvoda;
- afirmaciji Crne Gore kao Ekološke države (proglašene 1991. godine u Skupštini Crne Gore).

8.3.3.6.2.3. Specifični kriterijumi prihvatljivosti - organski proizvođači u prelaznom periodu

Korisnici moraju biti upisani u Registar poljoprivrednih gazdinstava i registar organskih proizvođača.

- Minimalna površina za ostvarivanje prava na podršku 0,5 ha;
- Svi vidovi proizvodnje su prihvatljivi i mogu se sabirati kako bi se postigla minimalna površina za podršku (višegodišnji zasadi, aromatično i ljekovito bilje, obradivo zemljište);
- Ukoliko se podrška traži za livade i pašnjake, svaki hektar mora imati najmanje 0,5, a najviše 1 UG u organskoj proizvodnji;
- Zemljište mora biti upisano u SIZEP;
- Korisnici moraju imati ugovor o kontroli i sertifikaciji organske proizvodnje sa ovlaštenim kontrolnim tijelom u skladu sa Zakonom o organskoj poljoprivredi za oblast za koju apliciraju;
- Korisnici moraju uz aplikaciju da dostave plan sprečavanja prelaska pašnjaka u šume koji izrađuje kontrolno tijelo.

8.3.3.6.2.4. Specifični kriterijumi prihvatljivosti - sertifikovani organski proizvođači

Korisnici moraju biti upisani u Registar poljoprivrednih gazdinstava i registar organskih proizvođača i da budu sertifikovani organski poljoprivredni proizvođači.

- Minimalna površina za podršku je 0,5 ha;
- Da bi se dostigla minimalna površina za podršku prihvatljive su vrste proizvodnje grupisane u:
  - Grupa 1: višegodišnji zasadi, aromatične i lekovite biljke, obradivo zemljište i/ili
  - Grupa 2: livade i pašnjaci;
- Ukoliko se podrška traži za livade i pašnjake, svaki hektar mora imati najmanje 0,5, a najviše 1 UG u organskoj proizvodnji;
- Zemljište mora biti upisano u SIZEP;
- Korisnici moraju imati ugovor o kontroli i sertifikaciji organske proizvodnje sa ovlaštenim kontrolnim tijelom u skladu sa Zakonom o organskoj poljoprivredi za oblast za koju apliciraju.

8.3.3.6.2.5. Zahtjevi u pogledu upravljanja

- Pohađanje petodnevne obuke na temu standarda EU koji se odnose na opšte i posebne ciljeve Zelene agende za Zapadni Balkan i Zelenog sporazuma EU i relevantne obavezne standarde EU i njihovu implementaciju i obuke na temu tehnika organske proizvodnje i upotrebe đubriva i pesticida u organskoj proizvodnji;
- Da upravlja zemljištem u skladu sa Zakonom o organskoj poljoprivredi, i u skladu sa agro-tehničkim mjerama u skladu s Regulativom EZ 889/2008;
- Korisnici moraju imati ugovor o kontroli i sertifikaciji organske proizvodnje sa ovlaštenim kontrolnim tijelom u skladu sa Zakonom o organskoj poljoprivredi za oblast za koju apliciraju tokom cijelog perioda od 5 godina;
- Vođenje evidencije o svim aktivnostima koje se odnose na operaciju;
- Posjedovanje sertifikata za organsku proizvodnju, do kraja ugovornog perioda za ovu Mjeru;
- Upotreba samo đubriva odobrenih za organsku proizvodnju u skladu sa Pravilnikom o bližim pravilima i uslovima za biljnu i stočarsku organsku proizvodnju („Službeni list CG“, br. 53/2014), Prilog 1 i/ili Regulativa EZ 889/2008, Prilog 2 u slučaju neusaglašenosti;
- Upotreba samo sredstava za zaštitu bilja odobrenih za organsku proizvodnju u skladu sa Pravilnikom o bližim pravilima i uslovima za biljnu i stočarsku organsku proizvodnju („Službeni list CG“, br. 53/2014), Prilog 2 i/ili Regulativa EZ 889/2008, Prilog 2.

8.3.3.6.2.6. Dinamika isplate:

- Konverzija ka organskoj proizvodnji:

Plaćanja će biti obezbijedena u obliku godišnjih plaćanja po hektaru za

- organsko povrće;
- organske voćnjake i vinograde;
- organsko ljekovito i aromatično bilje;
- organske usjeve;
- organske livade i pašnjaci

Na zahtjev korisnika, 20% od ukupnog petogodišnjeg iznosa odobrene podrške za pripremu plana konverzije biće obezbijedena kao jednokratna uplata,.

- Održavanje organske proizvodnje:

Plaćanja će biti obezbijedena u obliku godišnjih plaćanja po hektaru za održavanje organske proizvodnje za:

- organsko;
- obradivo zemljište;
- organske livade i pašnjaci.

Metodologija za kalkulaciju plaćanja biće dogovorena, a konačni iznosi će se utvrditi kroz konsultacije i u dogovoru sa DG AGRI-jem prije akreditacije ove mjere.

8.3.3.6.2.7. Indikatori

Početni parametri (2020)

520 ha sa organskim sertifikatom ili u konverziji;

164 ha u konverziji ka organskoj proizvodnji.

Rezultat

676 ha sa organskim sertifikatom ili u konverziji uz podršku mjere;

300 gazdinstava sa organskom proizvodnjom ili u konverziji uz podršku mjere.

Zahtjev	Početno stanje - konvencionalni uzgoj	Obaveza
Edukacija	Ne zahtijeva se da poljoprivrednik posjeduje formalno obrazovanje da bi mogao da ispuni zahtjeve operacija	Pohađanje trodnevne obuke na temu standarda EU koji se odnose na opšte i posebne ciljeve Zelene agende za Zapadni Balkan i Zelenog sporazuma EU i relevantne obavezne standarde EU i njihovu implementaciju u pogledu održavanja pašnjaka, koju organizuje institucija koju odobri MPŠV. Nakon završetka edukacije, korisnik dobija uvjerenje o sadržaju, realizatoru i broju časova obuke.
Planiranje organske proizvodnje	Poljoprivrednici nijesu u obavezi da izrade plan uzgoja	Angažovanje eksperta za izradu agro-ekološkog-klimatskog plana koji će obuhvatiti procjenu trenutnog stanja i utvrditi aktivnosti.
Kontrola sertifikovanog tijela	Pravilnik o načinu i metodologiji vršenja stručne kontrole u organskoj proizvodnji („Sl. list CG“, br. 78/2015)	Najmanje 1 kontrola godišnje od strane sertifikovanog tijela za kontrolu organske proizvodnje. Kontrolno tijelo izrađuje izvještaj o kontroli.
Vođenje evidencije	Vođenje evidencija o radnim zadacima nije obavezno	Vođenje evidencije obavezno je za sve proizvođače u okviru podmjere. Proizvođači moraju da vode evidenciju o svim radnim zadacima obavljenim u okviru podmjere.
Upotreba đubriva	Upotreba đubriva nije ograničena	Pravilnik o bližim pravilima i uslovima organske proizvodnje za biljnu i stočarsku proizvodnju (Sl. list CG 53/2014), član 2: Stajnjak se može koristiti u organskoj proizvodnji pod uslovom da količina azota ne prelazi 170 kg azota po hektaru godišnje, u slučaju primjene stajnjaka, suvog stajnjaka i dehidriranog živinskog stajnjaka, kompostiranog stajnjaka, uključujući i živinski stajnjak, kompostirani stajnjak i osoku.
Poboljšanje zemljišta	Tehnike za poboljšanje zemljišta nijesu propisane	Pravilnik o bližim pravilima i uslovima organske proizvodnje za biljnu i stočarsku proizvodnju (Sl. list CG 53/2014), član 2: Đubriva i poboljšivači zemljišta se koriste samo ako su odobreni za upotrebu u organskoj proizvodnji u Prilogu 1.
Plodored	Plodored nije obavezan	Pravilnik o bližim pravilima i uslovima organske proizvodnje za biljnu i stočarsku proizvodnju (Sl. list CG 53/2014), član 3: Plodored se primjenjuje i čine ga različite i usklađene biljne kulture.
Zaštita biljaka	Upotreba sredstava za zaštitu biljaka nije obavezna	Pravilnik o bližim pravilima i uslovima organske proizvodnje za biljnu i stočarsku proizvodnju (Sl. list CG 53/2014), član 4:

		Mogu se koristiti samo materije za zaštitu biljaka iz Aneksa 2. Evidencija o upotrebi sredstava za zaštitu bilja mora se voditi i čuvati.
--	--	---

8.3.3.6.3. Podmjera 3 - Genetički resursi u poljoprivredi

8.3.3.6.3.1. Razlozi za intervenciju

Crna Gora ima bogat i raznovrstan živi svijet - biodiverzitet na relativno malom prostoru. Izuzetno je bogat i genetički fond biljaka i životinja u poljoprivredi, koji se ogleda u velikom broju vrsta, sorti i rasa, a naročito autohtonih populacija biljaka i životinja koje se koriste za proizvodnju hrane. Crnogorska banka gena vremenom će biti sve bogatija i vodiće se računa da postojeća germplazma bude dostupna svim institucijama i pojedincima koji za nju iskažu interesovanje.

Ta činjenica, kao obaveze koje po pitanju konzervacije i održivog korišćenja genetičkih resursa u skladu sa međunarodnim konvencijama i principima, zahtijevaju odgovarajuću finansijsku podršku iz budžeta za stimulisanje gazdinstava da održavaju genetičke resurse.

8.3.3.6.3.2. Ekološki ciljevi

- doprinos očuvanju ukupnog biodiverziteta;
- očuvanje i održivo korišćenje ugroženih autohtonih vrsta/sorti/ rasa;
- izučavanje i selekcija genotipova iz autohtonih populacija biljnih vrsta;
- obogaćivanje baze podataka o genetičkim resursima i stvaranje predispozicija za komercijalni uzgoj domaćih i odomaćenih vrsta/sorti/rasa, koje treba da budu jedan od vidova prepoznatljivosti i komponenta kvaliteta crnogorskih poljoprivrednih proizvoda na međunarodnom tržištu.

8.3.3.6.3.3. Područje primjene

Pravo na podršku imaju samo proizvođači upisani u odgovarajuće registre organa uprave koji uzgajaju autohtone ugrožene vrste/sorte/rase i koji su saglasni da sarađuju sa institucijom nadležnom za genetičke resurse po pitanju dostavljanja materijala i pružanja neophodnih informacija. Listu ugroženih vrsta/sorti/rasa pregledaće nadležno naučno tijelo i ažurirati je autohtonim ugroženim vrstama/sortama/rasama prije svakog poziva za podnošenje aplikacija za Mjeru (4). Lista će se dostaviti IPARD Upravljačkom tijelu/Direktoratu za ruralni razvoj i potvrdiće je Odbor za nadgledanje prije njenog uključivanja u poziv za podnošenje aplikacija.

8.3.3.6.3.4. Specifični zahtjevi prihvatljivosti - životinje

- Korisnici upisani u Registar poljoprivrednih gazdinstava sa najmanje 1 ha zemljišta registrovane u SIZEP i sa najmanje 1 UG životinja upisane u registar ugroženih autohtonih životinjskih rasa, su prihvatljivi;
- Prihvatljive rase životinja priložene su u Prilogu (Prilog IV);
- Aplikacija obuhvata Program za očuvanje rasa životinja, koji je izradio stručnjak u relevantnoj oblasti, a koji sadrži rasu i metodologiju za uzgoj, evidentiranje i izvještavanje.

8.3.3.6.3.5. Specifični kriterijumi prihvatljivosti– biljke

- Korisnici upisani u Registar poljoprivrednih gazdinstava sa najmanje 0,3 ha zemljišta registrovane u SIZEP su prihvatljivi;
- Prihvatljive vrste biljaka priložene su u Prilogu IV;
- Broj ha mora biti zasađen sortama definisanim za 5 godina;
- Biljke treba da budu upisane u Registar biljnog genetičkog materijala i Registar ugroženih biljnih vrsta;
- Aplikacija obuhvata Program za očuvanje vrste, koji je izradio stručnjak u relevantnoj oblasti, a koji sadrži vrstu, sortu, varijetet i tehnologiju uzgoja, evidentiranje i izvještavanje.

8.3.3.6.3.6. Uslovi u pogledu upravljanja - očuvanje ugroženih rasa životinja

- Pohađanje petodnevne obuke na temu standarda EU koji se odnose na opšte i posebne ciljeve Zelene agende za Zapadni Balkan i Zelenog sporazuma EU i relevantne obavezne standarde EU i njihovu implementaciju u pogledu očuvanja biodiverziteta i obuke na temu tehnika uzgoja ugroženih vrsta koju

organizuje institucija koju odobri MPŠV. Nakon završetka edukacije, korisnik dobija uvjerenje o sadržaju, realizatoru i broju časova obuke;

- Vođenje evidencije o veterinarskim i zdravstvenim pitanjima je obavezno;
- Vođenje evidencije obavezno je za sve proizvođače u okviru podmjere. Proizvođači moraju da vode evidenciju o svim radnim zadacima obavljenim u okviru podmjere;
- Rasama u okviru podmjere upravlja se u skladu sa Programom, koji je odobrio nadležni organ;
- Korisnik uspostavlja dnevnik i izvještaje u skladu s Programom.

8.3.3.6.3.7. Uslovi u pogledu upravljanja za podršku očuvanja ugroženih biljnih sorti

- Pohađanje petodnevne obuke na temu standarda EU koji se odnose na opšte i posebne ciljeve Zelene agende za Zapadni Balkan i Zelenog sporazuma EU i relevantne obavezne standarde EU i njihovu implementaciju u pogledu očuvanja biodiverziteta i obuke na temu tehnika za očuvanje ugroženih vrsta koju organizuje institucija koju odobri MPŠV. Nakon završetka edukacije, korisnik dobija uvjerenje o sadržaju, realizatoru i broju časova obuke;
- Vođenje evidencije obavezno je za sve proizvođače u okviru podmjere. Proizvođači moraju da vode evidenciju o svim radnim zadacima obavljenim u okviru podmjere;
- Sortama u okviru podmjere upravlja se u skladu sa Programom koji je odobrio nadležni organ;
- Korisnik uspostavlja dnevnik i izvještaje u skladu s Programom.

8.3.3.6.3.8. Dinamika isplate:

Procijenjena dinamika isplate:

Metodologija za kalkulaciju plaćanja biće dogovorena, a konačni iznosi će se utvrditi kroz konsultacije i u dogovoru s DG AGRI prije akreditacije ove mjere.

8.3.3.6.3.9. Podrška očuvanju rasa životinja

- a) Utvrđeni iznos - za rase u riziku od izumiranja od <400 priplodnih ženki: **isplaćuje se kao godišnje plaćanje po UG;**
- b) Utvrđeni iznos za ostale rase: **isplaćuje se kao godišnje plaćanje po UG;**
- c) Maksimalno 20% isplaćenog iznosa podrške (troškovi transakcije) za pripremu agro-ekološkog- klimatskog plana - plana očuvanja, biće isplaćen kao jednokratna isplata na osnovu fakture.

8.3.3.6.3.10. Podrška očuvanju biljaka

- a) utvrđeni iznos za očuvanje biljaka: **isplaćuje se kao godišnje plaćanje po hektaru**
- b) Maksimalno 20% isplaćenog iznosa podrške (troškovi transakcije) za pripremu agro-ekološkog- klimatskog plana - plana očuvanja, biće isplaćen kao jednokratna isplata na osnovu fakture.

Metodologija za izračunavanje plaćanja data je u Prilogu IV.

8.3.3.6.3.11. Indikatori

Početni parametri (2020)

109 krava,
1.080 ovaca,
70 koza,
48 magaraca.

52 ha pod biljnim sortama

Rezultat

200 krava,
2.000 ovaca,
500 koza,
50 magaraca.

80 ha pod biljnim sortama

Početno stanje i zahtjevi u pogledu očuvanja rasa životinja

Zahtjevi	Početno stanje–konvencionalni uzgoj	Obaveze
Obuka	Ne zahtijeva se da poljoprivrednik posjeduje formalno obrazovanje da bi mogao da ispuni zahtjeve operacija	Pohađanje petodnevne obuke na temu standarda EU koji se odnose na opšte i posebne ciljeve Zelene agende za Zapadni Balkan i Zelenog sporazuma EU i relevantne obavezne standarde EU i njihovu implementaciju u pogledu očuvanja biodiverziteta i obuke na temu tehnika uzgoja ugroženih vrsta koju organizuje institucija koju odobri MPŠV. Nakon završetka edukacije, korisnik dobija uvjerenje o sadržaju, realizatoru i broju časova obuke.
Vođenje evidencije	Vođenje evidencija o radnim zadacima nije obavezno	Vođenje evidencije obavezno je za sve proizvođače u okviru podmjere. Proizvođači moraju da vode evidenciju o svim radnim zadacima obavljenim u okviru podmjere.
Tehnike uzgoja	Zahtjevi za uzgoj utvrđeni su Zakonom o stočarstvu i ne utiču na ekonomsku odluku poljoprivrednika	Rasama u okviru podmjere upravlja se u skladu sa Programom koji je odobrio nadležni organ. Korisnik uspostavlja dnevnik i izvještaje u skladu s Programom.
Matična knjiga	Životinje ne moraju biti upisane u matičnu knjigu.	Životinje moraju biti upisane u matičnu knjigu ili registar

Početno stanje i zahtjevi u pogledu očuvanja biljnih vrsta

Zahtjevi	Početni parametri	Zahtjevi za korisnike
Obuka	Ne zahtijeva se da poljoprivrednik posjeduje formalno obrazovanje da bi mogao da ispuni zahtjeve operacija	Pohađanje petodnevne obuke na temu standarda EU koji se odnose na opšte i posebne ciljeve Zelene agende za Zapadni Balkan i Zelenog sporazuma EU i relevantne obavezne standarde EU i njihovu implementaciju u pogledu očuvanja biodiverziteta i obuke na temu tehnika za očuvanje ugroženih vrsta koju organizuje institucija koju odobri MPŠV. Nakon završetka edukacije, korisnik dobija uvjerenje o sadržaju, realizatoru i broju časova obuke.
Vođenje evidencija	Vođenje evidencija o radnim zadacima nije obavezno	Vođenje evidencije obavezno je za sve proizvođače u okviru podmjere. Proizvođači moraju da vode evidenciju o svim radnim zadacima obavljenim u okviru podmjere.
Tehnika uzgoja	Uzgoj se zasniva na ekonomičnost gazdinstva	Sortama u okviru podmjere upravlja se u skladu sa Programom koji je odobrio nadležni organ. Korisnik uspostavlja dnevnik i izvještaje u skladu sa Programom.

8.3.3.7. Kriterijumi selekcije

/

8.3.3.8. Intenzitet podrške i stopa učešća EU

Intenzitet podrške (javna podrška) biće na nivou od 100% ukupnih prihvatljivih troškova.

Stopa doprinosa EU iznosi 85% javnih troškova, preostalih 15% biće pokriveno nacionalnim budžetom zemlje korisnice.

8.3.3.9. Indikativni budžet

Tabela 51: Indikativni budžet za Mjeru (4)

Godina	Ukupno prihvatljivi troškovi	Javni troškovi					
		Ukupno		Doprinos EU		Nacionalni doprinos	
		(EUR)	(%)	(EUR)	(%)	(EUR)	(%)
2021	-	-	100%	-	85%	-	15%
2022	705.882	705.882	100%	600.000	85%	105.882	15%
2023	847.059	847.059	100%	720.000	85%	127.059	15%
2024	952.941	952.941	100%	810.000	85%	142.941	15%
2025	1.176.471	1.176.471	100%	1.000.000	85%	176.471	15%
2026	1.270.588	1.270.588	100%	1.080.000	85%	190.588	15%
2027	1.376.470	1.376.470	100%	1.170.000	85%	206.470	15%
Ukupno	6.329.411	6.329.411		5.380.000		949.412	

8.3.3.10. Indikatori i ciljevi

Tabela 52: Indikatori i ciljevi

Indikator	Cilj
Broj ugovora;	500
Ukupno poljoprivredno zemljište (ha) u okviru ugovora o zaštiti životne sredine ili/i klime;	24.000
Ukupna površina (ha) prema tipu operacija uključenih u sljedeće kategorije:	
(a) upravljanje inputima (uključujući integralnu proizvodnju, smanjenje upotrebe vještačkih đubriva i upotrebe pesticida, upravljanje stajnjakom, itd.);	750
(b) uzgojne prakse (uključujući plodored, diverzifikaciju usjeva, upravljanje zemljištem kroz zaštitu ili bez primjene oranja, zemljišni pokrivač, itd.);	750
(c) upravljanje pejzažima, staništima, travnjacima (uključujući utvrđivanje i upravljanje pejzažnim odlikama, uključujući močvarno zemljište i tresetište, očuvanje vrsta, upravljanje ekstenzivnim pašnjacima, itd.);	23.250
(d) organska proizvodnja).	750
U okviru podrške za ugrožene rase:	
• broj podržanih vrsta;	10
• broj podržanih životinja.	2.800
U okviru podrške za ugrožene sorte biljaka:	
• ukupna površina za svaku podržanu sortu.	80
Broj gazdinstava podržanih za:	
• konverziju u organsku proizvodnju;	315
• održavanje organske proizvodnje.	235
Ukupna površina (ha) podržana za:	
• konverziju u organsku proizvodnju;	676
• održavanje organske proizvodnje.	300

8.3.3.11. Administrativna procedura

Administrativna procedura za sprovođenje ove mjere obuhvatit će sljedeće faze: provjere potpunosti i prihvatljivosti aplikacija; raspodjela sredstava; implementacija aktivnosti; računovodstvo i isplata sredstava podrške. Administrativna procedura će poštovati zahtjeve IPARD III regulatornog okvira i biće utvrđena odgovarajućim priručnicima i procedurama. Korisnici će biti upisani u Registar poljoprivrednih gazdinstava i Sistem za identifikaciju zemljišnih parcela. Aplikacije se dostavljaju u papirnom obliku. Primjenjuje se isti postupak kao i za zahtjeve za plaćanja iz Mjere 1 IPARD III programa.

8.3.3.12. Geografski opseg mjere

Ova mjera biće implementirana na cijeloj teritoriji Crne Gore.

Metodologija za izračunavanje nivoa plaćanja za agro-ekološko-klimatske mjere, organsku poljoprivredu i aktivnosti u vezi sa šumarstvom prikazana je u Prilogu IV.

8.3.4. MJERA 5 – REALIZACIJA LOKALNIH RAZVOJNIH STRATEGIJA - LEADER PRISTUP

8.3.4.1. Pravni osnov

Član 27 Sektorskog sporazuma

8.3.4.2. Razlozi za intervenciju

LEADER predstavlja integrisani instrument teritorijalnog razvoja sa ciljem implementacije na lokalnom nivou, što direktno doprinosi teritorijalnoj koherentnosti, dugoročnom održivom razvoju i poboljšanju socijalnog kapitala ruralnih područja³⁴. LEADER predstavlja dio EU politike ruralnog razvoja u pogledu izgradnje kapaciteta i iskustva u sprovođenju što zemljama kandidatima pomaže da se pripreme za pristupanje EU.

Prema najnovijoj procjeni broja stanovnika koju je 2019. godine izradila Uprava za statistiku, 9 opština u Crnoj Gori ima manje od 10.000 stanovnika (raspon broja stanovnika kreće se od 1.558 do 8.319).

Jedinice lokalne samouprave mogu se klasifikovati u četiri grupe prema vrijednosti indeksa konkurentnosti u odnosu na prosjek:

- I grupa (iznad 125%): Budva, Tivat, Podgorica, Kotor i Herceg Novi,
- II grupa (od 100% do 125%): Žabljak, Bar, Nikšić, Ulcinj i Danilovgrad,
- III grupa (od 75% do 100%): Cetinje, Pljevlja, Plav, Mojkovac, Bijelo Polje, Kolašin, Rožaje i Plužine,
- IV grupa (ispod 75%): Gusinje, Šavnik, Berane, Andrijevica i Petnjica.

Pretežno ruralne opštine su uglavnom značajno ispod prosječnog indeksa konkurentnosti i čine oko 52% teritorije Crne Gore, na kojoj živi samo 28% stanovništva, sa gustom naseljenosti od oko 25 stanovnika po km², i veliki je izazov formirati lokalnu akcionu grupu od strane malog broja stanovnika na tako velikoj teritoriji, vodeći se ciljevima i razvojem lokalnih zajednica.

Indeks konkurentnosti izračunava se na osnovu razvoja u sljedećim oblastima: demografiji, zdravstvu, kulturi, obrazovanju, privrednoj dinamici i rezultatima; osnovnoj infrastrukturi i javnom sektoru, poslovnoj infrastrukturi, investicijama i preduzetničkoj dinamici, i razvoju preduzetništva, tako da bi jačanje aktivnosti lokalnih akcionih grupa putem LEADER mjere doprinijelo razvoju ruralnih područja u tim oblastima, uz adekvatnu edukaciju lokalnih animatora i procjenu potencijala i mogućnosti obuhvaćenih LAG-om.

Još jedan izazov predstavlja migracija iz ruralnih u urbana područja, a naročito migracija iz manje razvijenih opština u veće centre, tako da je u stvarnosti broj stanovnika u ovim opštinama još niži. Bilans unutrašnjih migracija je negativan u većini opština u Crnoj Gori (13 opština ima negativan bilans migracije), koje se uglavnom nalaze u sjevernom dijelu države, tj. u opštinama koje obuhvataju veći dio ruralnog područja. Najveći broj ljudi koji su otišli iz tih oblasti je ispod 40 godina starosti, što znači da ove oblasti gube radno sposobno stanovništvo zbog nedostatka prilika za postizanje boljeg životnog standarda. Pristup LEADER treba da pomogne široj ruralnoj populaciji da istraži nove načine da postane konkurentan i prevaziđe poteškoće, kao što su trend starenja stanovništva, nizak nivo usluga ili nedostatak prilika za zapošljavanje.

8.3.4.3. Opšti ciljevi

---

³⁴ U državama članicama LEADER je dio sveobuhvatne politike Lokalnog razvoja pod vodstvom zajednice (CLLD), a koji predstavlja sredstvo za uključivanje građana na lokalnom nivou u pripremanju odgovora na socijalne, ekološke i ekonomske izazove. CLLD pristup ne može se koristiti u zemljama IPARD-a zbog nedostatka pristupa fondovima EU (regionalnim, socijalnim, itd.).

Primjena LEADER pristupa unapređuje razvoj zajednice, unapređuje socijalni kapital i doprinosi ekonomskom, socijalnom, kulturnom i ekološkom unapređenju lokalnih zajednica, uključujući širok raspon multisektorskih privatnih i javnih partnera i kroz valorizaciju resursa zajednice na lokalnom nivou.

8.3.4.3.1. Posebni ciljevi

Ova mjera doprinosi sljedećim specifičnim ciljevima:

- Unapređenje društvenog kapitala i lokalne uprave stvaranjem privatnog-javnog partnerstva (LAG - lokalne akcijske grupe), koje uspostavljaju i sprovode lokalne razvojne strategije;
- Oživljavanje teritorije i izgradnja kapaciteta lokalne populacije i lokalnih akcionih grupa;
- Davanje doprinosa ruralnoj ekonomiji, ruralnom turizmu, jačanju kulturnog i društvenog života zajednice, unapređivanje javnih oblasti u ruralnim oblastima, unapređivanje ekoloških standarda u oblastima LAG kao glavnih tema za lokalne razvojne strategije;
- Umrežavanje sa drugim LAG-ovima, razmjena najboljih praksi, širenje informacija o IPARD programima i usvajanje novih pristupa ruralnom razvoju na nacionalnom nivou sa zemljama kandidatima i državama članicama.

8.3.4.4. Povezanost sa ostalim IPARD III mjerama u Programu i s nacionalnim mjerama

Ova mjera povezana je sa Mjerom 9 „Tehnička pomoć“, kategorija prihvatljivih troškova f): Troškovi povezani sa „sticanjem vještina“ za pripremu potencijalnih LAG-ova za sprovođenje mjere „Priprema i realizacija lokalnih strategija ruralnog razvoja - LEADER pristup“. Tehnička pomoć podržava potencijalne LAG-ove koji će biti spremni da apliciraju za mjeru „LEADER pristupa“.

Ova mjera doprinosi ciljevima Mjere (1) „Podrška investicijama u fizički kapital poljoprivrednih gazdinstava“, Mjere (3) „Podrška investicijama u fizički kapital za preradu i marketing poljoprivrednih i proizvoda ribarstva“ i Mjere (7) „Diverzifikacija gazdinstva i razvoj poslovanja“ podržavanjem aktivnosti za sticanje dodatnog prihoda za poljoprivrednike i održivost gazdinstva i plasiranje proizvoda prerađivačkih preduzeća, zanatskih proizvoda, itd.

Umrežavanje LAG-ova takođe je podržano u okviru IPARD Mjere (9) „Tehničke pomoći“.

8.3.4.5. Korisnici

Lokalne akcijske grupe odabrane i ugovorene od strane IPARD Agencije/Direktorata za plaćanja.

Sprovođenje LEADER pristupa u okviru IPARD III programa

LEADER pristup na nivou Programa sadrži najmanje sljedeće elemente:

- (a) Lokalne strategije razvoja zasnovane na određenoj oblasti koje su usmjerene na dobro identifikovana subregionalna ruralna područja;
- (b) Lokalno javno-privatno partnerstvo (lokalne akcijske grupe);
- (c) Pristup „odozdo prema gore“ sa ovlašćenjima za donošenje odluka za lokalne akcijske grupe u vezi sa razvojem i sprovođenjem lokalnih razvojnih strategija;
- (d) Multisektorsku izradu i sprovođenje strategije zasnovane na interakciji između aktera i projekata različitih sektora lokalne privrede;
- (e) Povezivanje lokalnih partnerstava;
- (f) Implementaciju inovativnih pristupa.

Lokalne akcijske grupe (LAG) sprovode Lokalnu razvojnu strategiju (LRS), koja može obuhvatiti jednu ili više od sljedećih šest prioritarnih tema:

- Ruralna ekonomija: razvoj kratkih lanaca snabdijevanja i proizvoda dodate vrijednosti, uključujući kvalitetne proizvode, zanatske i druge aktivnosti u cilju diverzifikacije ruralne ekonomije;
- Ruralni turizam: razvoj proizvoda ruralnog turizma baziranih na upotrebi lokalnih, prirodnih i kulturnih resursa;

- Zajednica: podsticanje kulturnog i društvenog života zajednice i podrška kolektivnim lokalnim organizacijama, udruženjima i nevladinim organizacijama;
- Javni prostori: Unapređenje javnog prostora u selima;
- Zaštita životne sredine: Unapređenje ekoloških standarda u oblastima LAG-ova i promovisanje korišćenja obnovljive energije od strane lokalne zajednice;
- Umrežavanje: umrežavanje LAG-ova, razmjena najboljih praksi, širenje informacija o IPARD programu i usvajanje novih pristupa ruralnom razvoju.

Implementacija lokalne razvojne strategije obuhvata: aktivnosti animiranja i izgradnje kapaciteta, male projekte i troškove rada za LAG-ove. Aktivnosti moraju biti povezane sa gore navedenim odabranim prioritetnim temama.

Lokalne akcione grupe moraju ispunjavati sljedeće uslove:

- Moraju da predlože integralnu Lokalnu razvojnu strategiju zasnovanu na LEADER karakteristikama;
- Mora ih činiti grupa koja predstavlja partnere iz različitih lokalnih socio-ekonomskih sektora na predmetnoj teritoriji;
- Pravila o poštovanju rodne ravnopravnosti i zastupljenosti različitih starosnih grupa biće provjerena tokom procesa odabira LAG-ova;
- Moraju dokazati sposobnost definisanja i implementacije LRS za tu oblast;
- Lokalna akciona grupa mora da ima pravnu formu u skladu sa relevantnim zakonodavnim okvirom;
- Sposobnost upravljanja javnim sredstvima: Upravljačko tijelo mora da obezbijedi da LAG-ovi odaberu administrativnog i finansijskog rukovodioca koji će biti sposoban da upravlja javnim sredstvima i obezbijedi zadovoljavajuće funkcionisanje partnerstva. Ukoliko pojedine funkcije ne mogu biti pokrivene od strane članova LAG-a, kao što je računovodstvo, mogu da budu povjerene trećim licima.

Zahtjevi za LAG područje obuhvaćeni LRS:

- LAG područje mora da bude koherentno i da obuhvati jasno definisanu geografski kontinuiranu oblast (koja je povezana kopnenim ili vodenim putem) i da obezbijedi dovoljnu kritičnu masu u smislu ljudskih, finansijskih i ekonomskih resursa za podršku strategiji održivog razvoja;
- Lokalni akteri moraju imati stalno boravište u LAG području, a projekat se mora sprovesti u LAG području;
- Broj stanovnika svakog pojedinačnog LAG područja u Crnoj Gori mora da bude veći od 3.000 stanovnika (odstupanje od pravila od 10.000 stanovnika, vidjeti ispod) i da ne prelazi 150.000 stanovnika, uključujući naselja sa manje od 25.000 stanovnika;
- Isto teritorija ne smije pripadati području više od jednog LAG-a, što znači jedno partnerstvo, jedna strategija i jedna teritorija.

Odstupanje od zahtjeva za Crnu Goru

Aktuelni demografski podaci pokazuju da postoji mala vjerovatnoća formiranja više od jednog LAG-a ili čak nijedne u do 9 opština, ako je uslov da je minimalni broj stanovnika u jednom LAG-u 10.000.

U opštinama na sjeveru Crne Gore, stanovništvo se uglavnom bavi poljoprivredom. Isto tako, ovo su opštine koje bi imale najviše koristi od LEADER mjere.

Pored toga, 4 opštine imaju manje od 20.000 stanovnika, gdje bi se takođe mogao osnovati jedan ili možda dva LAG-a. Pored toga, gustina naseljenosti u ruralnim područjima, koja čine polovinu teritorije Crne Gore iznosi manje od 25 stanovnika po km².

Ovo dodatno komplikuje formiranje LAG-ova, jer je teritorija LAG-a sa 10.000 stanovnika prevelika da bi zajednički ciljevi ovog LAG-a bili identični za cijelu teritoriju, čime bi se istovremeno mogao izgubiti značaj lokalnog.

S obzirom na prikazane podatke, odlučeno je da se napravi odstupanje od pravila o minimalnom broju stanovnika LAG-a za teritoriju Crne Gore, tako da će u ovom slučaju ovaj broj biti 3.000 kako bi se ovoj inicijativi pružila prilika da se razvije u najmanjim opštinama, koje obuhvataju veliko ruralno područje.

Minimum sadržaja lokalne razvojne strategije (LRS)

- Utvrđivanje područja i populacije obuhvaćene LRS-om, uključujući koherentnost i dovoljnu kritičnu masu u smislu ljudskih, finansijskih i ekonomskih resursa, uključujući veličinu područja, broj opština, broj stanovnika, itd.);
- Analiza razvojnih potreba i potencijala područja, uključujući analizu prednosti, slabosti, prilika i prijetnji (SWOT) - LAG-ovi treba da uzmu u obzir ne samo statistiku, već i stavove lokalnih aktera;
- Opis strategije i njenih ciljeva - LAG-ovi definišu viziju i ciljeve u skladu sa prioritarnim temama IPARD-a, uključujući jasne i mjerljive ciljeve za rezultate;
- Opis procesa uključivanja zajednice u izradu strategije, strukturu partnerstva i interna pravila za donošenje odluka, uz opis kapaciteta za implementaciju LRS;
- Akcioni plan LRS sa svim predloženim aktivnostima u vezi sa odabranim prioritarnim temama. Akcioni plan postavlja minimalni (obavezujući) nivo aktivnosti (minimalni nivo ciljeva). Akcioni plan se kasnije razrađuje u detaljnije godišnje planove;
- Finansijski plan sa indikativnim budžetom za period trajanja LRS je podijeljen na: tekuće troškove LAG-a, animiranje/izgradnja kapaciteta, mali projekti.

Detaljni zahtjevi za lokalnu razvojnu strategiju biće definisani u smjernicama IPARD Upravljačkog tijela/Direktorata za ruralni razvoj.

8.3.4.6. Aktivnosti prihvatljive za podršku

Ova mjera obuhvataće sledeće aktivnosti u vezi sa prioritarnim temama definisanim u lokalnoj razvojnoj strategiji (LRS):

- „Sticanje vještina, animiranje stanovnika područja LAG-a“ za izgradnju kapaciteta i animiranje odabranih LAG-ova;
- „Tekući troškovi“ za početak odabranih LAG-ova;
- Realizacija „malih projekata“;
- „Projekti saradnje“ za međuteritorijalne (unutar zemlje) ili transnacionalne projekte (između zemalja); ova aktivnost treba da se sprovodi u posljednjoj fazi implementacije od strane najuspješnijih LAG-ova koji su stekli iskustvo.

Odgovarajući postupak podnošenja aplikacija za ovu aktivnost naknadno će izraditi IPARD Upravljačko tijelo/Direktorat za ruralni razvoj i opisati u programu.

Sticanje vještina, animiranje stanovnika područja LAG-a.

- Animiranje, organizovanje informativnih i promotivnih događaja, uključujući pripremu promotivnih materijala (seminari, radionice, sastanci, itd.);
- Obuka i edukacija (izrada biznis planova, priprema aplikacija za projekat, računovodstvo, itd.);
- Priprema relevantnih studija za dalji razvoj (socio-ekonomske, regionalne, marketing, itd.);
- Umrežavanje, učešće na nacionalnim i međunarodnim seminarima, radionicama, sastancima, studijske posjete, uključujući događaje nacionalne i Evropske mreže za ruralni razvoj.

Za ove aktivnosti treba da bude izdvojeno najmanje 30% budžeta za implementaciju lokalne razvojne strategije (LRS).

Tekući troškovi Lokalne akcione grupe

Tekući troškovi odnose se na vođenje lokalne akcione grupe (LAG), kao što su kancelarijska oprema, uključujući IT i komunikacionu opremu (hardver i softver), troškove zaposlenih, troškove kancelarija i eksternih usluga (kao što su računovodstvo, IT usluge itd.), troškovi usluga, kancelarijski i potrošni materijal i plate zaposlenih u LAG-u obično su veliki dio tekućih troškova.

Mali projekti

Malim projektima smatraju se projekti sa IPARD III grantom do 5.000 EUR. To su projekti kolektivne prirode u korist lokalne zajednice, na primjer, socijalnih i kulturnih udruženja, sportskih organizacija, organizacija proizvođača ili opštine. Budžet može da premaši 5.000 EUR ako drugi partneri ili donatori daju doprinos malom projektu.

Mali projekti moraju biti povezani sa prioritarnim temama definisanim u strategiji lokalnog razvoja.

Odabir malih projekata treba da vrši Upravni odbor LAG-a na osnovu prijedloga menadžera LAG-a ili relevantnih aktera (opština, društvenih organizacija itd.). Pregled projekata planiranih za određenu godinu prikazan u godišnjem planu implementacije.

LAG-ovi treba da budu promoteri malih projekata; čak i ako su druge organizacije uključene u realizaciju malog projekta, konačna faktura uvijek se izdaje LAG-u.

Primjeri malih projekata:

- Događaji (kao što su seoske proslave, takmičenja, učešće u sajmovima i slične aktivnosti);
- Nabavka materijala, mašina i opreme (kao što su računari, oprema za proizvodnju, preradu, pakovanje i plasman, reklamni materijali, informativne table za turiste, informativne table, solarni paneli, komposter, materijal za kulturna društva i omladinske grupe, namještaj i oprema za zajedničke prostore i slično);
- Manje renoviranje zajedničkih objekata, unapređenje javnih prostora i turističkih puteva i manjih infrastrukturnih objekata (npr. igrališta), obezbjeđivanje opreme za zaštitu životne sredine i mehanizacije i slične aktivnosti;
- Izrada projekata za obnovu istorijskih zgrada;
- Uređenje seoskih kafana, degustacionih sala i centara za posjetioce i mašina/oprema za lokalne suvenire;
- Obezbjeđivanje internet stranice za kolektivni marketing lokalnih turističkih proizvoda;
- Vođenje brige, očuvanje i evidentiranje lokalne kulturne/istorijske imovine/vrijednosti i njihova upotreba u turističke svrhe;
- Jačanje kulturnog i društvenog života zajednice i podrška kolektivnim lokalnim organizacijama, udruženjima i NVO-ima.

Putni troškovi su prihvatljivi, ali zbog prirode putovanja oni bi trebalo da budu povezani i uključeni u gore navedene grupe (sticanje vještina i animiranje, troškovi rada ili mali projekti).

8.3.4.7. Postupak za selekciju prihvatljivih LAG-ova

Pozivi za odabir LAG-ova moraju biti otvoreni za sva ruralna područja i obezbijediti konkurenciju između lokalnih akcionih grupa koje utvrđuju LRS.

Ovaj proces selekcije sastoji se od dvije faze:

- Provjere prihvatljivosti LAG-a od strane IPARD Agencije/Direktorata za plaćanja;
- Evaluacije LRS prihvatljivih LAG-ova u skladu sa kriterijumima selekcije Komisije za evaluaciju.

Komisiju za evaluaciju čine predstavnici IPARD Upravljačkog tijela/Direktorata za ruralni razvoj i drugih relevantnih aktera ruralnih područja i nevladinih organizacija koje se bave ruralnim razvojem. Članove Komisije za evaluaciju imenuje ministar ili drugi visoki rukovodilac na prijedlog IPARD Upravljačkog tijela/Direktorata za ruralni razvoj.

8.3.4.8. Kriterijumi prihvatljivosti

Kriterijumi prihvatljivosti odnose se na teritoriju obuhvaćenu LRS, sastav LAG-a i njegov pravni oblik i predstavljanje strategije lokalnog razvoja.

8.3.4.9. Teritorija

- Područje obuhvaćeno LAG-om mora da ima 3.000-150.000 stanovnika, i da obuhvati naselja sa manje od 25.000 stanovnika. Jedno naselje teritorijalno mora da pripada samo jednom LAG-u, tako da se mora poštovati princip „jedno partnerstvo, jedna strategija, jedna teritorija“.
- Ista opština / naselje pripada samo jednom LAG-u. Nije dozvoljeno preklapanje – što znači „jedno partnerstvo, jedna strategija, jedna teritorija“.

8.3.4.10. Pravni oblik

LAG će biti zvanično registrovano pravno lice na osnovu važećih zakonskih akata. U skladu sa nacionalnim pravom, može se registrovati kao organizacija čiji statut garantuje zadovoljavajuće rukovođenje i upravljanje partnerstvom i mogućnost upravljanja javnim sredstvima. Unutrašnja pravila poslovanja i statuti osnovane organizacije jasno opisuju obaveze članova, uloge i odgovornosti za razvoj teritorije i implementaciju strategije. Crna Gora je u procesu pripreme nacionalnog zakonodavstva za priznavanje LAG-ova. Kako bi se stvorila mogućnost priznavanja LAG-ova, pokrenut je postupak za izmjenu Zakona o poljoprivredi i ruralnom razvoju, koji omogućava formiranje i priznavanje LAG-ova.

8.3.4.11. Partnerstvo

Na nivou donošenja odluka, ekonomski i socijalni partneri, kao i drugi predstavnici civilnog društva, kao što su poljoprivrednici, žene iz ruralnih područja, mladi i njihova udruženja, moraju da čine više od 50% partnerstva. Neophodno je pokazati da partneri na adekvatan način obezbjeđuju zastupljenost građanskih, socijalnih ili ekonomskih grupa ako su pojedinci. Pored toga, najmanje 20% biće predstavnici lokalnih vlasti. Međutim, javna tijela, kako je utvrđeno nacionalnim pravilima, ili bilo koja od pojedinačnih interesnih grupa, predstavljaju manje od 50% prava glasa;

Odbor LAG mora da obezbijedi zastupljenost različitih starosnih grupa i ravnopravnost polova:

- (a) obezbjeđivanjem zastupljenosti najmanje 1/3 žena u svom sastavu;
- (b) obezbjeđivanjem zastupljenosti najmanje 1/3 članova do 40 godina starosti.

Članovi organa za donošenje odluka u LAG-u su stalni stanovnici ili lica koja na neki drugi način djeluju u području koje pokriva LRS.

Lokalna strategija razvoja:

LAG mora da predloži integrisanu strategiju lokalnog razvoja koja obuhvata barem minimum elemenata i prioritete teme, kako je utvrđeno u IPARD III programu.

8.3.4.12. Kriterijumi selekcije

- Kvalitet partnerstva, pravila za zastupanje, upravljanje, donošenje odluka, izbjegavanje sukoba interesa, uključujući učešće mladih i žena;
- Koherentnost teritorije LAG-a i dovoljna kritična masa u pogledu ljudskih, finansijskih i ekonomskih resursa;
- Kvalitet logike intervencije strategije (uključujući i SWOT analizu, itd.);
- Usklađenost predloženih aktivnosti sa SWOT analizom i prioritetskim temama IPARD-a;
- Uključivanje aktera u pripremu LRS;
- Sposobnost LAG-a da upravlja primjenom LRS, uključujući kapacitet animiranja;
- Projekti koji se podržavaju iz drugih izvora osim IPARD-a treba da se smatraju dodatnom vrijednošću, međutim, treba izbjegavati dvostruko finansiranje.

8.3.4.13. Intenzitet podrške i stopa učešća EU

Intenzitet podrške, izražen kao udio javne podrške u prihvatljivim troškovima iznosi 100%, od čega je udio sredstava EU 90%, a nacionalnih sredstava 10%.

Najveći mogući godišnji iznos sredstava za animiranje i sticanje vještina, tekuće troškove i male projekte biće utvrđen naknadno.

Lokalne akcione grupe koje potpišu ugovor o finansiranju sa IPARD Agencijom/Direktoratom za plaćanja mogu da zatraže avansno plaćanje iz nacionalnih sredstava za pokretanje aktivnosti. Iznos traženog avansnog plaćanja ne može biti iznad 50% godišnje opredijeljenih sredstava javne podrške namijenjenih za tekuće troškove, animiranje, sticanje vještina i male projekte.

8.3.4.14. Indikativni budžet

Tabela 53: Finansijska raspodjela sredstava za Mjeru (5)

Godina	Ukupno prihvatljivi troškovi	Javni troškovi					
		Ukupno		Doprinos EU		Nacionalni doprinos	
		(EUR)	(%)	(EUR)	(%)	(EUR)	(%)
2021	-	-	100%	-	90%	-	10%
2022	-	-	100%	-	90%	-	10%
2023	-	-	100%	-	90%	-	10%
2024	-	-	100%	-	90%	-	10%
2025	277.778	277.778	100%	250.000	90%	27.778	10%
2026	333.333	333.333	100%	300.000	90%	33.333	10%
2027	411.111	411.111	100%	370.000	90%	41.111	10%
Ukupno	1.022.222	1.022.222		920.000		102.222	

Godišnji iznos opredijeljen po LAG-u biće naknadno definisan.

8.3.4.15. Indikatori i ciljevi

Tabela 54: Indikatori i ciljevi

Indikatori	Cilj
Broj strategija lokalnog razvoja (LEADER)	5
Broj novootvorenih radnih mjesta	5
Broj korisnika IPARD-a koji dobijaju podršku investicijama za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora	0
Stanovništvo obuhvaćeno LAG-ovima	15.000
Broj isplaćenih malih projekata	30

8.3.4.16. Administrativna procedura

IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja objavljuje poziv i bira lokalne akcijske grupe kao korisnika na osnovu provjere prihvatljivosti koju vrši Agencija i evaluacije Komisije za evaluaciju koju imenuje IPARD Upravljačko tijelo/Direktorat za ruralni razvoj. Nakon odabira LAG-a, biće potpisan ugovor između IPARD Agencije/Direktorata za plaćanje i LAG-a o implementaciji strategije lokalnog razvoja. Nakon potpisivanja ugovora i završavanja procedure, avans se isplaćuje LAG-u. Njime se obezbjeđuju sredstva za rad LAG-ova.

Svake godine, LAG dostavlja godišnji plan implementacije (sa detaljima akcionog plana LRS) IPARD Agenciji/Direktoratu za plaćanja i IPARD Upravljačkom tijelu/Direktoratu za ruralni razvoj.

LAG se bavi animiranjem, izgradnjom kapaciteta i sprovođenjem malih projekata u skladu sa godišnjim planom. LAG takođe obezbjeđuje da su cijene razumne i da je izbor dobavljača nepristrasan.

LAG podnosi redovni (npr. svakog mjeseca ili kvartala) zahtjev za isplatu kako bi refundirao troškove izgradnje kapaciteta, tekućih troškova i troškova implementacije malih projekata. Svaki zahtjev za isplatu mora biti jasno povezan sa godišnjim akcionim planom (a on sa Strategijom lokalnog razvoja). IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja izvršice inspekciju LAG-a u skladu sa ugovornim obavezama (administrativne i terenske kontrole, uključujući opravdanost cijena). IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja vrši (redovne) isplate LAG-u na osnovu odobrenih zahtjeva za plaćanje.

8.3.4.17. Geografski opseg mjere

Ova LEADER mjera biće implementirana u ruralnim područjima na cijeloj teritoriji Crne Gore.

8.3.5. MJERA 6 – INVESTICIJE U RURALNU JAVNU INFRASTRUKTURU

8.3.5.1. Pravni osnov

Član 27 Sektorskog sporazuma.

8.3.5.2. Razlozi za intervenciju

Ruralno područje koje obuhvata veći dio teritorije Crne Gore karakteriše zaostatak u ekonomskom razvoju i nedovoljno razvijena prateća infrastruktura, uključujući dostupnost usluga i obezbjeđivanje uslova života i rada, što je dovelo do napuštanja ruralnih područja i nezainteresovanosti mladih porodica da žive i rade u ruralnim područjima.

U Crnoj Gori postoji veliki broj ruralnih područja sa slabo razvijenom saobraćajnom, socijalnom i ekonomskom infrastrukturom. Na primjer, udaljenost prehrambenih prodavnica i osnovnih škola je u prosjeku 3-4 km, a srednjih škola i banaka 10 km. Udaljenost autobuske stanice je 2,5 km, a pošte u prosjeku oko 7,5 km. Prema statističkim podacima za 2020. godinu, 1.315 km ili 13,5% ukupne putne mreže u Crnoj Gori spada u kategoriju zemljanih i nekategorisanih puteva. Pored toga, stanje vodovodne mreže i snabdijevanje električnom energijom u mnogim selima je u lošem stanju i ne postoji razvijena telekomunikaciona mreža s mogućnošću korišćenja interneta. Zbog svega navedenog, može se očekivati dalje ekonomsko slabljenje i depopulacija udaljenijih ruralnih područja ukoliko ove oblasti i nacionalne politike ne obezbijede povoljnije uslove za život i ekonomski ambijent.

Podsticanje razvoja i unapređenja osnovne infrastrukture jedan je od preduslova za razvoj uravnoteženog ekonomskog rasta u ruralnim područjima i za poboljšanje društveno-ekonomskih uslova života ruralnog stanovništva u Crnoj Gori.

Konkurentnost poljoprivrede i šumarstva u Crnoj Gori otežava loša pristupačnost javnih servisa parcelama poljoprivrednog i šumskog zemljišta. Potrebno je obezbijediti pristup električnoj energiji na poljoprivrednom zemljištu kako bi se održale investicije u osavremenjavanje poljoprivrednih proizvodnih sistema (odnosno, automatizovane sisteme navodnjavanja za efikasno korišćenje voda).

Ruralna naselja su takođe pogođena klimatskim promjenama i nedostatkom investicija u upravljanje poplavama (npr. održavanje korita rijeka) i zaštitu od klizišta koja predstavljaju konstantnu pretnju za stanovništvo ruralnih područja.

Neophodne investicije u ruralnim područjima odnose se na izgradnju i rekonstrukciju lokalnih puteva, nekategorisanih lokalnih puteva koji vode do katuna,³⁵ investicije u vodosnabdijevanje, kanalizaciju i odlaganje otpada, sanaciju mostova i klizišta.

U skladu sa Zakonom o regionalnom razvoju, svaka lokalna samouprava ima obavezu da usvoji strateški plan razvoja opštine, koji takođe definiše prioritetne infrastrukturne projekte i opšte ciljeve razvoja opštine.

Jedan broj opština u Crnoj Gori imao je pristup sredstvima IFAD projekta za investicije u ruralnu infrastrukturu, tako da postoji određeni nivo znanja o implementaciji projekata. I pored toga, potrebna je dodatna obuka svih zainteresovanih strana.

8.3.5.3. Opšti ciljevi

---

³⁵ Za potrebe privremenog boravka ljudi i stoke u planinama tokom ljetnjih mjeseci, naselja se grade i koriste samo sezonski. Smatra se da se ovo „pastoralno selo“ naziva katunom još od 13. vijeka. Prema riječima različitih istraživača, katuni se definišu kao „ljetnja sela na planini“, „ljetnja naselja“, „privremena ljetnja naselja“ ili „grupe drvenih koliba na ljetnjim pašnjacima“.

Katune čine „pastoralna naselja“ najjednostavnijeg oblika kuća-koliba. Pored koliba, ostali osnovni elementi katuna su torovi. Izdig ili seljenje stoke je sezonsko kretanje ljudi i stoke između stalnih ljetnjih i zimskih pašnjaka, između stalnih sela i privremenih sezonskih naselja - katuna.

Opšti cilj jeste pružanje podrške ekonomskom, socijalnom i teritorijalnom razvoju koji će za rezultat imati pametan, održiv i inkluzivni rast, kroz razvoj fizičke infrastrukture u Crnoj Gori.

Olakšati razvoj poslovanja i zajednice, rast i zapošljavanje u ruralnim područjima.

8.3.5.3.1. Posebni ciljevi

- Obezbeđivanje infrastrukture potrebne za razvoj ruralnih područja;
- Doprinos unapređenju životnog standarda ruralnog stanovništva;
- Podrška javnim investicijama potrebnim za postizanje ciljeva održivog razvoja;
- Povećanje atraktivnosti ruralnih područja za lokalne i strane investitore;
- Povećanje otpornosti na klimatske promjene.

8.3.5.4. Povezanost s ostalim IPARD mjerama u programu i s nacionalnim mjerama

Ova mjera je naročito povezana sa Mjerom (1) „Investicije u fizički kapital poljoprivrednih gazdinstava“, Mjerom (3) „Investicije u fizički kapital u vezi sa preradom i marketingom poljoprivrednih i proizvoda ribarstva“ i Mjerom (7) "Diverzifikacija ruralnih područja i razvoj poslovanja". Ove mjere omogućavaju, pored ostalih prihvatljivih investicija, investicije u jačanje infrastrukture na gazdinstvima/prerađivačkim pogonima, uključujući unutrašnje puteve, snabdijevanje električnom energijom, vodosnabdijevanje i tretiranje otpada, dok Mjera (6) „Investicije u ruralnu javnu infrastrukturu“ ima za cilj izgradnju i obnovu javne infrastrukture u ruralnim i poljoprivrednim područjima. Podrška dodijeljena u okviru ove mjere neće se preklapati sa podrškom dodijeljenom u okviru nacionalnih programa podrške poljoprivredi i ruralnom razvoju.

8.3.5.5. Korisnici

Korisnici u okviru ove mjere su lokalne samouprave u ruralnim područjima.

8.3.5.6. Zajednički kriterijumi prihvatljivosti

- Projekti moraju biti prepoznati u usvojenom strateškom planu razvoja opštine;
- Projekat mora da se odnosi na infrastrukturu potrebnu za razvoj ruralnih područja, uključujući puteve, lokalni pristup putevima od posebnog značaja za lokalni ekonomski razvoj, pristup poljoprivrednom i šumskom zemljištu, snabdijevanje električnom energijom, upravljanje otpadom i vodama, lokalni pristup priključcima za informacione tehnologije i komunikacije, i slično;
- Nabavke za sve projekte moraju biti sprovedene u skladu s pravilima Komisije o inostranoj pomoći koji su sadržani u Finansijskoj regulativi. U tu svrhu, primjena PRAG-a može se prilagoditi specifičnostima zemlje korisnice. Međutim, javne nabavke u ime korisnika može da obavlja centralizovani nadležni javni organ;
- Korisnik mora da omogućiti/obezbjedi održavanje projekta najmanje pet godina nakon konačnog plaćanja projekta. Međutim, troškovi održavanja nijesu prihvatljivi za sufinansiranje EU;
- Svaki projekat mora da ispuni odgovarajuće nacionalne zakonske uslove i odgovarajuće standarde Unije koji su na snazi prije konačne isplate investicije od strane IPARD Agencije/Direktorata za plaćanja.

8.3.5.7. Specifični kriterijumi prihvatljivosti

Prihvatljive za podršku su investicije čija je lokacija izvan gradskog jezgra, kako je utvrđeno u skladu sa odlukama lokalnih uprava.

Putevi: Putevi moraju da povezuju oblasti u kojima se odvija poljoprivredna proizvodnja i moraju da budu prikazani u prostornim planovima.

Upravljanje vodama: Opština prethodno mora da ima osnovano javno tijelo za pružanje usluga vodosnabdijevanja kojima je povjerila upravljanje objektom investicije.

Upravljanje otpadom: Opština mora da ima uspostavljenu službu za odlaganje komunalnog otpada kojoj povjerava upravljanje objektom investicije.

Za investiciju se mora izraditi procjena uticaja na životnu sredinu.

Snabdijevanje energijom: Prihvatljiva je proizvodnja energije samo za javnu potrošnju.

Savremene tehnologije: Savremene tehnologije, osim širokopojasnog interneta, moraju imati ugrađene komponente koje koriste energiju iz obnovljivih izvora za napajanje (solarna, energija vjetra, i slično).

8.3.5.8. Prihvatljivi troškovi

Prihvatljive investicije ograničene su na:

- Izgradnju/rekonstrukciju nepokretne opreme ili nepokretne infrastrukture;
- Opšte troškove povezane sa troškovima, kao što su honorari arhitekata, inženjera i konsultanata, kao i troškovi za studije izvodljivosti. Maksimalni prihvatljivi iznos za opšte troškove ne smije da premaši 10% troškova;
- Opšti troškovi, iako su prihvatljivi retroaktivno (s obzirom da mogu nastati prije zaključenja ugovora), mogu se smatrati prihvatljivim samo ako je projekat na koji se odnose zaista odabran i ugovoren od strane IPARD Agencije/Direktorata za plaćanja;
- U okviru ove mjere dozvoljena su avansna plaćanja;
- Sufinansiranje EU neće pokriti uobičajene intervencije održavanja.

8.3.5.9. Razgraničenje podrške

Mjere za razgraničenje IPARD III mjera i mjera koje se sprovode kroz nacionalne mjere podrške prvenstveno se odražavaju u vrsti korisnika, gdje se IPARD III podrška daje lokalnim samoupravama, dok je plan da se individualni zahtjevi podrže kroz nacionalne mjere i za one investicije koje nijesu prihvatljive ovim programom.

8.3.5.10. Prihvatljive investicije

Prihvatljive investicije odnose se na:

1. Puteve:
  - Izgradnja/rekonstrukcija i opremanje postojećih opštinskih puteva i mostova (magistralni putevi, obilaznice oko sela, seoski putevi, javni prilazni putevi ka gazdinstvima, poljoprivrednom i šumskom zemljištu).
2. Upravljanje vodama
  - Izgradnja/rekonstrukcija/opremanje sistema vodosnabdijevanja, kanalizacije, instalacija, povezanih objekata i kanala.
3. Upravljanje otpadom
  - Izgradnja/rekonstrukcija/opremanje male infrastrukture (odlagališta i/ili mjesta za prikupljanje otpada koja ispunjavaju sve uslove u pogledu zaštite životne sredine).
4. Snabdijevanje električnom energijom
  - Izgradnja/rekonstrukcija/opremanje postrojenja i instalacija za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora, u cilju snabdijevanja gazdinstava i sela energijom.
5. Nove tehnologije
  - Obezbjedivanje uslova za lokalni pristup informacionim tehnologijama i komunikacijama i razvoj brzog i ultrabrzog širokopojasnog interneta.

8.3.5.11. Kriterijumi selekcije

Tabela 55: Kriterijumi rangiranja

Kriterijumi		Bodovi
1.	Veličina opštine	Do 30
1,1	do 5.000 stanovnika	30

1,2	do 10.000 stanovnika	20
1,3	do 20.000 stanovnika	10
2.	Opština iz sjevernog regiona Crne Gore	10
3.	Vrsta investicije	Do 20
3,1	Investicija u putnu infrastrukturu	20
3,2	Investicije u sisteme vodosnabdijevanja	10
4.	Kompletna investicija se nalazi iznad 600mnv	20
5.	Indeks konkurentnosti opštine³⁶	Do 20
5,1	IV grupa (ispod 75%)	20
5,2	III grupa (od 75% do 100%)	10
UKUPNO		100

8.3.5.12. Intenzitet podrške i stopa učešća EU

Intenzitet podrške će se izraziti kao udio javne podrške u okviru prihvatljivih troškova investicije i iznosi:

- Do 100% (75% EU, 25% nacionalna sredstva) po prihvatljivoj investiciji čija priroda nije takva da bi mogla da generiše značajan neto prihod;
- Do 50% (od čega 75% EU, 25% nacionalna sredstva) za ostala prihvatljive investicije u ruralnu infrastrukturu.

Maksimalni ukupni prihvatljivi troškovi po investicionom projektu iznosiće 1.000.000 EUR.

Ukupan broj podržanih projekata po opštini, po javnom pozivu, ograničen je na jedan.

Ukupan broj podržanih projekata za ovaj programski period, po opštini, za ovu mjeru ograničen je na dva projekta.

Podnosilac aplikacije može da aplicira za novu podršku tek nakon konačne odluke o plaćanju, odbijanju ili raskidu prethodno ugovorenog projekta u okviru ove mjere.

U okviru ove mjere, troškovi korisnika mogu se refundirati u tranšama od strane IPARD Agencije/Direktorata za plaćanje.

Doprinos EU iznosiće 75% javne podrške.

8.3.5.13. Indikativni budžet

Tabela 56: Indikativni budžet za Mjeru 6

Godina	Ukupno prihvatljivi troškovi	Javni troškovi					
		Ukupno		Doprinos EU		Nacionalni doprinos	
	(EUR)	(EUR)	(%)	(EUR)	(%)	(EUR)	(%)
2021	-	-	100%	-	75%	-	25%
2022	-	-	100%	-	75%	-	25%
2023	666.667	666.667	100%	500.000	75%	166.667	25%
2024	960.000	960.000	100%	720.000	75%	240.000	25%
2025	1.333.333	1.333.333	100%	1.000.000	75%	333.333	25%
2026	2.080.000	2.080.000	100%	1.560.000	75%	520.000	25%
2027	2.600.000	2.600.000	100%	1.950.000	75%	650.000	25%
Ukupno	7.640.000	7.640.000		5.730.000		1.910.000	

8.3.5.14. Indikatori i ciljevi

³⁶ U skladu sa Pravilnikom o utvrđivanju stepena razvijenosti jedinica lokalne samouprave u Crnoj Gori.

Tabela 57: Indikatori i ciljevi

Indikator	Cilj
Ukupna investicija u ruralnu infrastrukturu (EUR)	7.000.000
Broj novootvorenih radnih mjesta	10
Broj podržanih objekata lokalne infrastrukture	25
Broj korisnika IPARD-a podržanih za investicije u vezi sa brigom o životnoj sredini ili klimatskim promjenama	10

8.3.5.15. Administrativna procedura

Kompletan postupak nabavke mora se sprovesti u skladu s PRAG pravilima.

Administrativna procedura za sprovođenje ove mjere obuhvatiće sljedeće faze: provjere kompletnosti i prihvatljivosti aplikacija; raspodjela sredstava; implementacija aktivnosti; računovodstvo i isplata sredstava podrške. Administrativna procedura će poštovati zahtjeve IPARD III regulatornog okvira i biće utvrđena odgovarajućim priručnicima i procedurama.

8.3.5.16. Geografski opseg mjere

Ova mjera biće implementirana na cijeloj teritoriji Crne Gore.

8.3.6. MJERA 7 – DIVERZIFIKACIJA GAZDINSTAVA I RAZVOJ POSLOVANJA

8.3.6.1. Pravni osnov

Član 27 Sektorskog sporazuma

8.3.6.2. Razlozi za intervenciju

Poljoprivreda je najvažnija privredna grana u ruralnim područjima. Diverzifikacija aktivnosti i ostalih ekonomskih aktivnosti, prvenstveno od strane države, mogu ublažiti trendove i spriječiti odlazak mladih ljudi iz ruralnih područja i unaprijediti kvalitet života i rada. Stanovnici ruralnih područja treba da vide svoju priliku za dalji napredak u diverzifikaciji aktivnosti. Pored toga, kroz diverzifikaciju, biće moguće zadržati postojeće poslove, jer je trenutna nezaposlenost izraženija u ruralnim područjima nego u urbanim sredinama.

U dijelu diverzifikacije, a zbog karakteristika teritorije i prirodnih ljepota, turizam je aktivnost koja ima najveći potencijal. Turisti već otkrivaju ruralne predjele Crne Gore kao izvanrednu destinaciju za odmor u prirodi. Seoski turizam predstavlja poseban oblik turističkog proizvoda koji pruža uslove za zadovoljavanje potreba sve većeg broja turista koji teže zdravim stilovima života i traže iskustva koja obuhvataju uživanje u prirodi, tradicionalnu kuhinju, gostoprimstvo domaćinstava u ruralnim područjima, uživanje u tradiciji i očuvanju običaja i druga autentična iskustva.

U periodu od 2017-2020. godine broj poljoprivrednih gazdinstava upisanih u Registar poljoprivrednih gazdinstava povećao se sa 5.636 na 11.860, a između 83% (2017.) i 89% (2020.) njih bavi se preradom na poljoprivrednom gazdinstvu i ruralnim turizmom. Kao što se može primijetiti, sve je veći broj registrovanih poljoprivrednih gazdinstava iz godine u godinu, a glavni razlog za to jeste sve veća podrška Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede kroz nacionalna sredstva, kao i EU sredstva.

Uz razvoj ruralnog turizma, u ruralnim područjima se otvara novo tržište za lokalne proizvode, prerađevine i zanatske proizvode, kao što su tradicionalne rukotvorine i suveniri, i slično. U posljednjih nekoliko godina, razvijeni su novi turistički proizvodi kroz donatorske projekte, kao što je promovisanje specifičnih tura i postoji potreba da se ova ponuda i dalje razvija u ovim područjima.

Intervencije u okviru ove mjere imaju za cilj da poboljšaju mogućnosti za zapošljenje u ruralnim područjima Crne Gore. One su usmjerene na glavne probleme ruralnih područja, identifikovanih u analizama, a koji se mogu sumirati na sljedeći način:

- Nedostatak prilika za zapošljavanje;
- Visoka zavisnost od poljoprivrede;
- Pad kvaliteta životnog standarda kao posljedica nepristupačnosti osnovnih usluga i infrastrukture;
- Depopulacija i demografsko starenje.

Aktivnosti u sprovođenju ove mjere podijeljene su u tri dijela, a sve sa jednim ciljem da se unaprijedi trenutna proizvodnja i diverzifikuju aktivnosti u cilju daljeg razvoja. Aktivnosti koje treba podržati u okviru ove mjere odnose se na:

- Ruralni turizam;
- Preradu na gazdinstvu;
- Razvoj zanatstva.

Ruralni turizam

Prirodni potencijali ruralnih područja Crne Gore kao i značaj njihovog razvoja ogleda se u činjenici da doprinosi oživljavanju sela, ujednačenijem regionalnom razvoju i smanjenju nezaposlenosti. Takođe, ruralni turizam stvara uslove za zadovoljavanje potreba sve većeg broja turista koji pronalaze mir i zadovoljstvo u prirodi, zdravom načinu života, tradicionalnoj kuhinji, gostoprimstvu seoskih domaćinstava kao i očuvanim običajima i tradiciji. Najveći broj turista koji su posjetili ruralna područja Crne Gore tokom ljetnje turističke sezone 2018. godine došli su iz Zapadne Evrope (37,4%), dok gotovo isti procenat čine turisti sa Zapadnog Balkana (31,1%), kao i iz Centralne i Istočne Evrope (12%). Kada su u pitanju turisti iz Crne Gore, njihova zastupljenost u ukupnom uzorku bila je 7,6%³⁷.

Aktivnosti u ruralnom turizmu proširiće obuhvat dodatnih usluga dostupnih ruralnom stanovništvu čime će osigurati dodatni prihod, uz prihod koji je stanovništvo ruralnih područja sticalo isključivo od poljoprivredne proizvodnje.

Prerada na gazdinstvu

Razvojem prerade na porodičnim gazdinstvima doprinosi se povećanju kvaliteta i raznovrsnosti ponude proizvoda crnogorskih poljoprivrednika. Proizvodi, kao što su sir, med i pčelinji proizvodi, mesne prerađevine, različite vrste alkoholnih i bezalkoholnih pića, prerađevine od povrća i voća (uključujući masline), povrće, ljekovito i aromatično bilje, predstavljaju važan dio ruralne ekonomije i doprinose povećanju prihoda na poljoprivrednim gazdinstavima. Ruralna područja imaju dugu tradiciju u preradi različitih proizvoda životinjskog i biljnog porijekla na gazdinstvima, i stoga ova mjera doprinosi povećanju stepena prerade primarnih proizvoda, sa ciljem da se kroz investicije, objekti u kojima se vrši prerada unaprijede i usklade sa standardima higijene, minimalnim nacionalnim standardima, standardima u oblasti bezbjednosti hrane i zaštite životne sredine. Poboljšanjem i proširenjem obima obrade primarnih poljoprivrednih proizvoda, gazdinstva će povećati obim proizvodnje, stvoriti dodatne prihode i omogućiti dalji razvoj poljoprivrednih preduzeća.

Zanati

Podrška tradicionalnim zanatima ima za cilj unapređenje zanatske djelatnosti u cilju pružanja kvalitetnih usluga na tržištu u ruralnim područjima, kroz podršku investicijama u izgradnju/rekonstrukciju objekata, kao i nabavku odgovarajućih mašina, alata i tehničkih uređaja. Pored toga, podrška ovim aktivnostima sačuvaće mnoge tradicionalne zanate od izumiranja.

8.3.6.3. Opšti ciljevi

- Podsticanje zapošljavanja, kroz otvaranje novih radnih mjesta i očuvanje postojećih radnih mjesta kroz razvoj poslovnih aktivnosti, i time podizanje nivoa privredne aktivnosti ruralnih područja i ublažavanje trenda migracije iz ruralnih područja;
- Ekonomski rast i diverzifikacija gazdinstava u cilju razvoja poslovanja, zapošljavanja i održivog razvoja ruralnih područja doprinosi boljoj teritorijalnoj ravnoteži, kako u ekonomskom tako i u

³⁷ Program razvoja ruralnog turizma Crne Gore s Akcionim planom do 2021. godine

socijalnom smislu. Povećanje obima usluga stanovnicima ruralnih područja, kao i poboljšanje kvaliteta pružene usluge;

- Unapređenje položaja poljoprivrednika u lancu vrijednosti;
- Prilagođavanje i ublažavanje klimatskih promjena;
- Pružanje pomoći mladim poljoprivrednicima koji žele da se diverzifikuju u nove ekonomske aktivnosti, istovremeno zadržavajući proizvodnju na gazdinstvu.

8.3.6.4. Specifični ciljevi

Ova mjera će imati za cilj kreiranje, diverzifikaciju i razvoj ruralnih aktivnosti kroz podršku investicijama za:

- Izgradnju, rekonstrukciju i opremanje komplementarnih ugostiteljskih objekata u ruralnim područjima;
- Izgradnju, rekonstrukciju i opremanje objekata za preradu u skladu s standardima bezbjednosti hrane;
- Unapređenje kontrole kvaliteta proizvoda sprovođenjem sistema upravljanja kvalitetom i standarda bezbjednosti hrane;
- Investicije u obnovljive izvore energije;
- Očuvanje tradicije i zanata.

8.3.6.5. Povezanost sa ostalim mjerama IPARD III programa i sa nacionalnim mjerama

Diverzifikacija gazdinstava i razvoj poslovanja povezani su sa Mjerom (3) „Investicije u fizički kapital za preradu i marketing poljoprivrednih i proizvoda ribarstva“, i Mjerom (1) „Investicije u fizički kapital na poljoprivrednim gazdinstvima“. Unapređenjem primarne proizvodnje podstiče se unapređenje prerade na poljoprivrednom gazdinstvu i ponude svježih proizvoda, dok unapređenje sektora prerade ima pozitivne efekte na marketing i na povećanje i stabilizaciju ponude u ruralnom turizmu. Investicije kroz Mjeru (1) odnose se na primarnu proizvodnju, dok objekat u Mjeri (3) mora da bude registrovan i odobren od strane stručnog tijela, a investicije u okviru Mjere (7) odnose se na preradu sopstvenih proizvoda u objektima koji moraju biti registrovani, ali ne i odobreni. Pored toga, mjera „Diverzifikacija gazdinstava i razvoj poslovanja“ povezana je s mjerom „Realizacija lokalnih razvojnih strategija– LEADER pristup“. Takođe, Mjera (7) – „Diverzifikacija gazdinstava i razvoj poslovanja“ povezana je sa nacionalnim mjerama, kao što su: prerada na gazdinstvu i program podsticajnih mjera za ruralni turizam. Razgraničenje između IPARD III mjera i ostalih mjera za javnu podršku prikazano je u tabeli 70, poglavlje 11 ovog programa.

8.3.6.6. Korisnici

Korisnici ove mjere su poljoprivrednici, fizička lica u ruralnim područjima, pravna lica, organizacije proizvođača (kao što su kooperative, udruženja, itd.) i mikro i mala preduzeća u ruralnim područjima.

8.3.6.7. Zajednički kriterijumi prihvatljivosti

Korisnici u smislu pravnog statusa:

Za podmjeru 7.1 - Podrška investicijama za razvoj ruralnog turizma:

- Fizičko lice, kao nosilac porodičnog poljoprivrednog gazdinstva u skladu sa važećim Zakonom o poljoprivredi i ruralnom razvoju, upisana u Registar poljoprivrednih gazdinstava najkasnije do dana objave javnog poziva;
- Pravno lice - mikro i malo preduzeće, u skladu sa važećim Zakonom o računovodstvu osnovano ili koje posluje u ruralnim područjima, kao nosilac porodičnog poljoprivrednog gazdinstva u skladu sa važećim Zakonom o poljoprivredi i ruralnom razvoju, upisana u Registar poljoprivrednih gazdinstava najkasnije do dana objave javnog poziva.

Za podmjeru 7.2 - Podrška investicijama za preradu na gazdinstvu:

- Fizičko lice, kao nosilac porodičnog poljoprivrednog gazdinstva, u skladu sa važećim Zakonom o poljoprivredi i ruralnom razvoju, upisana u Registar poljoprivrednih gazdinstava najkasnije do dana objave javnog poziva;
- Mikro i malo preduzeće kao nosilac poljoprivrednog gazdinstva.
- Organizacije proizvođača (kooperative), registrovane u skladu s važećim Zakonom o kooperativama.

Pored registrovanja u Registru poljoprivrednih gazdinstava, podnosioci aplikacije moraju biti registrovani za primarnu proizvodnju u jednom od odgovarajućih registara Uprave za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove i/ili Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede najkasnije do dana objave javnog poziva.

U slučaju da su korisnici pravna lica (mikro i mala) neophodno je da njihova primarna djelatnost bude vezana za poljoprivredu i da su upisana u Centralni registar privrednih subjekata, dok za sektor akvakulture, primarna djelatnost mora biti povezana s akvakulturom.

Za podmjernu 7.3 - Podrška investicijama za unapređenje zanatstva:

- Fizičko lice, sa mjestom prebivališta u ruralnom području u kojem će se investicija realizovati.

Mjesto realizacije investicije:

Za podmjere 7.1 i 7.3 - investicije se moraju realizovati u ruralnim područjima:

- a) Sjeverni region Crne Gore (opštine: Kolašin, Mojkovac, Bijelo Polje, Berane, Andrijevića, Gusinje, Plav, Rožaje, Petnjica, Pljevlja, Žabljak, Šavnik i Plužine), za sve korisnike i investicije;
- b) Sva područja Crne Gore iznad 600 metara nadmorske visine (svi korisnici i investicije);
Za podmjernu 7.1
- c) U područjima ispod 600 metara nadmorske visine, investicije će biti prihvatljive samo za poljoprivredna gazdinstva koja se bave uzgojem vinove loze i/ili maslina. Investicije se moraju realizovati na površini na kojoj se odvija poljoprivredna proizvodnja, poštujući sve zakonske uslove za izgradnju objekata. Prihvatljive investicije ograničene su na izgradnju i/ili rekonstrukciju i opremanje sala za degustaciju; rekonstrukciju i/ili opremanje komplementarnih ugostiteljskih objekata. Korisnici koji dostavljaju aplikaciju za podršku moraju da ispune sljedeći minimalni nivo proizvodnje u trenutku objavljivanja javnog poziva:

Sektor vinogradarstva

Površina vinograda najmanje 0,5 ha.

Sektor maslinarstva

Zasad maslina najmanje 0,3 ha.

Zemljište (proizvodne površine) mora biti registrovano u Registar poljoprivrednih gazdinstava i u Sistemu za identifikaciju zemljišnih parcela (SIZEP) najkasnije do dana podnošenja zahteva za podršku. Zemljište (proizvodne površine) mora biti na ime korisnika, površine uzete u zakup nijesu prihvatljive.

8.3.6.8. Ekonomska održivost korisnika

Ekonomska održivost korisnika mora da se dokaže biznis planom. Biznis plan obuhvata kratak opis poslovanja, obrtna sredstva i obaveze, ljudske resurse, opis predložene investicije, njeno finansiranje i projekcije budućih ekonomskih aktivnosti (uključujući i marketing).

Korisnik mora da dokaže ekonomsku održivost putem obrasca koji je obezbijedila IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja. Za investicije iznad 50,000 EUR potreban je potpuni i detaljan biznis plan, a za investicije ispod 50,000 EUR potreban je pojednostavljeni oblik biznis plana.

Korisnik treba da pokaže da će moći redovno da servisira svoje finansijske obaveze bez ugrožavanja redovnog rada gazdinstva. Svrha testa održivosti je da osigura da korisnik može da finansira investiciju i da može da održava ekonomsku aktivnost povezanu sa podržanom investicijom.

Kriterijumi koje će IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja koristiti za procjenu buduće ekonomske održivosti korisnika navedeni su u Prilogu V.

8.3.6.9. Nacionalni standardi/EU standardi

Investicije moraju da budu u skladu sa odgovarajućim nacionalnim standardima, najkasnije u trenutku konačne isplate sredstava podrške u oblastima: životna sredina, dobrobit životinja i bezbednost na radu, zdravstveni standardi, u oblastima turizma i ugostiteljstva i zanatstva (vidjeti listu relevantnih MNS iz Priloga III IPARD III programa).

U slučaju da kolektivnu investiciju u ime svojih članova sprovodi pravni subjekat, nacionalni standardi važe za imovinu subjekta a ne za imovinu u vlasništvu svakog od učesnika/članova tog subjekta.

8.3.6.10. Ostali kriterijumi prihvatljivosti

- Korisnik, za podmjeru 7.1, prije konačne isplate sredstava podrške, u pogledu stručnih vještina mora ispunjavati uslove važećeg Zakona o turizmu i ugostiteljstvu;
- Korisnik za podmjeru 7.2 mora da dokaže stepen kvalifikacija srednjeg obrazovanja ili visokog obrazovanja diplomom/potvrdom ili da posjeduje najmanje 3 godine iskustva u bavljenju poljoprivrednom proizvodnjom, preradom ili uslugama povezanim s poljoprivredom (što se dokazuje evidencijom MPŠV i odgovarajućih institucija). Korisnik koji ne ispunjava navedene vještine i kompetencije mora u pisanom obliku podnijeti da će pohađati kurs obuke o poljoprivrednoj proizvodnji, preradi ili uslugama povezanim s poljoprivredom u trajanju od najmanje 50 časova u relevantnom sektoru prije konačnog plaćanja. Korisnik će dostaviti sertifikat sa obuke izdat od nadležnih institucija za stručno obrazovanje, obrazovnih i istraživačkih institucija ili javnih savjetodavnih službi uključujući listu modula obuke kojima je prisustvovao od značaja za investiciju.
- U skladu s važećim Zakonom o zanatima, korisnik, prije konačne isplate sredstava podrške za podmjeru 7.3 za jednostavne zanate, nije u obavezi da posjeduje stručnu kvalifikaciju za svoju djelatnost. Međutim, složene zanate mogu obavljati fizička lica koja posjeduju najmanje položen majstorski ispit iz područja koje se odnosi na taj složeni zanat.

8.3.6.11. Specifični kriterijumi prihvatljivosti

Podmjera 7.1 - Podrška investicijama za razvoj ruralnog turizma

- (1) Za pružanje usluga smještaja, pripremanja i usluživanja hrane, pića i napitaka prihvatljivi su isključivo komplementarni ugostiteljski objekti, a koji moraju biti registrovani u skladu sa važećim Zakonom o turizmu i ugostiteljstvu, najkasnije do dana konačne isplate sredstava podrške, i to:
  - a) Za fizička lica/poljoprivredna gazdinstva (najviše do 10 soba/smještajnih jedinica odnosno 20 ležaja) u vidu:
    - Kuće;
    - Seoskog domaćinstva;
    - Turističkog apartmana.Za kamp do 15 smještajnih jedinica.
  - b) Za pravna lica (najviše do 15 soba/smještajnih jedinica odnosno 30 ležaja) u vidu:
    - Kuće;
    - Seoskog domaćinstva;
    - Turističkog apartmanskog bloka (deset ili više turističkih apartmana u okviru istog objekta);
    - Turističkog apartmana;
    - Gostionice, hostela, etno sela, odmarališta, planinarskog doma.
- (2) Smještajni kapaciteti u registrovanim komplementarnim ugostiteljskim objektima ograničen je na maksimalno 15 soba/smeštajnih jedinica odnosno 30 ležaja po korisniku, u skladu sa važećim Zakonom o turizmu i ugostiteljstvu.
- (3) Ukoliko se investicije odnose na nabavku opreme/namještaja, objekat koji se oprema mora da bude registrovan kao komplementarni ugostiteljski objekat u skladu sa važećim Zakonom o turizmu i ugostiteljstvu, najkasnije do dana konačne isplate sredstava podrške.

Investicije u područjima ispod 600 m nadmorske visine mogu da budu prihvatljive samo ako se one realizuju na lokaciji na kojoj se odvija poljoprivredna proizvodnja.

Podmjera 7.2 Podrška investicijama za preradu na gazdinstvu

- (1) Prihvatljivi sektori u okviru ove podmjere su sljedeći sektori prerade primarnih poljoprivrednih proizvoda:
  - Sektor prerade mlijeka;
  - Sektor biljne proizvodnje: voće, povrće, žitarice, ljekovito i aromatično bilje (gajeno i samoniklo) i uzgoj pečuraka;
  - Sektor proizvodnje vina,
  - Sektor prerade maslina;
  - Sektor ribarstva i akvakultureu skladu sa važećim Zakonom o bezbjednosti hrane i važećom Uredbom o zahtjevima higijene za objekte i prostorije u kojima se proizvode male količine primarnih proizvoda za ishranu ljudi.
- (2) Sredstva podrške u sektoru prerade mlijeka, sektoru biljne proizvodnje: voće, povrće, žitarice, ljekovito i aromatično bilje (gajeno i samoniklo) i uzgoj pečuraka; sektoru proizvodnje vina, sektoru prerade maslina; sektoru ribarstva i akvakulture, mogu dobiti samo korisnici koji preradu vrše u posebnim objektima koji nijesu u sastavu stambenog objekta, ali zaseban nezavistan objekat, a koji je, najkasnije do dana konačne isplate sredstava podrške upisan u Centralni registar registrovanih objekata ili odobrenih objekata (u zavisnosti od obima proizvodnje) za proizvodnju, preradu i distribuciju hrane kod Uprave za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove i koji ispunjava propisane uslove za preradu u skladu sa Zakonom o bezbjednosti hrane.
- (3) Podnosioci zahtjeva moraju biti registrovani za primarnu proizvodnju u jednom od odgovarajućih registara Uprave za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove i/ili MPŠV, najkasnije do dana objave javnog poziva.
- (4) U slučaju da su korisnici pravna lica (mikro i mala) neophodno je da njihova primarna djelatnost bude vezana za poljoprivredu i da su upisana u Centralni registar privrednih subjekata, dok za sektor akvakulture, primarna djelatnost mora biti povezana s akvakulturom.

Podmjera 7.3- Podrška investicijama za unapređenje zanata

- (1) Korisnici moraju biti upisani u Registar zanatlija, u skladu sa važećim Zakonom o zanatstvu, najkasnije do dana konačne isplate sredstava podrške.
- (2) Lista zanata koji su prihvatljivi za podršku sastavni je dio IPARD III programa (vidjeti Prilog VIII).

8.3.6.12. Prihvatljivi troškovi

Prihvatljivi troškovi za sve podmjere su:

- Izgradnja i/ili rekonstrukcija nepokretne imovine;
- Nabavka novih mašina i opreme, uključujući kompjuterski hardver i softver do njihove tržišne vrijednosti. Ostali troškovi vezani za ugovor o lizingu, poput marže zakupodavaca, kamate na troškove refinansiranja, režijske troškove i troškove osiguranje neće biti prihvatljivi;
- Izgradnja i/ili rekonstrukcija unutrašnjih pristupnih puteva na posjedu;
- Opšti troškovi u vezi sa investicionim rashodima - kao što su honorari za arhitekte, inženjere i druge konsultantske usluge, studije izvodljivosti - mogu da budu prihvatljivi do 10% troškova investicije. Kod kolektivnih investicija, opšti troškovi mogu uključivati, do istog iznosa, i troškove ispitivanja, marketinga i razvoja predmetnih proizvoda i troškove animiranja;
- Troškovi izrade biznis plana prihvatljivi su do 5% vrijednosti prihvatljivih troškova
- Opšti troškovi mogu se prihvatiti retroaktivno samo ako se odnose na projekat za koji je IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja zaključio važeći ugovor s korisnikom;
- Investicija je prihvatljiva za podršku ako je predmet investicije u vlasništvu korisnika, najkasnije do dana konačne isplate sredstava podrške;
- Ulaganje u opremanje objekata prihvatljivo je za podršku ako je objekat u vlasništvu korisnika, najkasnije do dana konačne isplate sredstava podrške;
- Investicije koje se odnose na izgradnju novih objekata prihvatljive su samo ako korisnik, pored izgradnje novih objekata, realizuje investiciju i u obnovljive izvore energije.

Investicije u postrojenja za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora

U slučaju investicija u obnovljive izvore energije, investicija se smatra prihvatljivom kada (teorijski) kapacitet

postrojenja za proizvodnju električne energije („investicija“) prevazilazi trogodišnji prosjek potrošnje (za sopstvene potrebe).

U slučaju kada je ulaganje u obnovljive izvore energije integralni dio projekta (na primjer solarni paneli u ruralnom turizmu ili drugim sektorima, kako je naznačeno u programu IPARD III), ograničenje „sopstvene potrošnje“ nema svrhu i ne treba ga provjeravati.

Prihvatljive aktivnosti i primjeri prihvatljivih investicija

- (1) Sredstva podrške za podmjernu 7.1 mogla bi da se koriste za investicije za:
  - Izgradnju i/ili rekonstrukciju i/ili opremanje ugostiteljskih objekata za pružanje usluga smještaja, objekata za pripremanje hrane i pića, uređenje turističke infrastrukture (tematski ili zabavni parkovi, teniski tereni, bazeni, zabavno rekreativne staze ili putevi - fitness staze, panoramski putevi, biciklističke i planinarske staze) i prateće rekreativne aktivnosti (jahanje, ribolov);
  - Izgradnju i/ili rekonstrukciju i/ili nabavku opreme za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora energije;
  - Nabavku opreme i uređaja za tretman otpada i prečišćavanje otpadnih voda.
- (2) Sredstva podrške namijenjena za mjeru 7.2 mogu se koristiti za:
  - Izgradnju i/ili rekonstrukciju i/ili opremanje objekata za preradu, skladištenje, pakovanje proizvoda u sektoru prerade mlijeka, sektoru biljne proizvodnje: voće, povrće, žitarice, ljekovito i aromatično bilje (gajeno i samoniklo) i uzgoj pečuraka; sektor proizvodnje vina, sektor prerade maslina; sektor ribarstva i akvakulture;
  - Izgradnju i/ili rekonstrukciju i/ili nabavku opreme za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora energije;
  - Nabavku opreme i uređaja za tretman otpada i prečišćavanje otpadnih voda;
  - Kolektivne investicije u opremanje objekata za preradu, skladištenje, pakovanje proizvoda prihvatljive su u okviru ove podmjere.
- (3) Sredstva podrške namijenjena za mjeru 7.3 mogu se koristiti za:
  - Izgradnju i/ili rekonstrukciju i/ili opremanje objekata za obavljanje zanatske djelatnosti;
  - Izgradnju i/ili rekonstrukciju i/ili nabavku opreme za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora energije;
  - Nabavku opreme i uređaja za tretman otpada i prečišćavanje otpadnih voda.

8.3.6.13. Kriterijumi selekcije

Da bi zahtjev bio prihvatljiv za razmatranje od strane IPARD Agencije/Direktorata za plaćanja, nakon inicijalne administrativne provjere mora imati minimalno 55 bodova.

Prijave korisnika koje ne budu u skladu sa gore navedenim neće biti predmet kontrole, već će automatski biti odbijene kao ne prihvatljive za podršku.

Tabela 58: Kriterijumi selekcije za podmjeru 7.1 - Podrška investicijama za razvoj ruralnog turizma

Kriterijumi selekcije	Bodovi
Dostavljanje potrebnih dokumenata u vrijeme prvog podnošenja zahtjeva: <ul style="list-style-type: none"> • Popunjen Obrazac 1 – Zahtev za dodjelu podrške; • Završen biznis plan; • Glavni projekat i/ili tehnička dokumentacija za izgradnju/rekonstrukciju; • Predračuni za planirane troškove; • U slučaju izgradnje/rekonstrukcije objekata korisnik mora dostaviti urbanističko-tehničke uslove za planiranu investiciju. 	55
Stručne kvalifikacije	Do 10
- Podnosilac zahtjeva ima visoko obrazovanje iz oblasti turizma - ugostiteljstva	10
- Podnosilac zahtjeva ima srednjoškolsko obrazovanje iz oblasti turizma - ugostiteljstva	5
Korisnik (izvršni direktor) je žena	5
Korisnik ima ispod 40 godina života ³⁸	5
Projekat obuhvata otvaranje novih radnih mjesta na osnovu biznis plana	10
Investicije u obnovljive izvore energije	10
Investiranje u tretman otpada i prečišćavanje otpadnih voda	5
UKUPNO	Do 100

Tabela 59: Kriterijumi selekcije za podmjeru 7.2 – Podrška investicijama za preradu na gazdinstvu

Kriterijumi selekcije	Bodovi
Stručne kvalifikacije	Do 10
- Podnosilac zahtjeva ima visoko obrazovanje iz oblasti poljoprivrede i/ili veterine	10
- Podnosilac zahtjeva ima srednjoškolsko obrazovanje iz oblasti poljoprivrede i/ili veterine	5
Veličina gazdinstva	Do 20
- Korisnik ima više od 5 UG	10
- Korisnik ima više od 2 hektara (bez pašnjaka i livada)	10
Korisnik posjeduje sertifikat za organsku proizvodnju	10
Za korisnike u planinskim područjima (nadmorska visina iznad 600 metara)	5
Korisnik (izvršni direktor) je žena	10
Korisnik ima ispod 40 godina života ³⁹	10
Investicije u obnovljive izvore energije	10
Investiranje u tretman otpada i prečišćavanje otpadnih voda	10
Podnijeta je sva potrebna dokumentacija	15
UKUPNO	Do 100

Tabela 60: Kriterijumi selekcije za podmjeru 7.3 – Podrška investicijama za unapređenje zanatstva

Kriterijumi selekcije	Bodovi
Podnosilac zahtjeva ima srednjoškolsko obrazovanje iz oblasti zanata	20
Korisnik je žena	15
Korisnik ima ispod 40 godina života ⁴⁰	15
Investicije u obnovljive izvore energije	10
Investiranje u tretiranje otpada i prečišćavanje otpadnih voda	10
Korisnik je upisan u Registar poljoprivrednih gazdinstava	20
Podnijeta je sva potrebna dokumentacija	10
UKUPNO	Do 100

³⁸ Korisnik (izvršni direktor) ima manje od 40 godina života u trenutku podnošenja zahtjeva i posjeduje odgovarajuće stručne vještine i kompetencije.

³⁹ Korisnik (izvršni direktor) ima manje od 40 godina života u trenutku podnošenja zahtjeva i posjeduje odgovarajuće stručne vještine i kompetencije.

⁴⁰ Korisnik ima manje od 40 godina života u trenutku podnošenja zahtjeva i posjeduje odgovarajuće stručne vještine i kompetencije

8.3.6.14. Intenzitet podrške i stopa EU učešća

Intenzitet javne podrške iznosi do 60% ukupnih prihvatljivih troškova. Može se povećati do 70% za:

- investicije realizovane od strane mladih poljoprivrednika i/ili sertifikovanih organskih poljoprivrednika,
- kolektivne investicije.

Dodatnih 10% može se dodijeliti za:

- investicije povezane sa upravljanjem otpadom i otpadnim vodama, obnovljivim izvorima energije.

Za gore navedene vrste investicija, maksimalni intenzitet podrške ne može biti veći od 75%.

Stopa sufinansiranja EU je 75% javne podrške.

Tabela 61: Minimum i maksimum ukupno prihvatljivih troškova za podmjeru 7.1 Podrška investicijama za razvoj ruralnog turizma

Minimum ukupne vrijednosti prihvatljivih troškova (EUR)	Maksimum ukupne vrijednosti prihvatljivih troškova (EUR)
10.000	200.000

Tabela 62: Minimum i maksimum ukupno prihvatljivih troškova za za podmjeru 7.2 Podrška investicijama za preradu na gazdinstvu

Minimum ukupne vrijednosti prihvatljivih troškova (EUR)	Maksimum ukupne vrijednosti prihvatljivih troškova (EUR)
10.000	30.000

Tabela 63: Minimum i maksimum ukupno prihvatljivih troškova za podmjeru 7.3 Podrška investicijama za unapređenje zanata

Minimum ukupne vrijednosti prihvatljivih troškova (EUR)	Maksimum ukupne vrijednosti prihvatljivih troškova (EUR)
5.000	15.000

- Ukupan broj projekata po korisniku, po javnom pozivu, za ovu mjeru, ograničen je na jedan;
- U okviru ove mjere, po javnom pozivu, podnosilac zahtjeva može konkurisati samo za jednu podmjeru;
- U okviru IPARD III programa, korisnik nije ograničen brojem podržanih projekata, ali može dobiti ukupnu podršku od maksimalno 500.000 eura javne podrške u okviru ove mjere, zbirno za programski period IPARD II programa i IPARD III programa ;
- Podnosilac zahtjeva može da aplicira za novu podršku tek nakon donošenja rješenja o konačnoj isplati, odbijanju ili raskidu prethodno ugovorenog projekta, u okviru ove mjere.

8.3.6.15. Indikativni budžet

Tabela 64: Finansijska alokacija sredstava za Mjeru (7)

Godina	Ukupno prihvatljivi troškovi (EUR)	Javni troškovi						Privatni doprinos	
		Ukupno		Doprinos EU		Nacionalni doprinos		(EUR)	(%)
		(EUR)	(%)	(EUR)	(%)	(EUR)	(%)		
2021	2.777.778	1.666.667	60%	1.250.000	75%	416.667	25%	1.111.111	40%
2022	3.066.667	1.840.000	60%	1.380.000	75%	460.000	25%	1.226.667	40%
2023	3.333.333	2.000.000	60%	1.500.000	75%	500.000	25%	1.333.333	40%
2024	4.000.000	2.400.000	60%	1.800.000	75%	600.000	25%	1.600.000	40%
2025	4.444.444	2.666.667	60%	2.000.000	75%	666.666	25%	1.777.777	40%
2026	5.333.333	3.200.000	60%	2.400.000	75%	800.000	25%	2.133.333	40%
2027	5.200.000	3.120.000	60%	2.340.000	75%	780.000	25%	2.080.000	40%
Ukupno	28.155.556	16.893.333		12.670.000		4.223.333		11.262.222	

8.3.6.16. Indikatori i ciljevi

Tabela 65: Indikatori i ciljevi

Indikator	Cilj
Broj gazdinstava i poljoprivredno-prehrambenih preduzeća podržanih iz sredstava IPARD-a za modernizaciju	100
Ukupna investicija u gazdinstva i poljoprivredno-prehrambeni sektor u modernizaciju	16.000.000
Broj korisnika IPARD-a koji dobijaju podršku investicijama u diverzifikaciju i razvoj poslovanja	300
Ukupne investicije u ruralnu diverzifikaciju, razvoj poslovanja i infrastrukturu (EUR)	29.000.000
Broj novootvorenih radnih mjesta	50
Broj mladih poljoprivrednika, korisnika IPARD podrške za investicije	100
Broj podržanih proizvođačkih grupa/organizacija	0
Broj poljoprivrednika koji učestvuju u podržanim grupama proizvođača, organizacijama proizvođača, lokalnim tržištima, kratkim lancima snabdijevanja i šemama kvaliteta	5
Broj kolektivnih investicija	0
Broj korisnika IPARD-a koji dobijaju podršku za investicije u vezi sa zaštitom životne sredine ili klimatskim promjenama	50
Broj korisnika IPARD-a koji dobijaju podršku za investicije u tretman ili upravljanje otpadom	25
Broj korisnika IPARD-a koji dobijaju podršku za investicije u obnovljive izvore energije	60
Broj korisnika/sertifikovanih organskih proizvođača korisnika IPARD podrške	15
Broj projekata s investicijama u cirkularnu ekonomiju	0

8.3.6.17. Administrativna procedura

Administrativna procedura za sprovođenje ove mjere obuhvatiće sljedeće faze: provjere kompletnosti i prihvatljivosti aplikacija; raspodjela sredstava; implementacija aktivnosti; računovodstvo i isplata. Administrativna procedura će poštovati zahtjeve IPARD III regulatornog okvira i biće utvrđena odgovarajućim priručnicima i procedurama.

8.3.6.18. Geografski opseg mjere

Investicije iz podmjere 7.2 prihvatljive su za cjelokupnu teritoriju Crne Gore, a iz podmjera 7.1 i 7.3 u opštinama na sjeveru Crne Gore (kompletna lista prikazana u Poglavlju 8.3.6.7.) Zajednički kriterijumi prihvatljivosti); područja iznad 600 m nadmorske visine, osim proizvođača grožđa i maslina za koje su investicije iz podmjere 7.1 prihvatljive i ispod 600 m nadmorske visine u skladu sa zahtjevima opisanima u zajedničkim kriterijumima prihvatljivosti.

8.3.7. MJERA 9 – TEHNIČKA POMOĆ

8.3.7.1. Pravni osnov

Član 27 Sektorskog sporazuma

8.3.7.2. Razlozi za intervenciju

Ova mjera obuhvata pružanje tehničke pomoći i podršku troškovima povezanim s implementacijom IPARD III programa. Podrška u okviru ove mjere je neophodna da se osigura priprema i implementacija svih odabranih mjera IPARD III, redovan i efikasan monitoring i evaluacija IPARD III programa, kao i uspješna realizacija programa. Jedan od glavnih ciljeva mjere jeste i promovisanje IPARD III mjera.

8.3.7.3. Opšti ciljevi

Cilj ove mjere je naročito da pruži pomoć u implementaciji, monitoringu i evaluaciji programa. Takođe ima za cilj promovisanje IPARD III kroz različite kanale komunikacija i pružanje podrške različitim organima koji su uključeni u izradu i implementaciju IPARD III programa.

8.3.7.3.1. Posebni ciljevi

Cilj ove mjere jeste pružanje pomoći naročito za sprovođenje i implementaciju IPARD III programa i njegove eventualne naknadne izmjene. U prilog ovome, ciljevi su:

- Pružanje podrške za monitoring i evaluaciju programa;
- Obezbeđivanje adekvatnog protoka informacija i promovisanje IPARD III programa;
- Podrška izradi studija, obukama, posjetama i seminarima u cilju unapređenja kapaciteta IPARD III administracije i korisnika;
- Pružanje podrške za eksternu ekspertizu;
- Podrška za osnivanje i pripremu potencijalnih LAG-ova;
- Unapređenje kapaciteta lokalnih subjekata (npr. opština, regionalnih subjekata) koji podržavaju implementaciju IPARD III programa;
- Jačanje administracije koja upravlja IPARD III programom.

8.3.7.4. Povezanost s ostalim IPARD mjerama i nacionalnim mjerama

Ova mjera će obuhvatiti potrebe za tehničkom pomoći za sve mjere programa.

8.3.7.5. Korisnici

Korisnik ove mjere je IPARD Upravljačko tijelo IPARD III programa, odnosno, Direktorat za ruralni razvoj u okviru Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede.

Ostali IPARD III subjekti (npr. IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja, ostali direktorati unutar MPŠV-a, upravljačka struktura, savjetodavne službe, stručna tijela, potencijalne lokalne akcione grupe (LAG-a) i Mreža za ruralni razvoj Crne Gore (MRRCG), mogu da imaju koristi od mjere „Tehničke pomoći“ kroz aktivnosti koje sprovodi IPARD Upravljačko tijelo/Direktorat za ruralni razvoj.

Ukoliko sredstva koristi IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja, obezbijediće se razdvajanje aktivnosti u odobravanju projekta.

8.3.7.6. Zajednički kriterijumi prihvatljivosti

Prihvatljivi troškovi se zasnivaju na realnim troškovima koji su povezani sa sprovođenjem sufinansirane operacije i moraju se odnositi na plaćanja koja vrši korisnik, dokazane računima/fakturama ili računovodstvenim dokumentima ekvivalentne dokazne vrijednosti⁴¹. Pojednostavljene troškovne opcije mogu se koristiti kao alternativa realnim troškovima.

Nabavke za sve projekte moraju biti sprovedene u skladu s pravilima Komisije o inostranoj pomoći koji su sadržani u Finansijskoj regulativi. U tu svrhu, primjena PRAG-a može se prilagoditi specifičnostima zemlje korisnice. Realizacija aktivnosti tehničke pomoći mora biti u skladu sa zahtjevima javnih nabavki.

Izveštavanje o prihvatljivim troškovima vrši se u okviru godišnjeg izvještaja o implementaciji. Određeni rashodi, kao što su troškovi prevoza (karte za avion, voz, autobus, trajekt ili brod), korišćenje privatnih vozila u poslovne svrhe, kotizacije, dnevnice, smještaj i slično, biće obračunati kao paušalni iznosi u skladu s uslovima i iznosima koji se primjenjuju u javnom sektoru Crne Gore za slične aktivnosti za koje ne postoji sufinansiranje EU.

Za ovu mjeru, aktivnosti koje se finansiraju ili koje su predviđene za finansiranje kao dio twinning ili drugih projekata podržanih u okviru drugih IPA komponenti neće biti prihvatljive.

Tehnička pomoć za podršku uspostavljanju sistema upravljanja i kontrole je prihvatljiva prije povjeravanja zadataka izvršenja budžeta za nove mjere, za troškove nastale nakon 1. januara 2021. godine.

---

⁴¹ 'računovodstveni dokument ekvivalentne dokazne vrijednosti' znači bilo koji dokument koji je dostavljen kao dokaz da unos u evidenciju daje istinit i pravičan pregled stvarne transakcije u skladu sa važećim Zakonom o računovodstvu.

Kompletna procedura za sprovođenje ove mjere, uključujući PRAG pravila, utvrđena je Priručnikom za mjeru TA i drugim programskim dokumentima.

8.3.7.7. Specifični kriterijumi prihvatljivosti

/

8.3.7.8. Prihvatljivi troškovi

U okviru ove mjere, sljedeće aktivnosti su prihvatljive pod uslovom da su obuhvaćene godišnjim indikativnim akcionim planom za tehničku pomoć:

- a) Troškovi organizovanja sastanaka Odbora za nadgledanje, uključujući troškove svih stručnjaka i drugih učesnika, kada se smatra da je njihovo prisustvo neophodno da bi se obezbijedio efikasan rad Odbora.
- b) Ostali troškovi neophodni za obavljanje zadataka Odbora za nadgledanje u sljedećim kategorijama:
  - stručna pomoć za razmatranje i preispitivanje polaznog stanja i indikatora;
  - stručna pomoć ili savjete pruženi Odboru za nadgledanje u vezi sa sprovođenjem i funkcionisanjem aktivnosti nadgledanja;
  - troškovi povezani sa sastancima i pomoćnim zadacima radnih grupa;
  - seminari.
- c) Troškovi informisanja i promotivne kampanje, uključujući troškove prisustva na internetu, štampanja i distribucije;
- d) Troškovi prevođenja i tumačenja dokumenata pomenutih u okvirnom, sektorskim i finansijskim sporazumima i onim koje je tražila Komisija;
- e) Troškovi povezani s obukama, posjetama i seminarima za službenike administracije. Za podržane seminare zahtijeva se pravovremeno podnošenje pisanog izveštaja Odboru za nadgledanje;
- f) Troškovi povezani sa „sticanjem vještina“ za pripremanje potencijalnih LAG-ova za sprovođenje mjere „Priprema i realizacija lokalnih strategija ruralnog razvoja - LEADER pristup“.
- g) Troškovi povezani sa pripremom, smanjenjem administrativnog opterećenja za korisnike ili racionalizacijom implementacije mjera iz programa, kako bi se obezbijedila njihova efikasnost, uključujući pilot projekte za one mjere za koje je predviđeno naknadno povjeravanje/sprovođenje;
- h) Troškovi evaluacije Programa;
- i) Troškovi povezani s osnivanjem i radom nacionalne mreže za ruralni razvoj. Mogu se pokriti i troškovi povezani sa uspostavljanjem nacionalne mreže za ruralni razvoj u skladu sa pravilima EU za države članice, kao i troškove koji su povezani sa učešćem u Evropskoj mreži za ruralni razvoj;
- j) Troškovi povezani sa nabavkom IT opreme i softverskih licenci (do 5% budžeta tehničke pomoći) u svrhu implementacije IPARD-a;
- k) Troškovi povezani sa sprovođenjem politike održivih ljudskih resursa u IPARD III tijelima (za ovu opciju može se koristiti ne više od 2% početne alokacije sredstava u okviru IPARD III 2021-2027). Ovi troškovi mogu se uvoditi samo nakon prethodnog odobrenja Komisije i mogu biti vremenski ograničeni;
- l) Troškovi povezani sa izgradnjom kapaciteta nacionalnih savjetodavnih službi za obavljanje zadataka vezanih za implementaciju IPARD-a;
- m) Troškovi povezani sa uspostavljanjem i radom pilot projekata u uspostavljanju saradnje u kratkim lancima vrijednosti i lancima vrijednosti za kvalitetne proizvode.

Prihvatljivi troškovi biće detaljnije prikazani u listi prihvatljivih troškova.

Tehnička pomoć ne treba da se koristi za aktivnosti izgradnje kapaciteta koji nijesu povezani sa administracijom i sprovođenjem IPARD programa.

8.3.7.9. Kriterijumi selekcije

/

8.3.7.10. Intenzitet podrške i stopa učešća EU

Intenzitet podrške, izražen kao udio javne podrške u prihvatljivim troškovima iznosi do 100%, od čega je doprinos EU sredstava 85%.

8.3.7.11. Indikativni budžet

Tabela 66: Indikativni budžet za Mjeru (9)

Godina	Ukupno prihvatljivi troškovi	Javni troškovi					
		Ukupno		Doprinos EU		Nacionalni doprinos	
		(EUR)	(%)	(EUR)	(%)	(EUR)	(%)
2021	0	0	100%	0	85%	0	15%
2022	0	0	100%	0	85%	0	15%
2023	0	0	100%	0	85%	0	15%
2024	211.765	211.765	100%	180.000	85%	31.765	15%
2025	235.294	235.294	100%	200.000	85%	35.294	15%
2026	282.353	282.353	100%	240.000	85%	42.353	15%
2027	764.706	764.706	100%	650.000	85%	114.706	15%
Ukupno	1.494.118	1.494.118		1.270.000		224.118	

8.3.7.12. Indikatori i ciljevi

Tabela 67: Indikatori i ciljevi

Indikator	Cilj
Broj podržanih Nacionalnih mreža za ruralni razvoj	1
Broj promotivnih materijala za opšte informisanje svih zainteresovanih strana (leci, brošure itd.)	60.000
Broj javnih kampanja	300
Broj podržanih angažovanja stručnjaka	15
Broj obuka, radionica, konferencija, seminara	250
Broj sastanaka Odbora za nadgledanje	14
Broj studija o razradi i sprovođenju mjera Programa	3
Broj izvještaja o evaluaciji Programa	3
Broj podržanih aktivnosti ruralnog umrežavanja	10
Broj potencijalnih podržanih LAG-ova	5

8.3.7.13. Administrativna procedura

Generalno, Upravljačko tijelo odgovorno je za izradu godišnjeg akcionog plana koji, nakon konsultacija s Komisijom, treba da usvoji Odbor za nadgledanje, na jesenjoj sjednici.

Struktura akcionog plana prikazana je u tekstu koji slijedi:

Vrsta troškova	Naziv aktivnosti i kratak opis, uključujući kvantifikaciju (ko će imati koristi, koje aktivnosti, koji subjekti), kvantifikaciju (broj aktivnosti, polaznici, itd.)	Indikativni budžet	Indikativni vremenski okvir za implementaciju

Lista prihvatljivih troškova (LPT) sadrži prihvatljive troškove za realizaciju svih aktivnosti predviđenih Akcionim planom.

Upravljačko tijelo vrši postupak javne nabavke za sve aktivnosti.

Sve procedure detaljno su opisane i Praktičnom vodiču kroz procedure ugovaranja pomoći zemljama koje nijesu članice EU (PRAG).

Tokom sprovođenja Mjere (9), IPARD Agencija vrši kontrolu dokumenata i procedura za sprovođenje postupka javne nabavke i odobrava dokumenta i procedure, obavlja administrativnu i terensku provjeru, provjerava raspoloživost sredstava za sprovođenje aktivnosti na osnovu iznosa godišnjeg akcionog plana i vrši plaćanja za odobrene troškove koji se odnose na određenu aktivnost.

Čitav postupak za implementaciju Mjere (9) detaljno je propisan u dokumentima (npr. Priručnik za postupak itd.) koji čini sastavni dio kompletnog akreditacionog paketa za Mjeru (9).

8.3.7.14. Geografski opseg mjere

8.3.7.15. Prelazna rješenja

Aktivnosti tehničke pomoći koje se podržavaju u programskom periodu 2021-2027. mogu se odnositi na prethodne i naredne programske periode. Stoga se tehnička pomoć koja je opredijeljena za programski period 2021-2027. može koristiti za realizaciju, npr. zatvaranje prethodnih programskih perioda, naročito u pogledu *ex-post* evaluacija programa 2014-2020. ili pripreme za programski period nakon 2027. godine.

8.3.8. MJERA 11 – ZASNIVANJE I ZAŠTITA ŠUMA

8.3.8.1. Pravni osnov

Član 27 Sektorskog sporazuma.

8.3.8.2. Razlozi za intervenciju

Prema rezultatima Nacionalne inventure šuma (NIS) iz 2010. godine, šume i šumsko zemljište pokrivaju 827 536 ha, što predstavlja 60% ukupne površine Crne Gore, dok neobraslo šumsko zemljište čini 9,7%. Ukupna drvena zapremina svih šuma je 133 miliona m³ drveta, od čega 104 miliona m³ je u šumama koje su na raspolaganju za korišćenje (one su pristupačne i van zaštićenih područja ili drugih režima zaštite).

Crnogorske šume pod zaštitom obuhvataju površinu od 13,41%, odnosno 185.269,69 ha. Najveće površine nalaze se u nacionalnim parkovima: Durmitor, Skadarsko jezero, Lovćen, Biogradska gora i Prokletije, koji pokrivaju ukupno 7,27%, odnosno 100,427 ha, dok parkovi prirode pokrivaju 79.583,10 ha, odnosno 5,76% teritorije Crne Gore.

Prema učešću na području dominiraju bukva (*Fagus moesiaca*) sa 19,8%, zatim smrča (*Picea abies*) - 8,5%, jela (*Abies alba*) - sa 4,1%, 2,0% hrast kitnjak (*Quercus petraea*) i crni bor (*Pinus nigra*) sa 1,6%. Učešće u zapremini dominantnih vrsta je sljedeće: 42,6% bukve (*Fagus moesiaca*), 20 % smrče (*Picea abies*), jele (*Abies alba*) 12,5%. Ove vrste čine 75,1% posječene drvene mase. Slijede ih crni bor (*Pinus nigra*) sa oko 2,8% i hrast cer (*Quercus cerris*) s udjelom od približno 3,9%. Balkanske endemske vrste. munika (*Pinus heldreichii*) i molika (*Pinus peuce*) imaju značajan udio u površini od 1,1%. (*Pinus heldreichii*) i (*Pinus peuce*) imaju učešće od 0,6% u drvnj masi.

Indikativni bruto godišnji prirast je 2,6 miliona m³ (u regionu Zapadnog Balkana najviši u Srbiji (4 m³/ha), a slijede Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Kosovo (3–4 m³/ha), sa značajno nižim prirastom u Sjevernoj Makedoniji i Albaniji (1,9 m³/ha, odnosno 0,8 m³/ha).

Zbog intenzivne sječe u prošlom vijeku (Nacionalna šumarska politika, 2008.), širina stabla je niža (34,6% 11-30 cm; 37% stabala 31 – 50 cm; 16.7% 71 – 70 cm).

Oko polovina šuma u Crnoj Gori je u državnom, a polovina u privatnom vlasništvu.

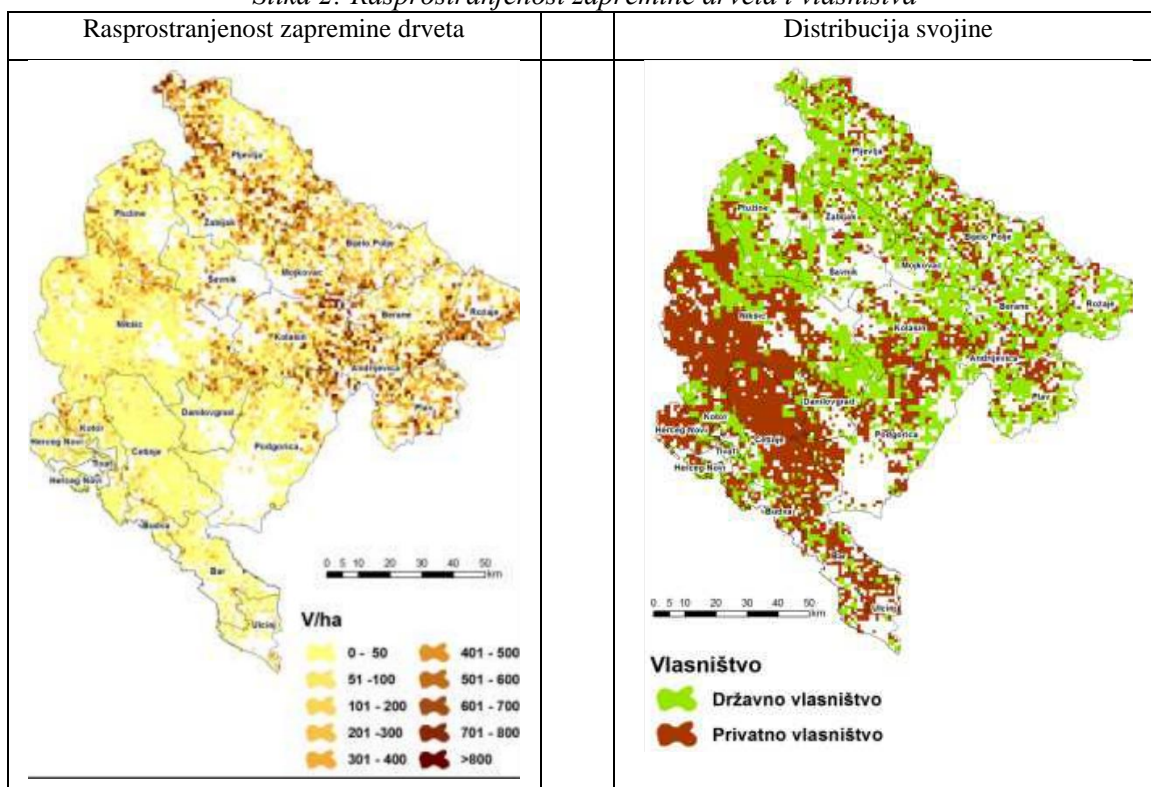
Tabela 68: Vlasnička struktura

Vlasništvo	Površina šuma za korišćenje (ha)	%	Drvena zaliha (m ³)	%	Drvena zaliha (m ³ /ha)	Godišnji prirast (m ³)	Prirast (m ³ /ha)
Državna	334.781	49,6	75.162.069	73,2	224,5	1.762.223,3	5,3
Privatno	340.608	50,4	29.812.676	26,8	87,5	763.027,7	2,2
Ukupno	675.389	100,0	104.974.746	100,0	155,4	2.525.251,0	3,7

Izvor: Nacionalna šumarska strategija

Udio zapremine i prirasta najveći je na sjeveru i u šumama u državnom vlasništvu, najniži na jugu - uglavnom u privatnim šumama. Udio zapremine u šumama u državnom vlasništvu iznosi 73,2%, u privatnim šumama - 26,8%. Godišnji prirast šuma u državnom vlasništvu je 5,3 m³/ha, u privatnom vlasništvu - 2,2 m³/ha (izvor - Startegija 2016-2023).

Slika 2: Rasprostranjenost zapremine drveta i vlasništva

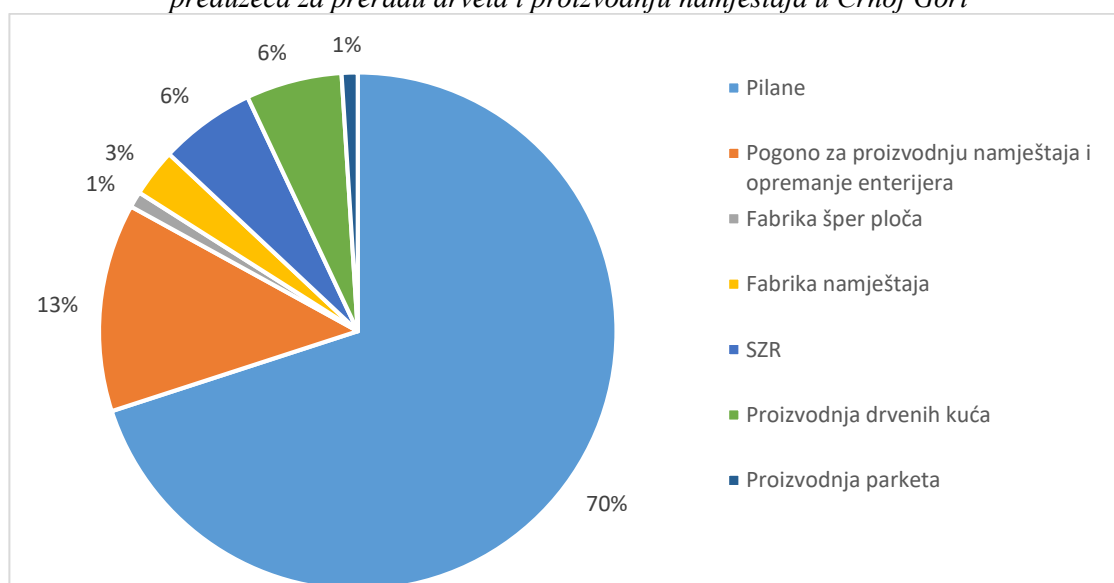
Izvor: Nacionalna šumarska strategija

Šume u privatnom vlasništvu nalaze se u regionu krša i primorja; one su mlađe, slabo njegovane i degradirane, sa značajno nižim prirastom i zapreminom. U periodu od 2016-2019, posječeno je 1,2 miliona m³, od čega 70% u državnim šumama i svega 30% u privatnim šumama.

Korišćenje šuma je važno za Crnu Goru. Godišnje se oko 0,7 miliona m³ koristi za grijanje. U drvnoj industriji sredinom 2012. godine, 152 preduzeća su bila aktivna (uključujući i preduzeća i preduzetnike koji se bave proizvodnjom namještaja). Najzastupljenija djelatnost preduzeća, posmatrano po njihovom broju, predstavljaju pilane, a slijede pogoni za proizvodnju namještaja (uglavnom pločastog) i opremanje enterijera i proizvodnja drvenih kuća. U strukturi preduzeća koja se bave preradom drveta dominantna je zastupljenost malih preduzeća. Šest velikih preduzeća prerađivalo je ukupno 97.380 m³ tehničkog drveta u 2011. godini, što predstavlja 29,8 % ukupnog prerađenog tehničkog drveta u Crnoj Gori.

Grafikon 11: Zastupljenost preduzeća po pojedinim vidovima proizvodnje u odnosu na ukupan broj preduzeća za preradu drveta i proizvodnju namještaja u Crnoj Gori

Izvor: Nacionalna šumarska strategija

Od ukupno 107 aktivnih pilana najveći broj se nalazi u opštini Rožaje (51 od čega se 9 bavi proizvodnjom rezane građe i drvenih kuća), a slijede Berane (14), Bijelo Polje (8) i Pljevlja (7).

Rezultati sprovedenih istraživanja pokazuju da se najveće količine drvene sirovine (tehničke oblovine) koriste za proizvodnju rezane građe i šper ploča. Ova dva proizvoda su dominantno zastupljena u primarnoj preradi drveta u Crnoj Gori.

Sektor šumarstva je posebno ranjiv zbog osjetljivosti na smanjenje padavina i rast temperatura vazduha, što znači učestalije i intenzivnije pojave šumskih požara. Uz prognozirani rast poplava i suša, svako povećanje dugoročne neto primarne produkcije (NPP) većine stabala od povećanih koncentracija CO₂ biće ograničeno (TNI,2020.). Primorski i centralni regioni Crne Gore su identifikovani kao najranjiviji na šumske požare, s obzirom da se većina suša događa u tim regionima, a ove suše se, kako se prognozira, dugoročno gledano, čine težim i češćim (Interreg-Dunav 2019). Šumski požari smanjuju otpornost drveća na štetočine, što negativno utiče na zdravlje drveća, dodatno povećava ranjivost.

Prema MONSTAT-u, šumski požari zahvatili su 13 % šuma od 2007-2019. godine (od toga najviše u 2011. – 49.009 ha (5,93 %), i u 2017. – 21.216 ha (2,56 %)).

Smanjenje degradacije šuma u regionu krša i primorja i istovremeno povećanje udjela mješovitih šuma, može potencijalno povećati kapacitet akumulacije vode i istovremeno povećati zapreminu šuma, što će dovesti do

većeg smanjenja emisija. Smanjenje površina koje su pogođene velikim požarima za 70% godišnje doprinijelo bi godišnjem ublažavanju emisija od 109,01 Gg CO₂eq (Izveštaj polaznog stanja za NDC, 04/2021).

Šume čine osnovu za mreže dodate vrijednosti u oblasti drvoprade, obnovljive energije, proizvodnje hrane i turizma. Sektori zasnovani na šumskim resursima imaju veliki potencijal rasta. Šume, zajedno s planinama i vodama, stvaraju bitan dio brenda Crne Gore u oblasti održivog ili zelenog turizma. Šume su od vitalne ekonomske važnosti za stanovništvo u ruralnim područjima, gdje je šuma jedan od glavnih izvora prihoda i energije za grijanje.

Utvrđeno je pet prioritarnih oblasti:

- Unapređenje šuma kroz održivo gazdovanje;
- Razvoj drvne industrije;
- Uloga šumarstva u ruralnom razvoju;
- Zaštita biodiverziteta i drugih šumskih ekosistemskih usluga;
- Zaštita od požara.

8.3.8.3. Opšti ciljevi

Ova mjera doprinosi ciljevima IPARD III programa u pogledu podsticanja razvoja i zapošljavanja u ruralnim područjima, doprinoseći ublažavanju klimatskih promjena i podsticanju održivog upravljanja prirodnim resursima. Za Crnu Goru, ona dopunjava implementaciju glavnih načela Zelene agende za Zapadni Balkan.

Ova mjera obuhvata obnovu, očuvanje i unapređenje ekosistema koji su povezani sa poljoprivredom i šumarstvom, a istovremeno se bavi izazovom klimatskih promjena. Osmišljena je tako da doprinos proširenju i poboljšanju šumskih resursa i prevenciji šumskih požara.

8.3.8.3.1. Posebni ciljevi

Specifični ciljevi mjere su:

- Povećanje površine pod šumama, ili povećana površina pod drugim vidovima šumskog zemljišta, bilo na poljoprivrednom, degradiranom ili drugom zemljištu radi pružanja ekosistemskih usluga za sprečavanje erozija izazvani vodom ili vjetrom, lavina, odrona, dezertifikacije i suše, kao i za zaštitu vodnih resursa;
- Da podstakne agrošumarske prakse;
- Da spriječi pojavu šumskih požara i otkloni štetu nastalu šumskim požarima;
- Da unaprijedi otpornost i ekološke vrijednosti šumskih ekosistema kroz konverziju degradiranih šumskih sastojina, strukturno degradiranih šuma po vrstama drveća, i šumskih kultura u mješovite šumske sastojine autohtonih vrsta drveća.

8.3.8.4. Povezanost s ostalim IPARD mjerama u programu i s nacionalnim mjerama

Uspostavljanje sistema agrošumarstva potencijalno je povezano sa Mjerom (4) - Agro-ekološke-klimatska i mjera organske proizvodnje. Preventivne aktivnosti u nekim šumama, kao što su proređivanje, rezidba i uklanjanje suve biomase u zonama visokog rizika od šumskog požara, koje istovremeno smanjuje rizike od požara može takođe doprinijeti proizvodnji obnovljive energije, kao i aktivnosti kojima se poboljšava otpornost i ekološka vrijednost šuma i pošumljavanje.

Pošumljavanje i agrošumarstvo potencijalno podržavaju iste troškove kao i neproizvodne investicije u okviru Mjere (1).

Ovo će biti jasno razgraničeno od aktivnosti podržanih ovom mjerom i biće kontrolisano u toku administrativne procedure.

8.3.8.5. Korisnici

Krajnji korisnici ove mjere su privatna lica, pravna lica i udruženja, nosioci šuma i/ili poljoprivrednog zemljišta, nepoljoprivrednog zemljišta u ruralnim područjima.

8.3.8.6. Zajednički kriterijumi prihvatljivosti

Značenje izraza šuma

U skladu sa Zakonom o šumama (član 3, 2010.), šuma je površina veća od 0,5 ha, koja je obrasla šumskim drvećem čiji je sklop krošanja iznad 10% površine zemljišta i visine dominantnih stabala iznad 5 m, odnosno drvećem koje je sposobno da u doba fiziološke zrelosti dostigne tu visinu.

Kriterijumi prihvatljivosti za korisnike

- Korisnik mora da dostavi vlasnički list (izdat od strane Uprave za nekretnine Crne Gore), katastarske mape i imovinski karton, kojim se dokazuje da je on vlasnik te površine, ili ugovor ako je korisnik površine za koju podnosi aplikaciju za projekat. Ugovor mora važiti tokom perioda od najmanje 10 godina u trenutku podnošenja aplikacije za pošumljavanje ili agrošumarstvo. Ugovor mora biti registrovan u Upravi za nekretnine Crne Gore;
- Korisnik, ako je pravno lice ili udruženje, mora biti upisan u Registar privrednih subjekata u trenutku podnošenja aplikacije;
- Korisnik, koji posjeduje ili koristi i poljoprivredno zemljište pored šumarstva, treba da bude upisan u Registar poljoprivrednih gazdinstava u trenutku podnošenja aplikacije.

Kriterijumi prihvatljivosti za projekte

- Podnosilac zahtjeva treba da izradi i dostavi predlog projekta, uključujući tehnički projekat i predmjer. Podnosilac zahtjeva treba da izradi i dostavi predlog projekta, uključujući tehnički projekat i predmjer za svaku predloženu aktivnost;
- Sva dostavljena dokumenta ne smiju biti starija od 12 mjeseci (osim dokumenata koje izdaje Poreska uprava i Sud, za koje period važenja mora da bude 30 dana);
- Predloženi projekti moraju biti u skladu s Planom upravljanja šumama koji je odobrilo Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede. U slučaju projekta pošumljavanja ili projekta agrošumarstva na zemljištu koji nije obuhvaćeno Planom gazdovanja šumama, predloženi projekat mora da odobri Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede dozvolom za pošumljavanje;
- Projekat obuhvata najmanje opis uslova staništa, npr. utvrđivanje glavnih faktora životne sredine, koji bi mogli da utiču na rezultate ili uspjeh investicije, opis i listu drveća, kao i njihovu zastupljenost, odabir vrsta drveća koje su najpogodnije za određene uslove staništa i određivanje cilja, načina rada (sijanje ili sadenje s golim korijenom ili s busenom, itd.) uz obrazloženje i prostorno uređenje i brojem biljaka i drugim pojedinostima predložene tehnologije;
- Projekat će izraditi kvalifikovani stručnjak, specijalista sa profesionalnom dozvolom/licencom u vezi s implementacijom projekta. Kopija profesionalne dozvole/licence mora biti priložena uz dokumentaciju u dosijeu aplikacije;
- U slučaju ponovne sadnje i fitosanitarnih intervencija nakon finalizacije investicije, potreban je službeni iskaz nadležnog organa u kojem se zvanično navodi da je to neophodno zbog određene nepogode. Agencija za zaštitu životne sredine Crne Gore potvrđuje procenat neuspjelih zamjenskih sadnica i fitosanitarne mjere koje je potrebno sprovesti. Ponovnu sadnju treba prilagoditi realnim potrebama i obrazložiti u zahtjevu. Korisnik treba da zatraži službeno ovlaštenje od strane Agencije za plaćanja prije ponovne sadnje.

8.3.8.7. Specifični kriterijumi prihvatljivosti

8.3.8.7.1. Pošumljavanje

8.3.8.7.1.1. Opis vrste aktivnosti

Pošumljavanje poljoprivrednog zemljišta i pošumljavanje nepoljoprivrednog i napuštenog poljoprivrednog zemljišta direktno doprinosi sekvestraciji ugljenika, zaštiti od vjetrova i zaštiti od erozije tla. Posebne aktivnosti obuhvataju pošumljavanje prirodnim produktivnim vrstama, prostorno planiranje pašnjaka, obnovu zelenog pokrivača i ponovnu sadnju. Podrška će se pružiti za pošumljavanje poljoprivrednog i nepoljoprivrednog zemljišta.

8.3.8.7.1.2. Specifični kriterijumi prihvatljivosti

Prihvatljivo zemljište

- Poljoprivredno zemljište, nepoljoprivredno zemljište je prihvatljivo.

Osnivanje

- Lokalne vrste drveća, čije porijeklo, sorta ili ekotip su dobro prilagođeni uslovima lokacije i definisani u Planu gazdovanja šumama ili u planu pošumljavanja koji je odobrilo Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede;
- Brzorastuće kulture u kratkim rotacijama (SRC) i božićne/novogodišnje jelke isključene su iz podrške;
- U zaštićenim prirodnim područjima ne može se podizati nova šuma, osim kada je povećanje šumskog pokrivača jedna od željenih intervencija predviđenih u planovima upravljanja ili ekvivalentnim instrumentima koji su utvrđeni za upravljanje takvim prirodnim područjima;
- U područjima u kojima je sadnja drveća otežana nepovoljnim pedo-klimatskim uslovima (nedostupnost vode, slaba zemljišta, itd.) podrška se može pružiti za sadnju drugih višegodišnjih drvnih vrsta, kao što su grmlje ili žbunje koje odgovara lokalnim uslovima;
- Podrška neće isključiti upotrebu drvnih ili nedrvnih materijala ili drugih šumskih dobara i usluga iz ekonomskih razloga sve dok ta upotreba ne šteti ekološkim ili zaštitnim funkcijama.

Održavanje pošumljenih površina

- Troškovi održavanja podignutih pošumljenih površina podržaće se tokom perioda od 5 godina;
- Radovi održavanja biće povezani sa završenim podizanjem i moraju biti u skladu sa projektom pošumljavanja koji je odobrilo Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, sa dozvolom za pošumljavanje;
- Korisnik dostavlja godišnji izvještaj o aktivnostima održavanja IPARD agenciji/Direktoratu za plaćanja.

8.3.8.7.2. Agrošumarstvo

8.3.8.7.2.1. Opis vrste aktivnosti

Agrošumarstvo znači sisteme i prakse upotrebe zemljišta u kojima su zasađena stabla integrisana sa usjevima i/ili životinjama na istoj površini zemljišta. To je multifunkcionalni pristup korišćenju zemljišta koji dovodi u ravnotežu proizvodnju hrane, hrane za životinje, goriva itd. čiji su rezultati zaštita životne sredine i kulturna i pejzažna vrijednost.

Ova operacija promoviše uspostavljanje agrošumarskih sistema, odnosno objedinjenih sistema koji kombinuju šumarstvo sa ekstenzivnim poljoprivrednim praksama, prepoznati zbog njihovog značaja za održavanje biodiverziteta i njihovog prilagođavanja područjima sa visokom podložnošću dezertifikaciji.

8.3.8.7.2.2. Specifični kriterijumi prihvatljivosti

Prihvatljivo zemljište

- Poljoprivredno zemljište, nepoljoprivredno zemljište, šumsko zemljište u slučaju silvopasturalnog sistema.

Uspostavljanje sistema agrošumarstva

- Korisnik ima obavezu da pribavi dozvolu za pošumljavanje koju na njegovo ime izda i odobri Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede. Dozvola se zasniva na projektu agrošumarstva, koji izrađuje stručnjak u oblasti šumarstva u skladu sa Zakonom o šumama, uzimajući u obzir uslove na lokaciji i ekološke odlike;
- Brzorastuće kulture u kratkim rotacijama (SRC) i božićne/novogodišnje jelke isključene su iz podrške;
- U područjima u kojima je sadnja drveća otežana nepovoljnim pedo-klimatskim uslovima (nedostupnost vode, slaba zemljišta, itd.) podrška se može pružiti za sadnju drugih višegodišnjih drvnih vrsta, kao što su grmlje ili žbunje koje odgovara lokalnim uslovima;
- Podrška neće isključiti upotrebu drvnih ili nedrvnih materijala ili drugih šumskih dobara i usluga iz

ekonomskih razloga sve dok ova upotreba ne šteti ekološkim ili zaštitnim funkcijama;

- Prihvatljive vrste i ograničenja:
  1. Vrsta šumskog drveta: Lokalne vrste drveća, najmanje dvije provenijencije, sorte ili ekotipa koji su dobro prilagođeni uslovima lokacije i definisani u Planu upravljanja šumama ili u planu upravljanja pašnjacima.
  2. Sadnja voćaka: maksimalno 20% vrsta voćaka.
  3. Gustina sadnje:
    - najmanje 80 stabala/ha ili 250 žbunova/ha,
    - maksimalno 250 stabala/ha ili 500 žbunova/ha.

Održavanje

- Troškovi održavanja podignutih agrošumarskih sistema podržaće se tokom perioda od 5 godina;
- Radovi održavanja biće povezani sa završenim podizanjem sistema agrošumarstva i moraju biti u skladu sa projektom agrošumarstva koji je odobrilo Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, u dozvoli za pošumljavanje;
- Korisnik dostavlja godišnji izvještaj o aktivnostima održavanja IPARD agenciji/Direktoratu za plaćanja.

8.3.8.7.3. Obnova šuma nakon šumskog požara

8.3.8.7.3.1. Opis vrste aktivnosti

Aktivnosti ove operacije imaju za cilj obnovu šumskih područja pogođenih šumskim požarima.

8.3.8.7.3.2. Specifični kriterijumi prihvatljivosti

- Prihvatljivo zemljište je šumsko zemljište oštećeno šumskim požarom;
- Projekat obnove šuma nakon šumskog požara treba da se zasniva na programu obnove šuma nakon šumskog požara, koji je pripremila Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, a odobrila Vlada, u skladu sa članom 48 Zakona o šumama.

8.3.8.7.4. Sprečavanje štete na šumama od šumskih požara

8.3.8.7.4.1 Opis vrste aktivnosti

Ove aktivnosti imaju za cilj sprečavanje štete na šumama od šumskih požara. U tom cilju, operacija će podržati radove u šumarstvu koji bi doprineli smanjenju rizika od požara i njegovog širenja i investicija u izgradnju/rekonstrukciju i opremu za praćenje šumskih požara.

8.3.8.7.4.2 Specifični kriterijumi prihvatljivosti

- Prihvatljivo zemljište je šumsko zemljište;
- Predmetno šumsko područje treba da bude klasifikovano kao područje sa srednjim do visokim rizikom od šumskog požara u skladu sa Planom gazdovanja šumama, koji je odobrilo Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede;
- Preventivne radnje protiv požara treba da budu u skladu sa odobrenim planom gazdovanja šumama i/ili sa planom zaštite od požara koji je odobrilo Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede u skladu sa Zakonom o šumama (član 49).

8.3.8.7.5. Unapređenje otpornosti i ekološke vrijednosti šumskih ekosistema

8.3.8.7.5.1. Opis vrste aktivnosti

Ova aktivnost doprinosi konverziji degradiranih šumskih sastojina u visoke šumske sastojine i konverziji šumskih kultura u mješovite šumske sastojine mješovitih autohtonih vrsta. U okviru ove aktivnosti, šumske sastojine čija je struktura vrsta drveća degradirana zbog prethodnog lošeg gazdovanja, što je dovelo do gubitaka primarnih vrsta, biće pretvoreno u mješovite šumske sastojine sa povoljnim udjelom primarnih vrsta drveća. Kroz ovu aktivnost, dio tih šumskih sastojina postepeno će se pretvoriti u mješovite šumske sastojine

autohtonih vrsta drveća. Proređivanje će biti primijenjeno da bi se formirale visokokvalitetne šumske sastojine.

8.3.8.7.5.2. Specifični kriterijumi prihvatljivosti

- Samo šumsko zemljište je prihvatljivo;
- Korisnik mora da u predlog projekta uključi plan konverzije, koji uključuje procjenu trenutne situacije, i plan aktivnosti koje će za rezultat imati mješovite šume sa povoljnim udjelom primarnih vrsta drveća i propisanim odabirom vrsta drveća;
- Projekat obuhvata glavne ekološke faktore, koji bi mogli da utiču na rezultate ili uspjeh investicije, kao što su opis i lista drveća, kao i njihova zastupljenost, odabir vrsta drveća koje su najpogodnije i prilagođene staništima i lokalnim uslovima i koje su kompatibilne sa okolinom, način rada (sijanje ili sadenje s golim korijenom ili s busenom, itd.) uz obrazloženje metode rada i prostorno uređenje i brojem biljaka i drugim pojedinostima predložene tehnike (kao što formule za sadnju, pripremu zemljišta, odabir vremena sadnje);
- Predloženi projekat i plan konverzije moraju biti u skladu s Planovima upravljanja šumama koje je odobrilo Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede prije podnošenja aplikacije.

8.3.8.8. Prihvatljivi troškovi

8.3.8.8.1 Pošumljavanje i agrošumarstvo

8.3.8.8.1.1 Podizanje novih pošumljenih površina

- Troškovi pripreme, sadnje i sadnog materijala:
  - Raščišćavanje grmlja, šikara i uklanjanje kamenja;
  - Kopanje jame za sadnju (do 40x40x40), sadnja i postavljanje kolaca;
  - Troškovi sadnica (2 godine starosti) i kolaca;
  - Troškovi prevoza sadnica i kolaca;
  - Postavljanje ograde (maksimalno 150 m/ha) u vezi sa područjem podizanja ili zaštite pojedinačnih stabala, ili troškovi opreme za odbijanje stoke;
- Izgradnja/rekonstrukcija kontrolnih brana i drugih zemljanih radova za kontrolu erozije zemljišta, kao i snabdijevanje vodom direktno povezano s površinom podizanja šume i u skladu sa planom gazdovanja šumama;
- Ostali neophodni troškovi direktno povezani sa zasadima, kao što su izrada plana pošumljavanja, analiza zemljišta, priprema i zaštita zemljišta (do 12%).

8.3.8.8.1.2 Održavanje tokom 5 godina

Biće prihvatljivi sljedeći troškovi:

- Troškovi navodnjavanja, 1. godina podizanja zasada, ako vodovodna infrastruktura ne postoji;
- Uklanjanje korova, 1. godina podizanja zasada;
- Orezivanje sadnica, 2. godina nakon sadnje;
- Uklanjanje korova (3, 4. i 5. godina);
- Održavanje zaštite od stoke (3, 4. i 5. godina) u ukupnom iznosu od 20% početne cijene ograde ili zaštite pojedinačnih stabala;
- Održavanje kolaca (3, 4. i 5. godina) u ukupnom iznosu od 20% početne cijene kolaca koje odobrenih projektom pošumljavanja ili projektom agrošumarstva.

Troškovi održavanja isplaćuju se jednokratno, nakon završetka projekta.

8.3.8.8.2 Obnova šuma nakon šumskog požara

- Troškovi pripreme, sadnje i sadnog materijala;
- Raščišćavanje šumskog područja oštećenog šumskim požarom;
- Kopanje jame za sadnju (do 40x40x40), sadnja i postavljanje kolaca;
- Troškovi sadnica (2 godine starosti) i kolaca;

- Troškovi prevoza sadnica i kolaca;
- Postavljanje ograde (maksimalno 150 m/ha) povezane sa područjem podizanja ili zaštite pojedinačnih stabala, ili troškovi opreme za odbijanje stoke;
- Ostali neophodni troškovi direktno povezani sa zasadima, kao što su izrada plana pošumljavanja nakon šumskog požara, analiza zemljišta, priprema i zaštita zemljišta (do 12%).

8.3.8.8.3 Zaštita šuma od šumskih požara

- Preventivne šumarske prakse;
- Raščišćavanje grmlja, šikara, protivpožarne pruge i jarci;
- Proređivanje izraslih stabala i uklanjanje ostataka.
- Ispaša stoke;
- Troškovi ugovorenih troškova za stoku i prevoz nastalih prilikom prevoza životinja u područje pod rizikom od požara.
- Izgradnja, rekonstrukcija objekata, kao što su jarci, ograde i uvale, očuvanje i poboljšanje šumskih puteva, pruga i vodnih sistema za zaštitu od šumskog požara.
- Izgradnja/rekonstrukcija osmatračnica kao mjere za sprečavanje šumskih požara.
- Nabavka i ugradnja opreme za praćenje požara.
- Ostali neophodni troškovi direktno povezani sa projektom, kao što su izrada i inoviranje plana gazdovanja šumama koji se odnose na privatnu imovinu, izrada projekta i izrada plana zaštite šuma (do 12%).

8.3.8.8.4 Unapređenje otpornosti i ekološke vrijednosti šumskih ekosistema

- Troškovi „jednokratnih“ aktivnosti: raščišćavanje zemljišta od grmlja, šikara, proređivanje, orezivanje.
- Troškovi podsadnje vrsta prilagođenih uslovima lokacije i mješavinom vrsta koje su kompatibilne s planom konverzije.
  - Raščišćavanje šumskog područja oštećenog šumskim požarom;
  - Kopanje jame za sadnju (do 40x40x40), sadnja i postavljanje kolaca;
  - Troškovi sadnica (2 godine starosti) i kolaca;
  - Troškovi prevoza sadnica i kolaca;
  - Troškovi orezivanja;
  - Postavljanje ograde (maksimalno 150 m/ha) povezane sa područjem podizanja ili zaštite pojedinačnih stabala, ili troškovi opreme za odbijanje stoke.
- Troškovi za radove na zaštiti zemljišta i izgradnju/rekonstrukciju kontrolnih brana za kontrolu erozije zemljišta;
- Troškovi za zaštitu površine i biljaka od stoke - ograde ili zaštita pojedinačnih stabala;
- Ostali neophodni troškovi direktno povezani sa konverzijom, kao što su izrada plana konverzije, inoviranje plana gazdovanja šumama koji se odnose na privatnu imovinu, priprema zemljišta i zaštita (do 12%);
- Prihvatljivi troškovi biće detaljnije opisani u „Listi prihvatljivih troškova“.

Prihvatljivi troškovi biće detaljnije opisani u „Listi prihvatljivih troškova“.

8.3.8.9. Kriterijumi selekcije

Opšta načela kriterijuma selekcije;

- Prioritet će se dati pošumljavanju koje se obavlja u zaštitne svrhe, kao što su biodiverzitet, zaštita zemljišta i vode, i slično. Time će se voditi odabir vrsta i lokacija koje treba pošumiti;
- U agrošumarstvu, prioritet će se dati multifunkcionalnim sistemima sa većom javnom koristi, kao što su kontrola erozije/dezertifikacije, aktivnosti u pogledu dobrobiti životinja i biološke bezbjednosti (odvajanje pašnjaka šumskim prugama) ili podsticanje polinatora;
- Prioritet će se dati aktivnosti koja će se realizovati u područjima sa degradiranim šumama;
- Prioritet će se dati aktivnosti koja će se realizovati u područjima sa visokim rizikom od šumskih požara;
- Prioritet će se dati ženama koje apliciraju.

Kriterijumi selekcije koji će biti primijenjeni i bodovi koji će se dodijeliti zasnivaće se na predlogu koji pripremi IPARD Upravljačko tijelo/Direktorat za ruralni razvoj u saradnji sa IPARD Agencijom/Direktoratom za plaćanja, koji odobrio Odbor za nadgledanje prije objavljivanja poziva za dostavljanje aplikacija i biće objavljeni u Smjernicama za podnosiocima aplikacija.

8.3.8.10. Intenzitet podrške i stopa učešća EU

- Javni troškovi 100%.
- Doprinos EU 85%

8.3.8.11. Indikativni budžet

Tabela 69: Indikativni budžet za Mjeru (11)

Godina	Ukupno prihvatljivi troškovi	Javni troškovi					
		Ukupno		Doprinos EU		Nacionalni doprinos	
		(EUR)	(%)	(EUR)	(%)	(EUR)	(%)
2021	-	-	100%	-	85%	-	15%
2022	-	-	100%	-	85%	-	15%
2023	752.941	752.941	100%	640.000	85%	112.941	15%
2024	952.941	952.941	100%	810.000	85%	142.941	15%
2025	1.176.470	1.176.470	100%	1.000.000	85%	176.470	15%
2026	1.411.765	1.411.765	100%	1.200.000	85%	211.765	15%
2027	1.529.412	1.529.412	100%	1.300.000	85%	229.412	15%
Ukupno	5.823.529	5.823.529		4.950.000		873.529	

8.3.8.12. Indikatori i ciljevi koje treba koristiti u Programu

Tabela 70: Indikatori i ciljevi

Indikatori	Ciljevi
Pošumljeno poljoprivredno i nepoljoprivredno zemljište (ha);	20
Površina zasnovanih sistema agrošumarstva (ha);	10
Šumsko područje koje je imalo koristi od podrške za unapređenje otpornosti i ekološke vrijednosti šumskih ekosistema (ha)	725
Šumsko područje koje je imalo koristi od podrške za sprečavanje šumskih požara i otklanjanje šteta nastalih šumskim požarima (ha)	140

8.3.8.13. Administrativna procedura

Administrativna procedura za sprovođenje ove mjere obuhvatiće sljedeće faze: provjere kompletnosti i prihvatljivosti aplikacija; raspodjela sredstava; implementacija aktivnosti; računovodstvo i isplata sredstava podrške. Administrativna procedura će poštovati zahtjeve IPARD III regulatornog okvira i biće utvrđena odgovarajućim priručnicima i procedurama.

8.3.8.14. Geografski opseg mjere

Ova mjera biće implementirana na cijeloj teritoriji Crne Gore.

9. MREŽA ZA RURALNI RAZVOJ CRNE GORE

Mreža za ruralni razvoj Crne Gore ima važnu ulogu u mobilizaciji civilnog društva u ruralnim područjima i promovisanju koncepta ruralnog razvoja. Osnovana je 2012. godine u cilju promovisanja ruralnog razvoja kroz razmjenu informacija, ideja i dobrih praksi, kao i promovisanja partnerstva između civilnog društva i jačanja kapaciteta svih njenih članova. Vizija Mreže je da cjelokupno ruralno stanovništvo aktivno učestvuje u društvenom, ekonomskom i kulturnom razvoju i očuvanju i zaštiti nasljeđa oblasti u kojima žive.

Mrežu je osnovalo 12 nevladinih organizacija: NVO Agrogrupa; NVO Dani drenjine; NVO Poljoprivredna unija Crne Gore; NVO Viola - Udruženje sakupljača ljekovitog bilja; NVO Status - Ženska mreža za ruralni razvoj; NVO Da zaživi selo; Agrobiznis centar; Zadruga Agrosjever; NVO Regionalna agencija za razvoj Komova, Prokletija i Bjelasice; NVO Udruženje maslinara „BOKA“ kao i NVO Centar za prenos znanja.

Trenutno, mreža ima ukupno 29 članova - NVO, od kojih svaka ima sjedište u određenom gradu, i nekoliko stručnih savjetnika koji ostvaruju kontakt s nekoliko drugih gradova. Većina članova NVO uglavnom je zainteresovana za zaštitu životne sredine, promovisanje kulturne i istorijske baštine, edukaciju i socijalna pitanja. Mreža nastoji da postepeno proširi svoje članstvo u cilju postizanja potpune geografske pokrivenosti seoskih područja zemlje i da Mreža može pravovremeno da potvrdi da govori u ime velikog dijela ruralnog stanovništva.

Konferencija „Uloga civilnog sektora u ruralnom razvoju Zapadnog Balkana“, održana u Nikšiću 6. juna 2012. godine, obilježila je zvanično osnivanje i promovisanje Mreže za ruralni razvoj Crne Gore, u saradnji sa MPŠV Crne Gore, Ministarstvom ekonomskog razvoja i turizma Crne Gore i Stalne radne grupe za ruralni razvoj Jugoistočne Evrope - SWG RRD.

Tokom 2013. godine, Mreža je sklopila dva značajna sporazuma koja su osnažila njenu ulogu. Prvo, postignut je sporazum s mrežama za ruralni razvoj Srbije i Sjeverne Makedonije s ciljem uspostavljanje Balkanske mreže za ruralni razvoj. Osnivanje Mreže podržala je Stalna radna grupa. Drugo, potpisan je Protokol o saradnji s Ministarstvom poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, na osnovu kojeg će se obezbijediti uzajamna podrška i saradnja uz poštovanje nezavisnosti Mreže. Pored toga, veliki broj NVO koje su članice Mreže imaju dobre veze s opštinama; istaknuti članovi nekih NVO su zaposleni ili konsultanti opština. Mreža je pokrenula prvi sveobuhvatni internet portal u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja - www.ruralportal.me.

Ciljevi Mreže za ruralni razvoj Crne Gore:

- Pružanje podrške lokalnim samoupravama za izradu lokalnih strategija razvoja ruralnih područja;
- Izgradnja kapaciteta nevladinih organizacija koje djeluju u oblasti ruralnog razvoja;
- Jačanje regionalne saradnje kroz aktivnosti Balkanske mreže za ruralni razvoj (BRDN) i Evropske LEADER asocijacije za ruralni razvoj (ELARD);
- Promovisanje LEADER pristupa u Crnoj Gori. Rješavanje postojećih problema u formiranju LAG-ova (nepostojanje geografski razgraničenih područja za kvalitetno formiranje LAG-ova u odnosu na kriterijume EU u okviru LEADER). Potrebno je uključiti sve aktere u poljoprivredi i ruralnom razvoju Crne Gore;
- Pružanje podrške LAG-ovima u obezbjeđivanju potrebne dokumentacije;
- Pružanje informacija o aktivnostima i programima koje sprovodi MPŠV;
- Izrada internet portala – „Ruralni portal Crne Gore“, koji će se redovno ažurirati i sadržati sve informacije od značaja za oblast ruralnog razvoja i poljoprivrede u Crnoj Gori i regionu;
- Uključivanje agroindustrije i drugih sektora koji imaju uticaj na ruralni razvoj u Crnoj Gori;
- Razvoj niza usluga za članove Mreže i druge korisnike;
- Uspostavljanje mehanizama za razmjenu informacija između članova Mreže i relevantnih institucija;
- Posredovanje između korisnika i relevantnih institucija u ruralnom razvoju;
- Prihvatanje Mreže kao relevantnog partnera evropskih institucija i ruralnih mreža, kao i relevantnog aktera u oblasti ruralnog razvoja i promotera vrijednosti ruralne Crne Gore;
- Kontinuirano promovisanje pristupa „odozdo prema gore“ u prepoznavanju potreba lokalnih ruralnih zajednica;
- Kontinuirano promovisanje mjera podrške koje sprovodi MPŠV putem Agrobudžeta, kao i programa kao što su MIDAS, IPARD like, IPARD, itd.

U međuvremenu, Mreža za ruralni razvoj Crne Gore (MRRCG) intenzivno radi na ostvarivanju postavljenih ciljeva kroz aktivnosti na lokalnom, nacionalnom i međunarodnom nivou. U nedostatku institucionalne podrške, aktivnosti Mreže zavise od nacionalnih i međunarodnih projekata, gdje se, u slučaju završetka projekta, zaustavljaju određene aktivnosti, tako da rad Mreže zavisi od načina finansiranja aktivnosti.

Aktivnosti na međunarodnom i regionalnom nivou

Međunarodne i regionalne aktivnosti MRRCG sprovode se u cilju boljeg umrežavanja, razmjene informacija i učešća u specifičnim međunarodnim projektima kako bi se dao veći doprinos opštem ruralnom razvoju i Crne Gore i regiona.

Mreža je prepoznata kao jedna od ključnih regionalnih organizacija koje djeluju u oblasti ruralnog razvoja i kao takva je jedna od osnivača Balkanske mreže za ruralni razvoj (BRDN), koja je formalno osnovana u decembru 2019. godine, sa sjedištem u Skoplju, Sjeverna Makedonija. Osnivačka skupština BRDN održana je u Skoplju 6. decembra, kada su mreže za ruralni razvoj Sjeverne Makedonije, Crne Gore, Kosova i Hrvatske potpisale dokumenta o registraciji kao osnivači mreže. Ostala tri partnera BRDN, mreže ruralnog razvoja Srbije, Albanije i Bosne i Hercegovine, pridružuje se naknadno kao punopravni članovi. Na ovaj način, BRDN će i dalje predstavljati više od 200 udruženja za ruralni razvoj iz regiona i zastupaće interese više od 9 miliona stanovnika ruralnih područja Zapadnog Balkana: Albanije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Kosova, Crne Gore, Sjeverne Makedonije i Srbije.

Značajna regionalna aktivnost Mreže jeste organizacija regionalnog kampa mladih iz ruralnih područja, kojeg finansijski podržavaju MPŠV i Stalna radna grupa za ruralni razvoj Jugoistočne Evrope. Kamp je organizovan 5 puta, 2016, 2017, 2018, 2019. i 2021. godine. Tokom dva dana učesnici su imali priliku da, između ostalog, čuju nešto više o lokalnim akcionim grupama, LEADER pristupu, održivom ruralnom razvoju, jačanju i diverzifikaciji ruralnih područja, ekonomiji, dok je treći dan rezervisan za obilazak lokalnih poljoprivrednih gazdinstava. Do sada je u organizovanim kampovima učestvovalo više od 120 učesnika iz Crne Gore, Srbije, Hrvatske, Albanije, Bosne i Hercegovine, Sjeverne Makedonije i Kosova.

Jedna od najvažnijih međunarodnih aktivnosti Mreže je učešće na događaju EU „NetworX“ koji je organizovala Evropska mreža za ruralni razvoj, a koji je održan od 11. do 12. aprila 2019. godine u Briselu. Ovaj događaj je bio prilika da Mreža predstavi svoje aktivnosti na događaju koji ima za cilj da prepozna vrijednost umrežavanja za ruralni razvoj, predstavljajući rezultate posljednjih deset godina umrežavanja u ruralnim područjima i proaktivno sagledavajući budućnost ruralnog razvoja. Takođe, u 2019. godini bilo je planirano učešće Mreže u Evropskom ruralnom parlamentu, ali zbog nedostatka sredstava ova aktivnost nije realizovana. Pored toga, Mreža je svojim članovima omogućila učešće u važnim međunarodnim događajima kao što je konferencija LEADER RELOADED (Evropa, Portugalija).

Veliki i značajni regionalni događaji u kojima je Mreža učestvovala su: Forum za poljoprivrednu politiku zemalja Jugoistočne Evrope - APF (redovni učesnik); Prvi balkanski ruralni parlament, Prvi albanski ruralni parlament, Prvi makedonski ruralni parlament, kao i Forum o politikama ruralnog razvoja zemalja Jugoistočne Evrope.

Aktivnosti na nacionalnom nivou

Novogodišnji sajam poljoprivrednih proizvoda

Mreža za ruralni razvoj Crne Gore jedan je od osnivača novogodišnjeg sajma lokalnih proizvoda, koji se održava svake godine, krajem decembra, u Nikšiću. Cilj sajma je jačanje konkurentnosti malih crnogorskih poljoprivrednih proizvođača unapređenjem njihove ekonomske aktivnosti i poslovnog okruženja za plasman domaćih proizvoda. Od 2013. godine, organizovano je ukupno 6 sajmovi sa više od 1.200 izlagača.

Nacionalna konferencija o poljoprivredi i ruralnom razvoju

Nacionalna konferencija o ruralnom razvoju je platforma za prenos, implementaciju i sprovođenje strateških obaveza Crne Gore u oblasti poljoprivrede i održivog ruralnog razvoja, kao i platforma za saradnju svih relevantnih aktera u poljoprivrednom i ruralnom razvoju u kontekstu opštih obaveza Crne Gore u procesu pridruživanja EU. Teme konferencije su IPARD program u Crnoj Gori, LEADER pristup i formiranje lokalnih akcionih grupa u Crnoj Gori, lokalne strategije ruralnog razvoja i raspoložive mjere podrške u Crnoj Gori, kao i perspektiva razvoja zelene ekonomije u lokalnim zajednicama u Crnoj Gori. Konferencija obuhvata jedno Agro veće sa ciljem da se umreže javni, privatni i civilni sektori u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja i u okviru koje se dodjeljuju nacionalne MOBA nagrade istaknutim pojedincima na nacionalnom i lokalnom nivou za doprinos koji su dali poljoprivrednom i ruralnom razvoju. Do sada su organizovane dvije konferencije koje su okupile preko 200 učesnika iz šest zemalja regiona: Crna Gora, Srbija, Bosna i Hercegovina, Makedonija, Kosovo i Hrvatska.

Članstvo u IPARD III Odboru za nadgledanje

Predsjednik mreže, kao punopravni član, učestvuje u radu Odbora za nadgledanje IPARD III.

Implementacija nacionalnih i regionalnih projekata

U periodu od 2016. godine do kraja 2020. godine, Mreža za ruralni razvoj Crne Gore realizovala je ukupno 15 projekata. Projekte su podržali Evropska unija, MPŠV, Stalna radna grupa za regionalni ruralni razvoj (SWG) u Jugoistočnoj Evropi i Višegrad fond. U tekstu koji slijedi, predstavimo glavne ciljeve i aktivnosti dva najveća projekta koja je Mreža do sada sprovela, a koji se finansiraju iz sredstava Evropske unije i kroz sufinansiranje Ministarstva javne uprave Crne Gore:

- Aktivne lokalne teritorije za ekonomski razvoj ruralnih područja - ALTER je projekat u kojem je vodeći partner Mreža za ruralni razvoj Srbije, dok je Mreža za ruralni razvoj Crne Gore jedan od 9 partnera. Opšti cilj: Podstaci zakonsko i finansijsko okruženje za civilno društvo i osnažiti civilno društvo da bude efikasan i odgovoran nezavisni akter, i da poboljša svoj kapacitet za dijalog sa vladama, da utiče i održava politike i procese donošenja odluka u održivom razvoju ruralnih zajednica odgovornih za svoj rad prema građanima i društvu uopšte. Rezultati: promovisani koncepti održivog socio-ekonomskog ruralnog razvoja, socijalne inkluzije ruralnih zajednica i aktivnog učešća organizacija civilnog društva (OCD) u formulisanju i implementaciji politika; povećano učešće OCD i građana u svim aspektima lokalne vlasti i promovisanje saradnje i partnerstva između različitih sektora i aktera u ruralnim područjima, zasnovano na LEADER načelima i konceptima lokalnog razvoja u zajednici; itd.
- Umrežavanje i zastupanje za zelenu ekonomiju - NAGE, projekat u kojem je vodeći partner Mreža za ruralni razvoj Sjeverne Makedonije, dok je Mreža za ruralni razvoj Crne Gore jedan od 7 partnera. Opšti cilj projekta je da se pruži podrška jačanju uticaja Balkanske mreže za ruralni razvoj (BRDN) i njenih članova na donošenje politika i odluka, kroz učešće u procesima reforme poljoprivrednih i ruralnih programa i procesima reforme politika u cilju uvođenja koncepta zelene ekonomije.

Aktivnosti Mreže, njenih članova, kao i aktivnosti u vezi sa opštim ruralnim razvojem u Crnoj Gori i regionu predstavljene su na internet portalu koji je zvanično počeo da radi 1. maja 2013. godine (<http://www.ruralportal.me/>). Uloga portala je informisanje ciljnih grupa o prilikama za ruralni razvoj Crne Gore, regiona, EU i svijeta, prenos dobrih praksi, savjeta i edukacije. Portal objavljuje vijesti, intervjuje i analize koje sam izrađuje i prenosi aktuelne događaje objavljene u drugim medijima u Crnoj Gori i regionu Zapadnog Balkana. Portal je u suštini internet bilten o svim aktuelnim kretanjima u oblasti poljoprivrede, ruralnog razvoja i turizma u Crnoj Gori i regionu Zapadnog Balkana. Nažalost, portal se neredovno ažurira zbog nedostatka sredstava, uz to, potrebno je i potpuno redizajniranje izgleda i koncepta portala kako bi se aktivnosti Mreže, njenih članova i aktuelnih događaja u oblasti ruralnog razvoja predstavile na najbolji način.

Konkretni rezultati rada Mreže prikazani su u sljedećim podacima:

- 15 realizovanih projekata koje su podržali Evropska unija, MPŠV, Stalna radna grupa za regionalni ruralni razvoj (SWG) u Jugoistočnoj Evropi i Višegrad fond;
- Podržan rad 8 organizacija koje se bave ruralnim razvojem sa 8 projekata ukupne vrijednosti od 55.980,00 EUR;
- 1.200 poljoprivrednih proizvođača učestvovalo je na 6 novogodišnjih sajмова lokalnih proizvoda;
- 274 predstavnika organizacija civilnog društva koje se bave ruralnim razvojem učestvovalo je više od 30 radionica i obuka čije su teme bile:

- ✓ LEADER i CLLD;
- ✓ Zelena ekonomija;
- ✓ Transparentno i odgovorno upravljanje;
- ✓ Planiranje i izvještavanje;
- ✓ Lobiranje, zastupanje i umrežavanje;
- ✓ Lobiranje i zastupanje;
- ✓ Istraživanje i analiza;
- ✓ Unutrašnje upravljanje, upravljanje finansijama i projektni menadžment, dugoročno planiranje i diverzifikacija finansiranja.

10. INFORMACIJA O KOMPLEMENTARNOSTI IPARD-a SA MJERAMA FINANSIRANIM IZ DRUGIH (NACIONALNIH ILI MEĐUNARODNIH) IZVORA

10.1. Kriterijumi razgraničenja IPARD-a s podrškom u okviru drugih ili istih IPA III programskih okvira

Korišćenjem IPA III sredstava, stvaraju se uslovi za uspostavljanje operativnog okvira za buduću implementaciju EU prepristupnog programa za poljoprivredu i ruralni razvoj.

Kriterijumi razgraničenja IPARD III od podrške u okviru drugih oblasti politike IPA Programskog okvira utvrđeni su u opisu odabranih mjera IPARD III programa.

Dodata vrijednost IPARD III finansiranja za prioritetne sektore i postizanje standarda u proizvodnji biće glavni zadatak efikasnog finansiranja za implementaciju IPARD III programa.

Potrebna je komplementarnost između IPA III politika po pitanju izgradnje kapaciteta državnih institucija, a naročito IPARD Upravljačkog tijela/Direktorata za ruralni razvoj i IPARD Agencije/Direktorata za plaćanja. Koristeći finansiranje iz politika, a posebno u okviru twining projekta, MPŠV gradi institucije i unapređuje administrativne kapacitete.

S obzirom na gore navedeno, potrebna je jaka veza i koordinacija između odabranih IPARD III mjera u okviru IPA III oblasti politika. IPARD Upravljačko tijelo/Direktorat za ruralni razvoj, IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja i Računovodstveno tijelo, u saradnji sa kancelarijom NAO i NIPAC, treba da obezbijede, kroz niz raspoloživih mjera, da ne dođe do dvostrukog finansiranja. Takođe, IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja obezbijediće kompletnu kontrolu dvostrukog finansiranja nacionalnih programa podrške.

10.2. Komplementarnost IPARD programa s drugim oblicima finansiranja

Implementacija drugog Projekta institucionalnog razvoja i jačanja poljoprivrede Crne Gore (MIDAS 2) se nastavlja. Crna Gora (Ministarstvo finansija kao potpisnik i Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede kao korisnik) potpisala je 8. marta 2018. godine ugovor o kreditu sa Svjetskom bankom za implementaciju drugog Projekta institucionalnog razvoja i jačanja poljoprivrede Crne Gore (MIDAS 2). Projekat će, u skladu sa zahtjevima pristupanja EU, pružiti podršku Crnoj Gori u ispunjavanju nekoliko specifičnih kriterijuma za pregovaračka poglavlja 11, 12 i 13. Vrijednost projekta je 30 miliona EUR, a očekuje se da će projekat trajati 5 godina, odnosno do kraja juna 2023. godine. Ukupna vrijednost do sada povučenih sredstava iznosi 6,23 miliona EUR.

Projekat Razvoja klastera i transformacije ruralnih područja (RTCP) je prvi IFAD projekat u Crnoj Gori i predviđeno je da njegova implementacija traje 72 mjeseca, počev od jula 2017, godine do kraja 2023. godine. Za ukupan period implementacije projekta, IFAD je opredijelio iznos od 5,76 miliona EUR, od čega 3,88 miliona EUR u vidu zajmova i 1,88 miliona EUR kao bespovratna podrška.

Glavni cilj RCTP projekta jeste davanje doprinosa jačanju i transformaciji malih gazdinstava na sjeveru Crne Gore, omogućavajući im da postanu konkurentniji i otporniji na klimatske promjene. To će se postići jačanjem njihove konkurentnosti na tržištu i povećanjem prilika za njihovo poslovanje, kao i njihovim povezivanjem i uključivanjem u veće i profitabilnije lance vrijednosti.

Projekat obuhvata dvije komponente (stvaranje klastera lanaca vrijednosti za održivu i otpornu ruralnu transformaciju i podrška razvoju ruralne klaster infrastrukture) sa velikim brojem podkomponenti kao i jedne komponente koja se odnosi na upravljanje projektom.

U skladu sa važećim Zakonom o poljoprivredi i ruralnom razvoju, Agrobudžet se realizuje svake godine. Nakon akreditacije IPARD mjera u okviru područja politike ruralnog razvoja, mjere Agrobudžeta jasno će se odvojiti od mjera IPARD III programa. Jedan dio Agrobudžeta će se koristiti za sufinansiranje IPARD III mjera, a drugi dio za nacionalne mjere podrške.

10.3. Kriterijumi razgraničenja i komplementarnost IPARD mjera sa nacionalnom politikom

Crna Gora kao zemlja kandidat za prijem u EU planira da postepeno uskladi svoje političke instrumente sa pravnom tekovinom EU. Nacionalni instrumenti politike biće izrađeni i sprovedeni u skladu sa sljedećim principima:

- Nacionalne mjere podrške koje nijesu u skladu sa mjerama podrške EU postepeno će se ukidati i zamijeniti novim mjerama koje poštuju načela ZPP 2021-2027;
- Nove nacionalne mjere podrške biće osmišljene u skladu sa principima političkog okvira EU za ZPP, ruralni razvoj i prepristupnu politiku za period 2021-2027.

Nacionalne mjere će nastaviti da se fokusiraju na prioritete i korisnike koji nijesu podržani u okviru IPARD III programa. U skladu sa važećim Zakonom o poljoprivredi i ruralnom razvoju, Agrobudžet se programira i realizuje svake godine. IPARD III program, u skladu s principima razgraničenja, sprovodiće se u godišnjem programiranju nacionalnih programa:

- Ako se podrže sektori koji su prihvatljivi za IPARD III program, nacionalni programi će pružiti podršku investicijama/korisnicima koji nijesu prihvatljivi za IPARD (domaćinstva ispod minimalne granice za IPARD III, nabavka životinja, sjemena itd.);
- Nacionalni programi će imati maksimalni prag investicija koji se ne preklapa sa mjerama IPARD III u slučaju istih investicija, uzimajući u obzir da su korisnici oni koji nijesu u mogućnosti da ispune minimalne kriterijume IPARD III.

Agencija IPARD/Direktorat za plaćanja biće odgovoran za unakrsnu provjeru dvostrukog finansiranja između programa IPARD III, drugih programa Unije i nacionalnih programa podrške. Svaki projekat u okviru IPARD III programa, koji može da potpada pod okvir programa podrške Unije ili drugih nacionalnih programa podrške, biće provjeren u smislu eventualnog dvostrukog finansiranja prije odobravanja i prije konačne isplate.

11. KRATAK OPIS STRUKTURE UPRAVLJANJA I KONTROLE

Tabela 71: Demarkacija i komplementarnost

Mjera IPARD III programa	Razgraničenje i komplementarnost s nacionalnom politikom
Investicije u fizički kapital poljoprivrednih gazdinstava	Nacionalni budžet podržava Mjeru za jačanje konkurentnosti proizvođača hrane, čiji je cilj investiranje u primarnu proizvodnju radi dostizanja nacionalnih standarda, čime stvara potencijalne korisnike IPARD III programa. Nivo podrške i utvrđivanje korisnika glavni su kriterijumi za razgraničenje između nacionalne i IPARD III podrške.
Investicije u fizički kapital vezano za preradu i marketing poljoprivrednih i proizvoda ribarstva	Podrška za preradu na porodičnim gazdinstvima pružena je 2021. godine u okviru MIDAS 2 projekta kako bi se prevazišla kriza izazvana pandemijom COVID 19. S obzirom da investicije nijesu realizovane tokom 2021. godine, implementacija ove mjere će se nastaviti u 2022. godini. Maksimalna prihvatljiva podrška po projektu iznosi 8.000 EUR, dok su renoviranje i nabavka opreme prihvatljivi troškovi. Nakon završetka ovog projekta, investicije u preradu poljoprivrednih proizvoda neće se finansirati iz državnog budžeta. Troškovi koji se odnose na investicije u preradu poljoprivrednih i proizvoda ribarstva kako bi se dostigao standard EU biće posebno podržani kroz IPARD III program. Troškovi koji se odnose na investicije u preradu poljoprivrednih i proizvoda ribarstva kako bi se dostigao standard EU biće posebno podržani kroz IPARD III program.
Agro-ekološke-klimatske mjere i mjere organske proizvodnje	Jasno razgraničenje potencijalnih korisnika spriječiće preklapanje podrške kod mjera koje se odnose na održivo upravljanje prirodnim resursima. Podrška IPARD III programa biće biti dostupna samo korisnicima koji preuzimaju obaveze potpisivanjem sporazuma o podršci kojim će se istovremeno odreći podrške u okviru nacionalnih mjera.
Investicije u ruralnu javnu infrastrukturu	Aktivnosti koje se odnose na investiranje u ruralnu infrastrukturu sprovode se preko Međunarodnog fonda za razvoj poljoprivrede - IFAD, do 2023. godine. Ovaj program finansira investicije u 7 crnogorskih opština. Nacionalni program podržava i finansira pojedinačne zahtjeve poljoprivrednih proizvođača ili grupa poljoprivrednih proizvođača u saradnji s lokalnim samoupravama. Ove aplikacije za podršku odnose se na privatnu imovinu poljoprivrednih proizvođača, odnosno na investicije račiščavanje puteva i rješavanja vodosnabdijevanja pojedinaca su prihvatljive. IPARD III program podržaće samo one investicije za koje je podnjet zahtjev u skladu s mjerom „Investicije u ruralnu javnu infrastrukturu“ i postupkom nabavki i implementacije

	investicija u skladu s pravilima. Podržaće se samo investicije od javnog interesa, odnosno putevi i sistemi za vodosnabdijevanje koji se ne nalaze na privatnom zemljištu, koji će ostati pod upravljanjem krajnjeg korisnika nakon završetka investicije.
Zasnivanje i zaštita šuma	Razgraničenje će se utvrditi u budućem programiranju intervencija u drugim oblastima IPA politike, čime će se osigurati izbjegavanje preklapanja podrške.
Investicije u ruralni turizam	
Investicije u proizvodnju energije iz obnovljivih izvora	
Ostale investicije u ruralnim područjima	

Okvirni sporazum između Vlade Crne Gore i Evropske komisije utvrdio je pravila za saradnju u vezi sa finansijskom pomoći Evropske komisije Crnoj Gori u okviru implementacije pomoći u okviru IPA II („Službeni list Crne Gore“, Međunarodni sporazumi, br. 05/15, potpisan 14. maja 2015. godine).

U skladu sa zahtjevima člana 10 Finansijskog sporazuma i člana 6 Sektorskog sporazuma, sljedeća tijela su odgovorna za IPA podršku u Crnoj Gori:

- Nacionalni IPA koordinator (NIPAC),
- Nacionalni službenik za ovjeravanje (NAO),
- Upravljačku strukturu, koju čini Kancelarija za podršku NAO i Računovodstveno tijelo (AB),
- Operativnu strukturu za program ruralnog razvoja koju čini IPARD Upravljačko tijelo/Direktorat za ruralni razvoj i) IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja,
- Revizorsko tijelo.

Imenovanje svih relevantnih organa i kratak opis upravljačke i kontrolne strukture (NIIPAC, NAO, MA, IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja i Revizorsko tijelo)

Tabela 72: Odgovorna tijela za IPA podršku u Crnoj Gori

Vrsta funkcije	Naziv funkcije/tijelo odsjeka, odnosno jedinice	Predsjedavajući funkcijom/tijelo (funkcija ili radno mjesto)	Adresa	Telefon	e-mail
Koordinaciona funkcija	Nacionalni IPA koordinator (NIPAC)	Milena Žižić	Bulevar Revolucije 15, Podgorica, Podgorica	+382 20 481 301	milena.zizic@gsv.gov.me
Sertifikaciona funkcija	Nacionalni službenik za ovjeravanje (NAO)	Ana Raičević	Stanka Dragojevića 2, 81000 Podgorica	+382 20 225 910	ana.raicevic@mif.gov.me
Finansijska funkcija	Upravljačka struktura (Nacionalni fond + kancelarija za podršku NAO)	Anja Amidžić	Bulevar Mihaila Lalića 1, 81000 Podgorica	+382 20 674 648	anja.amidzic@mif.gov.me
Kontrolna funkcija	Revizorsko tijelo	Ksenija Brajaktarović	Beogradska 24b, 81 000 Podgorica,	+382 20 513 149	ksenija.brajaktarovic@revizorskotijelo.me
Kontrolne funkcije	Upravljačko tijelo	Andrijana Rakočević	Rimski trg 46, 81 000 Podgorica	+382 20 482 210	andrijana.rakocevic@mpsv.gov.me
Implementaciona i izvršna funkcija	IPARD Agencija	Marko Radonjić	Moskovska 101, 81 000 Podgorica	+382 20 672 007	marko.radonjic@mpsv.gov.me

11.1. Nacionalni IPA koordinator (NIPAC)

U skladu s čl. 6, 16, 59, 75 Okvirnog sporazuma, NIPAC je odgovoran za ukupnu koherentnost i koordinaciju programa podržanih u okviru IPA III, gdje su zadaci izvršenja budžeta povjereni IPA III korisniku, tako što je dužan da:

- (a) preduzme mjere da obezbijedi da se tokom implementacije IPA III podrške na ciljeve utvrđene kroz aktivnosti ili programe za koje su povjereni zadaci sprovođenja budžeta, adekvatno odgovara.
- (b) U skladu s članom 56 Okvirnog sporazuma, koordinira izradu plana evaluacije u konsultacijama s Komisijom predstavljajući aktivnosti evaluacije koje će se obaviti u različitim fazama sprovođenja u skladu s odredbama člana 55 Okvirnog sporazuma.

Odlukom Vlade Crne Gore br. 03-5385 od 24. maja 2018. godine, Zamjenik glavnog pregovarača, iz Kancelarije za evropske integracije imenovan je za Nacionalnog IPA koordinatora (NIPAC) za Crnu Goru.

11.2. Nacionalni službenik za ovjeravanje (NAO)

Funkcije i odgovornosti NAO u su skladu sa čl. 10 i 11 Okvirnog sporazuma i članom 7 Sektorskog sporazuma.

NAO snosi opštu odgovornost za finansijsko upravljanje IPA III pomoći u Crnoj Gori i za obezbjeđivanje zakonitosti i pravilnosti troškova. NAO je naročito odgovoran za:

- (a) upravljanje IPA III računom i finansijsko poslovanje;
- (b) efikasno funkcionisanje sistema interne kontrole za sprovođenje IPA III pomoći u skladu s Prilogom B Sektorskog sporazuma.

Odlukom Vlade Crne Gore br. 03-5835 od 22. septembra 2011. godine, Zamjenik ministra finansija imenovan je za Nacionalnog službenika za ovjeravanje (NAO) Crne Gore.

Memorandum o razumijevanju (Sprovedbeni ugovor), koji će blagovremeno biti potpisan između NAO i IPARD Operativne strukture (IPARD agencije/Direktorata za plaćanja i Upravljačkog tijela), odražavaće institucionalne, proceduralne, izvještajne i komunikacione obaveze.

11.3. Upravljačka struktura (Računovodstveno tijelo (Accounting body - AB) - Kancelarija za pružanje podrške NAO)

Upravljačku strukturu činiće Računovodstveno tijelo (AB) i Kancelarija za pružanje podrške NAO. Funkcije i odgovornosti AB date su u Pravilniku o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji Ministarstva finansija iz juna 2017. godine.

AB je zaduženo za organizovanje bankovnih računa, potraživanje sredstava od Evropske komisije, odobranje prenosa sredstava od Komisije operativnoj strukturi ili krajnjim korisnicima, kao i finansijskih izvještaja prema EK. AB je tijelo koje djeluje kao centralni trezor i pruža podršku NAO u ispunjavanju njegovih zadataka, što je u skladu s članom 11 Okvirnog sporazuma.

11.4. Revizorsko tijelo (AA)

Aktivnosti i odgovornosti Revizorskog tijela (RT) u skladu su s članom 11 Okvirnog sporazuma. IPA III korisnik obezbijediće eksterno revizorsko tijelo koje će biti nezavisno od NIPAC, NAO, upravljačke i operativne(ih) strukture(a) i obezbijediće potrebnu finansijsku nezavisnost. Revizorsko tijelo će izvršiti reviziju sistema upravljanja i kontrole, aktivnosti, transakcija i finansijskih izvještaja u skladu s međunarodno priznatim revizorskim standardima i u skladu sa strategijom revizije. Dalje smjernice i definicije Komisije mogu dopuniti ove standarde.

Crna Gora je preuzela odgovornost za formiranje decentralizovanog sistema implementacije (DIS) fondova EU i formiranje tijela koje će vršiti reviziju upravljanja i iskorišćavanja IPA sredstava i EU fondova. U skladu sa ovim zahtjevima (kao privremeno rješenje) 13. januara 2009. godine potpisan je sporazum između Vlade Crne Gore i Državne revizorske institucije o formiranju Revizorskog tijela u okviru DIS za Instrument za pretprijetnu pomoć (IPA). U skladu s ovim sporazumom, Državna revizorska institucija donijela je odluku o

formiranju posebnog revizorskog tijela odgovornog za kontrolu djelotvornog i pravilnog funkcionisanja IPA sistema upravljanja i kontrole („Službeni list Crne Gore“, br. 09/10).

Zakon o reviziji sredstava iz fondova Evropske unije („Službeni list Crne Gore“, br. 14/12), kojim je osnovano nezavisno revizorsko tijelo - Revizorsko tijelo za vršenje revizije djelotvornosti i stabilnosti funkcionisanja sistema upravljanja i kontrole sredstava fondova EU, koji je funkcionalno i operativno nezavisan od učesnika u sistemu upravljanja i kontrole sredstava fondova EU.

Revizorsko tijelo je isključivo odgovorno za reviziju sredstava iz fondova Evropske unije (instrumenata pretpristupne pomoći, strukturnih fondova nakon pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji i drugih EU fondova).

Subjekti revizije, u smislu ovog zakona, su državni organi i organizacije, organi i organizacije jedinica lokalne samouprave, fizička i pravna lica koja primaju, koriste odnosno upravljaju sredstvima EU fondova.

Prethodni privremeni sporazum o formiranju Revizorskog tijela u okviru decentralizovanog sistema upravljanja Instrumentima pretpristupne pomoći („Službeni list Crne Gore“, broj 5/10 i 46/10) prestao je da važi tridesetog dana od dana donošenja akta o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mjesta Revizorskog tijela.

12. OPIS OPERATIVNE STRUKTURE, UKLJUČUJUĆI MONITORING I EVALUACIJU

12.1. Opis operativne strukture (IPARD Upravljačko tijelo i IPARD Agencija) i njihove glavne funkcije

U skladu sa važećim Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Direktorat za ruralni razvoj prepoznat je kao Upravljačko tijelo (MA), a Direktorat za plaćanja kao IPARD Agencija.

Sve funkcije MA i IA su u skladu sa Sporazumom o finansijskom okvirnom partnerstvu i Sektorskim sporazumom.

Odnosi između upravljačkog tijela i IPARD agencije uređeni su Operativnim sporazumom koji su potpisali rukovodilac IPARD Upravljačkog tijela/Direktorata za ruralni razvoj i rukovodilac IPARD agencije/Direktorata za plaćanja. Sporazum je imao svrhu da uspostavi sistem implementacije između MA i IA za razmjenu informacija, uključujući i pravo da traže informacije i pravo na uvid u dokumenta, standarde koje treba ispoštovati i procedure koje treba da se sprovedu u cilju efikasne i uspješne implementacije IPARD III programa.

U slučaju razlika u stavovima, u skladu sa Operativnim sporazumom, član „Rješavanje sporova“ jasno utvrđuje šta je potrebno uraditi: “Svako pitanje između Upravljačkog tijela/Direktorata za ruralni razvoj i IPARD agencije/Direktorata za plaćanja koje se odnosi na izvršenje ili tumačenje ovog Sporazuma predmet je konsultacija između IPARD Upravljačkog tijela/Direktorata za ruralni razvoj i IPARD agencije/Direktorata za plaćanja, koje, prema potrebi, dovode do izmjena Sporazuma koji se utvrđuju uz saglasnost NAO, NIPAC i Komisije. U slučaju neispunjavanja obaveza iz Sporazuma ili odgovarajućih uputstava, a nijesu preduzete odgovarajuće korektivnih mjere u utvrđenom roku, NAO može da preduzme korektivne radnje u okviru svojih ovlašćenja. Ako konsultacije ne dovedu do mirnog rješenja spora, NAO može da se obrati Vladi Crne Gore u skladu sa Uredbom o utvrđivanju međusobnih odnosa između organa i struktura na osnovu posrednog upravljanja za oblast politike IPA III poljoprivreda i ruralni razvoj EU. Odredbe bilateralnih sporazuma između Vlade Crne Gore i Evropske komisije u vezi sa implementacijom IPA II primjenjuju se na sva pitanja koja nisu riješena u ovom Operativnom sporazumu i imaju prednost nad neriješenim sporovima između strana.”

Upravljačko tijelo/Direktorat za ruralni razvoj vrši funkcije i odgovornosti kao što je navedeno u članu 10 FFPA i članu 8 SA.

IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja vrši funkcije i odgovornosti kao što je navedeno u članu 10 FFPA i članu 9 SA.

Pored ovih funkcija, IPARD Agencija će kontinuirano ažurirati postojeću bazu referentnih cijena kako bi se provjerila opravdanost cijena individualnih troškova navedenih u tenderima IPARD III.

12.2. Opis sistema monitoringa i evaluacije, uključujući predviđeni sastav Odbora za nadgledanje

Sistem monitoringa i evaluacija zasnivaće se na „Vodiču Komisije za organizaciju monitoringa implementacije IPARD II“ i pratiće napredak u odnosu na usaglašene indikatore koji se odnose na početnu situaciju kao što su inputi, rezultati i uticaj IPARD III programa. Sistem monitoringa i evaluacije ima za cilj da institucijama i partnerima uključenim u upravljanje IPARD II programom pruži pouzdane informacije o rezultatima i uticaju programa, kako bi bili u mogućnosti da donose adekvatne odluke vezane za upravljanje.

IPARD II Odbor za nadgledanje imenovan je Odlukom Ministra poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede br. 022-20/15-11 od 6.5.2016. godine, a od tada je promjenjen nekoliko puta. Članovi su izabrani u skladu sa Poslovníkom o radu Odbora za nadgledanje, u kojem se navodi da nacionalni i teritorijalni (lokalni) organi i predstavnici ekonomskih, socijalnih, ekoloških partnera, partneri iz civilnog društva, ali i predstavnici akademskih institucija i mreže ruralnog razvoja, učestvuju u radu Odbora. Najveća udruženja poljoprivrednih proizvođača su izabrana kako bi se postigao transparentniji način donošenja odluka. Takođe, broj članova „drugih zainteresovanih strana“ veći je od broja članova nacionalnih organa vlasti i tijela. Isti princip će se primijeniti prilikom imenovanja IPARD III Odbora za nadgledanje.

Predviđeni sastav Odbora za nadgledanje je izbalansiran i u skladu sa predloženom strategijom koja je uključena u program.

13. REZULTATI KONSULTACIJA O PROGRAMIRANJU I AKTIVNOSTI S CILJEM UKLJUČIVANJA RELEVANTNIH DRŽAVNIH ORGANA I TIJELA, KAO I EKONOMSKIH, SOCIJALNIH I PARTNERA U OBLASTI ZAŠTITE ŽIVOTNE SREDINE

13.1. Utvrđen je pristup za uključivanje relevantnih institucija, tijela i partnera

Izradu IPARD III programa pratio je proces konsultacija sa svim relevantnim stranama, koje su se realizovale u više formi, u zavisnosti od faze programiranja. Na početku programiranja, MPŠV je uspostavilo mehanizme za efikasnu međuresornu koordinaciju i konsultacije, kao i preduzelo radnje sa drugim javnim relevantnim tijelima, organima, socio-ekonomskim partnerima i partnerima u oblasti zaštite životne sredine.

Izrada sektorskih analiza za meso, mlijeko, voće i povrće, masline, vino, ribarstvo i diverzifikaciju odvijala se istovremeno sa izradom programa i procesom pripreme mjera. Planiranje mjera IPARD III programa organizovano je tako da se u obzir uzmu stavovi stručnjaka u datim sektorima koji su radili na sektorskim analizama. Utvrđene prednosti, slabosti i potrebe za investicijama razmatrane su sa stručnjacima uključenim u izradu sektorskih analiza.

Relevantni akteri, nadležni regionalni i lokalni i drugi javni organi, ekonomski i socijalni partneri, nevladine organizacije, biće uključeni u sve faze implementacije, monitoringa i evaluacije IPARD III programa. Pomoć u okviru IPARD III programa sprovodi se u bliskoj saradnji sa službama Komisije. U različitim fazama izrade programa podsticano je učešće stručnjaka iz tijela kao što su UBHVFP, MONSTAT, Biotehnički fakultet, Savjetodavne službe (Direkcije za savjetodavne poslove u oblasti stočarstva i Direkcija za savjetodavne poslove u oblasti biljne proizvodnje). Identifikovani su relevantni socio-ekonomski partneri i partneri u oblasti životne sredine i sa njima razmatrana određena pitanja kako bi doprinijeli izradi i implementaciji programa.

MPŠV formiralo je radnu grupu čija je svrha da omogući efikasan proces konsultacija tokom izrade IPARD III programa. Radnu grupu čine predstavnici organa, tijela i socijalno-ekonomski partneri i partneri iz oblasti zaštite životne sredine. Glavni cilj radne grupe je da upravlja procesom programiranja, da daje komentare i predloge za završetak IPARD III programa.

Članovi radnih grupa su bili predstavnici sljedećih institucija: Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Ministarstva kapitalnih investicija, Ministarstva ekonomskog razvoja i turizma, Ministarstva pravde, Ministarstva ljudskih i manjinskih prava, Ministarstva finansija, Ministarstva rada i socijalnog staranja, Ministarstva ekologije, prostornog planiranja i urbanizma, Nacionalne turističke organizacije, Mreže za ruralni razvoj Crne Gore, Saveza pčelara Crne Gore, Udruženja maslinara Bar, Nacionalnog udruženja vinogradara i vinara, Biotehničkog fakulteta, Savjetodavnih službi (Direkcije za savjetodavne poslove u oblasti stočarstva i Direkcije za savjetodavne poslove oblasti biljne proizvodnje) i UBHVFP.

Proces konsultacija je sproveden na način da je nacrt dokumenta koji sadrži opis odabranih mjera, kao i obrazac koji sadrži uputstva o tome kako dati komentare na svaku mjeru pojedinačno, dostavljen na mišljenje članovima radne grupe za IPARD III.

Pored toga, pomenuta dokumenta objavljena su na zvaničnoj internet stranici IPARD programa i MPŠV. Svi akteri i članovi Odbora za nadgledanje i sva nacionalna udruženja i tijela koja su uključena u implementaciju IPARD programa, primili su obavještenje putem e-maila i društvenih mreža, o tome odakle mogu preuzeti nacrt dokumenta i kako mogu da doprinesu izradi IPARD III programa.

Posebno intenzivne konsultacije obavljene su sa strukturom koja sprovodi IPARD program, a sve to u cilju pripreme mjera koje neće naići na prepreke u implementaciji. Zainteresovane strane koje su dostavile komentare uglavnom su bile fokusirane na specifične kriterijume prihvatljivosti, prihvatljive investicije, kao i na nivo podrške u okviru mjera.

Zbog situacije sa pandemijom COVID 19 i aktuelnim mjerama Vlade Crne Gore, druga faza postupka konsultacija organizovana je naknadno u formi radionica, na kojima su predstavnici Ministarstva održali prezentacije u sjevernom, centralnom i južnom dijelu Crne Gore pred više od stotinu poljoprivrednih proizvođača, predstavnika udruženja proizvođača i predstavnika lokalne samouprave kojima su predstavljene nove IPARD mjere. Zainteresovane strane koje su dostavile komentare uglavnom su bile fokusirane na specifične kriterijume prihvatljivosti, prihvatljive investicije, kao i na nivo podrške u okviru mjera.

Dostavljeni komentari su objedinjeni i priloženi uz ovaj program kao Prilog VII.

13.2. Imenovanje konsultovanih partnera – rezime

Predstavljanje liste nadležnih regionalnih i lokalnih organa vlasti i drugih javnih organa koji su konsultovani, ekonomskih i socijalnih partnera i svih drugih tijela koja predstavljaju civilno društvo, nevladine organizacije, uključujući organizacije za zaštitu životne sredine, i tijela odgovorna za promovisanje jednakosti muškaraca i žena i nediskriminaciju.

Sljedeće grupe aktera u oblasti politike identifikovane su radi uključivanja u različite faze izrade i sprovođenja IPARD III programa:

Državni organi i tijela, kako bi se obezbijedila dobra koordinacija unutar ministarstava i među njima:

- MPŠV sektorski direktorati, UBHVFP, savjetodavne službe;
- Nadležna ministarstva - Ministarstvo kapitalnih investicija, Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma, Ministarstvo pravde, Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava, Ministarstvo finansija, Ministarstvo rada i socijalnog staranja, Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma i druga ministarstva nadležna za odgovarajuća područja politike IPA.

Ekonomski, socijalni i partneri u oblasti životne sredine:

- Udruženja i nevladine organizacije u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja, granska udruženja u prehrambenoj prerađivačkoj industriji, Privredna komora Crne Gore, Agencija za zaštitu životne sredine, Mreža za ruralni razvoj Crne Gore, Regionalna razvojna agencija za Bjelasicu, Komove i Prokletije, Nacionalno udruženje vinogradara i vinara Crne Gore, NVO „Maslinarsko društvo Boka - Boka Kotorska“, Savez pčelarskih organizacija Crne Gore, NVO „Zdravo zrno“, Udruženje „Valdanos“, Ulcinj, „Društvo maslinara Bar“, itd.

- *Poljoprivrednici i predstavnici industrije;*
- *Regionalni i lokalni organi vlasti – predstavljeni preko Zajednice opština Crne Gore.*
- *Bilateralne i multilateralne donatorske organizacije, kao što su Svjetska banka, UNDP, USAID, GIZ itd.*
- *Akadska zajednica i istraživačke institucije.*

Učesnici u postupku konsultacija su navedeni u tekstu ispod:

Naziv institucije / tijela / lica	Stručnost/Ekspertiza	Ime kontakt osobe
Direktorat za poljoprivredu		Miroslav Cimbalević
Direktorat za poljoprivredu - Direkcija za stočarstvo	Stočarstvo	Ranko Bogavac
Direktorat za poljoprivredu - Direkcija za biljnu proizvodnju	Biljna proizvodnja	Amra Terzić
Direktorat za vodoprivredu		Željko Furtula, Zorica Đuranović, Dragana Đukić
Direktorat za ribarstvo		Katarina Burzanović, Nada Kosić, Milena Krasić
Direktorat za šumarstvo		Dragan Otašević, Ranko Kankaraš
Direktorat za IPARD plaćanja		Vladislav Bojović, Danka Perović, Gordana Dujović, Branko Šarac, Dalia Perišić, Džemil Kalač, Vesna Korović, Marija Radunović
Monteorganica	Organska proizvodnja	Jovan Nikolić
Savjetodavne službe	Savjetodavna služba za biljnu proizvodnju	Ljiljana Pajović
Savjetodavne službe	Služba za selekciju stoke	Gojko Babović
Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove	Sektor za veterinu	Biljana Blečić, Ljiljana Milovanović, Saša Lješević, Jelena Vračar, Milenka Perović, Sunčica Boljević, Ivan Ivanović, Verica Gomilanović
Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove	Sektor za fitosanitarne poslove	Zorka Prljević, Milka Petrušić
Biotehnički fakultet	Nauka i obrazovanje	Milan Marković
Odjeljenje za ekonomske analize i tržište		Mirsad Spahić
Odjeljenja za razvoj, međunarodnu saradnju i IPA projekte		Milena Vukotić
Ministarstvo kapitalnih investicija	Direktorate za međunarodna saradnja i EU fondove	Aleksandar Simonović
Ministarstvo rada i socijalnog staranja	Savjetnik za radno pravo	Marko Čipović
Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma	Savjetnik za oblast zanatstva	Lidija Radović
Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma	Savjetnica za oblast turizma	Anka Kujović
Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava	Direkcija za rodnu ravnopravnost	Biljana Pejović
Ministarstvo rada i socijalnog staranja	Direktorat za upravljačku strukturu	Ivana Maksimović
Ministarstvo rada i socijalnog staranja	Odsjek za budžetske procedure	Dragana Nedić
Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma	Direktorat za ekologiju	Bojana Kalezić

Uprava za statistiku Crne Gore	Odsjek za statistiku u poljoprivredi i ribarstvu	Melinda Lučić
Zajednica opština Crne Gore	Služba za EU projekte Opština Mojkovac	Jelena Vučetić
Zajednica opština Crne Gore	Zajednica opština za međunarodnu saradnju i EU integracije	Vanja Starovlah
NVO „Maslinarsko društvo Boka - Boka Kotorska“		Ilija Moric
Savez pčelarskih organizacija Crne Gore		Miodrag Radulović
Regionalna razvojna agencija za Bjelasicu, Komove i Prokletije	Agro-turizam	Jelena Krivčević
Agencija za zaštitu životne sredine		Dušan Raspopović
Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava	Poslovi rodne ravnopravnosti	Biljana Pejović
Privredna komora	Zastupanje opšteg interesa privrede i svih privrednih subjekata	Lidija Rmuš
Mreža za ruralni razvoj Crne Gore	Ruralni razvoj	Ratko Bataković
Nacionalno udruženje vinogradara Crne Gore	Proizvodnja grožđa i vina	Rade Rajković
Unija stočara sa sjevera Crne Gore	Stočarstvo	Milko Živković
NVO „Zdravo Zrno“	Proizvodnja žitarica	Željko Macanović
Udruženje „Valdanos“, Ulcinj	Proizvodnja maslina i maslinovog ulja	Džadet Cakuli
Udruženje maslinara Bar	Proizvodnja maslina i maslinovog ulja	Ćazim Alković

13.3. Rezultat konsultacija - rezime

Rezultati konsultacija ukratko su prikazani u Prilogu VII

14. REZULTATI I PREPORUKE EX-ANTE EVALUACIJE PROGRAMA

14.1. Opis postupka

Ex-ante evaluaciju IPA programa ruralnog razvoja Crne Gore 2021-2027. (skraćeno: IPARD III), koju koordinira „Ecorys“, Hrvatska, izvršio je tim ocjenjivača u periodu jul – novembar 2021. godine. Njihov zadatak je obuhvatio (i) pregled relevantnih dokumenata/studija, (ii) procjenu SWOT analize, (III) procjenu očekivanih uticaja, (iv) procjenu predloženih procedura implementacije, uključujući praćenje, evaluaciju i finansijsko upravljanje, i (v) pripremu *ex-ante* izvještaja o procjeni. *Ex-ante* evaluacija nadležnom organu (Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Crne Gore) dostavlja komentare i preporuke u cilju poboljšanja relevantnosti IPARD III programa, usklađenosti, kvaliteta, efikasnosti, efektivnosti, dodate vrijednosti EU, dosljednosti i sinergije sa relevantnim politikama.

Pristup i metodologija

Pristup i metodologija evaluacije u velikoj mjeri prate Smjernice EK za *ex-ante* evaluacije programa ruralnog razvoja u okviru Instrumenta za prepristupnu pomoć ruralnom razvoju (IPARD III program) iz oktobra 2020. godine. Primijenjena je kombinacija kvalitativnih i kvantitativnih metoda evaluacije. Osnova za evaluaciju bio je Nacrt IPARD III programa 2021- 2027, verzija 1.0, od septembra 2021. godine. Konsultant je takođe pregledao brojne druge dokumente i statističke podatke. Pored toga, održan je niz razgovora sa relevantnim akterima i predstavnicima MPŠV i IPARD Agencije/Direktorata za plaćanja. Značaj *ex-ante* evaluacije postiže se komparativnom procjenom (i) analize stanja u crnogorskim sektorima poljoprivredne i proizvodnje hrane predstavljene u nacrtima poglavlja 2. do 4. programa; i (ii) strategije, odabranih mjera i njihovog planiranja, kako je prikazano u poglavljima 6 do 8. Efikasnost se postiže procjenom očekivanih rezultata i uticaja ostvarenih programskim intervencijama u odnosu na uložena sredstva. Efektivnost se postiže procjenom

strukture za implementaciju u smislu efikasnosti primijenjenih sistema. *Ex-ante* evaluacija daje i preporuke korisniku u vezi sa mogućim poboljšanjima teksta programa, što se odražava u vidu inicijativa za povećanje relevantnosti, efikasnosti i efektivnosti.

Ključni nalazi

Analiza stanja

Analiza stanja u različitim sektorima poljoprivrede, prerade hrane i ruralnih područja u Crnoj Gori na mnogo je načina informativna, pruža veliki broj relevantnih informacija o stanju u sektorima i budućim izazovima i potrebama koje je potrebno riješiti. Analiza je korisna za identifikaciju potreba koje treba riješiti. Međutim, podaci u analiza stanja su nedovoljni. *Ex-ante* evaluator je svjestan da to predstavlja i razlog za veliku zabrinutost MPŠV i MA i da je potrebno preduzeti te inicijative za unapređenje stanja. U analizama stanja nema komparativnih podataka za zemlje EU i/ili zemlje regiona. Ovi referentni podaci potrebni su da bi se mogla sagledati situacija u Crnoj Gori.

SWOT, strategija, potrebe i ciljevi

Poglavlje 4 nacrta IPARD III programa predstavlja obaveznu SWOT analizu u skladu sa smjernicama za programiranje. Međutim, poglavlje sadrži previše SWOT tabela koje obuhvataju sve ciljane podsektore. Primjereno je dati kratak pregled SWOT za tri glavna sektora: 1) Poljoprivreda i prerada hrane 2) Životna sredina, priroda, klimatske promjene, upravljanje zemljištem i 3) Ruralna ekonomija i kvalitet života. Takođe je zapaženo da su neki elementi SWOT-a umetnuti u tabele bez njihovog opisa u analizi stanja u poglavlju 3. Još jedno zapažanje je da brojni SWOT elementi nijesu ispravno kategorizovani, ali pripadaju drugim kategorijama SWOT tabela. Pored toga, određeni elementi su simptomi izazova koji nijesu opisani. Dalje, određeni faktori se nazivaju prilikama, iako ne predstavljaju prilike u SWOT kontekstu.

Poglavlje 6.2 nacrta IPARD III programa predstavlja glavne potrebe identifikovane u analizi sektora i SWOT; 1) Unapređenje konkurentnosti, 2) Unapređenje bezbjednosti i kvaliteta hrane, 3) Unapređenje održivog upravljanja resursima, 4) Poboljšanje kvaliteta života i razvoja ruralnih područja, 5) Jačanje administrativnih kapaciteta. Ovih pet grupa su sveobuhvatne i obuhvataju sve što se može smatrati značajnim za razvoj sektora. Međutim, tekst u ovom poglavlju ne pruža nikakve informacije o rangiranju potreba, njihovom značaju bilo kratkoročno ili dugoročno, o postavljanju prioriteta u IPARD III programu ili Strategiji razvoja poljoprivrede i ruralnih područja u Crnoj Gori uopšte.

Mjere i uravnoteženost programa

Odabrane mjere za implementaciju programa su dobro opisane i opravdane. U tekstu je za svaku mjeru potrebno je samo nekoliko, mada važnih, izmjena i pojašnjenja.

Uravnoteženost programa na osnovu procjene finansijskog plana je relativno primjeren kada su u pitanju mjere za investicionu podršku i ruralna infrastruktura, dok su specifične mjere kao što je organska proizvodnja, podizanje šuma i LEADER bez odgovarajućih sredstava.

Očekivani rezultati i uticaj

Ukratko su prikazani očekivani ekonomski, ekološki i socijalni uticaji IPARD III. Ekonomski rezultati i uticaji ukratko su prikazani u tabeli ispod.

Ekonomski uticaji

Tabela 73: Očekivani ekonomski uticaji, sve mjere, BDV i radna mjesta

Mjera	Ukupne investicije, miliona EUR	Ostvarena BDV, miliona EUR	Ukupno radnih mjesta	Nova radna mjesta	Zadržana radna mesta
Investicije u fizički kapital na poljoprivrednim gazdinstvima	38,5	3,1	427	213	213
Investicije u fizički kapital za preradu i marketing poljoprivrednih i proizvoda ribarstva	39,4	3,1	206	103	103
Agro-ekološke-klimatske mjere i mjere organske proizvodnje	6,3	0,5	70	35	35

Realizacija lokalnih razvojnih strategija - LEADER pristup	0,4	0,03	4	4	0
Investicije u ruralnu javnu infrastrukturu	6,9	0	155	77	77
Diverzifikacija gazdinstava i razvoj poslovanja	29,3	2,3	325	325	0
Zasnivanje i zaštita šuma	5,8	0,5	65	32	32
Ukupno	126,6	9,53	1.252	789	460

Ukupnim ulaganjem od 126,6 miliona EUR u toku perioda Programa⁴² podržaće se više od 1.000 korisnika kroz različite mjere i generisaće se dodatnih 9,53 miliona EUR u BDV i otvoriti 789 novih radnih mjesta. Pored toga, zadržaće se 460 radnih mjesta. Dodatni efekti će se ostvariti iz investicija u ruralnu infrastrukturu, ali nije moguće utvrditi ove efekte, na primjer, koje donosi brži i bolji saobraćaj.

Uticao na životnu sredinu

Rast poljoprivredne proizvodnje i prerade hrane, intenziviranje poljoprivredne proizvodnje i diverzifikacija i razvoj privrednih aktivnosti u ruralnim područjima može da dovede do dodatnih pritisaka i negativnih uticaja na prirodu i životnu sredinu. Međutim, sprovođenje i usaglašenost sa nacionalnim minimalnim standardima i EU standardima imaće veoma pozitivan uticaj na životnu sredinu i prirodu.

Socijalni uticaji

Socijalni uticaji obuhvatiće sve veće socijalne i ekonomske prilike u ruralnim područjima za one koji mogu da iskoriste mogućnosti koje pruža IPARD III program. Međutim, biće sve većih razlika između regiona, jer će neki iskoristiti mogućnosti koje pruža IPARD III program, a biće i onih koji to neće moći. Stoga će za dalji rast i razvoj hitno biti potrebni i drugi programi podrške, kao što su nacionalni programi i programi koje finansiraju donatori, a koji su usmjereni na ovu veliku grupu porodičnih gazdinstava, uz investicionu podršku i savjete o tome kako da unaprijede svoje uslove rada i života.

Strukture za sprovođenje

Efikasnost struktura za sprovođenje bila je niska na početku implementacije IPARD II. Danas je efikasnost bolja, što je takođe potrebno, ako MA i IA treba da budu u mogućnosti da obrađuju preostale IPARD aplikacije i zahtjeve za plaćanje kao i nove IPARD III aplikacije uz istu efektivnost kao i prošle godine. Zapošljavanje novih kadrova i obuke doprinijeli su poboljšanju stanja, ali u godinama koje slijede, sa početkom sprovođenja IPARD III programa i novim mjerama koje će se sprovesti, potrebno je više zaposlenih. IT sistem i digitalizacija internih procesa, uključujući i između IA i MA mogu da se unaprijede, što će takođe doprinijeti povećanju efektivnosti. Jedan od glavnih problema jeste situacija sa podacima, koju je neophodno riješiti. Pored toga, potreban je dalji rad na unapređivanju poljoprivrednih registara koji će se nastaviti.

IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja i Upravljačko tijelo nastaviće politiku zapošljavanja, čiji je glavni cilj da ispuni zahtjeve za akreditaciju Mjere 7 i sve druge mjere predložene za implementaciju u novom programskom periodu.

Na osnovu iskustava iz IPARD II, rizik od „mrtvog tereta“ je značajan, prema nacrtu tekućeg izvještaja o evaluaciji (15. oktobar 2021.). Više od 70% investicija u okviru IPARD II vjerovatno bi bilo ostvareno i bez javne podrške. Stoga MPŠV mora preduzeti korake da smanji rizik od efekta „mrtvog tereta“.

Uključivanje zainteresovanih strana

Učešće aktera u programiranju nije opisano u programu, ali u razgovoru sa zainteresovanim stranama potvrđeno je da su učestvovali. Međutim, teško je procijeniti kvantitet i kvalitet konsultacija.

14.2. Pregled preporuka

Pregled *ex-ante* preporuka dat je u Prilogu VI - Izvještaj o *ex-ante* evaluaciji-rezime

⁴² Ne obuhvata Mjeru 9 - Tehnička pomoć

15. PUBLICITET, VIDLJIVOST I TRANSPARENTNOST U SKLADU S IPA ZAKONODAVSTVOM

Transparentnost programa i njegove implementacije treba da se obezbijedi na svim nivoima.

Informacije o IPARD III programu, njegovom radu i doprinosu Zajednice biće dostavljene i objavljivane u skladu s obavezama iz čl. 23 i 24 Okvirnog sporazuma i čl. 29 i 30 Sektorskog sporazuma.

Sve aktivnosti informisanja, javnosti i vidljivosti treba da budu isplanirane, implementirane, propraćene i evaluirane u okviru Plana vidljivosti i komunikacija za period 2021-2027. IPARD Upravljačko tijelo/Direktorat za ruralni razvoj dužan je da izradi koherentan plan aktivnosti vidljivosti i komunikacija, uz informisanje i konsultovanje Komisije, uz savjetovanje sa IPARD III Odborom za nadgledanje. Plan naročito treba da prikaže preduzete inicijative i one koje bi trebalo da budu preduzete, u pogledu informisanja javnosti o ulozi koju Evropska unija ima u IPARD III programu i njegovim rezultatima. Aktivnosti vezane za Plan vidljivosti i komunikacija finansiraće se u okviru mjere Tehnička pomoć.

IPARD Upravljačko tijelo/Direktorat za ruralni razvoj odgovoran je za opšte praćenje i realizaciju Plana vidljivosti i komunikacije i izradu izvještaja o napretku implementacije aktivnosti informisanja i promovisanja. Predsjedavajući izvještava o rezultatima aktivnosti vidljivosti i komunikacija na sastancima IPARD III Odbora za nadgledanje i članovima Komiteta predstavlja primjere tih aktivnosti.

U cilju obezbjeđivanja transparentnosti informisanja o podršci u okviru ovog Programa, IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja odgovoran je za objavljivanje liste aktivnosti i korisnika IPA III pomoći u skladu s uslovima utvrđenim u članu 29 Sektorskog sporazuma.

IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja takođe je odgovoran za preduzimanje aktivnosti promovisanja, a naročito za pripremu informisanja potencijalnih korisnika o IPARD III podršci i EU doprinosu, objavljivanje Javnih poziva u okviru ovog programa, kao i izradu i objavljivanje Vodiča za korisnike. Pored toga, IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja dužan je da redovno objavljuje listu najčešće postavljanih pitanja i odgovora i najčešćih grešaka tokom aplikacije. IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja vodi svoju bazu aktivnosti vidljivosti i komunikacija. O svim preduzetim aktivnostima u okviru Plana vidljivosti i komunikacija, IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja periodično obavještava Upravljačko tijelo.

15.1. Aktivnosti predviđene za informisanje korisnika, profesionalnih organizacija, ekonomskih, socijalnih i partnera iz oblasti zaštite životne sredine, i tijela uključena u promovisanje jednakosti muškaraca i žena i nevladinih organizacija o mogućnostima koje nudi Program i pravila za pristup sredstvima

Upravljačko tijelo i IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja biće odgovorni za informisanje potencijalnih korisnika na sljedeći način:

Faza 1: Pripremna faza IPARD III programa – usvajanje Programa - upoznavanje potencijalnih korisnika i opšte javnosti sa Programom; biće organizovan jedan veliki događaj u cilju objavljivanja početka sprovođenja Programa, i druge aktivnosti utvrđene Planom vidljivosti i komunikacija.

Faza 2: Implementacija IPARD III programa – redovno informisanje korisnika o zahtjevima mjera i informisanje javnosti o napretku ostvarenom u implementaciji Programa. Internet stranica IPARD je otvorena, a sve informacije o IPARD-u, Javnim pozivima i svim dokumentima objavljuju se na stranici. U fokusu tokom ove faze biće redovno informisanje korisnika o prilikama za finansiranje i objavljivanje javnih poziva; Prije objavljivanja javnih poziva, objavljuje se inovirana verzija IPARD programa na sajtu IPARD-a, tako da se svi zainteresovani aplikanti i zainteresovane strane mogu upoznati sa: uslovima u pogledu prihvatljivih troškova koje treba ispuniti da bi se kvalifikovali za podršku u okviru IPARD III programa; opisa procedura za razmatranje aplikacija za finansiranje i rokovima; kriterijumima selekcije operacija koje će se podržati; kontaktima na nacionalnom, regionalnom ili lokalnom nivou koji mogu da pruže informacije o programu; odgovornostima potencijalnih korisnika da obavijeste javnost o cilju operacije i podršci iz fondova

operacijama u skladu s tačkom 2.2. Priloga XX Sektorskog sporazuma. Najbolja praksa i praktične pouke iz procesa implementacije mjera biće analizirane i objavljene.

Faza 3: Završna faza IPARD III programa – kratak pregled iskustva. U ovoj fazi, izradiće se kratak pregled pozitivnih i negativnih iskustava iz implementacije IPARD III programa i izvući pouke potrebne za planiranje narednog programskog perioda. Mogu se izvući zaključci o tome kojim mjerama/aktivnostima treba dati prioritet i ojačati ih za budući programski period, kao i način na koji se implementacija programa može dalje unaprijediti.

Sredstva komunikacije obuhvatiće seminare, saopštenja za medije, radio i televizijske emisije u nacionalnim i lokalnim medijima, internet stranicu Programa i društvene mreže IPARD III - Facebook, LinkedIn, Instagram.

15.2. Aktivnosti predviđene za informisanje korisnika o doprinosu Evropske unije

Upravljačko tijelo i IPARD Agencija moraju da obezbijede da IPARD korisnici na primjeren način predstavljaju doprinos EU u finansiranju njihovog projekta.

Korisnici moraju da ispune sve zahtjeve iz Priloga XX Sektorskog sporazuma.

Korisnicima, s kojima su potpisani ugovori u okviru mjera IPARD III programa, pružiće se detaljne pisane smjernice za implementaciju projekta, uključujući uputstva za pripremu zahtjeva za isplatu i smjernice o vidljivosti. Upravljačko tijelo i IPARD Agencija obezbijediće da korisnici podrške u potpunosti ispoštuju pravila vidljivosti utvrđena u Priručniku za korisnike i Standardnom ugovoru.

15.3. Aktivnosti informisanja opšte javnosti o ulozi EU u Programu i njegovim rezultatima

Upravljačko tijelo će opštoj javnosti pružiti informacije o IPARD III programu i objaviti ga nakon što ga usvoji Komisija. Upravljačko tijelo redovno će objavljivati inovirane verzije IPARD III programa, najvažnija dostignuća i rezultate u procesu implementacije, koristeći sve vrste medija na odgovarajućem nacionalnom i lokalnom nivou. Poseban akcenat staviće se na informacije o doprinosu EU IPARD III programu. Upravljačko tijelo će naglasiti ulogu Evropske unije i obezbijediti transparentnost pomoći Zajednice. Upravljačko tijelo će planirati i implementirati u okviru Plana vidljivosti i komunikacija čitav niz promotivnih mjera koristeći različita sredstava – konferencije za štampu, medije, informativne seminare, promovisanje uspješnih projekata, press konferencije nakon svakog sastanka Odbora za nadgledanje, redovno objavljivanje na internet stranici IPARD. Transparentnost rada će se osigurati i objavljivanjem liste korisnika nacionalnog i EU učešća u podršci projektima, na internet stranicama IPARD i MPŠV.

16. JEDNAKOST MUŠKARACA I ŽENA I NEDISKRIMINACIJA PROMOVISANJA TOKOM RAZLIČITIH FAZA PROGRAMA (PLANIRANJE, IMPLEMENTACIJA, MONITORING I EVALUACIJA)

16.1. Opis načina na koji će jednakost muškaraca i žena biti promovisana tokom različitih faza programa (planiranje, implemenacija, monitoring i evaluacija)

U pogledu IPA Regulative br. 231/2013, br. 236/2013 i IPA Implementacione regulative (Regulativa (EZ) br. 447/2014), MPŠV će poštovati da se pomoć EU koristi za promovisanje i zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda i bolje poštovanje prava manjina kao i promovisanje rodne ravnopravnosti i nediskriminacije. Ova načela jednakosti muškaraca i žena i nediskriminacija se poštuju u izradi, implementaciji, monitoringu i evaluaciji IPARD III programa Sve mjere u okviru Programa biće otvorene za sve korisnike jednako, bez obzira na njihovu rasu, etničko porijeklo, vjerska opredjeljenja ili vjeroispovijest, posebne potrebe, starost ili seksualnu orijentaciju.

Ustav Crne Gore u poglavlju Ljudska prava i slobode (član 6) propisuje da država garantuje rodnu ravnopravnost i da razvija politiku jednakih prilika. U Crnoj Gori su do sada uspostavljena dva institucionalna

mehanizma za postizanje rodne ravnopravnosti: Odbor za rodnu ravnopravnost Skupštine Crne Gore, osnovan 11. jula 2001. godine Kancelarija za rodnu ravnopravnost, osnovana 27. marta 2003. godine. Programom podrške Svjetske banke (period jun 2009 – decembar 2013.) za Projekat institucionalnog razvoja i jačanja poljoprivrede Crne Gore – MIDAS, investicije koje realizuju žene su među ključnim prioritetima rangiranja dostavljenih zahtjeva za finansiranje. Žene u ruralnim područjima podstiču se da učestvuju u programu i da dobiju finansijsku pomoć za unapređenje proizvodnih uslova na svojim gazdinstvima. Kroz ovaj program ukupno 11,47% aplikantata su bile žene, a od ukupnog broja odobrenih projekata u 10,93% su nosioci žene.

Tokom faze izrade IPARD III programa, preduzete su aktivnosti, a planiraju se još neke, kojima će se osigurati poštovanje načela jednakih prilika za muškarce i žene i odredbi o zabrani diskriminacije. IPARD III program biće dostavljen Odboru za rodnu ravnopravnost Skupštine i Kancelariji za rodnu ravnopravnost. Izrađene mjere Programa uzele su u obzir situaciju muškaraca i žena u podržanim sektorima, a predloženi kriterijumi rangiranja u okviru Mjera (1), (3) i (7) prioritet daju projektima koje realizuju žene. Kako bi se rodna pitanja na primjeren način uvrstila u program, održani su radni sastanci sa predstavnicima Ministarstva ljudskih i manjinskih prava, kao i sa NVO koje se bave rodnom ravnopravnošću, kako bi se obavile konsultacije po pitanju prioriteta programa i specifične situacije žena i manjina u ruralnim područjima. Jednake prilike za muškarce i žene biće u potpunosti poštovane prilikom sastavljanja IPARD III Odbora za nadgledanje i drugih stručnih odbora tokom implementacije, monitoringa, evaluacije i komunikacije IPARD III programa. Monitoring i evaluacija Programa odvijaće se u skladu sa Zajedničkim okvirom EK za monitoring i evaluaciju, i daće podatke po polovima tako da će Upravljačko tijelo i IPARD III Odbor za nadgledanje moći da prate implementaciju programa i vide apsorciju sredstava dodijeljenih poljoprivrednim gazdinstavima i preduzećima kojima upravljaju žene. U pogledu implementacije IPARD III programa, Ministarstvo pravde, ljudskih i manjinskih prava, kao i predstavnici NVO koje se bave rodnom ravnopravnošću, predloženi su za članove IPARD III Odbora za nadgledanje s pravom glasa. Planirane aktivnosti informisanja i promovisanja uzeće u obzir jednako učešće žena i muškaraca u publikacijama i događajima. Upravljačko tijelo će osigurati da štampani materijal, mjesto i datumi održavanja događaja ne predstavljaju prepreku učešću žena. Kako bi se promovisala rodna ravnopravnost, Upravljačko tijelo će odabrati i objaviti primjere najboljih praksi uspješnih projekata koji su realizovani na gazdinstvima i u preduzećima kojima upravljaju žene.

16.2. Opisati kako je svaka diskriminacija na osnovu pola, rase, porijekla, religije, godina, seksualne orijentacije spriječena tokom različitih faza implementacije programa

Implementacija IPARD III programa neće tolerisati nikakvu diskriminaciju potencijalnih korisnika na osnovu vjere, nacionalnosti, pola ili invaliditeta. Jednake prilike za muškarce i žene, kao i ljudska i manjinska prava biće u potpunosti poštovana u sastavu sektorskih Odbora za monitoring i drugdje, gdje je to potrebno.

Načelo jednakosti uzeto je u obzir prilikom izrade IPARD III programa u skladu s odredbama koje proističu iz Ustava, gdje se osnovne slobode i prava ne mogu diskriminisati na osnovu pola, rase, boje kože, jezika, vjere, nacionalnog ili društvenog porijekla, materijalnog ili socijalnog statusa.

17. TEHNIČKA TIJELA I SAVJETODAVNE SLUŽBE

Opšta pravila

Savjetodavne službe biće dostupna poljoprivrednicima i svim zainteresovanim stranama preko svojih kancelarija. Zaposleni Savjetodavnih službi biće kontinuirano obučavani kako bi pružali osnovne informacije o programu, kako bi se utvrdilo da li je određeni subjekat prihvatljiv kao korisnik IPARD sredstava.

Savjetodavna služba je odgovorna i za upućivanje potencijalnih korisnika na adrese na kojima se mogu dobiti detaljnije informacije o Programu.

Na taj način, zaposlenima Savjetodavne službe, kao i drugim akterima uključenim u implementaciju programa, nije dozvoljeno da korisnika upute određenom savjetniku.

Upravljačko tijelo odgovorno je za obuku zaposlenih Savjetodavnih službi, organizaciju kurseva i seminara kojima prisustvuju zaposleni Savjetodavnih službi iz sredstava Mjere 9 „Tehničke pomoći“.

Pored Savjetodavnih službi, za sva ostala tijela koja su povezana sa izradom i/ili implementacijom IPARD programa, kao što su Mreža za ruralni razvoj Crne Gore i buduće lokalne akcijske grupe, MA će organizovati edukacije i biće pozvani na radionice, studijske posjete i seminare koji se finansiraju iz mjere tehničke pomoći.

Savjetodavne službe

Savjetodavne službe dostupne su poljoprivrednim proizvođačima preko opštinskih savjetodavnih službi i savjetodavnih službi MPŠV. Obaveza da se uspostavi sistem savjetodavne službe jedan je od glavnih elemenata reforme Zajedničke poljoprivredne politike.

Savjetodavne službe obavljaju svoju djelatnost na principu javne ustanove posredstvom regionalnih centara (Bar, Berane, Cetinje, Nikšić, Bijelo Polje, Herceg Novi i Podgorica, Savjetodavna služba u biljnoj proizvodnji, odnosno Podgorica, Pljevlja, Bar, Nikšić, Berane i Bijelo Polje preko Savjetodavne službe za stočarstvo).

Savjetodavne službe su specijalizovane javne ustanove za obavljanje savjetodavnih aktivnosti u poljoprivredi i ruralnom razvoju. Poslovi i aktivnosti koje čine osnovne djelatnosti Savjetodavnih službi su:

- Tehničko-tehnološko unapređenje gazdinstva i pružanje tehničke pomoći poljoprivrednicima u cilju povećanja prihoda od poljoprivrede i dodatne vrijednosti na gazdinstvima;
- Pružanje stručnih savjeta, davanje instrukcija i praktičnih savjeta iz oblasti poljoprivrede, prenos znanja i vještina potrebnih za razvoj i održavanje vrijednosti ruralnog područja i održivog razvoja;
- Učešće u pripremi razvojnih planova za gazdinstva i ruralna područja;
- Podrška osnivanju različitih udruženja;
- Djelatnost informisanja i objavljivanja u cilju razvoja poljoprivrede i ruralnih područja.

Tehnička tijela

Kako bi ispunila odgovarajuće nacionalne minimalne standarde, tehnička tijela pružaju podršku u cilju ispunjavanja svih navedenih uslova na vrijeme, odnosno najkasnije do konačne isplate investicije. Tehnička tijela izdaju dokument kojim se potvrđuje da korisnici IPARD III ispunjavaju odgovarajuće nacionalne standarde u pogledu registracije poljoprivrednih gazdinstava, dobrobiti životinja, zaštite životne sredine, higijene hrane i hrane za životinje, kao i identifikacije i registracije životinja.

Pored toga, tehnička tijela dužna su da obezbijede da završena investicija ispunjava relevantne standarde Evropske unije u pogledu zaštite životne sredine i dobrobiti životinja za Mjeru 1 i zaštitu životne sredine, javnog zdravlja, dobrobiti životinja i zaštite na radu za mjeru 3.

Tehnička tijela su:

- Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove;
- Agencija za zaštitu životne sredine;
- Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma;
- Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma;
- Ministarstvo zdravlja;
- Uprava za inspeksijske poslove⁴³;
- „Monteorganica“.

Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove

Sektor za bezbjednost hrane

Obavlja poslove sektora koji se odnose na: bezbjednost hrane životinjskog porijekla, bezbjednost hrane za životinje, bezbjednost hrane neživotinjskog porijekla, nus-proizvode životinjskog porijekla, priprema stručne osnove, sprovodi, usklađuje i prati propise i uslove iz ovih oblasti; izdaje stručna uputstva, brošure, priručnike, instrukcije i mjere; utvrđuje i prati ispunjenost uslova za vršenje poslova; uspostavlja i vodi centralni registar odobrenih i registrovanih objekata za hranu i hranu za životinje; učestvuje u radu međunarodnih institucija iz

⁴³ Inspektori nadležni za veterinu, bezbjednost hrane, fitosanitarne poslove, poljoprivredu i ribarstvo izdvojeni su iz Uprave za inspeksijske poslove

ove oblasti; planiranju finansiranja, izradi planskih dokumenta, strategija, izvještaja, analiza, informacija i drugih materijala, daje stručna mišljenja i obavlja druge poslove koji su određeni u nadležnost.

Sektor za veterinu

Obavlja poslove sektora koji se odnose na: obezbjeđivanje stalne i preventivne zdravstvene zaštite životinja na epizootičkom području Crne Gore, zaštitu dobrobiti životinja, obavljanje veterinarske djelatnosti, identifikaciju i registraciju životinja, ustupanje na izvršavanje javnih poslova iz oblasti veterinarstva u skladu sa Programom obavezne zdravstvene zaštite životinja i drugim programima za kontrolu bolesti životinja i zoonoze, utvrđivanje ispunjenosti uslova za obavljanje veterinarske djelatnosti, promet životinja i drugih djelatnosti u skladu sa zakonima, pripremanje stručnih osnova za propise, planska dokumenta, programe i planove, praćenje i kontrola sprovođenja mjera za zaštitu zdravlja, identifikaciju i registraciju i dobrobit životinja, procjenjivanje efikasnosti mjera i kontrole u ovim oblastima, planiranje službenih kontrola, saradnju sa nadležnim institucijama EU i međunarodnim organizacijama, veterinarskim službama drugih zemalja.

Sektor za fitosanitarne poslove

Obavlja poslove sektora koji se odnose na zakone iz oblasti zdravstvene zaštite bilja, sredstava za zaštitu bilja, sredstava za ishranu bilja, opojnih droga, sjemenskog materijala poljoprivrednog bilja, sadnog materijala, GMO, zaštite biljnih sorti, biljnih genetskih resursa i drugih propisa iz nadležnosti.

Agencija za zaštitu životne sredine

Agencija za zaštitu životne sredine je samostalni organ uprave. Nadzor nad zakonitošću i cjelishodnošću rada Agencije vrši Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma. Agencija vrši poslove koji se odnose na organizovanje, planiranje i učestvovanje u monitoringu životne sredine; obezbjeđenje primjene i izvršavanje propisa o zaštiti životne sredine; pripremanje stručnih podloga za izradu propisa iz oblasti zaštite životne sredine; saradnju, komunikaciju i koordinaciju sa domaćim i međunarodnim organizacijama i institucijama; vođenje informacionog sistema u oblasti životne sredine; vođenje katastra zagađivača; vođenje prvostepenog postupka u oblastima: zaštite vazduha od zagađivača, klimatskih promjena, zaštite ozonskog omotača, zaštite od jonizujućeg zračenja i bezbjednosti radioaktivnih izvora, zaštite od nejonizujućeg zračenja, hemikalija, zaštite od buke, genetički modifikovanih organizama, zaštite od udesa koji uključuje opasne materije, upravljanje otpadom, strateške procjene uticaja i procjene uticaja na životnu sredinu; izdavanje integrisanih dozvola za rad postrojenja za koje je posebnim propisom utvrđeno da moraju imati integrisanu dozvolu; izdavanje dozvola za sakupljanje, korišćenje, uzgoj, držanje i promet divljih vrsta životinja; izdavanje dozvola za branje, sakupljanje, korišćenje, uzgoj, držanje i promet divljih vrsta biljaka i gljiva; izdavanje dozvola za uvoz i izvoz supstanci koje oštećuju ozonski omotač, izdavanje dozvola za prekogranično kretanje otpada; izdavanje dozvola za naučno obrazovna istraživanja na zaštićenim prirodnim dobrima; zaštitu prirode; izrada studija zaštite prirodnih dobara; izradu planova i programa zaštite i unapređenja zaštićenih objekata; vođenje Centralnog registra zaštićenih objekata na teritoriji Crne Gore; unapređivanje zaštite prirode u Crnoj Gori; pripremu i izdavanje stručnih publikacija u kojima se obrađuje pitanje zaštite prirode i objavljivanje rezultata radova; kao i druge poslove koji su joj određeni u nadležnost.

Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma vrši poslove uprave koji se odnose na: utvrđivanje predloga i sprovođenje strategije razvoja; utvrđivanje predloga i sprovođenje strategije i politike regionalnog razvoja; pripremu i ocjenu razvojnih investicionih projekata koji su od interesa za Crnu Goru, a koji su u nadležnosti ovog ministarstva, koordinaciju aktivnosti u sprovođenju politike regionalnog razvoja, saradnju sa jedinicama lokalne samouprave; učešće u pripremi strateških i operativnih dokumenata za korišćenje sredstava pretpripravnih fondova Evropske unije i ostalih međunarodnih izvora finansiranja namijenjenih regionalnom razvoju; stvaranje uslova za održiv i uravnotežen rast i razvoj crnogorske ekonomije i njene konkurentnosti; politiku usmjerenu na podršku razvoju ekonomije i preduzetništva, malih i srednjih preduzeća i zanatstva; definisanje strategije razvoja malih i srednjih preduzeća, i drugih aktivnosti koje se odnose na razvoj malih i srednjih preduzeća; nove proizvodne i poslovne tehnologije; industrijsku proizvodnju: energetska politiku; praćenje stanja i razvoj unutrašnje i spoljne trgovine; saradnju sa regionalnim i međunarodnim ekonomskim organizacijama i institucijama, naročito sa Svjetskom trgovinskom organizacijom (STO) i drugih: sprovođenje politike razvoja i izgradnju informaciono-komunikacione infrastrukture u Crnoj Gori; razvoj turizma, ugostiteljstvo; koordinaciju aktivnosti za pripremu i praćenje turističkih sezona; organizaciju, posredovanje, snabdjevenost turističkih područja i strukturu turističke potrošnje; vođenje evidencije o broju turista, smještajnim kapacitetima, finansijskim efektima i rezultatima poslovanja u turizmu; organizovanje poslova turističko-informativne propagandne djelatnosti; unapređenje saradnje između sektora turizma i

komplementarnih sektora; saradnju sa Nacionalnom turističkom organizacijom i organizovanje turističkih predstavništava u drugim državama; etažnu svojinu; sistem stambenih odnosa; upravljanje i održavanje stambenog fonda; pretvaranje posebnih i zajedničkih djelova stambene zgrade u poslovne prostorije; stambeno zadrugarstvo; politiku unapređenja stambenog fonda; privatno-javno partnerstvo u oblasti stanovanja.

Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma vrši poslove uprave koji se odnose na: integralno planiranje, upravljanje i valorizaciju prostora; održivi razvoj; strateško planiranje prostora i životne sredine; izradu državnih planskih dokumenata; davanje mišljenja i saglasnosti na lokalna planska dokumenta; morsko dobro; izdavanje građevinskih dozvola; izdavanje upotrebni dozvola; izdavanje odobrenja i urbanističko-tehničkih uslova za postavljanje objekata privremenog karaktera; licence za obavljanje djelatnosti izrade planskih dokumenata, izrade tehničke dokumentacije i građenja objekata; vođenje razvojne i strateške politike u oblasti građevinarstva; energetska efikasnost kroz sistem planiranja i izgradnje objekata; sistem integralne zaštite životne sredine i održivog korišćenja prirodnih resursa; oblast procjene uticaja i strateške procjene uticaja na životnu sredinu, integrisanog sprečavanja i kontrole zagađivanja; zaštitu prirode; kvalitet vazduha; klimatske promjene i odobravanje i praćenje projekata koji se realizuju u cilju ublažavanja efekata klimatskih promjena; kontrolu industrijskog zagađenja i upravljanje rizikom; primjenu novih i tehnologija čistije proizvodnje; upravljanje otpadom i otpadnim vodama; sistem komunalnih djelatnosti; izradu standarda zaštite životne sredine; praćenje stanja životne sredine; praćenje investicija iz oblasti ministarstva; saradnju sa međunarodnim finansijskim institucijama i fondovima Evropske unije u dijelu realizacije projekata iz oblasti zaštite životne sredine i komunalnih djelatnosti; upravni nadzor u oblastima za koje je ministarstvo osnovano; kao i druge poslove koji su mu određeni u nadležnost.

Ministarstvo zdravlja

Ministarstvo zdravlja vrši administrativne poslove u vezi sa: zdravstvenom zaštitom, zdravstvenim osiguranjem i obezbjeđivanjem zdravstvene zaštite od javnih prihoda; uspostavljanjem i organizacijom zdravstvenih ustanova i utvrđivanjem uslova u vezi sa objektima, ljudskim resursima i opremom zdravstvenih ustanova; stručni razvoj i specijalizacija zdravstvenih radnika i zdravstvenih saradnika; zdravstvena bezbednost hrane i opšte opreme; zaštita stanovništva od zaraznih bolesti; proizvodnja i trgovina medicinskim proizvodima i medicinskim proizvodima; zaštita stanovništva od korišćenja duvanskih proizvoda; izdavanje odobrenja za transport toksičnih supstanci preko državne granice i unutrašnjeg transporta; proizvodnju i trgovinu toksičnim supstancama; proizvodnju i trgovinu narkoticima i prekursorima i psihotropnim supstancama; koordinaciju i praćenje međusektorskih aktivnosti i sprovođenje politike u oblasti narkotika; upravljanje medicinskim otpadom; međunarodna saradnja i međunarodni sporazumi koji spadaju u nadležnost Ministarstva; usklađivanje nacionalnog zakonodavstva u njenoj nadležnosti sa pravnom tekovinom EU; saradnja sa nevladinim organizacijama; administrativni nadzor u oblastima za koje je Ministarstvo osnovano; kao i druge aktivnosti koje su stavljene u njegovu nadležnost.

Uprava za inspeksijske poslove

Uprava za inspeksijske poslove osnovana je s ciljem postizanja veće efikasnosti u vršenju kontrola, jačanja aspekata ekonomičnosti nadzora, sprečavanja pojave pozitivnog i negativnog sukoba nadležnosti, postizanja adekvatnije međusobne saradnje inspeksijskih organa, jačanja profesionalnosti inspektora i suzbijanja svih elemenata korupcije, kao i poboljšanje saradnje inspekcija sa drugim organima u vršenju inspeksijskog nadzora. Zbog reorganizacije državne administracije, određene inspeksijske službe su pripojene drugim institucijama.

Sektor za bezbjednost hrane - Odsjek za inspekciju hrane - Odsjek sprovodi službene kontrole/inspeksijski nadzor nad sprovođenjem propisa iz oblasti: bezbjednosti hrane i hrane za životinje, sredstava za zaštitu bilja, GMO hrane i hrane za životinje, poljoprivrede, uređenja tržišta poljoprivrednih proizvoda, genetski modifikovanih organizama, nusproizvoda životinjskog porijekla i drugih oblasti, u skladu sa nadležnostima i ovlaštenjima za suzbijanje koruptivnih i nelegalnih radnji; i druge poslove u skladu sa nadležnostima i ovlaštenjima.

Sektor za veterinu - Odsjek za veterinarsku inspekciju sprovodi službene kontrole/kontrole nad sprovođenjem propisa iz oblasti: veterinarstva, identifikacije i registracije životinja, zaštite dobrobiti životinja, bezbjednosti proizvoda životinjskog porijekla i hrane za životinje, sredstava za zaštitu bilja, genetski modifikovanih organizama, poljoprivrede, uređenja tržišta poljoprivrednih proizvoda, prometa i upotrebe veterinarskih lijekova i drugih oblasti u skladu sa nadležnostima i ovlaštenjima, dodjelu zdravstvenog statusa

stadu službeno slobodnog od određenih bolesti životinja, suzbijanje koruptivnih i nelegalnih radnji i druge poslove u skladu sa nadležnostima i ovlaštenjima.

Sektor za fitosanitarne poslove - Odsjek za fitosanitarnu inspekciju - Odsjek sprovodi službene kontrole/inspekcijski nadzor nad sprovođenjem propisa iz oblasti: zaštite bilja, sredstava za zaštitu bilja, sredstava za ishranu bilja, sjemenskog materijala poljoprivrednog bilja, sadnog materijala, GMO, zaštite biljnih sorti, biljnih genetskih resursa, sprečavanje zloupotrebe droga, zaštita prirode, poljoprivrede, uređenje tržišta poljoprivrednih proizvoda, biocidi i drugih zakona u skladu sa nadležnostima i ovlaštenjima; suzbijanje koruptivnih i nelegalnih radnji i druge poslove.

Nadzor i kontrolu nad ova tri inspekcijska odjeljenja vrši Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove.

Odjeljenje za inspekcijski nadzor - Odjeljenje vrši inspekcijski nadzor nad primjenom zakona i drugih propisa i opštih akata iz oblasti poljoprivrede, vinarstva, ribarstva i jakih alkoholnih pića; vođenje upravnih postupaka i donošenje rješenja u skladu sa Zakonom o inspekcijskom nadzoru, Zakonom o upravnom postupku i drugim zakonima; preduzimanje upravnih i drugih mjera i radnji u cilju otklanjanja utvrđenih nepravilnosti i obezbjeđenja pravilne primjene propisa; postupanje po pritužbama i prigovorima na rad inspektora, sprovođenje nadzora nad primjenom antikorupcijskih principa i druge poslove iz oblasti inspekcijskog nadzora po nalogu pretpostavljenog.

Nadzor i kontrolu nad ovim odjeljenjem vrši MPŠV.

Monteorganica

„Monteorganica“ je udruženje za kontrolu i sertifikaciju organske proizvodnje, koju je 2005. godine osnovao Zadružni savez Crne Gore. „Monteorganica“ je akreditovano tijelo za kontrolu i sertifikaciju u organskoj proizvodnji u skladu sa zahtjevima standarda MEST EN ISO 17065:2013 - sertifikat akreditacije ATS - 0094, koji izdaje Akreditaciono tijelo Crne Gore. MPŠV odobrava aktivnosti koje sprovodi.

18. PRILOZI

- PRILOG I – RAZVRSTAVANJE PRAVNIH LICA
- PRILOG II – RURALNA I PLANINSKA PODRUČJA
- PRILOG III - LISTA RELEVANTNIH MINIMALNIH NACIONALNIH STANDARDARDA
- PRILOG IV - METODOLOGIJA ZA IZRAČUNAVANJE NIVOVA PLAĆANJA ZA AGRO-EKOLOŠKO-KLIMATSKE, MJERE, ORGANSKU PROIZVODNJU I AKTIVNOSTI U VEZI SA ŠUMARSTVOM
- PRILOG V - OPIS METODOLOGIJE ZA PROCJENU EKONOMSKE ODRŽIVOSTI KORISNIKA.
- PRILOG VI - IZVJEŠTAJ O EX-ANTE EVALUACIJI - REZIME.
- PRILOG VII - REZULTATI KONSULTACIJA - REZIME
- PRILOG VIII- LISTA PRIHVATLJIVIH ZANATA

PRILOG I – RAZVRSTAVANJE PRAVNIH LICA

Razvrstavanje pravnih lica

Prema važećem Zakonu o računovodstvu, **Član 5**

Razvrstavanje pravnih lica Član 5

Pravna lica, u smislu ovog Zakona, u zavisnosti od prosječnog broja zaposlenih, ukupnog prihoda na godišnjem nivou i ukupne aktive, razvrstavaju se na:

- 1) mikro pravna su pravna lica koja na dan sastavljanja bilansa stanja ispunjavaju dva od sljedeća tri kriterijuma:
  - prosječan broj zaposlenih u poslovnoj godini nije veći od 10;
  - ukupan prihod na godišnjem nivou ne premašuje 700.000 EUR;
  - ukupna aktiva ne prelazi 350.000 EUR.
- 2) mala pravna lica su pravna lica koja na dan sastavljanja bilansa stanja ispunjavaju dva od sljedeća tri kriterijuma:
  - prosječan broj zaposlenih u poslovnoj godini veći od 10 a manji od 50;
  - ukupan prihod na godišnjem nivou je veći od 700.000,00 EUR a manji od 8.000.000,00 EUR;
  - ukupna aktiva je veća od 350.000,00 EUR a manja od 4.000.000,00 EUR;
- 3) srednja pravna lica su pravna lica koja na dan sastavljanja bilansa stanja ispunjavaju dva od sljedeća tri kriterijuma:
  - prosječan broj zaposlenih u finansijskoj godini veći je od 50 a manji od 250;
  - ukupan prihod na godišnjem nivou je veći od 8.000.000 EUR a manji od 40.000.000 EUR;
  - ukupna aktiva je veća od 4.000.000 EUR a manja od 20.000.000 EUR;
- 4) velika pravna lica su pravna lica koja na dan sastavljanja bilansa stanja, ispunjavaju dva od sljedeća tri kriterijuma:
  - prosječan broj zaposlenih u poslovnoj godini veći je od 250;
  - ukupan prihod na godišnjem nivou veći je od 40.000.000,00 EUR;
  - ukupna aktiva veća je od 20.000.000,00 EUR.

Razvrstavanje u skladu sa kriterijumima iz stava 1 ovog člana, vrši pravno lice samostalno na dan sastavljanja finansijskih iskaza i dobijene podatke na osnovu kojih je izvršeno razvrstavanje koristi za narednu poslovnu godinu.

Novoosnovana pravna lica razvrstavaju se, u skladu sa stavom 1 ovog člana, na osnovu podataka iz finansijskih iskaza tekuće poslovne godine i broja mjeseci poslovanja, a utvrđeni podaci koriste se za tekuću i narednu poslovnu godinu.

Prosječan broj zaposlenih izračunava se na način da se ukupan broj zaposlenih krajem svakog mjeseca, uključujući i zaposlene u inostranstvu, podijeli sa brojem mjeseci u poslovnoj godini, odnosno brojem mjeseci poslovanja pravnog lica.

Ako na dan sastavljanja bilansa stanja, u dvije uzastopne finansijske godine dođe do odstupanja od graničnih vrijednosti dva od tri kriterijuma iz stava 1 ovog člana, pravno lice dužno je da izvrši svoje razvrstavanje u odgovarajuću kategoriju za narednu poslovnu godinu.

PRILOG II – RURALNA I PLANINSKA PODRUČJA

Najčešće primjenjivana metodologija za definisanje ruralnih područja jeste OECD metodologija, prema kojoj se zajednica smatra ruralnom ako je gustina naseljenosti manja od 150 stanovnika po km², dok se zajednica smatra urbanom ako je gustina naseljenosti veća od 150 stanovnika po km².

Ruralna područja na regionalnom nivou dalje se klasifikuju na sljedeći način:

1. Pretežno ruralno područje – više od 50% populacije živi u ruralnim lokalnim zajednicama;
2. Prelazni regioni – između 15% i 50% populacije regiona živi u ruralnim lokalnim zajednicama;
3. Pretežno urbani region – manje od 15% populacije regiona živi u ruralnim lokalnim zajednicama.

Posmatranjem tri regiona Crne Gore prema OECD metodologiji, Sjeverni region obuhvata 14 opština, i to je pretežno ruralno područje (59,7% stanovnika živi u ruralnim lokalnim zajednicama), dok Primorski (41,7%) i Centralni (20,4%) regioni spadaju u prelazne regione. Čak i u slučaju primjene OECD metodologije na lokalnom nivou, situacija bi bila, kako slijedi:

- Pretežno ruralne opštine (ukupno 15): Kolašin, Mojkovac, Tuzi, Žabljak, Šavnik, Plužine, Andrijevića, Berane, Bijelo Polje, Plav, Petnjica, Gusinje, Rožaje, Danilovgrad, Bar;
- Prelazne (9 opština): Cetinje, Nikšić, Pljevlja, Podgorica, Kotor, Tivat, Ulcinj, Herceg Novi i Budva, s tim da su Cetinje, Podgorica i Budva na samoj granici da budu pretežno urbane opštine. Međutim, razlozi za tako visok udio urbane populacije u ukupnom broju stanovnika ove tri opštine su prilično različiti.

Sudeći prema podacima prikazanim iznad i OECD metodologiji, cijela teritorija Crne Gore mogla bi se smatrati ruralnom. Međutim, imajući u vidu izražene nejednakosti teritorijanih jedinica na lokalnom nivou (opština) i uzimajući u obzir ostale specifičnosti Crne Gore, za definisanje ruralnih područja za potrebe ovog IPARD III programa predlaže se sljedeći pristup za definisanje ruralnih područja.

U opštinama sa više od 10.000 stanovnika u urbanim centrima, odnosno u naseljima koja Uprava za statistiku Crne Gore klasifikuje kao urbana i koja u administrativnom smislu pripadaju urbanim centrima, takva naselja su isključena iz ruralnih područja, a preostala, to jest, područja koje oni pokrivaju, pripadaju ruralnim područjima, dok bi se za opštine koje, prema popisu iz 2011. godine imaju manje od 10.000 stanovnika, cijela teritorija te opštine smatrala ruralnim područjem.

Detaljna mapa sa jasno definisanim geografskim granicama naselja koje koristi Uprava za statistiku Crne Gore, odnosno ruralnih područja, Uprava za statistiku Crne Gore predstavila je Sektoru za ruralni razvoj, dok su imena naselja u relevantnim opštinama, zajedno sa seoskim ili urbanim kvalifikacijama data u tekstu ispod.

Prema podacima Popisa iz 2011. godine, devet sljedećih opština: Andrijevića, Kolašin, Mojkovac, Plav, Plužine, Rožaje, Šavnik, Žabljak i Danilovgrad u cjelosti je ruralno (a u međuvremenu su se formirale još dvije opštine: Gusinje i Petnjica), tako da Crna Gora ukupno ima 11 opština koje su u potpunosti ruralne. Teritorije preostalih 12 opština: Pljevlja, Bijelo Polje, Berane, Podgorica, Nikšić, Bar, Ulcinj, Budva, Tivat, Kotor, Herceg Novi i Cetinje podijeljene su na ruralna i urbana područja.

PRILOG III - LISTA RELEVANTNIH MINIMALNIH NACIONALNIH STANDARDARDA

Lista nacionalnih minimalnih standarda prikazana je prema trenutno važećim propisima. Primijeniće se oni nacionalni minimalni standardi koji su na snazi u trenutku donošenja odluke o dodjeli bespovratne podrške.

Relevantno nacionalno zakonodavstvo koje se odnosi na mjere podržane u okviru IPARD III programa.

Crnogorski zakonodavni okvir	Nacionalni minimalni standardi	Mjera
Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju	U skladu sa ovim Zakonom, pravo na podršku ima nosilac poljoprivrednog gazdinstva koji aplicira, uz neophodnu dokumentaciju za podsticaj i koji je upisan u Registar poljoprivrednih gazdinstava.	M1 M3 M4 M6 M7
Zakon o stočarstvu	1) Ovaj zakon uređuje način i uslove gajenja domaćih životinja, način usvajanja i sprovođenja odgajivačko-seleksijskog programa, očuvanje genetske varijabilnosti, promet priplodnih životinja, sjemena i drugog genetičkog materijala, prava i obaveze u stočarstvu i druga pitanja od značaja za stočarstvo. 2) Ovaj zakon primjenjuje se na uzgoj: goveda, bivola, ovaca, koza, konja, svinja, živine, krznašica, kunića i pčela.	M1 M3 M4 M7
Zakon o vinu	Ovim zakonom uređuje se proizvodnja i promet grožđa koje se koristi za proizvodnju i promet vina i drugih proizvoda od grožđa i vina, deklarisanje, geografsko porijeklo vina i druga pitanja od značaja za vinogradarstvo i vinarstvo.	M1 M3 M7
Zakon o maslinarstvu i maslinovom ulju	Ovim zakonom uređuje se prerada i stavljanje maslina i maslinovog ulja na tržište, kao i druga pitanja od značaja za razvoj maslinarstva u Crnoj Gori.	M1 M3 M7
Zakon o zdravstvenoj zaštiti bilja	U skladu sa ovim zakonom, u okviru nadležnosti Sektor za fitosanitarne poslove, vrše se sljedeće aktivnosti: upis u registar za tretiranje i/ili označavanje drvenog materijala za pakovanje, registracija proizvođača, prerađivača, uvoznika, distributera i skladištara bilja, biljnih proizvoda i objekata pod nadzorom i upis u registar uvoznika i distributera.	M1 M3 M4 M7 M11
Zakon o sjemenskom materijalu poljoprivrednog bilja	U skladu sa ovim zakonom, u okviru nadležnosti Sektora za fitosanitarne poslove, vrše se sljedeće aktivnosti: upis u registar proizvođača sjemenskog materijala poljoprivrednog bilja, uvoz i tranzit pošiljaka sjemenskog materijala, upis u registar uvoznika sjemenskog materijala, upis u registar uvoznika i distributera i sertifikacija sjemenskog materijala.	M1 M3 M4 M7 M11
Zakon o sadnom materijalu	U skladu sa ovim zakonom, u okviru nadležnosti Sektora za fitosanitarne poslove, vrše se sljedeće aktivnosti: uvoz i tranzit pošiljaka sadnog materijala, upis u registar uvoznika sadnog materijala, upis u registar uvoznika i distributera, sertifikacija sadnog materijala i upis u registar proizvođača sadnog materijala.	M1 M3 M4 M7 M11
Zakon o sredstvima za zaštitu bilja	Na osnovu ovog zakona, u okviru nadležnosti Sektora za fitosanitarne poslove, vrše se sljedeće aktivnosti: upis u registar uvoznika i distributera, utvrđuju pravila za upotrebu proizvoda za zaštitu bilja.	M1 M3 M4 M7 M11
Zakon o sredstvima za ishranu bilja	Na osnovu ovog zakona, u okviru nadležnosti Sektora za fitosanitarne poslove, vrše se sljedeće aktivnosti: upis u registar uvoznika i distributera, utvrđuju pravila za upotrebu proizvoda za ishranu biljaka.	M1 M3 M4 M7 M11
Zakon o bezbjednosti hrane	Na osnovu ovog Zakona, u okviru nadležnosti Sektora za fitosanitarne poslove, vrše se sljedeće aktivnosti: upis u registar primarnih proizvođača hrane biljnog porijekla; u okviru nadležnosti Sektora za veterinu obavljaju se sljedeće aktivnosti: upis u registar registrovanih i odobrenih objekata koji posluju hranom životinjskog porijekla i hranom za životinje; upis u registar odobrenih objekata koji posluju hranom biljnog porijekla nakon primarne proizvodnje.	M1 M3 M4 M7
Zakon o veterinarstvu	Zakon propisuje obaveze držalaca životinja, u skladu sa zakonom, uvoz, izvoz, tranzit životinja, sjemena za vještačko osjemenjavanje, jajnih ćelija i oplodjenih jajnih ćelija.	M1 M3 M4 M7

Zakon o identifikaciji i registraciji životinja	Na osnovu zakona, vršu se identifikacija i registracija životinja i gazdinstava. Registracija gazdinstava obavezna je za sva gazdinstva na kojima se životinje drže ili uzgajaju. Identifikacija životinja obavezna je za sve domaće životinje koje se uzgajaju na gazdinstvima, odnosno gazdinstvima, kao i za druge životinje. Sektor za veterinu vodi Centralni registar gazdinstava i elektronsku bazu podataka, dok držaoci životinja vode registar gazdinstva.	M1 M3 M4 M7
Zakon o zaštiti dobrobiti životinja	Ovim zakonom uređuju se prava, obaveze i odgovornosti fizičkih i pravnih lica u vezi sa zaštitom životinja od patnji tokom njihovog držanja i uzgoja; usmrćivanje radi lišavanja patnje i klanje; intervencije; prevoz; eksperimenti; pravila za rad sa životinjama i druga pitanja od značaja za zaštitu dobrobiti životinja. Sektor za veterinu vrši upis u registar držalaca životinja.	M1 M3 M4 M7
Zakon o životnoj sredini	Ovim zakonom uređuju se načela zaštite životne sredine i održivog razvoja, subjekti i instrumenti zaštite životne sredine, učešće javnosti u pitanjima zaštite životne sredine i druga pitanja od značaja za životnu sredinu.	M1 M3 M4 M5 M6 M7 M11
Zakon o procjeni uticaja na životnu sredinu	Ovaj zakon uređuje procedure procjene uticaja za projekte koji mogu imati značajan uticaj na životnu sredinu, sadržaj studije procjene uticaja na životnu sredinu, učešće vlasti, organizacija i zainteresovane javnosti, evaluaciju i procedure odobravanja i izdavanja, razmjenu informacija, na projektima koji mogu imati značajan uticaj na životnu sredinu u drugim zemljama, vršenje nadzora i ostala pitanja od značaja za procjenu uticaja na životnu sredinu (EIA).	M1 M3 M4 M5 M6 M7 M11
Zakon o planiranju prostora i izgradnji objekata	Ovim zakonom uređuje se sistem prostornog planiranja u Crnoj Gori, način i uslovi izgradnje objekata, kao i druga pitanja od značaja za prostorno planiranje i izgradnju.	M1 M3 M4 M5 M6 M7 M11
Uredba o projektima za koje se vrši procjena uticaja na životnu sredinu	Ovom uredbom utvrđuju se projekti za koje je izvršena procjena uticaja na životnu sredinu i projekte za koje može biti potrebna procjena uticaja na životnu sredinu.	M1 M3 M4 M5 M6 M7 M11
Zakon o organskoj proizvodnji	Na osnovu ovog zakona, u okviru nadležnosti MPŠV, vrši se upis u registar proizvođača u organskoj poljoprivredi.	M1 M3 M4 M7
Zakon o vodama	Zakon o vodama uređuje pravni status i integrisano upravljanje vodama, priobalnim zemljištem i vodnim masama, uslove i način obavljanja poslova u vezi sa vodom i ostalim pitanjima od značaja za upravljanje vodama i vodnim resursima.	M1 M3 M5 M4 M6 M7
Zakon o energetici	Ovim zakonom određuju se energetske djelatnosti, uređuju uslovi i način njihovoog obavljanja, kvalitet rada i sigurno snabdijevanje krajnjih kupaca energijom; javne usluge i druge djelatnosti u sektoru energetike od interesa za Crnu Goru; organizovanje i funkcionisanje električne energije i gasa; način i uslovi korišćenja energije iz obnovljivih izvora i kogeneracije; energetska efikasnost u proizvodnji, prenosu i distribuciji, kao i druga pitanja od značaja za energetiku.	M1 M3 M4 M5 M6 M7

Zakon o zanatstvu	Ovim zakonom utvrđuju se uslovi za obavljanje zanatke djelatnosti i druga pitanja od značaja za zanatsku djelatnost	M7
Zakon o kooperativama	Ovim zakonom reguliše se način uspostavljanja kooperativa, sticanje i prestanak statusa članstva u kooperativama, upravljanje kooperativama i druga pitanja od značaja za rad kooperativa	M1 M3 M7
Zakon o turizmu i ugostiteljstvu	Djelatnost pružanja turističkih usluga u seoskom turizmu mogu obavljati privredna društva, pravna lica i preduzetnici, kao i fizička lica - poljoprivrednici, koji se bave poljoprivredom sami ili kao članovi porodičnog poljoprivrednog gazdinstva	M7
Zakon o morskom ribarstvu i marikulturi	Na osnovu ovog zakona, u okviru nadležnosti MPŠV, upis u registar ribarskih plovila i upis u registar ribara	M1 M3 M7
Zakon o slatkovodnom ribarstvu i akvakulturi	Ovim zakonom uređuje se način korišćenja, zaštite, očuvanja, uzgoja i ulova riba u ribolovnim vodama Odredbe ovog zakona odnose se i na rakove, školjke, žabe i druge korisne vodene životinje u ribolovnim vodama. Riba i ostala vodena fauna su dobra od opšteg interesa, u državnj su svojini i koriste se na način i pod uslovima utvrđenim ovim zakonom	M1 M3 M7
Zakon o unutrašnjoj trgovini	Ovim zakonom uređuju se uslovi unutrašnje trgovine i vrste obavljanja trgovine, zaštita od nelojalne konkurencije u trgovini i nadzor nad sprovođenjem ovog zakona	M1 M3 M7
Zakon o upravnom postupku	Po ovom zakonu dužni su da postupaju državni organi i organi lokalne uprave kada, u upravnim stvarima, neposredno primjenjujući propise, rješavaju o pravima, obavezama ili pravnim interesima fizičkog lica, pravnog lica ili druge stranke, kao i kada obavljaju druge poslove utvrđene ovim zakonom	M1 M3 M4 M5 M7 M11
Zakon o teritorijalnoj organizaciji Crne Gore	Ovim zakonom uređuje se teritorijalna organizacija Crne Gore, stanje, način i postupak teritorijalne organizacije i druga pitanja od značaja za teritorijalnu organizaciju.	M1 M3 M7 M4 M5 M6 M11
Zakon o lokalnoj samoupravi	Ovaj zakon uređuje organizaciju i funkcionisanje lokalnih samouprava.	M5 M6
Zakon o državnoj imovini	Ovim zakonom uređuje se korišćenje, upravljanje i raspolaganje stvarima i drugim dobrima koja pripadaju Crnoj Gori ili lokalnoj samoupravi.	M5 M6
Zakon o putevima	Ovim zakonom uređuje se pravni status javnih i nekategorisanih puteva, način upravljanja, finansiranja i izgradnje javnih puteva, održavanja, zaštite, nadzora i druga pitanja od značaja za puteve	M6
Zakon o finansiranju lokalne samouprave	Ovim zakonom uređuju se izvori sredstava, način finansijskog ujednačavanja i finansiranja poslova lokalne samouprave	M5 M6
Zakon o komunalnoj djelatnosti	Ovim zakonom uređuju se komunalne djelatnosti, uređuju se uslovi i način obavljanja komunalnih djelatnosti i druga pitanja od značaja za komunalne djelatnosti	M5 M6
Zakon o zaštiti i zdravlju na radu	Ovim zakonom uređuje se zaštita i zdravlje na radu, obezbjeđuje se i sprovodi primjenom savremenih tehničko-tehnoloških, organizacionih, zdravstvenih, socijalnih i drugih mjera i sredstava zaštite u skladu sa ovim zakonom, drugim propisima, ratifikovanim i objavljenim međunarodnim ugovorima	M1 M3 M7 M4 M5 M6 M11

Zakon o uređenju tržišta poljoprivrednih proizvoda	Ovim zakonom uređuju se uslovi za stavljanje na tržište poljoprivrednih proizvoda, organizovanje proizvođača poljoprivrednih proizvoda, mjere koje će se sprovesti u okviru intervencije na tržištu poljoprivrednih proizvoda i druga pitanja od značaja za tržište poljoprivrednih proizvoda	M1 M3 M7
Zakona o šumama	Zakon o šumama jasno definiše pojam šuma kao i stvaranje uslova za potpunu realizaciju funkcije privatnih šuma i njihovu međusobnu usklađenost, racionalno upravljanje i obezbjeđenje znatno efikasnijeg sistema zaštite šuma	M1 M3 M4 M5 M6 M7 M11
Zakon o nacionalnim parkovima	Ovaj Zakon štiti prirodu u cjelini, a posebno područja posebnih prirodnih vrijednosti, prirodnih posebnosti i rijetkosti koje su zbog zdravstvene, kulturne, obrazovne, naučne, istorijske, estetske i rekreativne vrijednosti turizma i od posebne važnosti za život i rad radnih ljudi, stanovnika i zajednice	M1 M3 M4 M5 M6 M7 M11
Zakon o računovodstvu	Ovim zakonom uređuje se razvrstavanje pravnih lica, uslovi i način vođenja poslovnih knjiga, organizacija računovodstva, sastavljanje, dostavljanje i objavljivanje finansijskih izvještaja (u daljem tekstu: računovodstvo) uslovi i način vršenja procjene vrijednosti imovine i druga pitanja od značaja za računovodstvo. Ovaj zakon primjenjuje se na pravno lice registrovano za obavljanje privredne djelatnosti, nevladine organizacije i dio stranog društva (u daljem tekstu: pravno lice). Ovaj zakon ne primjenjuje se na računovodstvo i završni račun budžeta države, odnosno na jedinice lokalne samouprave.	M1 M3 M4 M5 M6 M7 M11
Zakon o reviziji	Ovim zakonom uređuju se uslovi i način obavljanja revizije finansijskih izvještaja (u daljem tekstu: revizija), izdavanje i oduzimanje licenci za obavljanje revizije ovlaštenom revizoru i dozvole za obavljanje revizije društvu za reviziju, obaveznost revizije, kao i druga pitanja u vezi sa revizijom.	M1 M3 M4 M5 M6 M7 M11
Zakon o privrednim društvima	Ovim Zakonom reguliše se vrsta ekonomskih aktivnosti i način njihove registracije, kao i ekonomske aktivnosti koje sprovode preduzeća i preduzetnici. Oblici obavljanja poslovnih aktivnosti, registrovanih u skladu sa ovim Zakonom, trebaju prije početka sticanja aktivnosti biti odobrene, ako je odobravanje aktivnosti obezbijeđeno posebnim propisima.	M1 M3 M4 M5 M6 M7 M11
Zakon o zaštiti prirode	Ovaj Zakon štiti prirodu u cjelini, a posebno područja posebnih prirodnih vrijednosti, prirodnih posebnosti i rijetkosti koje su zbog zdravstvene, kulturne, obrazovne, naučne, istorijske, estetske i rekreativne vrijednosti turizma i od posebne važnosti za život i rad radnih ljudi, stanovnika i zajednice.	M1 M3 M4 M5 M6 M7 M11

<p>Zakon o poljoprivrednom zemljištu</p>	<p>U skladu sa ovim Zakonom, poljoprivredno zemljište, kao resurs od opšteg značaja, treba da uživa posebnu zaštitu i da se koristi pod uslovima i na način propisan ovim Zakonom. Poljoprivredno zemljište, u smislu ovog Zakona, podrazumijeva: obradivo zemljište, bašte, voćnjake, vinograde, livade, pašnjake, trstike, ribnjake i močvare, i drugo zemljište koje po svojim prirodnim i ekonomskim uslovima, može poslužiti opštem interesu ako se koristi ili može biti korišćeno za poljoprivrednu proizvodnju Obradivo poljoprivredno zemljište, u smislu ovog Zakona je: obradivo zemljište, bašte, voćnjaci vinogradi i livade.</p>	<p>M1 M3 M4 M5 M6 M7 M11</p>
--	--	--

PRILOG IV - METODOLOGIJA ZA IZRAČUNAVANJE NIVOVA PLAĆANJA ZA AGRO-EKOLOŠKO-KLIMATSKE, MJERE, ORGANSKU PROIZVODNJU I AKTIVNOSTI U VEZI SA ŠUMARSTVOM

Konačni iznosi će se razmotriti i dogovoriti sa DG AGRI prije akreditacije ove mjere.

PRILOG V - OPIS METODOLOGIJE ZA PROCJENU EKONOMSKE ODRŽIVOSTI KORISNIKA

Prihvatljive su investicije čija izvedena vrijednost iz poslovnog plana (prvenstveno neto sadašnje vrijednosti u prosječnoj-petoj godini, kao i na kraju analiziranog perioda) ukazuju na prihvatljivost održivosti investicija, dok su za pravne subjekte osnova za analizu podneseni finansijski izvještaji, čija izvedena vrijednost treba da ukaže na adekvatnu poslovno-finansijsku solventnost preduzeća, uz obavezu da projekcije vrijednosti iz biznis plana imaju osnovu u finansijskim izveštajima.

Ekonomska analiza projekata koristi sljedeće kriterijume:

1. Neto sadašnja vrijednost (NPV) predstavlja zbir diskontovanih neto priliva koje je generisao projekat. U ovom slučaju, kada je neto sadašnja vrijednost pozitivna (veća od 0), projekat je prihvatljiv i isplativ;
2. Period otplate, koji se računa brojanjem broja godina koje će biti potrebne da se povrati gotovina uložena u projekat, uzimajući u obzir specifičnosti pojedinačnih aplikacija (značajni iznosi investicija, dugoročne koristi nakon posmatranog perioda, vrijeme potrebno da se postigne potpuna rodnost u slučajevima podizanja novih zasada).

Isti pokazatelji ekonomske održivosti projekta koriste se za investicije ispod i iznad 50.000 EUR.

PRILOG VI - IZVJEŠTAJ O EX-ANTE EVALUACIJI-SAŽETAK

			Preporuka	P/NP	Na koji način je preporuka riješena (P), ili obrazloženje zašto nije uzeta u obzir (NP)																																																
SWOT analiza, procjena potreba																																																					
1	29. oktobar 2021. godine	Poglavlje 3	Preporučuje se da unaprijedi poglavlje 3.3 o upravljanju životnom sredinom Visok prioritet.	P	<p style="text-align: center;">Dodati tekst:</p> <p>Institucije Crne Gore, kroz različite instrumente (uključujući IPARD III) pružice dodatnu podršku smanjenju rizika od klimatskih promjena, naročito smanjenju rizika od pojave šumskih požara, koji doprinose značajnim emisijama gasova s efektom staklene bašte; povećanju kvaliteta vode primjenom standarda dobre poljoprivredne prakse na investicije u poljoprivrednu proizvodnju i preradu, kao i investicijama u upravljanje otpadom i komunalnu infrastrukturu u ruralnim područjima.</p>																																																
2	29. oktobar 2021. godine	Poglavlje 3	Preporučuje se da se dodaju trendovi u razvoju organske proizvodnje i opis situacije na tržištu. Visok prioritet.	P	<p>Umjesto tabele koja pokazuje nivo organske proizvodnje 2020. godine, unijeta je nova tabela koja prikazuje perioda 2016 - 2020. godine. Tabela pokazuje da organska proizvodnja u Crnoj Gori ima trend rasta.</p> <p style="text-align: center;">Dodati tekst/tabela:</p> <p>Prema podacima za period 2016-2020. godine, postoji značajno povećanje površina poljoprivrednog zemljišta i usjeva u organskoj proizvodnji. Tako su površine pod trajnim usjevima povećane za 36%, dok povećanje površina organskih livada i pašnjaka u posmatranom periodu iznosi čak 47%.</p> <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse; text-align: center;"> <thead> <tr> <th>Oblast proizvodnje</th> <th>2016.</th> <th>2017.</th> <th>2018.</th> <th>2019.</th> <th>2020.</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Višegodišnji zasadi (ha)</td> <td>412</td> <td>426</td> <td>456</td> <td>508</td> <td>564</td> </tr> <tr> <td>Obradivo zemljište (ha)</td> <td>272</td> <td>262</td> <td>309</td> <td>321</td> <td>307</td> </tr> <tr> <td>Livade i pašnjaci (ha)</td> <td>2.680</td> <td>2.032</td> <td>3.696</td> <td>3.925</td> <td>3.952</td> </tr> <tr> <td>Govedarstvo (grla)</td> <td>-</td> <td>-</td> <td>403</td> <td>39</td> <td>393</td> </tr> <tr> <td>Ovčarstvo (grla)</td> <td>1.428</td> <td>863</td> <td>1.092</td> <td>1.309</td> <td>1.369</td> </tr> <tr> <td>Pčelarstvo (pčelinja društva)</td> <td>506</td> <td>839</td> <td>1.103</td> <td>1.964</td> <td>3.381</td> </tr> <tr> <td>Živinarstvo (koke)</td> <td>267</td> <td>390</td> <td>170</td> <td>160</td> <td>300</td> </tr> </tbody> </table>	Oblast proizvodnje	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	Višegodišnji zasadi (ha)	412	426	456	508	564	Obradivo zemljište (ha)	272	262	309	321	307	Livade i pašnjaci (ha)	2.680	2.032	3.696	3.925	3.952	Govedarstvo (grla)	-	-	403	39	393	Ovčarstvo (grla)	1.428	863	1.092	1.309	1.369	Pčelarstvo (pčelinja društva)	506	839	1.103	1.964	3.381	Živinarstvo (koke)	267	390	170	160	300
Oblast proizvodnje	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.																																																
Višegodišnji zasadi (ha)	412	426	456	508	564																																																
Obradivo zemljište (ha)	272	262	309	321	307																																																
Livade i pašnjaci (ha)	2.680	2.032	3.696	3.925	3.952																																																
Govedarstvo (grla)	-	-	403	39	393																																																
Ovčarstvo (grla)	1.428	863	1.092	1.309	1.369																																																
Pčelarstvo (pčelinja društva)	506	839	1.103	1.964	3.381																																																
Živinarstvo (koke)	267	390	170	160	300																																																

3	29. oktobar 2021. godine	SWOT analiza Poglavlje 4	<p>Preporučuje se da se izmijeni SWOT i uzmu u obzir osnovna načela SWOT opisana u ovom izveštaju prilikom vršenja izmjena SWOT analize.</p> <p>Visok prioritet.</p> <p>Preporučuje se da se tabele premjeste u prilog i umjesto toga da se za 3 glavna sektora napravi zbirni SWOT: 1) Poljoprivreda i prerada hrane 2) Životna sredina, priroda, klimatske promjene, upravljanje zemljištem i 3) Ruralna ekonomija i kvalitet života.</p> <p>Visok prioritet.</p>	<p>P</p> <p>NP</p>	<p>SWOT analize su dorađene i usklađene sa zapažanjima u tekućoj evaluaciji. Duplirani unosi su izbrisani i pravilno kategorisani.</p> <p>Zbirna SWOT tabela dodata je na početak poglavlja. SWOT analiza po sektorima ostaje u ovom dijelu dokumenta.</p>
4	29. oktobar 2021. godine	Utvrđivanje potreba Poglavlje 6.2	<p>Preporučuje se upotreba modela određivanja prioriteta i da se na transparentan način izvrši određivanje prioriteta potreba i raspodjele sredstava po</p>	NP	<p>Na osnovu dosadašnjih iskustava u implementaciji IPARD programa, kao i očekivanog početka implementacije mjera koje još nijesu akreditovane, smatramo da je dodijeljeni iznos primjeren. Ukoliko bude postojao veći interes za neku mjeru (npr. Mjera 4, za koju smatramo da je izuzetno važna), sredstva će se preraspoređivati iz drugih mjera izmjenama programa.</p>

			pojedinačnim mjerama. Visok prioritet.		
5	29. oktobar 2021. godine	Mjera 4 Poglavlje	Preporučuje se da se unaprijedi opis obrazloženja. Visok prioritet.	P	<p>Dodat novi tekst:</p> <p>Agro-ekološke mjere imaju za cilj da doprinesu sprovođenju Zelene agende za Zapadni Balkan i proširuju elemente Zelenog sporazuma EU u regionu Zapadnog Balkana, omogućavajući održivi razvoj poljoprivrede i ruralnih područja, kao i doprinoseći ublažavanju klimatskih promjena i prilagođavanju poljoprivrede.</p> <p>Generalno gledano, poljoprivreda u Crnoj Gori je ekstenzivna, što znači da ima nisku primjenu đubriva, herbicida i drugih hemikalija koje dovode do zagađenja zemljišta, vode i vazduha. Međutim, određena poljoprivredna gazdinstva, sa visokom specijalizacijom proizvodnje, uglavnom su usmjerena na monokulturu, sa ciljem da se postigne najveći mogući prinos po jedinici površine, što zahtijeva primjenu velikih količina vještačkog đubriva i pesticida.</p> <p>Stajnjak se redovno primjenjuje na mnogim gazdinstvima, ali često u neprimjerenom vrijeme i u neprimjerenim količinama, što ima negativan uticaj na podzemne vode, kojim Crna Gora obiluje.</p> <p>Cilj ove mjere je da se podstaknu prakse poljoprivrede koje pogoduju životnoj sredini, ublaži negativan uticaj poljoprivrede i ojača biodiverzitet, kao i poveća broj organskih proizvođača u Crnoj Gori.</p> <p>Crna Gora je prepoznala potrebu da pruži podršku aktivnostima sličnim onima u okviru Mjere 4 kroz Agrobudžet (očuvanje autohtonih genetičkih resursa u poljoprivredi, održivo korišćenje planinskih pašnjaka, organska proizvodnja).</p> <p>IPARD mjera 4 ostaje dobrovoljna mjera za poljoprivrednike, ali je neophodno motivisati ih da se prijave kao korisnik ove mjere. Stoga, kriterijumi, procedure i zahtjevi treba da budu što jasniji i jednostavniji.</p> <p>Kroz agro-ekološke mjere podrška će biti usmjerena na organsku poljoprivredu, adekvatno upravljanje planinskim pašnjacima i očuvanje autohtonih genetičkih resursa.</p>
6	29. oktobar 2021. godine	Mjera 4 Poglavlje 8	Preporučuje se da se opišu relevantni elementi početnog stanja i da se pojasne određeni kriterijumi prihvatljivosti. Visok prioritet.	NP	Već sadržan u mjeri.

7	29. oktobar 2021. godine	Mjera 4 Poglavlje 8	Preporučuje se dodavanje značenja izraza upravljač pašnjaka. Visok prioritet.	P	<p style="text-align: center;">Dodat kao fusnota (25)</p> <p>U kontekstu ove mjere, upravljač pašnjaka je nosilac registrovanog poljoprivrednog gazdinstva koji je istovremeno i vlasnik najmanje 5 UG (registrovanih u skladu sa važećim zakonom o identifikaciji životinja), a koji posjeduje najmanje 5 ha poljoprivrednog zemljišta klasifikovanog kao pašnjaci registrovanog u sistemu SIZEP, i da njegovo pravo na korišćenje nije osporavano u sistemu SIZEP od strane trećeg lica.</p> <p>U ovom trenutku nemamo zakonski osnov da uvedemo upravljače kao lica na nivou lokalne zajednice koja upravljaju pašnjacima u ime svih poljoprivrednika u tom području.</p>
8	29. oktobar 2021. godine	Mjera 5 Poglavlje 8	Preporučuje se da davanje detaljnog obrazloženja za odstupanje od pravila o minimalnom broju stanovnika po LAG-u (3.000 umjesto 10.000). Visok prioritet.	P	<p style="text-align: center;">Dodat novi tekst: Odstupanje od zahtjeva za Crnu Goru</p> <p>Aktuelni demografski podaci pokazuju da postoji mala vjerovatnoća formiranja više od jedne LAG ili čak nijedne u do 9 opština, ako je uslov da je minimalni broj stanovnika u jednom LAG 10,000.</p> <p>To se odnosi na opštine na sjeveru Crne Gore, čije se stanovništvo uglavnom bavi poljoprivredom. Isto tako, ovo su opštine koje bi imale najviše koristi od LEADER mjere.</p> <p>Pored toga, 4 opštine imaju manje od 20.000 stanovnika, gdje bi se takođe mogao formirati jedan ili možda dva LAG-a.</p> <p>Pored toga, gustina naseljenosti u ruralnim područjima, koja čine polovinu teritorije Crne Gore iznosi manje od 25 stanovnika po km².</p> <p>Ovo dodatno komplikuje formiranje LAG-ova, jer je teritorija LAG-a sa 10.000 stanovnika prevelika da bi zajednički ciljevi ovog LAG-a bili identični za cijelu teritoriju, čime bi se istovremeno mogao izgubiti značaj lokalnog.</p> <p>S obzirom na prikazane podatke, odlučeno je da se napravi odstupanje od pravila o minimalnom broju stanovnika LAG-a za teritoriju Crne Gore, tako da će u ovom slučaju ovaj broj biti 3000 kako bi se ovoj inicijativi pružila prilika da se razvije u najmanjim opštinama, koje obuhvataju veliko ruralno područje.</p>
9	29. oktobar 2021. godine	Mjera 6 Poglavlje 8	Preporučuje se da unaprijedi obrazloženje i procjena potreba. Srednji prioritet.	P	<p style="text-align: center;">Postojeći tekst izmijenjen. Novi tekst glasi: Obrazloženje</p> <p>Ruralno područje koje obuhvata veći dio teritorije Crne Gore odlikuje zaostajanje u ekonomskom razvoju i nedovoljno razvijena prateća infrastruktura, uključujući dostupnost usluga i obezbjeđivanje uslova života i rada, što je dovelo do napuštanja ruralnih područja i nezainteresovanosti mladih porodica da žive i rade u ruralnim područjima.</p> <p>U Crnoj Gori postoji veliki broj ruralnih područja sa slabo razvijenom saobraćajnom, socijalnom i ekonomskom infrastrukturom. Na primjer, udaljenost prehrambenih prodavnica i osnovnih</p>

				<p>škola je u prosjeku 3-4 km, a srednjih škola i banaka 10 km. Udaljenost autobuske stanice je 2,5 km, a pošte u prosjeku oko 7,5 km. Prema statističkim podacima za 2020, 1.315 km ili 13,5% ukupne putne mreže u Crnoj Gori spada u kategoriju zemljanih i nekategorisanih puteva. Pored toga, stanje vodovodne mreža i snabdijevanje električnom energijom u mnogim selima je u lošem stanju i ne postoji razvijena telekomunikaciona mreža s mogućnošću korišćenja interneta. Zbog svega navedenog, može se očekivati dalje ekonomsko slabljenje i depopulacija udaljenijih ruralnih područja ukoliko ove oblasti i nacionalne politike ne obezbijede povoljnije uslove za život i ekonomski ambijent.</p> <p>Podsticanje razvoja i unapređenja osnovne infrastrukture jedan je od preduslova za razvoj uravnoteženog ekonomskog rasta u ruralnim područjima i za poboljšanje društveno-ekonomskih uslova života ruralnog stanovništva u Crnoj Gori.</p> <p>Konkurentnost poljoprivrede i šumarstva u Crnoj Gori sputava loš pristup javnih servisa parcelama poljoprivrednog i šumskog zemljišta. Potrebno je obezbijediti pristup električnoj energiji na poljoprivrednom zemljištu kako bi se održale investicije u osavremenjavanje poljoprivrednih proizvodnih sistema (odnosno, automatizovane sisteme navodnjavanja za efikasno korišćenje voda).</p> <p>Ruralna naselja su takođe pogođena klimatskim promjenama i nedostatkom investicija u upravljanje poplavama (npr. održavanje korita rijeka) i zaštitu od klizišta koja predstavljaju konstantnu pretnju za stanovništvo ruralnih područja.</p> <p>Neophodne investicije u ruralnim područjima odnose se na izgradnju i rekonstrukciju lokalnih puteva, nekategorisanih lokalnih puteva koji vode do katuna,⁴⁴ investicije u vodosnabdijevanje, kanalizaciju i odlaganje otpada, sanaciju mostova i klizišta.</p> <p>U skladu sa zakonom o regionalnom razvoju, svaka lokalna samouprava ima obavezu da usvoji strateški plan razvoja opštine, koji takođe definiše prioritetne infrastrukturne projekte i opšte ciljeve razvoja opštine.</p> <p>Jedan broj opština u Crnoj Gori imao je pristup sredstvima IFAD projekta za investicije u ruralnu infrastrukturu, tako da postoji određeni nivo znanja o implementaciji projekata. I pored toga, potrebna je dodatna obuka svih zainteresovanih strana.</p>
--	--	--	--	--

⁴⁴ Za potrebe privremenog boravka ljudi i stoke u planinama tokom ljetnjih mjeseci, naselja se grade i koriste samo sezonski. Smatra se da se ovo „pastoralno selo“ naziva katunom još od 13. vijeka. Prema riječima različitih istraživača, katuni se definišu kao „ljetnja sela na planini“, „ljetnja naselja“, „privremena ljetnja naselja“ ili „grupe drvenih koliba na ljetnjim pašnjacima“.

Katune čine „pastoralna naselja“ najjednostavnijeg oblika kuća-koliba. Pored koliba, ostali osnovni elementi katuna su torovi. Izgon ili seljenje stoke je sezonsko kretanje ljudi i stoke između stalnih ljetnjih i zimskih pašnjaka, između stalnih sela i privremenih sezonskih naselja - katuna.

					<p>Povezanost s ostalim IPARD mjerama u programu i s nacionalnim mjerama</p> <p>Ova mjera je naročito povezana sa mjerama „Investicije u fizički kapital poljoprivrednih gazdinstava“, „Investicije u fizički kapital u vezi sa preradom i marketingom poljoprivrednih i proizvoda ribarstva“ i „Diverzifikacija gazdinstava i razvoj poslovanja“. Ove mjere omogućavaju, pored ostalih prihvatljivih investicija, investicije u jačanje infrastrukture na gazdinstvima/prerađivačkim pogonima, uključujući unutrašnje puteve, snabdijevanje električnom energijom, vodosnabdijevanje i tretiranje otpada, dok mjera „Investicije u ruralnu javnu infrastrukturu“ ima za cilj izgradnju i obnovu javne infrastrukture u ruralnim i poljoprivrednim područjima. Podrška dodijeljena u okviru ove mjere neće se preklapati sa podrškom dodijeljenom u okviru nacionalnih programa podrške poljoprivredi i ruralnom razvoju.</p> <p>Zajednički kriterijumi prihvatljivosti - <u>dodat jedan novi</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Projekti moraju biti istaknuti u usvojenom strateškom planu razvoja opštine
10	29. oktobar 2021. godine	Mjera 9 Poglavlje 8	Preporučuje se da se prilagođavanje obrazloženja i drugi relevantnih aspekata teksta, tako da tekst odražava specifičnosti zemlje (umjesto da samo kopira 100% teksta iz EK dokumentacije za Mjeru 9). Nizak prioritet.	P	<p>Postojeći tekst izmijenjen. Novi tekst glasi:</p> <p>Obrazloženje</p> <p>Ova mjera obuhvata pružanje tehničke pomoći i podršku troškovima povezanim s implementacijom IPARD III programa. Podrška u okviru ove mjere je neophodna da se osigura priprema i implementacija svih odabranih mjera IPARD III, redovan i efikasan monitoring i evaluacija IPARD III programa, kao i uspješna realizacija programa. Jedan od glavnih ciljeva mjere jeste i promovisanje IPARD III mjera.</p> <p>Opšti ciljevi</p> <p>Cilj ove mjere je naročito da pruži pomoć u implementaciji, monitoringu i evaluaciji programa. Takođe ima za cilj promovisanje IPARD III kroz različite kanale komunikacija i pružanje podrške različitim organima koji su uključeni u izradu i implementaciju IPARD III programa.</p> <p>Korisnici</p> <p>Korisnik ove mjere je upravljačko tijelo IPARD III programa, odnosno, Direktorat za ruralni razvoj u okviru Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede.</p> <p>Ostala IPARD III tijela (npr. Agencija za plaćanja, ostali direktorati unutar MPŠV-a, savjetodavne službe, potencijalne lokalne akcione grupe (LAG-a) i Mreža za ruralni razvoj Crne Gore (MRRCG) mogu da imaju koristi od mjera tehničke pomoći kroz aktivnosti koje vrši Upravljačko tijelo/Direktorat za ruralni razvoj.</p>

					<p>Zajednički kriterijumi prihvatljivosti</p> <p>Prihvatljivi troškovi se zasnivaju na realnim troškovima koji su povezani sa sprovođenjem sufinansirane operacije i moraju se odnositi na plaćanja koja vrši korisnik, dokazane računima/fakturama ili računovodstvenim dokumentima ekvivalentne dokazne vrijednosti⁴⁵. Pojednostavljene troškovne opcije mogu se koristiti kao alternativa realnim troškovima.</p> <p>Nabavke za sve projekte moraju biti sprovedene u skladu s pravilima Komisije o inostranoj pomoći koji su sadržani u Finansijskoj regulativi. U tu svrhu, primjena PRAG-a može se prilagoditi specifičnostima zemlje korisnice. Realizacija aktivnosti tehničke pomoći mora biti u skladu sa zahtjevima javnih nabavki.</p> <p>Izveštavanje o prihvatljivim troškovima vrši se u okviru godišnjeg izvještaja o implementaciji. Određeni rashodi, kao što su troškovi prevoza (karte za avion, voz, autobus, trajekt ili brod), korišćenje privatnih vozila u poslovne svrhe, kotizacije, dnevnice, smještaj i slično, biće obračunati kao paušalni iznosi u skladu s uslovima i iznosima koji se primjenjuju u javnom sektoru Crne Gore za slične aktivnosti za koje ne postoji sufinansiranje EU.</p> <p>Za ovu mjeru, aktivnosti koje se finansiraju ili koje su predviđene za finansiranje kao dio twinning ili drugih projekata podržanih u okviru drugih IPA komponenti neće biti prihvatljive.</p> <p>Tehnička pomoć za podršku uspostavljanju sistema upravljanja i kontrole je prihvatljiva prije povjeravanja zadataka izvršenja budžeta za nove mjere, za troškove nastale nakon 1. januara 2021. godine.</p> <p>Kompletna procedura za sprovođenje ove mjere, uključujući PRAG pravila, utvrđena u Sjernicama za mjeru TA i drugim sprovedbenim dokumentima.</p>
11	29. oktobar 2021. godine	Kroz podršku preko IPARD i LEADER programa: Poglavlje 17	Preporučuje davanje informacija o postojećim institucionalnim kapacitetima, nedostacima i programu izgradnje kapaciteta koji je	P	<p>Dodat je novi tekst - Postojeće stanje u Upravljačkom tijelu/Direktoratu za ruralni razvoj je da je popunjeno 9 od 12 radnih mjesta predviđenih sistematizacijom, kako slijedi:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Direkcija za programiranje 5 zaposlenih (od planiranih 7 zaposlenih) i - Direkcija za monitoring i evaluaciju, koordinaciju i odnose sa javnošću 4 zaposlenih (od sistematizacijom planiranih 5 zaposlenih). - U Direkciji za programiranje angažovana su još dva zaposlena na određeno, od kojih će jednom ugovor biti promijenjen u ugovor na neodređeno.

⁴⁵ 'računovodstveni dokument ekvivalentne dokazne vrijednosti' znači bilo koji dokument koji je dostavljen kao dokaz da unos u evidenciju daje istinit i pravičan pregled stvarne transakcije u skladu sa važećim Zakonom o računovodstvu.

			potreban da bi se obezbijedila podrška korisnicima, IPARD tijelima i LEADER programu. Srednji prioritet.		<p>U pogledu zapošljavanja, zadržan je isti broj zaposlenih kao i tokom 2021. godine. Imajući u vidu da je Crna Gora podnijela zahtjev za povjeravanje u januaru 2022. godine, a koji je DG AGRI smatrao nepotpunim i neusklađenim s Prilogom 3 SA II, planirano je kompletiranje akreditacionog paketa i njegovo ponovno podnošenje, sa namjerom akreditovanja Mjere 9 tokom 2022. godine, kada će biti imenovano lice koje će biti zaduženo za praćenje ove mjere iz Direkcije za programiranje u okviru Upravljačkog tijela/Direktorata za ruralni razvoj. Takođe u narednom periodu, biće imenovano lice koje će biti zaduženo za LEADER mjeru.</p> <p>Mjerama tehničke pomoći dodatno će se ojačati NMRR, kao i LEADER pristup u stvaranju preduslova za njegovu implementaciju (npr. izrada strategija lokalnog razvoja).</p> <p>Započet je postupak priznavanja LAG-ova kroz Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju.</p> <p>U IPARD agenciji/Direktoratu za plaćanja, 74 zaposlenih angažovano je na IPARD aktivnostima:</p> <ul style="list-style-type: none"> - 55 zaposlenih na neodređeno; - 17 zaposlenih na neodređeno; - 2 unutrašnja revizora na neodređeno (Odjeljenje za unutrašnju reviziju MPŠV).
Uspostavljanje logike intervencija					
12	29. oktobar 2021. godine	Poglavlje 6	Preporučuje se da se za strategiju IPARD III izradi tekst koji je dio sveobuhvatne nacionalne strategije.		<p>Za potrebe izrade nove Strategije poljoprivrede i ruralnih područja 2022-2028. sa Akcionim planom, Ministarstvo je 2021. godine preko MIDAS 2 projekta angažovalo preduzeće za izradu sektorskih studija usvojenih krajem oktobra 2021. godine, nakon čega je počela faza izrade Strategije. Ministarstvo je formiralo radnu grupu koju čine predstavnici relevantnih institucija, akademske zajednice i NVO, kao i stručnjaka angažovanih kroz MIDAS 2 projekat, čiji je zajednički zadatak usvajanje ovog dokumenta. Prvi nacrt Strategije izrađen je početkom februara 2022. godine. U skladu sa akcionim planom za rješavanje ključnih preporuka iz izveštaja EK za 2021. godinu, konačni nacrt strategije biće dostavljen na razmatranje i mišljenje Evropskoj komisiji do kraja drugog kvartala 2022. godine. U skladu sa Programom rada Vlade za 2022. godinu, predviđeno je da Strategija sa Akcionim planom bude usvojena do kraja trećeg kvartala 2022. godine.</p>
13	29. oktobar 2021. godine	Pouke Poglavlje 5	Preporučuje se da se doda tekst koji se odnosi na tekuću evaluaciju IPARD II Srednji prioritet.	P	<p style="text-align: center;">Dodati tekst:</p> <p>Periodična evaluacija IPARD II Programa</p> <p>Tokom izrade IPARD III programa, izvršena je i periodična evaluacija IPARD II programa, kojom je obuhvaćen period do kraja 2020. godine.</p>

				<p>Glavne preporuke koje će imati uticaja na implementaciju IPARD III programa navedene su u tekstu ispod:</p> <p>Trenutno stanje implementacije programa do kraja 2020. godine je u izvjesnoj mjeri razočaravajuće u odnosu na očekivanja koja su postojala u trenutku kada je Program izrađen.</p> <p>Prvo, ne sprovode se sve planirane mjere jer njihovo povjerenje nije zatraženo. To je slučaj za Mjeru 4 - Agro-ekologija, Mjeru 5 - Realizacija lokalnih razvojnih strategija– LEADER pristup i Mjeru 6 - Investicije u javnu ruralnu infrastrukturu.</p> <p>Samo Mjera 1 - Podrška investicijama u fizički kapital poljoprivrednih gazdinstava, i Mjera 3 - Podrška investicijama u fizički kapital za preradu i marketing poljoprivrednih i proizvoda ribarstva, pored tehničke pomoći, implementirane su od početka realizacije programa u 2018. godini.</p> <p>Razlog za odlaganje sprovođenja mjera 4, 5 i 6 bio je povezan sa stepenom kapaciteta struktura nadležnih za sprovođenje i na osnovu implementacije mjera 1 i 3, bila je razumna odluka da se sačeka sa mjerama za program IPARD III koji je planiran da bude spreman za implementaciju u 2022. godini.</p> <p>Mjera 1 i Mjera 3 sprovode se od 2018. godine, sa 2 poziva u periodu obuhvaćenom periodičnom evaluacijom. Ukupan broj primljenih zahtjeva za mjeru 1 u okviru ova prva dva poziva je 569, od kojih je 143 odbijeno. Do kraja 2020. godine ugovoreno je 285 projekata od čega su 163 isplaćena s prosječnom vrijednošću investicije od 42.000 EUR.</p> <p>Ukupna stopa finansijskih obaveza je 33% do kraja 2020. godine, a stopa implementacije projekta je 47,5%.</p> <p>Ukupnan broj podnijetih zahtjeva u sklopu mjere 3 je 97, od čega je 40 odbijeno. Stopa odbijanja iznosi 41,2%. Samo 6 projekata isplaćeno je do kraja 2020. godine sa prosječnom vrijednošću investicije od 628.000 EUR.</p> <p>Krajnji rok za prihvatljivost troškova iz IPARD II programa je 31. decembar 2023. godine.</p> <p>To ponovo znači da se brzina implementacije mora drastično povećati ako se žele iskoristiti svi resursi opredijeljeni akreditovanim mjerama.</p> <p>Mjera 7 - Diverzifikacija gazdinstava i razvoj poslovanja akreditovana je naknadno, prvi put je otvorena za pozive 2021. godine i ne razmatra se u okviru periodične evaluacije.</p> <p>Uspješnost implementacije</p> <p>Zaključak je da efikasnost struktura odgovornih za implementaciju nije bila na dovoljnom nivou da bi se osigurala nesmetana implementacija akreditovanih mjera. Postoji potreba za povećanjem broja zaposlenih u IPARD agenciji/Direktoratu za plaćanje, a postoji i velika potreba za jačanjem IT sistema.</p>
--	--	--	--	---

					<p>Tokom 2020. godine Agencija je povećala broj zaposlenih, ali evaluator do sada nije dobio informacije o značajnom unapređenju IT infrastrukture, što je neophodno da bi se poboljšala digitalizacija radnih procesa u IPARD agenciji/Direktoratu za plaćanja.</p> <p>Tek će se vidjeti u kojoj mjeri je ovo povećanje kapaciteta bilo dovoljno da bi se osigurala brža i efikasnija implementacija u preostale 3 godine programskog perioda, ali IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja mora da poveća efikasnost obrade prijava i zahtjeva za plaćanje.</p> <p>Evaluatori periodičnog postupka evaluacije dali su glavne preporuke, prikazane u tekstu ispod, koje imaju veliki značaj za uspješnu implementaciju IPARD III programa:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Detaljno procijeniti potrebu za unapređenjem sistema upravljanja zasnovanog na IT (MIS) kako Upravljačko tijelo moglo da unaprijedi praćenje i procjenu i kako bi se preduzeli koraci za poboljšanje sistema u skladu sa tim. • Preduzeti korake za uspostavljanje poboljšanih sistema podataka za analizu ekonomskog razvoja u poljoprivredni i prehrambenoj industriji, bilo u MPŠV ili MONSTAT-u. • Procijeniti u kojoj mjeri su svi prioritetni sektori, a ne samo mlijeko i voće i povrće podržani na odgovarajući način. • Procijeniti koliko je realan prioritet investicione podrške projektima obnovljive energije i preduzeti korake za davanje većeg prioriteta sektoru, ako je to relevantno i potrebno. • Sprovesti FADN sistem u najkraćem mogućem roku. • Preduzeti korake za uvođenje modela evaluacije projekta radi smanjenja rizika od „deadweight“ efekta za podržane projekte. • Povećati efikasnost radnih procesa u IPARD agenciji/Direktoratu za plaćanja pomoću unaprijeđenih IT sistema. • Poduzeti korake da se razmotre i ocijene mogućnosti uvođenja digitalizacije svih radnih procesa, uključujući uvođenje elektronskih aplikacija. • Povećati transparentnost odluka o prihvatanju i odbijanju aplikacija i prilagođavanju zahtjeva za plaćanje pomoću unaprijeđenih smjernica za podnosiocima zahtjeva, bolje informisanje korisnika i odbijenih podnosilaca aplikacija i unapređenje dijaloga. • Preduzeti korake za procjenu radnih procesa IPARD agencije/Direktorata za plaćanja kako bi se radni procesi pojednostavili, ubrzali i učinili efikasnijim gdje god je to moguće.
14	29. oktobar 2021. godine	Pouke Poglavlje 5	Preporučuje se da se doda tekst koji se odnosi na postignute rezultate iz prethodnih intervencija, pored	NP	Podaci o direktnim plaćanjima i drugim oblicima isplaćene investicione podrške navedeni su u Poglavlju 5 - GLAVNI REZULTATI PRETHODNIH INTERVENCIJA. Podaci o ciljevima postignutim na nivou korisnika, kao što su povećanje prometa, BDV itd., nijesu dostupni.

			MIDAS-a, prije svega za korisnike projektne podrške, od direktnih plaćanja i drugih oblika podrške sektoru, ako su te informacije dostupne. Srednji prioritet.		
15	29. oktobar 2021. godine	Mjera 3 Poglavlje 8	Preporučuje se prilagođavanje kriterijuma maksimalnog iznosa u Mjeri 3 tako da bude u skladu sa mjerom 1: Maksimalne ukupna prihvatljive investicije od 5.000.000 EUR.	P	Usklađeno na način da se za obje mjere utvrđuje maksimalna podrška za primaoca umjesto maksimalne vrijednosti investicije. Novi tekst dodat u Mjeru 1: U u ovom programskom periodu, korisnik nije ograničen u pogledu broja podržanih projekata, ali može da primi ukupnu podršku od najviše 2.000.000 EUR javne podrške u okviru ove mjere od IPARD III programa.
16	29. oktobar 2021. godine	Mjera 3 Poglavlje 8	Preporučuje se da se naprave dvije budžetske linije. Po jedna za svaku vrstu korisnika kako bi mogla da se kontroliše i prati implementacija.	NP	Smatramo da razdvajanje finansijskih sredstava za svaku od grupa korisnika može predstavljati problem za moguću preraspodjelu sredstava u budućnosti. Razdvajanje finansijskih sredstava po grupama korisnika nije primijenjeno ni na jednu drugu mjeru.
17	29. oktobar 2021. godine	Mjera 7 Poglavlje 8	Za investicije u iznosu preko 50.000 EUR preporučuje se da se razmotri upotreba modela održivosti iz M3, gdje su PBT, NPV	P	Isti model će se koristiti za sve investicione mjere. Detaljno će se objasniti u obrascu biznis plana koji će biti objavljen sa pozivima za dostavljanje aplikacija. Tekst Poglavlja „Ekonomska održivost korisnika“ izmijenjen je kako slijedi: Korisnici moraju da dokažu ekonomsku i finansijsku održivost biznis planom. Biznis plan obuhvata kratak opis poslovanja, obrtna sredstva i obaveze, ljudske resurse, detaljan opis predložene investicije, njeno finansiranje i projekcije budućih ekonomskih aktivnosti (uključujući i marketing).

			i tokovi gotovine osnovni parametri.		<p>Biznis plan mora da pokaže na koji način će implementacija projekta dovesti do poboljšanja ukupnih rezultata poslovanja kroz predstavljanje perspektive finansijske i ekonomske održivosti. Korisnik sredstava podrške za investicije čiji ukupni troškovi realizacije investicije iznose 50.000 EUR i više izrađuju detaljan biznis plan, dokazujući da vlasnički kapital preduzeća i njegove dionice u smislu likvidnosti i imovine pokriva operativne troškove i, ako je to primjenjivo, omogućava rast uz održavanje baze resursa, dok korisnici čiji ukupni troškovi iznose do 50.000 EUR popunjavaju pojednostavljeni biznis plan.</p> <p>Kao minimum kriterijuma, biznis plan treba da dokaže da vlasnički kapital korisnika i njegovih dionica u smislu likvidnosti i imovine pokriva operativne troškove.</p> <p>Sredstva IPARD koja su dodeljena korisniku moraju se uzeti u obzir prilikom izračunavanja ekonomske održivosti korisnika.</p> <p>Obrasce biznis plana sa objašnjenjem za njegovo ispunjavanje pripremiće IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja.</p>
18	29. oktobar 2021. godine	Mjera 7 Poglavlje 8	Preporučuje se da se naprave tri budžetske linije. Po jedna za svaku podmjeru kako bi mogla da se kontroliše i prati implementacija.	NP	Na osnovu dosadašnjih iskustava u sprovođenju Mjera 1, 3 i 7, smatramo da je ovaj način identifikacije finansijskih sredstava primjeren i jednostavniji u slučaju eventualnih izmjena programa. Praćenje korišćenja sredstava vrši se kroz monitoring tabele u kojima se svaki od 3 sektora mjere 7 prati odvojeno.
19	29. oktobar 2021. godine	Mjera 6 Poglavlje 8	Preporučuje se da se preciznije definišu korisnici i specifični kriterijumi prihvatljivosti. Srednji prioritet.	P	<p>Izraz „subjekti javne uprave” promijenjen u „Opštine sa liste iz Priloga X IPARD III programa“</p> <p>Dodati novi specifični kriterijumi prihvatljivosti:</p> <p>Putevi</p> <ul style="list-style-type: none"> - Putevi moraju da povezuju oblasti u kojima se odvija poljoprivredna proizvodnja i moraju da budu prikazani u prostornim planovima. <p>Upravljanje vodama</p> <ul style="list-style-type: none"> - Opština prethodno mora da ima osnovano javno tijelo za pružanje usluga vodosnabdijevanja kojima je povjerala upravljanje objektom investicije <p style="text-align: center;">Upravljanje otpadom</p> <ul style="list-style-type: none"> - Opština mora da ima uspostavljenu službu za odlaganje komunalnog otpada kojoj povjerava upravljanje objektom investicije. - Za investiciju se mora izraditi studija uticaja na životnu sredinu <p>Snabdijevanje električnom energijom</p> <ul style="list-style-type: none"> - Prihvatljiva je proizvodnja energije samo za javnu potrošnju <p>Savremene tehnologije</p>

					- Savremene tehnologije, osim širokopojasnog interneta, moraju imati ugrađene komponente koje koriste energiju iz obnovljivih izvora za napajanje (solarna, energija vjetra, i slično).																																										
20	29. oktobar 2021. godine	Mjera 6 Poglavlje 8	Preporučuje se da se sa EK ponovo provjeri prihvatljivost troškova koji su navedeni kao „objekti od društvenog značaja”. Visok prioritet.	P	Neprihvatljiva investicija. Izbrisana iz Programa.																																										
21	29. oktobar 2021. godine	Mjera 6 Poglavlje 8	Preporučuje se da se ponovo utvrde kriterijumi selekcije upotrebom samo onih kriterijuma koji se mogu objektivno provjeriti. Visok prioritet.	P	Svi kriterijumi selekcije su izmijenjeni. Specifični kriterijumi prihvatljivosti - dodata je nova tabela <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <thead> <tr> <th colspan="2" style="text-align: center;">Kriterijumi</th> <th style="text-align: center;">Bodovi</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td style="text-align: center;">1.</td> <td>Veličina opštine</td> <td style="text-align: center;">Do 30</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">1,1</td> <td>do 5.000 stanovnika</td> <td style="text-align: center;">30</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">1,2</td> <td>do 10.000 stanovnika</td> <td style="text-align: center;">20</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">1,3</td> <td>do 20.000 stanovnika</td> <td style="text-align: center;">10</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">2.</td> <td>Opština iz sjevernog regiona Crne Gore</td> <td style="text-align: center;">10</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">3.</td> <td>Vrsta investicije</td> <td style="text-align: center;">Do 20</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">3,1</td> <td>Investicija u putnu infrastrukturu</td> <td style="text-align: center;">20</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">3,2</td> <td>investicije u rješavanje problema vodosnabdijevanja</td> <td style="text-align: center;">10</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">4.</td> <td>Kompletna investicija se nalazi iznad 600m nadmorske visine</td> <td style="text-align: center;">20</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">5.</td> <td>Indeks konkurentnosti opštine</td> <td style="text-align: center;">Do 20</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">5,1</td> <td>III grupa (od 75% do 100%)</td> <td style="text-align: center;">20</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">5,2</td> <td>IV grupa (ispod 75%)</td> <td style="text-align: center;">10</td> </tr> <tr> <td colspan="2" style="text-align: center;">UKUPNO</td> <td style="text-align: center;">100</td> </tr> </tbody> </table>	Kriterijumi		Bodovi	1.	Veličina opštine	Do 30	1,1	do 5.000 stanovnika	30	1,2	do 10.000 stanovnika	20	1,3	do 20.000 stanovnika	10	2.	Opština iz sjevernog regiona Crne Gore	10	3.	Vrsta investicije	Do 20	3,1	Investicija u putnu infrastrukturu	20	3,2	investicije u rješavanje problema vodosnabdijevanja	10	4.	Kompletna investicija se nalazi iznad 600m nadmorske visine	20	5.	Indeks konkurentnosti opštine	Do 20	5,1	III grupa (od 75% do 100%)	20	5,2	IV grupa (ispod 75%)	10	UKUPNO		100
Kriterijumi		Bodovi																																													
1.	Veličina opštine	Do 30																																													
1,1	do 5.000 stanovnika	30																																													
1,2	do 10.000 stanovnika	20																																													
1,3	do 20.000 stanovnika	10																																													
2.	Opština iz sjevernog regiona Crne Gore	10																																													
3.	Vrsta investicije	Do 20																																													
3,1	Investicija u putnu infrastrukturu	20																																													
3,2	investicije u rješavanje problema vodosnabdijevanja	10																																													
4.	Kompletna investicija se nalazi iznad 600m nadmorske visine	20																																													
5.	Indeks konkurentnosti opštine	Do 20																																													
5,1	III grupa (od 75% do 100%)	20																																													
5,2	IV grupa (ispod 75%)	10																																													
UKUPNO		100																																													
22	29. oktobar 2021. godine	Mjera 9 Poglavlje 8	Preporučuje se da se sa liste specifičnih ciljeva izbriše podrška	P	Izbrisano.																																										

			Savjetodavnim službama. Visok prioritet.														
23	29. oktobar 2021. godine	Mjera 11 Poglavlje 8	Preporučuje se da detaljno navedu prihvatljivi troškovi kako se zahtijeva dokumentacijom EK za Mjeru 11, u skladu s primjerima datim u Prilogu I dokumentacije. Visok prioritet.	P	<p style="text-align: center;">Dodat novi tekst:</p> <p style="text-align: center;"><u>Pošumljavanje i agrošumarstvo</u></p> <p>Zasnivanje novih pošumljenih površina:</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Troškovi pripreme, sadnje i sadnog materijala. ☐ ograđivanje ili zaštita pojedinačnih stabala. ☐ Izgradnja/rekonstrukcija kontrolnih brana i drugih zemljanih radova za kontrolu erozije zemljišta, kao i snabdijevanje vodom direktno povezano s postupkom podizanja šume. ☐ Ostali neophodni troškovi direktno povezani sa zasadima, kao što su izrada plana pošumljavanja, analiza zemljišta, priprema i zaštita zemljišta (do 12%). <p style="text-align: center;">Održavanje tokom perioda od 5 godina</p> <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="text-align: center;">- Navodnjavanje</td> <td style="text-align: center;">1 godina</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">- Uklanjanje korova</td> <td style="text-align: center;">1 godina</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">· Orezivanje sadnica</td> <td style="text-align: center;">2. godina</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">· Uklanjanje korova</td> <td style="text-align: center;">3, 4, 5.</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">· Održavanje zaštite od stoke</td> <td style="text-align: center;">godina</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">- Održavanje kolaca.</td> <td></td> </tr> </table> <p style="text-align: center;"><u>Zaštita šuma od šumskih požara</u></p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ preventivne postupke u šumarstvu, kao što su periodični nadzor vegetacije, raščišćavanje, prorjeđivanje i diverzifikacija strukture vegetacije. ☐ Ispaša stoke: Troškovi ugovorenih troškova za stoku i prevoz nastalih prilikom prevoza životinja u područje pod rizikom od požara. ☐ Izgradnja, rekonstrukcija objekata, kao što su jarci, ograde i uvale, očuvanje i poboljšanje šumskih puteva, pruga listopadnog drveća, polja za ispašu životinja i vodnih sistema, kao što su akumulacije, mjesta za snabdijevanje vodom za zaštitu od šumskih požara i pregrade za kontrolu erozije tla. ☐ Izgradnja/rekonstrukcija osmatračnica kao mjere za sprečavanje šumskih požara. ☐ Nabavka i ugradnja opreme za praćenje požara. ☐ Ostali neophodni troškovi direktno povezani sa projektom, kao što su izrada i inoviranje plana gazdovanja šumama i pašnjacima, izrada projekta i izrada plana zaštite šuma (do 12%). 	- Navodnjavanje	1 godina	- Uklanjanje korova	1 godina	· Orezivanje sadnica	2. godina	· Uklanjanje korova	3, 4, 5.	· Održavanje zaštite od stoke	godina	- Održavanje kolaca.	
- Navodnjavanje	1 godina																
- Uklanjanje korova	1 godina																
· Orezivanje sadnica	2. godina																
· Uklanjanje korova	3, 4, 5.																
· Održavanje zaštite od stoke	godina																
- Održavanje kolaca.																	

					<p style="text-align: center;"><u>Unapređenje otpornosti i ekološke vrijednosti šumskih ekosistema</u></p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Troškovi „jednokratnih“ aktivnosti: raščišćavanje zemljišta od grmlja, šikara, proređivanje, orezivanje. ☐ Troškovi podsadnje vrsta prilagođenih uslovima lokacije i mješavinom vrsta koje su kompatibilne s planom konverzije. ☐ Troškovi za radove na zaštiti zemljišta i izgradnju/rekonstrukciju kontrolnih brana za kontrolu erozije zemljišta. ☐ Troškovi za zaštitu površine i biljaka od stoke - ograde ili zaštita pojedinačnih stabala. ☐ Ostali neophodni troškovi direktno povezani sa konverzijom, kao što su izrada plana konverzije, inoviranje plana gazdovanja šumama i pašnjacima, priprema zemljišta i zaštita (do 12%). <p>Prihvatljivi troškovi biće detaljnije opisani u „listi prihvatljivih troškova“.</p>
24	29. oktobar 2021. godine	Mjera 11 Poglavlje 8	Preporučuje se da se detaljnije razrade kriterijumi selekcije. Srednji prioritet.	NP	<p style="text-align: center;">Dodat tekst:</p> <p>Opšta načela kriterijuma selekcije;</p> <ul style="list-style-type: none"> - Prioritet će biti dat pošumljavanju koje se obavlja u zaštitne svrhe, kao što su biodiverzitet, zaštita zemljišta i vode, i slično. Time će se voditi odabir vrsta i lokacija koje treba pošumiti. - U agrošumarstvu, prioritet će se dati multifunkcionalnim sistemima sa većom javnom koristi, kao što su kontrola erozije/dezertifikacije, aktivnosti u pogledu dobrobiti životinja i biološke bezbjednosti (odvajanje pašnjaka šumskim prugama) ili podsticanje polinatora. - Prioritet će biti dat aktivnostima koje će se realizovati u kraškim područjima - Prioritet će biti dat pošumljavanju koje se obavlja u zaštitne svrhe, kao što su biodiverzitet, zaštita zemljišta i vode, i slično. Time će se voditi odabir vrsta i lokacija koje treba pošumiti. - Prioritet će biti dat aktivnosti koja će se realizovati u područjima sa visokim rizikom od šumskih požara - Prioritet će se dati ženama koje apliciraju. <p>Kriterijumi selekcije koji će biti primijenjeni i bodovi koji će se dodijeliti zasnivaće se na predlogu koji pripremi Upravljačko tijelo/Direktorat za ruralni razvoj u saradnji sa IPARD agencijom/Direktoratom za plaćanja, koji odobrio Odbor za nadgledanje prije objavljivanja poziva za dostavljanje aplikacija i biće objavljeni u Smjernicama za podnosiocima aplikacija.</p>
Uspostavljanje ciljeva, raspodjela finansijskih alokacija					

25	29. oktobar 2021. godine	IPARD strategija i finasijski plan Poglavlje 6	Uravnoteženost programa može se poboljšati preraspodjelom sredstava, naročito u mjeru 4 životna sredina i klimatske promjene i mjeru 11 šumarstvo. Visok prioritet.	NP	S obzirom da Crna Gora nema iskustva u implementaciji mjera 4 i 11, za koje se očekuje da će početi u kasnijoj fazi implantacije IPARD III, vjerujemo da sredstva koja su opredijeljena za ove dvije mjere mogu da zadovolje potrebe u prvim godinama implementacije. U slučaju većeg interesovanja za dostupna sredstva, dodatna sredstva će biti opredijeljena izmjenama programa. Neke od podmjera koje su zastupljene u Mjeri 4 već su sprovedene kroz državni budžet, na osnovu kojih smo predložili budžet. Navedene mjere sadrže podmjere, što ostavlja mogućnost djelimične implementacije mjera. Na taj način, ostaje mogućnost blagovremenog preraspodeljivanja sredstava, po potrebi.																						
26	29. oktobar 2021. godine	Tabela sa kvantifikovanim ciljevima Poglavlje 6.6	Preporučuje se da se dopune ciljevi koji nedostaju, gdje je to potrebno. Visok prioritet.	P	Svi ciljevi koji nedostaju su popunjeni																						
27	29. oktobar 2021. godine	Mjera 4 Poglavlje 8	Preporučuje se da se ciljevi i rezultati za M4 isprave i pojasne. Visok prioritet.	P	Dodata nova tabela: <table border="1" data-bbox="958 762 1991 1129"> <thead> <tr> <th>Indikator</th> <th>Cilj</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Broj ugovora</td> <td>500</td> </tr> <tr> <td>Poljoprivredno zemljište (ha) u okviru ugovora o zaštiti životne sredine</td> <td>24,000</td> </tr> <tr> <td>Ukupna površina po vrsti operacija</td> <td></td> </tr> <tr> <td>- Organska proizvodnja (ha)</td> <td>750</td> </tr> <tr> <td>- Površina podržanih pašnjaka (ha)</td> <td>23,250</td> </tr> <tr> <td>U okviru podrške za ugrožene sorte biljaka:</td> <td></td> </tr> <tr> <td>- Ukupna površina pod podržanom sortom biljaka (ha)</td> <td>80</td> </tr> <tr> <td>U okviru podrške za ugrožene rase:</td> <td></td> </tr> <tr> <td>- Broj podržanih vrsta</td> <td>5</td> </tr> <tr> <td>- Broj podržanih životinja</td> <td>2750</td> </tr> </tbody> </table>	Indikator	Cilj	Broj ugovora	500	Poljoprivredno zemljište (ha) u okviru ugovora o zaštiti životne sredine	24,000	Ukupna površina po vrsti operacija		- Organska proizvodnja (ha)	750	- Površina podržanih pašnjaka (ha)	23,250	U okviru podrške za ugrožene sorte biljaka:		- Ukupna površina pod podržanom sortom biljaka (ha)	80	U okviru podrške za ugrožene rase:		- Broj podržanih vrsta	5	- Broj podržanih životinja	2750
Indikator	Cilj																										
Broj ugovora	500																										
Poljoprivredno zemljište (ha) u okviru ugovora o zaštiti životne sredine	24,000																										
Ukupna površina po vrsti operacija																											
- Organska proizvodnja (ha)	750																										
- Površina podržanih pašnjaka (ha)	23,250																										
U okviru podrške za ugrožene sorte biljaka:																											
- Ukupna površina pod podržanom sortom biljaka (ha)	80																										
U okviru podrške za ugrožene rase:																											
- Broj podržanih vrsta	5																										
- Broj podržanih životinja	2750																										
28	29. oktobar 2021. godine	Mjera 5 Poglavlje 8	Preporučuje se da se poveća broj malih projekata. Visok prioritet.	P	Povećan broj malih projekata Uzimajući u obzir predloženu budžetsku alokaciju za sprovođenje ove mjere i opšte pravilo da 30% sredstava iz LRS mora da bude potrošeno na sticanje vještina, izvršena je izmjena indikatora. Broj novih radnih mjesta biće smanjen na 5 a broj malih projekata biće povećan na ukupno 30. Glavni cilj mjere nije da se otvore nova administrativna radna mjesta u administraciji LAG.																						
29	29. oktobar	Mjera 6 Poglavlje 8	Preporučuje se da se ponovo provjeri i ispravi broj	P	Tabela indikatora i ciljeva je izmijenjena.																						

	2021. godine		investicija po različitim vrstama infrastrukture i usklade sa raspoloživim budžetom, tako da je prosječan iznos po investiciji bude realniji. Visok prioritet.		Broj projekata smanjen je za 50%. S obzirom na početak implementacije mjere u 2024. godini i utvrđeni budžet, smatramo da je prilagođeni broj projekata realan.										
30	29. oktobar 2021. godine	Mjera 9 Poglavlje 8	Preporučuje se da se u listu indikstora uvrste dva indikatora koji nedostaju iz EK dokumentacije za Mjeru 9. Nizak prioritet.	P	Dodat je novi: - Broj izvještaja o evaluaciji Programa										
31	29. oktobar 2021. godine	Mjera 11 Poglavlje 8	Preporučuje se da se postave brožčani ciljevi za svaki od četiri indikatora. Izbrisati tekst: "Implementacija mjere planira se od 202X". Visok prioritet.	P	<p>Tabela indikatora s numeričkim ciljevima dodata u Program</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>INDIKATORI</th> <th>CILJEVI</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Pošumljeno poljoprivredno i nepoljoprivredno zemljište (ha);</td> <td>20</td> </tr> <tr> <td>Površina zasnovanih sistema agro-šumarstva (ha)</td> <td>0</td> </tr> <tr> <td>Šumsko područje koje je imalo koristi od podrške za unapređenje otpornosti i ekološke vrijednosti šumskih ekosistema (ha)</td> <td>140</td> </tr> <tr> <td>Šumsko područje koje je imalo koristi od podrške za sprečavanje šumskih požara i otklanjanje šteta nastalih šumskim požarima (ha)</td> <td>140</td> </tr> </tbody> </table> <p>Izbrisano „Implementacija mjere planira se od 202X“.</p>	INDIKATORI	CILJEVI	Pošumljeno poljoprivredno i nepoljoprivredno zemljište (ha);	20	Površina zasnovanih sistema agro-šumarstva (ha)	0	Šumsko područje koje je imalo koristi od podrške za unapređenje otpornosti i ekološke vrijednosti šumskih ekosistema (ha)	140	Šumsko područje koje je imalo koristi od podrške za sprečavanje šumskih požara i otklanjanje šteta nastalih šumskim požarima (ha)	140
INDIKATORI	CILJEVI														
Pošumljeno poljoprivredno i nepoljoprivredno zemljište (ha);	20														
Površina zasnovanih sistema agro-šumarstva (ha)	0														
Šumsko područje koje je imalo koristi od podrške za unapređenje otpornosti i ekološke vrijednosti šumskih ekosistema (ha)	140														
Šumsko područje koje je imalo koristi od podrške za sprečavanje šumskih požara i otklanjanje šteta nastalih šumskim požarima (ha)	140														
Implementacija programa, monitoring, evaluacija i finansije															

32	29. oktobar 2021. godine	Tabela sa indikatorima Poglavlje 3.6	Preporučuje se da se kompletira tabela sa indikatorima. Ako to nije moguće zbog nedostatka podataka ili drugih razloga, preporučuje se da se u tabeli navede šta će MPŠV uraditi da prikupi podatke, ako je proces u toku ili ako nije, koji je razlog za to. Visok prioritet.		Zbog nedostatka relevantnih statističkih podataka, nemoguće je odrediti indikatore koji nijesu unijeti u tabelu. U budućnosti, planira se angažovanje dovoljno kvalitetnih stručnjaka (ili institucija) iz sredstava TA koji su u mogućnosti da utvrde početne vrijednosti za određene indikatore (npr. FBI - indeksa čestih vrsta ptica poljoprivrednih staništa) i prate njihov razvoj tokom godina. Početne vrijednosti određenih indikatora mogu odrediti korisnici putem upitnika koji mogu dostaviti zajedno sa aplikacijom a napredak će se izračunati i putem upitnika prilikom evaluacije programa (npr. povećanje GVA).						
33	29. oktobar 2021. godine	Nacionalni instrument Poglavlje 10	Preporučuje se da se izradi tekst i/ili tabela koja opisuje objektivne i mjerljive linije razgraničenja između IPARD III i nacionalnih instrumenata. Visok prioritet.	P	<p>Dodata tabela sa linijama razgraničenja između IPARD III i nacionalnih instrumenata:</p> <table border="1" data-bbox="958 746 1980 1398"> <thead> <tr> <th data-bbox="958 746 1279 842">Mjera IPARD III programa</th> <th data-bbox="1279 746 1980 842">Razgraničenje i komplementarnost s nacionalnom politikom</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td data-bbox="958 842 1279 1027">Investicije u fizički kapital na poljoprivrednim gazdinstvima</td> <td data-bbox="1279 842 1980 1027">Nacionalni budžet podržava Mjeru za jačanje konkurentnosti proizvođača hrane, čiji je cilj investiranje u primarnu proizvodnju radi dostizanja nacionalnih standarda, čime stvara potencijalne korisnike IPARD III programa. Nivo podrške i utvrđivanje korisnika glavni su kriterijumi za razgraničenje između nacionalne i IPARD III podrške.</td> </tr> <tr> <td data-bbox="958 1027 1279 1398">Investicije u fizički kapital za preradu i marketing poljoprivrednih i proizvoda ribarstva</td> <td data-bbox="1279 1027 1980 1398">Podrška za preradu na porodičnim gazdinstvima pružena je 2021. godine u okviru MIDAS 2 projekta. S obzirom da investicije nijesu realizovane tokom 2021. godine, implementacija ove mjere će se nastaviti u 2022. godini. Maksimalna prihvatljiva podrška iznosi 8.000 EUR, dok su renoviranje i nabavka opreme prihvatljivi troškovi. Nakon završetka ovog projekta, investicije u preradu poljoprivrednih proizvoda neće se finansirati iz državnog budžeta. Troškovi koji se odnose na investicije u preradu poljoprivrednih i proizvoda ribarstva kako bi se dostigao standard EU biće posebno podržani kroz IPARD III program.</td> </tr> </tbody> </table>	Mjera IPARD III programa	Razgraničenje i komplementarnost s nacionalnom politikom	Investicije u fizički kapital na poljoprivrednim gazdinstvima	Nacionalni budžet podržava Mjeru za jačanje konkurentnosti proizvođača hrane, čiji je cilj investiranje u primarnu proizvodnju radi dostizanja nacionalnih standarda, čime stvara potencijalne korisnike IPARD III programa. Nivo podrške i utvrđivanje korisnika glavni su kriterijumi za razgraničenje između nacionalne i IPARD III podrške.	Investicije u fizički kapital za preradu i marketing poljoprivrednih i proizvoda ribarstva	Podrška za preradu na porodičnim gazdinstvima pružena je 2021. godine u okviru MIDAS 2 projekta. S obzirom da investicije nijesu realizovane tokom 2021. godine, implementacija ove mjere će se nastaviti u 2022. godini. Maksimalna prihvatljiva podrška iznosi 8.000 EUR, dok su renoviranje i nabavka opreme prihvatljivi troškovi. Nakon završetka ovog projekta, investicije u preradu poljoprivrednih proizvoda neće se finansirati iz državnog budžeta. Troškovi koji se odnose na investicije u preradu poljoprivrednih i proizvoda ribarstva kako bi se dostigao standard EU biće posebno podržani kroz IPARD III program.
Mjera IPARD III programa	Razgraničenje i komplementarnost s nacionalnom politikom										
Investicije u fizički kapital na poljoprivrednim gazdinstvima	Nacionalni budžet podržava Mjeru za jačanje konkurentnosti proizvođača hrane, čiji je cilj investiranje u primarnu proizvodnju radi dostizanja nacionalnih standarda, čime stvara potencijalne korisnike IPARD III programa. Nivo podrške i utvrđivanje korisnika glavni su kriterijumi za razgraničenje između nacionalne i IPARD III podrške.										
Investicije u fizički kapital za preradu i marketing poljoprivrednih i proizvoda ribarstva	Podrška za preradu na porodičnim gazdinstvima pružena je 2021. godine u okviru MIDAS 2 projekta. S obzirom da investicije nijesu realizovane tokom 2021. godine, implementacija ove mjere će se nastaviti u 2022. godini. Maksimalna prihvatljiva podrška iznosi 8.000 EUR, dok su renoviranje i nabavka opreme prihvatljivi troškovi. Nakon završetka ovog projekta, investicije u preradu poljoprivrednih proizvoda neće se finansirati iz državnog budžeta. Troškovi koji se odnose na investicije u preradu poljoprivrednih i proizvoda ribarstva kako bi se dostigao standard EU biće posebno podržani kroz IPARD III program.										

					<p>Agro-ekološke-klimatske mjere i mjere organske proizvodnje</p> <p>Jasno razgraničenje potencijalnih korisnika spriječiće preklapanje podrške kod mjera koje se odnose na održivo upravljanje prirodnim resursima. Podrška IPARD III programa biće biti dostupna samo korisnicima koji preuzimaju obaveze potpisivanjem sporazuma o podršci kojim će se istovremeno odreći podrške u okviru nacionalnih mjera.</p>
					<p>Investicije u ruralnu javnu infrastrukturu</p> <p>Aktivnosti koje se odnose na investiranje u ruralnu infrastrukturu sprovode se preko Međunarodnog fonda za razvoj poljoprivrede - IFAD, do 2023. godine. Ovaj program finansira investicije u 7 crnogorskih opština. Nacionalni program finansira pojedinačne zahtjeve poljoprivrednih proizvođača ili grupa poljoprivrednih proizvođača u saradnji s lokalnim samoupravama. Ove aplikacije za podršku odnose se na privatnu imovinu poljoprivrednih proizvođača, odnosno na investicije račišćavanje puteva i rješavanja vodosnabdijevanja pojedinaca su prihvatljive. IPARD III program podržaće samo one investicije za koje je podnijet zahtjev u skladu s mjerom „Investicije u ruralnu javnu infrastrukturu“ i postupkom nabavki i implementacije investicija u skladu s pravilima. Podržaće se samo investicije od javnog interesa, odnosno putevi i sistemi za vodosnabdijevanje koji se ne nalaze na privatnom zemljištu, koji će ostati pod upravljanjem krajnjeg korisnika nakon završetka investicije.</p>
					<p>Zasnivanje i zaštita šuma</p> <p>Investicije u ruralni turizam</p> <p>Investicije u proizvodnju obnovljive energije</p> <p>Ostale investicije u ruralnim područjima</p> <p>Razgraničenje će se utvrditi u budućem programiranju intervencija u drugim oblastima IPA politike, čime će se osigurati izbjegavanje preklapanja pomoći.</p>
34	29. oktobar 2021. godine	Upravljačko tijelo - funkcionisanje Poglavlje 12	Preporučuje se da MA preduzme korake za rješavanje problema podataka u saradnji sa MONSTAT-om.	P	Tokom razgovora sa MONSTAT-om, ukazano je na veliki broj podataka koji nedostaju a koje je potrebno prikupiti u narednom periodu. Za neke vrijednosti koje se ne prate na statističkom nivou, prikupljanje podataka nezavisno od nadležnih institucija finansiraće se iz mjere TA.

35	29. oktobar 2021. godine	Upravljačko tijelo - funkcionisanje Poglavlje 12	Potrebno je napraviti procjenu potreba za obukom, nakon čega slijedi realizacija više strukturiranog programa obuke.	NP	Procjena potreba za obukom je dio ukupnog paketa akreditacije. Vršiti se za svakog zaposlenog svake godine u skladu sa pravilima iz Opšteg priručnika o procedurama MA.
36	29. oktobar 2021. godine	Upravljačko tijelo - funkcionisanje Poglavlje 12	Poboljšati tabele za monitoring tako da mogu da daju potpuni pregled finansijske situacije po pitanju implementacije programa (jednim pogledom) Visok prioritet.	P	Tabele za monitoring i sistem monitoringa uopšte utvrđeni su Sporazumom između MA i PA i jasno opisuju odgovornosti i obaveze obje strane. Tabele za monitoring izrađene su tako da utvrde sve elemente u skladu sa ovim programom. Tabele će biti dio paketa za akreditaciju.
37	29. oktobar 2021. godine	Monitoring i evaluacija Poglavlje 12	Preporučuje se da uspostavljanje sveobuhvatnog sistema monitoringa i evaluacije u MPŠV kojim se obuhvata i IPARD III i nacionalni instrumenti. Visok prioritet.	NP	U skladu s odredbama SA, jedan od glavnih zadataka MA jeste praćenje programa i prilagođavanje na osnovu dobijenih rezultata. Monitoring IPARD mjera vrši se u skladu sa utvrđenim pravilima, koja se značajno razlikuju od sistema praćenja nacionalnih mjera, čiji je monitoring obaveza drugih organizacionih jedinica Ministarstva. Planira se unapređenje sistema monitoringa i evaluacije u toku 2022. godine u skladu sa prethodnim iskustvom implementacije IPARD-a, ali samo za IPARD sredstva. Zbog ograničenih ljudskih resursa u MA, uspostavljanje predloženog jedinstvenog sistema monitoringa nije moguće.
38	29. oktobar 2021. godine	IPARD Agencija - funkcionisanje Poglavlje 12	Nastaviti napore da se završi zapošljavanje na upražnjena mjesta u skladu s WLA.	NP	Ovo je kriterijum akreditacije koji će biti provjeren kada svaka pojedinačna mjera bude kandidovana za akreditaciju.

39	29. oktobar 2021. godine	Efekat „mrtvog tereta“ Poglavlje 12	Preporučuje se da se razmotri upotreba predloženog alata za procjenu rizika od efekta „mrtvog tereta“. Visok prioritet.	P	Dodati tekst: Rizik od efekta „mrtvog tereta“ biće značajno ublažen utvrđivanjem i primjenom odgovarajućih kriterijuma selekcije i kontrolnih mehanizama.
40	29. oktobar 2021. godine	Model održivosti Poglavlje 12	Preporučuje izrada modela za procjenu održivosti i doda u prilog.	NP	Model procjene održivosti biće dio akreditacionog paketa kao dokument IPARD agencije/Direktorata za plaćanja.
41	29. oktobar 2021. godine	IPARD Agencija - funkcionisanje Poglavlje 12	Nastaviti rad na ažuriranju baze referentnih cijena. Visok prioritet.	P	Dodat novi tekst: Pored ovih funkcija, IPARD Agencija će kontinuirano ažurirati postojeću bazu referentnih cijena kako bi se provjerila opravdanost cijena individualnih troškova navedenih u tenderima IPARD III.
42	29. oktobar 2021. godine	Kroz podršku preko IPARD i LEADER programa: Poglavlje 17	Preporučuje se da se izmijeni poglavlje 17 pružanjem konkretnih informacija o tome kako će se organizovati podrška za korisnike, IPARD tijela i LEADER program i kako će se ojačati organizacije koje će tu podršku pružati. Visok prioritet.	P	Dodat novi tekst: Opšta pravila Savjetodavna služba biće na raspolaganju poljoprivrednicima i svim zainteresovanim stranama preko svojih kancelarija. Zaposleni savjetodavne službe biće kontinuirano obučavani kako bi pružali osnovne informacije o programu, kako bi se utvrdilo da li je određeni subjekat prihvatljiv kao korisnik IPARD sredstava. Savjetodavna služba je odgovorna i za upućivanje potencijalnih korisnika na adrese na kojima se mogu dobiti detaljnije informacije o Programu. Na taj način, zaposlenima Savjetodavne službe, kao i drugim akterima uključenim u implementaciju programa, nije dozvoljeno da korisnika upute određenom savjetniku. Upravljačko tijelo odgovorno je za obuku zaposlenih Savjetodavne službe, organizuje kurseve i seminare kojima prisustvuju zaposleni Savjetodavne službe iz sredstava mjere tehničke pomoći. Pored Savjetodavne službe, za sva ostala tijela koja su povezana sa izradom i/ili implementacijom IPARD programa, kao što su Mreža za ruralni razvoj i buduće lokalne akcione

					grupe, MA će organizovati edukacije i biće pozvani na radionice, studijske posjete i seminare koji se finansiraju iz TA.								
43	29. oktobar 2021. godine	Promocija, vidljivost i transparentnost Poglavlje 15	Preporučuje se da se razmotri stavljanje većeg naglaska na direktnije i dinamičnije kanale prenosa informacija. Nizak prioritet.	P	<p>Dodat novi tekst:</p> <p>Sredstva komunikacije obuhvatiće seminare, saopštenja za medije, radio i televizijske emisije u nacionalnim i lokalnim medijima, internet stranicu programa i društvene mreže IPARD III - Facebook, LinkedIn, Instagram.</p>								
44	29. oktobar 2021. godine	Mjera 4 Poglavlje 8	Preporučuje se da se sistem kontrola za Mjeru 4 pojasni. Visok prioritet.	P	<p>Dodat novi tekst u tački 8.1:</p> <p style="text-align: center;">Kontrola</p> <p>Sistem IACS je uspostavljen za kontrolu nacionalnih programa plaćanja i može se koristiti za kontrolu sprovođenja mjere 4 IPARD III programa.</p>								
45	29. oktobar 2021. godine	Mjera 9 Poglavlje 8	Preporučuje se da se tekst o administrativnim procedurama izmijeni tako da odražava specifične potrebe zemlje (umjesto da samo kopira 100% tekst iz EK dokumentacije za mjeru 9). Nizak prioritet.	P	<p>Tekst je u cjelosti promijenjen. Novi tekst glasi:</p> <p style="text-align: center;">Administrativna procedura</p> <p>Generalno, Upravljačko tijelo odgovorno je za izradu godišnjeg akcionog plana koji, nakon konsultacija s Komisijom, treba da usvoji Odbor za nadgledanje, na jesenjoj sjednici.</p> <p>Struktura akcionog plana prikazana je u tekstu koji slijedi:</p> <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <thead> <tr> <th style="width: 25%;">Vrsta troškova</th> <th style="width: 25%;">Naziv aktivnosti i kratak opis, uključujući kvantifikaciju</th> <th style="width: 25%;">Indikativni budžet</th> <th style="width: 25%;">Indikativni vremenski okvir za implementaciju</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td></td> <td>(ko će imati koristi, koje aktivnosti, koji subjekti), kvantifikaciju (broj</td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	Vrsta troškova	Naziv aktivnosti i kratak opis, uključujući kvantifikaciju	Indikativni budžet	Indikativni vremenski okvir za implementaciju		(ko će imati koristi, koje aktivnosti, koji subjekti), kvantifikaciju (broj		
Vrsta troškova	Naziv aktivnosti i kratak opis, uključujući kvantifikaciju	Indikativni budžet	Indikativni vremenski okvir za implementaciju										
	(ko će imati koristi, koje aktivnosti, koji subjekti), kvantifikaciju (broj												

					<table border="1"> <tr> <td></td> <td>aktivnosti, polaznici, itd.)</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </table>					aktivnosti, polaznici, itd.)								
	aktivnosti, polaznici, itd.)																	
					<p>Akциони plan biće izrađen u skladu troškovima uključenim u listu prihvatljivih troškova za Mjeru 9.</p> <p>Upravljačko tijelo vrši postupak javne nabavke za sve aktivnosti. Sve procedure detaljno su opisane i Praktičnom vodiču kroz procedure ugovaranja pomoći zemljama koje nijesu članice EU (PRAG).</p> <p>Tokom sprovođenja mjere TA, IPARD Agencija vrši kontrolu dokumenata i procedura za sprovođenje postupka javne nabavke i odobrava dokumenta i procedure, obavlja administrativnu i terensku kontrolu, provjerava raspoloživost sredstava za sprovođenje aktivnosti na osnovu iznosa godišnjeg akcionog plana i vrši plaćanja za odobrene troškove koji se odnose na određenu aktivnost</p> <p>Čitav postupak za implementaciju mjere TA detaljno je propisan u dokumentima (npr. Priručnik za postupak itd.) koji čini sastavni dio kompletnog akreditacionog paketa za Mjeru TA.</p>													
46	29. oktobar 2021. godine	Poglavlje 13 Konsultacije sa zainteresovanim stranama	Preporučuje se da se izradi poglavlje 13 o konsultacijama sa zainteresovanim stranama prije finalizacije programa za podnošenje DG AGRI.	P	<p>Novi tekst dodat u poglavlje 13:</p> <p>Relevantni akteri, nadležni regionalni i lokalni i drugi javni organi, ekonomski i socijalni partneri, nevladine organizacije, biće uključeni u sve faze implementacije, monitoringa i evaluacije IPARD III programa. Pomoć u okviru IPARD III programa sprovodi se u bliskoj saradnji sa službama Komisije.</p> <p>Prije podnošenja nacrta IPARD III programa, organizovani su sastanci na regionalnom nivou u cilju predstavljanja IPARD III programa. Učesnici ovih radnih sastanaka bili su udruženja poljoprivrednih proizvođača, individualni poljoprivredni proizvođači i predstavnici prerađivačke industrije, kao i predstavnici lokalnih samouprava i savjetodavnih službi. Cilj ovih radnih sastanaka bio je da se dobiju komentari o mjerama u pogledu kriterijuma prihvatljivosti i investicija. Glavna tema diskusije bile su mjere. Na osnovu rezultata ovih sastanaka utvrđene su konačne mjere.</p> <p>MPŠV formiralo je radnu grupu čija je svrha da omogući efikasan proces konsultacija tokom izrade IPARD III programa. Radnu grupu čine predstavnici organa, tijela i socijalno-ekonomski partneri i partneri iz oblasti zaštite životne sredine. Glavni cilj radne grupe je da upravlja procesom programiranja, da daje komentare i predloge za završetak IPARD III programa.</p> <p>Proces konsultacija je sproveden na način da je nacrt dokumenta koji sadrži opis odabranih mjera, kao i obrazac koji sadrži uputstva o tome kako dati komentare na svaku mjeru pojedinačno, poslat je na konsultacije članovima radne grupe za IPARD III.</p>													

					<p>Pored toga, pomenuta dokumenta objavljena su na zvaničnoj internet stranici IPARD programa i MPŠV. Svi akteri i članovi Odbora za nadgledanje i sva nacionalna udruženja i tijela koja su uključena u implementaciju IPARD II programa, primili su obavještenje putem e-maila i društvenih mreža, o tome odakle mogu preuzeti nacrt dokumenta i kako mogu da doprinesu izradi IPARD III programa.</p> <p>Posebno intenzivne konsultacije obavljene su sa strukturom koja sprovodi IPARD program, a sve to u cilju pripreme mjera koje neće naići na prepreke u implementaciji. Zainteresovane strane koje su dostavile komentare uglavnom su bile fokusirane na specifične kriterijume prihvatljivosti, prihvatljive investicije, kao i na nivo podrške u okviru mjera.</p> <p>Dostavljeni komentari su objedinjeni i priloženi uz ovaj program.</p>
Ostalo					
47	29. oktobar 2021. godine	Nacionalna mreža za ruralni razvoj	Preporučuje se da pojasni uspostavljanje Mreže za ruralni razvoj Crne Gore. Visok prioritet.	P	<p>Tekst izmijenjen. Dodat novi tekst:</p> <p>Mreža za ruralni razvoj Crne Gore ima važnu ulogu u mobilizaciji civilnog društva u ruralnim područjima i promovisanju koncepta ruralnog razvoja. Osnovana je 2012. godine u cilju promovisanja ruralnog razvoja kroz razmjenu informacija, ideja i dobrih praksi, kao i promovisanja partnerstva između civilnog društva i jačanja kapaciteta svih njenih članova. Vizija Mreže je da cjelokupno ruralno stanovništvo aktivno učestvuje u društvenom, ekonomskom i kulturnom razvoju i očuvanju i zaštiti nasljeđa oblasti u kojima žive.</p> <p>Mrežu je osnovalo 12 nevladinih organizacija: NVO Agrogrupa; NVO Dani drenjine; NVO Poljoprivredna unija Crne Gore; NVO Viola - Udruženje sakupljača ljekovitog bilja; NVO Status - Ženska mreža za ruralni razvoj; NVO Da zaživi selo; Agrobiznis centar; Zadruga Agrosjever; NVO Regionalna agencija za razvoj Komova, Prokletija i Bjelasice; NVO Udruženje maslinara „BOKA“ kao i NVO Centar za prenos znanja.</p> <p>Trenutno, mreža ima ukupno 29 članova - NVO, od kojih svaka ima sjedište u određenom gradu, i nekoliko stručnih savjetnika koji ostvaruju kontakt s nekoliko drugih gradova. Većina članova NVO uglavnom je zainteresovana za zaštitu životne sredine, promovisanje kulturne i istorijske baštine, edukaciju i socijalna pitanja. Mreža nastoji da postepeno proširi svoje članstvo u cilju postizanja potpune geografske pokrivenosti seoskih područja zemlje i da Mreža može pravovremeno da potvrdi da govori u ime velikog dijela ruralnog stanovništva.</p> <p>Konferencija „Uloga civilnog sektora u ruralnom razvoju Zapadnog Balkana“, održana u Nikšiću 6. juna 2012. godine, obilježila je zvanično osnivanje i promovisanje Mreže za ruralni razvoj Crne Gore, u saradnji sa MPŠV Crne Gore, Ministarstvom ekonomskog razvoja i turizma Crne Gore i Stalne radne grupe za ruralni razvoj Jugoistočne Evrope - SWG RRD.</p> <p>Tokom 2013. godine, Mreža je sklopila dva značajna sporazuma koja su osnažila njenu ulogu. Prvo, postignut je sporazum s mržama za ruralni razvoj Srbije i Sjeverne Makedonije s ciljem uspostavljanja Balkanske mreže za ruralni razvoj. Osnivanje Mreže podržala je Stalna radna grupa. Drugo, potpisan je Protokol o saradnji s Ministarstvom poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, na osnovu kojeg će se obezbijediti uzajamna podrška i saradnja uz poštovanje nezavisnosti Mreže. Pored toga, veliki broj NVO koje su članice Mreže imaju dobre veze s</p>

					opštinama; istaknuti članovi nekih NVO su zaposleni ili konsultanti opština. Mreža je pokrenula prvi sveobuhvatni internet portal u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja - www.ruralportal.me .
48	29. oktobar 2021. godine	Tekst programa	Urediti nacrt programa, obezbijediti lekturu, formatiranje i odgovarajući raspored, uključujući tabele i grafikone, brojeve strana itd.	P	Prihvaćena.

PRILOG VII - REZULTATI KONSULTACIJA - REZIME

Predmet konsultacija	Datum konsultacije	Vrijeme za dostavljanje komentara	Naziv konsultovane institucije / tijela / lica	Rezime rezultata konsultacija
Mjere 1,3,4,5,7,9,11	19.11.2021.	11 dana	Odsjek za budžetske procedure, Ministarstvo finansija	<p>Komentar:</p> <p>Za sve mjere koje će biti sprovedene, potrebno je da se navede iznos sredstava po izvorima finansiranja koji je planiran za sprovođenje mjere, uz navođenje budžetske oznake aktivnosti i finansijske godine.</p> <p>Odgovor: Nije prihvaćen.</p> <p>Finansijskim tabelama IPARD III programa već su utvrđene finansijske godine i iznos podrške iz izvora finansiranja (nacionalne, privatne i EU) predviđene za implementaciju svake mjere.</p>
Mjera 1	19.11.2021.	11 dana	IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja	<p>Komentar:</p> <p>Korisnici - iz teksta zaključujem da samo „pravna lica ili preduzetnici registrovani za ribolov i akvakulturu” moraju biti registrovani do datuma objavljivanja poziva. Potrebno je samo odvojiti ovaj dio tako da je jasno da se odnosi na sve.</p> <p>Odgovor: Prihvaćena. Izmijenjen tekst.</p> <p>Komentar: Specifični kriterijumi prihvatljivosti</p> <p>Ovo bi trebalo da se promijeni u „na dan objave javnog poziva ili u trenutku podnošenja aplikacije za podršku“. Ako ostane na dan podnošenja zahtjeva za isplatu, u procesu ugovaranja biće previše aplikacija slabog kvaliteta, proces ugovaranja će trajati mnogo duže nego sada, visok je rizik da će korisnik realizovati investiciju a da neće biti isplaćen jer mu neki papir nedostaje, ili nešto slično.</p> <p>Odgovor: Nije prihvaćen.</p> <p>Kriterijumi postojanja određenog obima proizvodnje u trenutku podnošenja aplikacije za podršku je ograničavajući faktor za veliki broj korisnika, kojima treba dati priliku da se prilagode i da obezbijede obim proizvodnje utvrđen na završetku investiranja sa planiranim investicijama kroz IPARD III program. U zajedničkom je interesu MA, IA i poljoprivrednih proizvođača da investiraju i primaju podršku u skladu sa IPARD kriterijumima, čime se jača</p>

				<p>primarna poljoprivredna proizvodnja u Crnoj Gori. U oba slučaja, isti efekat se postiže na kraju investiranja, prije konačne isplate. Štaviše, većem broju korisnika biće pružena prilika da realizuju svoju investiciju.</p> <p>Kvalitet prijave ne zavisi od početnih ili završnih kriterijuma, nego od korisnika i pripremljenih dokumenata.</p> <p>Komentar: Prihvatljivi troškovi - orezivanje treba da se isključi jer je to postupak koji se vrši svake godine. Što se tiče restrukturiranja, to bi značilo pomlađivanje napuštenih i starijih voćnjaka, a pitanje je da li je to održivo. Ako je ovo podržano, ograničio bih ga na maslinjake.</p> <p>Odgovor: Prihvaćena. Uklonjen iz teksta.</p> <p>Komentar: Da li su troškovi renoviranja prihvatljivi? Jer su navedeni pod prihvatljivim troškovima, a ne pod prihvatljivim investicijama.</p> <p>Odgovor: Nijesu prihvatljivi. Uklonjen iz teksta.</p>
Mjera 3	19.11.2021.	11 dana	IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja	<p>Komentar: Samo detaljnije objašnjenje o tome što to znači kada se kompanija sastoji od više kompanija. Na koji način to funkcioniše? Da li se nacionalni standardi, ekonomska održivost projekta zatim primjenjuju na imovinu više kompanija?</p> <p>Odgovor: Neprihvatljivo. Već utvrđeno. Najkasnije do konačne isplate, cijelo preduzeće mora da zadovolji važeće nacionalne standarde (vidjeti spisak MNS u Prilogu III PROGRAM III) koji se odnose na zaštitu životne sredine, javnog zdravlja, dobrobiti životinja i zaštite na radu. Ukoliko su nacionalni standardi zasnovani na standardima EU naročito zahtjevni, Komisija može odobriti odstupanje od ovog pravila u opravdanim slučajevima. Najkasnije do konačne isplate, podržana investicija mora biti u skladu sa EU standardima koji se primjenjuju na investiciju.</p>
Mjera 7	19.11.2021.	11 dana	IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja	<p>Komentar: Ekonomska održivost nije definisana kao uslov, a neophodni su biznis plan i izvještaji pravnih lica. Mora se utvrditi na isti način kao i u mjeri 1, jer korisnici mogu da budu fizička i pravna lica.</p> <p>Odgovor: Prihvaćena. Uključeno u tekst.</p>
Mjera 1	19.11.2021.	11 dana	Regionalna razvojna agencija	<p>Komentar: Nije jasno šta ovo znači: „Ukoliko korisnik više puta investira u energiju iz obnovljivih izvora“. Da li više puta investira u odobreni projekat? Objasniti ili preformulirati.</p>

			za Bjelasicu, Komove i Prokletije	<p>Odgovor: Neprihvatljivo.</p> <p>Programom je jasno utvrđeno da: „U slučaju da korisnik više puta investira u obnovljive izvore energije, IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja dužan je da uzme u obzir postojeću proizvodnju energije na gazdinstvu prilikom procjene nivoa sopstvene potrošnje“. „Više puta“ znači da korisnik investira u više zasebnih projekata. Podnosilac aplikacije može da aplicira za novu podršku u okviru ove mjere tek nakon konačne odluke o plaćanju, odbijanju ili raskidu prethodno ugovorenog projekta.</p>
Mjera 3	19.11.2021.	11 dana	Regionalna razvojna agencija za Bjelasicu, Komove i Prokletije	<p>Komentar: Jasno je da je, prema kriterijumima koji se odnose na broj zaposlenih i godišnji promet, ova mjera namijenjena velikim preduzećima, ali gazdinstva sa malim obimom proizvodnje koje su registrovane kod Uprave za bezbjednost hrane za preradu takođe bi trebalo da budu uključene kao krajnji korisnici.</p> <p>Odgovor: Neprihvatljivo. Predloženi korisnici sa malim obimom proizvodnje mogu da apliciraju za mjeru 7, podmjera 7.2.</p>
Mjera 7	19.11.2021.	11 dana	Regionalna razvojna agencija za Bjelasicu, Komove i Prokletije	<p>Komentar: Zajednički kriterijumi prihvatljivosti Postoji li mogućnost da se snize kriterijumi nadmorske visine?</p> <p>Odgovor: Prihvaćena. Izmijenjen tekst.</p> <p>Za podmjere 7.1 i 7.3 - investicije se moraju realizovati u ruralnim područjima iznad 600 metara nadmorske visine (svi korisnici).</p> <p>Samo investicije na prostorima ispod 600 metara nadmorske visine prihvatljive su za vlasnike poljoprivrednih gazdinstava koji imaju sljedeći obim proizvodnje u trenutku objavljivanja javnog poziva.</p> <p>Komentar: Prihvatljive investicije.</p> <p>Razmislimo o tome da li se svi mogu prijaviti za panoramske puteve, planinarske staze, biciklističke staze (ako ne mislite na manje staze unutar gazdinstva).</p> <p>Odgovor: Nije prihvaćen. U skladu sa Zakonom o turizmu i ugostiteljstvu</p>
Mjera 5	19.11.2021.	11 dana	Regionalna razvojna agencija	<p>Komentar:</p>

			za Bjelasicu, Komove i Prokletije	<p>LAG mora da ima pravni oblik koji je u skladu sa odgovarajućim pravnim okvirom. Navesti koji pravni oblik u skladu s kojim pravnim okvirom?</p> <p>Odgovor: Prihvaćena. U tekst je dodato:</p> <p>„Crna Gora je u procesu pripreme nacionalnog zakonodavstva za priznavanje LAG-ova. Kako bi se stvorila mogućnost priznavanja LAG-ova, pokrenut je postupak za izmjenu Zakona o poljoprivredi i ruralnom razvoju, koji omogućava formiranje i priznavanje LAG-ova.“</p>
Mjera 7	19.11.2021.	11 dana	Regionalna razvojna agencija za Bjelasicu, Komove i Prokletije	<p>Komentar:</p> <p>Ovaj limit od 600 m nadmorske visine treba ukloniti, jer je od velikog značaja da se seoski turizam ravnomjerno razvija širom zemlje. Takođe je očigledno da se gazdinstva u ruralnim područjima primorskog dijela Crne Gore suočavaju sa značajnim preprekama u pristupu mjerama podrške za poboljšanje usluga i da imaju iste probleme kao i gazdinstva na sjeveru.</p> <p>Odgovor: Prihvaćena. Izmijenjen tekst.</p> <p>Za podmjere 7.1 i 7.3 - Investicije se moraju realizovati u ruralnim područjima iznad 600 metara nadmorske visine (svi korisnici).</p> <p>Samo investicije na prostorima ispod 600 metara nadmorske visine prihvatljive su za vlasnike poljoprivrednih gazdinstava koji imaju sljedeći obim proizvodnje u trenutku objavljivanja javnog poziva.</p> <p>Komentar:</p> <p>Korisnik mora da ima najmanje IV1 stepen Nacionalnog okvira kvalifikacija kako je utvrđeno u relevantnom Zakonu o turizmu i ugostiteljstvu prije konačne isplate sredstava za podmjere 7.1;</p> <p>Potpuno je nevažno da li iko u domaćinstvu ima ovaj nivo obrazovanja, niti je obrazovanje uslov za registraciju aktivnosti ruralnog turizma. Dvije porodice koje su dobile nacionalnu nagradu za kvalitet usluga ruralnog turizma Wild Beauty Award ne posjeduju tu kvalifikaciju i pružaju odlične usluge. Stoga smatramo da bi ovaj kriterijum trebalo ukloniti.</p> <p>Odgovor: Nije prihvaćen.</p> <p>Ovaj kriterijum je preduslov za propisnu registraciju turističkih i ugostiteljskih objekata na kraju investicije, prije konačne isplate.</p> <p>Komentar:</p> <p>Katuni (kolibe) i kampovi takođe bi trebalo da budu među opcijama smještaja.</p>

				<p>Rečeno je da korisnici mogu dobiti podršku za rad u odvojenoj zgradi koja nije dio stambene zgrade - vrlo često korisnici imaju pomoćne objekte koji su izgrađeni kao odvojeni objekti, ali u blizini kuće tako da jesu dio stambenog objekta.</p> <p>Odgovor: Kampovi su već obuhvaćeni mjerom. Kolibe na katunu nijesu isključene iz podrške ako su registrovane kao komplementarni objekti prije konačne isplate.</p>
Mjera 3	19.11.2021.	11 dana	Direktorat za industrijski i regionalni razvoj, Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma	<p>Komentar: Ako EU sufinansira 75% javne podrške, zašto se procenat sufinansiranja ne poveća?</p> <p>Intenzitet podrške (javna podršku) može biti maksimalno 50% ukupnih prihvatljivih troškova. Za investicije koje se odnose na prečišćavanje otpadnih voda i investicije u proizvodnu upotrebu otpadnog materijala- cirkularna ekonomija i obnovljivi izvori energije - maksimalni intenzitet podrške može se povećati za 10% (najviše 60%).</p> <p>Odgovor: Visina podrške (javne podrške) iznosi do 50% ukupnih prihvatljivih troškova. Za investicije koje se odnose na prečišćavanje otpadnih voda i investicije u proizvodnu upotrebu otpadnog materijala- cirkularna ekonomija - i u obnovljive izvore energije, maksimalni intenzitet pomoći može se povećati za 10%. Maksimalni intenzitet pomoći za kolektivne investicije je 70% kumulativno. Stopa sufinansiranja EU iznosi 75% javne podrške. Dodatnih 25% javne podrške biće finansirano iz nacionalnih sredstava.</p>
Mjera 5	19.11.2021.	11 dana	Direktorat za industrijski i regionalni razvoj, Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma	<p>Komentar: Ukoliko sam dobro vidio, govorimo o malim projektima vrijednosti do 5.000 EUR. Smatram da iznos po projektu treba povećati na 10.000 EUR.</p> <p>Odgovor: Nije prihvaćen. Utvrđeno propisima EU.</p>
Mjera 6	19.11.2021.	11 dana	Direktorat za industrijski i regionalni razvoj, Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma	<p>Komentar: Zajednički kriterijumi prihvatljivosti - dodati vodosnabdijevanje</p> <p>Odgovor: Već utvrđeni u mjeri.</p>
Mjera 1	19.11.2021.	11 dana	Zajednica opština za međunarodnu saradnju i EU integracije Zajednica opština Crne Gore	<p>Komentar: Zašto samo pravna lica u sektoru ribarstva i akvakulture? Zašto ostala pravna lica koji se bave drugim poljoprivrednim aktivnostima nijesu prepoznata, npr. mljekare, voćni proizvodi, itd.?</p> <p>Odgovor: U skladu sa zakonom</p> <p>Komentar: Specifični kriterijumi prihvatljivosti</p>

				<p>Da li se ovo odnosi samo na poljoprivredna gazdinstva ili na sve prihvatljive korisnike</p> <p>Odgovor: Prihvaćena. Izmijenjen tekst. Korisnici su: - Poljoprivredna gazdinstva, kako je utvrđeno važećim Zakonom poljoprivredi i ruralnom razvoju i/ili, - Organizacije proizvođača priznate u skladu sa važećim Zakonom o uređenju tržišta poljoprivrednih proizvoda i/ili - Kooperative upisane u Centralni registar privrednih subjekata (CRPS) čija je djelatnost proizvodnja i/ili prerada poljoprivrednih proizvoda i/ili - Pravna lica ili preduzetnici registrovani za djelatnost ribarstva i akvakulture u Centralnom registru privrednih subjekata (CRPS), koji su upisani u registar najkasnije do dana objave javnog tendera.</p>
Mjera 3	19.11.2021.	11 dana	Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove	<p>Komentar: Pojmovi zdrava, hranjiva i održiva hrana nijesu prihvatljivi.</p> <p>Odgovor: Već utvrđeno dokumentacijom EK za M3. Posebni ciljevi Unapređenje kontrole kvaliteta proizvoda primjenom sistema upravljanja kvalitetom i standarda bezbjednosti hrane kako bi se obezbijedila proizvodnja hrane biljnog ili životinjskog porijekla koja ispunjava zahtjeve u pogledu kvaliteta i bezbjednosti hrane.</p> <p>Odgovor: Prihvaćena. Izmijenjen tekst.</p>
Mjera 7	19.11.2021.	11 dana	Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove	<p>Komentar: 7.2 Podmjera - u vezi sa ovom mjerom, UBHVFP smatra da bi trebalo precizirati da korisnici mogu biti samo fizička i pravna lica koja posjeduju proizvodne objekte s odgovarajućom opremom.</p> <p>Odgovor: Već je definisano u mjeri 7, podmjera 7.2, u specifičnim kriterijumima prihvatljivosti.</p>
Mjera 9	19.11.2021.	11 dana	Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove	<p>Komentar: Krajnji korisnik ove mjere jeste Upravljačko tijelo/Direktorat za ruralni razvoj. Ostali IPARD III subjekti i povezana tijela (npr. operativna struktura, upravljačka struktura, savjetodavne službe, stručna tijela, potencijalne lokalne akcione grupe (LAG-ovi) i nacionalne mreže za ruralni razvoj) mogu da imaju koristi od mjera tehničke pomoći kroz aktivnosti koje sprovodi Upravljačko tijelo/Direktorat za ruralni razvoj. Predlog da se zaposli lice u UBHVFP koji bi obavljalo samo zadatke utvrđivanja ispunjenosti uslova objekata na zahtjev objekata i ko bi donosio odluke o vršenju određenih radnji nakon direktne inspekcijske kontrole objekata i razmatranja zahtjeva, ili angažovati jednog ili više zaposlenih UBHVFP, po potrebi, kao spoljnog stručnjaka za evaluaciju projekata ili procjenu opreme, itd., za usvajanje posebnog pravnog akta - odluke ili drugog pravnog akta o zadacima tehničkih tijela, odnosno profesionalnih i kompetentnih lica iz tehničkih tijela za obavljanje ovih zadataka.</p>

				<p>Odgovor: Mjera tehničke pomoći već propisuje da ostala IPARD III tijela i povezana tijela (npr. operativna struktura, upravljačka struktura, savjetodavne službe, tehnička tijela, potencijalne lokalne akcijske grupe (LAG-ovi) i nacionalne mreže za ruralni razvoj) mogu da imaju koristi od mjera tehničke pomoći preko MA.</p>
Mjera 1	19.11.2021.	11 dana	Prijestonica Cetinje	<p>Komentar: Specifični kriterijumi prihvatljivosti - Povećati minimalni broj košnica sa pčelinjim društvima na 50.</p> <p>Odgovor: Nije prihvaćen. Predlogom za povećanje kriterijuma za pčelarstvo za gotovo 100% smanjio bi se broj potencijalnih korisnika, što je u suprotnosti sa razvojnim ciljem pčelarstva i poljoprivredne proizvodnje kroz IPARD III program.</p>
Mjera 5	19.11.2021.	11 dana	Prijestonica Cetinje	<p>Komentar: Zahtjevi za LAG područje Kriterijum za broj stanovnika od 3.000 do 25.000, potrebno je smanjiti ako je broj stanovnika niži.</p> <p>Odgovor: Već je predloženo smanjenje kriterijuma sa akcionog lista sa 10.000 na 3.000 stanovnika.</p>
Mjera 7	19.11.2021.	11 dana	Prijestonica Cetinje	<p>Komentar: Prihvatljivi troškovi, podmjera 7.2 - Dodavanje sektora pčelarstva.</p> <p>Odgovor: Nije prihvaćen. Sektori su u skladu sa važećim Zakonom o bezbjednosti hrane i relevantnom Uredbom o higijenskim zahtjevima za objekte i prostorije u kojima se proizvode male količine primarnih proizvoda za ishranu ljudi.</p>
Mjera 1	19.11.2021.	11 dana	Opština Berane	<p>Komentar: Trebalo bi razmotriti uključivanje početnika, odnosno građana koji posjeduju poljoprivredno zemljište i nijesu se ranije bavili poljoprivredom, na osnovu ideje i biznis plana za predloženu investiciju.</p> <p>Odgovor: Prihvaćena. Već je uključeno u tekst.</p>
Mjera 4	19.11.2021.	11 dana	Opština Berane	<p>Komentar: Budući da je jedan od ciljeva planirane mjere očuvanje biodiverziteta podržavanjem autohtonih biljnih i životinjskih vrsta pod rizikom od izumiranja, bilo bi korisno uključiti ne samo poljoprivredne proizvođače, već i nevladine organizacije ili sportske klubove koji se bave životnom sredinom - npr. da za ovu mjeru 1 može da se podnese zahtjev za izgradnju mrijestišta za autohtone riblje vrste - potočne pastrmke, čija je brojnost sve niža u salimoidnim vodama Crne Gore. Lokalne samouprave takođe treba da budu među korisnicima zbog investicija u vezi sa zagađenjem vodenih tokova.</p> <p>Odgovor: Već utvrđeni u mjeri.</p>

				Krajnji korisnici ove mjere su pojedinci, pravna lica i udruženja, vlasnici šuma i/ili poljoprivrednog zemljišta, nepoljoprivrednog zemljišta u ruralnim područjima.
Mjera 9	19.11.2021.	11 dana	Opština Berane	<p>Komentar: Korisnici bi trebalo da budu službenici lokalne uprave koji će biti prvi na licu mjesta i pružiti zainteresovanim poljoprivrednicima sve neophodne informacije.</p> <p>Odgovor: Mjera tehničke pomoći već propisuje da ostala IPARD III tijela i povezana tijela (npr. operativna struktura, upravljačka struktura, savjetodavne službe, stručna tijela, potencijalne lokalne akcijske grupe (LAG-ovi) i nacionalne mreže za ruralni razvoj) mogu da imaju koristi od mjera tehničke pomoći preko MA.</p>
Mjera 5	19.11.2021.	11 dana	Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma	<p>Komentar: Razmotriti uključivanje seoskih domaćinstava i izdvajanje sredstava za izgradnju kapaciteta. Primjeri malih projekata uključuju sale za degustaciju, degustiranje se vrši u seoskim domaćinstvima. Ovo bi moglo da bude dopunjeno uređenjem postojećih pješačkih i biciklističkih puteva koji su blizu centra sela, kao i vezom sa lokalnim turističkim organizacijama da promovišu turističku ponudu i unapređenje turizma.</p> <p>Odgovor: Već utvrđeno. Korisnici Mjere 5 su odabrane Lokalne akcijske grupe (LAG) s kojima je IPARD Agencija/Direktorat za plaćanja potpisao ugovor. Lokalne akcijske grupe (LAG) sprovode Strategiju lokalnog razvoja (LRS), koja može obuhvatiti jednu ili više od sljedećih šest prioritarnih tema: - Ruralna ekonomija: razvoj kratkih lanaca snabdijevanja i proizvoda visoke dodatne vrijednosti uključujući kvalitetne proizvode, zanatske i druge aktivnosti u cilju diverzifikacije ruralne ekonomije; - Ruralni turizam: razvoj proizvoda ruralnog turizma baziranih na upotrebi lokalnih, prirodnih i kulturnih resursa; - Zajednica: podsticanje kulturnog i društvenog života zajednice i podrška kolektivnim lokalnim organizacijama, udruženjima i nevladinim organizacijama; - Javni prostori: unapređenje javnog prostora u selima; Zaštita životne sredine: unapređenje ekoloških standarda u oblastima LAG-ova i promovisanje korišćenja obnovljive energije od strane lokalne populacije; - Umrežavanje: umrežavanje LAG-ova, razmjena najboljih praksi, širenje informacija o IPARD programima i usvajanje novih pristupa ruralnom razvoju.</p>
Mjera 7	19.11.2021.	11 dana	Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma	<p>Komentar: Zajednički kriterijumi prihvatljivosti Razmotriti uključivanje oblasti na nadmorskoj visini ispod 600m.</p> <p>Odgovor: Prihvaćena. Izmijenjen tekst.</p>

				<p>Za podmjere 7.1 i 7.3 - Investicije se moraju realizovati u ruralnim područjima iznad 600 metara nadmorske visine (svi korisnici).</p> <p>Samo investicije na prostorima ispod 600 metara nadmorske visine prihvatljive su za vlasnike poljoprivrednih gazdinstava koji imaju sljedeći obim proizvodnje u trenutku poziva.</p> <p>Komentar: Prihvatljive investicije Razmotriti postavljanje nižeg iznosa kako bi se omogućilo da individualna seoska domaćinstva (pojedinci sa kapacitetom do 10 soba) budu uključeni u ove aktivnosti.</p> <p>Odgovor: Već utvrđeno programom. Individualna seoska domaćinstva (pojedinci sa kapacitetom do 10 soba) prihvatljivi su za podršku.</p>
Mjera 4	19.11.2021.	11 dana	Direktorat za poljoprivredu - Direkcija za biljnu proizvodnju	<p>Komentar: Korisnici Podmjera 2 - Organska proizvodnja 0,5 ha za višegodišnje kulture (voće, ljekovito i aromatično bilje) - dodati masline i vinograde</p> <p>Odgovor: Prihvaćena. Izmijenjen tekst.</p>
Mjera 4	19.11.2021.	11 dana	Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove	<p>Komentar: Korisnici Podmjera 2 - Organska proizvodnja Iznad (u mjeri 1) je utvrđeno minimalno zaštićeno područje 0,1, možda izjednačiti ili razmotriti smanjenje uslova za organsko sa 0,15.</p> <p>Odgovor: Nije prihvaćen. Različiti pristupi za različite mjere.</p>
Mjera 1	19.11.2021.	11 dana	Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove	<p>Komentar: Predlažemo da podnosilac aplikacije bude u obavezi da pruži dokaze o licu ili firmi koja je pružila konsultantske usluge kako bi izbjegla situacija u kojoj lica koja rade u državnim ili lokalnim službama izrađuju biznis planove i time ulaze u oblast koja se može svrstati u sukob interesa. Takođe vjerujemo da bi svaki biznis plan trebalo da se preispita i odobri od strane profesionalca u biznisu.</p> <p>Odgovor: Nije dio IPARD III programa, utvrđeno je procedurama IPARD agencije/Direktorata za plaćanja.</p>
Mjera 9	19.11.2021.	11 dana	Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i	<p>Komentar:</p>

			fitosanitarne poslove	<p>Krajnji korisnik ove mjere jeste Upravljačko tijelo/Direktorat za ruralni razvoj. Ostali IPARD III subjekti i povezana tijela (operativna struktura, upravljačka struktura, savjetodavne službe, tehnička tijela, potencijalne lokalne akcijske grupe (LAG-ovi) i nacionalne ruralne (razvojne) mreže za ruralni mogu da imaju koristi od aktivnosti tehničke pomoći preko Upravljačkog tijela/Direktorata za ruralni razvoj. Predlog da se zaposli lice u UBHVFP koji bi obavljalo samo zadatke utvrđivanja ispunjenosti uslova objekata na zahtjev objekata i koje bi donosilo odluke o vršenju određenih radnji nakon direktne inspekcijske kontrole objekata i razmatranja zahtjeva, ili angažovati jednog ili više zaposlenih UBHVFP, po potrebi, kao spoljnog stručnjaka za evaluaciju projekata ili procjenu opreme, itd., za usvajanje posebnog pravnog akta - odluke ili drugog pravnog akta o angažovanju tehničkih tijela, odnosno profesionalnih i kompetentnih lica iz tehničkih tijela za obavljanje ovih zadataka.</p> <p><i>Odgovor:</i> Već je utvrđeno u Mjeri tehničke pomoći da ostali IPARD III subjekti i povezana tijela (operativna struktura, upravljačka struktura, savjetodavne službe, tehnička tijela, potencijalne lokalne akcijske grupe (LAG-ovi) i nacionalne mreže za ruralni razvoj) mogu da imaju koristi od mjera tehničke pomoći preko MA.</p>
DRUGI DIO JAVNIH KONSULTACIJA				
Mjera 1	16.02.2022	prezentacija	Poljoprivrednik i predsjednik Udruženja stočara sjevera Crne Gore	<p><i>Komentar:</i></p> <p>Komisija za referentne cijene, prilikom donošenja odluke o referentnim cijenama, treba da uzme u obzir tržišne trendove jer nije moguće organizovati profitabilnu proizvodnju kada se cijene konstantno povećavaju i samo su djelimično podržane. Predlažem da se cijena utvrdi na početku i bude nepromjenljiva, jer vidimo kako sadašnji rast cijena utiče na korisnike i koliko je teško uspješno realizovati podršku koja je na kraju primljena.</p> <p><i>Odgovor:</i> Baza referentnih cijena je sistem koji služi za provjeru realnosti svih cijena koje se dostavljaju kao dio zahtjeva za podršku kroz Mjeru 1 - Investicije u fizički kapital poljoprivrednih gazdinstava. Ažuriranje Baze referentnih cijena jedan je od ključnih zadataka u dijelu koji se odnosi na provjeru realnosti cijena za sve stavke koje su predmet nabavke. Baza podataka izračunava referentnu cijenu za sve verifikovane stavke tokom perioda važenja (maksimalno 24 mjeseca od dana dostavljanja ponude) i koje se unose u podatke tekućeg/odbranog Javnog poziva. Baza podataka se kontinuirano ažurira, sa plaćenim fakturama. Takođe, prilikom određivanja referentnih cijena, uzima se u obzir mogućnost povećanja cijena na tržištu, tako da se određeni procenat povećanja dodaje na referentnu cijenu, tako da krajnji korisnik neće pretrpjeti finansijsku štetu. Imajući u vidu da je baza referentnih cijena jedan od najosjetljivijih segmenata kada je u pitanju provjera realnosti cijena,</p>

				reviziju svake dvije godine vrši nezavisno tijelo za reviziju, koje na osnovu uzorka procjenjuje da li su cijene u bazi podataka realne.
Mjera 1	16.02.2022	prezentacija	Poljoprivrednik i predsjednik Udruženja stočara sjevera Crne Gore	<p>Komentar:</p> <p>Dali smo prijedlog da isplaćena podrška ne podliježe oporezivanju (PDV).</p> <p>Odgovor: MPŠV će kod Ministarstva finansija ponovo pokrenuti postupak za izuzimanje od PDV-a investicija korisnika koji nijesu u sistemu PDV-a.</p>
Mjera 5	16.02.2022	prezentacija	Poljoprivrednik i predsjednik Udruženja stočara sjevera Crne Gore	<p>Komentar:</p> <p>Što se tiče LAG-ova, potrebno je prvenstveno forsirati formiranje Udruženja poljoprivrednih proizvođača.</p> <p>Odgovor: LEADER i LAG-ovi povezuju različite sektore, privatne i javne subjekte ne čini samo Udruženje poljoprivrednih proizvođača. Udruženje poljoprivrednih proizvođača ima prioritet u svim mjerama u okviru kriterijuma rangiranja.</p>
Mjera 1	16.02.2022	prezentacija	Poljoprivrednik i predsjednik Udruženja stočara sjevera Crne Gore	<p>Komentar:</p> <p>Postoji realan problem u pribavljanju potrebne dokumentacije kada su u pitanju investicije u vezi sa izgradnjom/rekonstrukcijom objekata u ruralnim područjima.</p> <p>Odgovor: Većina opština u Crnoj Gori riješila je pitanje građevinskih dozvola uredbom po kojoj objekti povezani sa poljoprivrednom proizvodnjom mogu da dobiju neophodnu dokumentaciju. Pored toga, MPŠV će obavijestiti Vladu o problemu sa dokumentacijom koja se izrađuje na lokalnom nivou kako bi se poboljšala usluga tokom javnih poziva.</p>
Mjera 6	16.02.2022	prezentacija	Poljoprivrednik i predsjednik Udruženja stočara sjevera Crne Gore	<p>Komentar:</p> <p>Što se tiče infrastrukturne mjere, predlog je da lokalne zajednice i Udruženje poljoprivrednika učestvuju u implementaciji kako ova mjera ne bi bila politizovana.</p> <p>Odgovor: Kao što je prikazano, jedini korisnici su lokalne samouprave, što je takođe utvrđeno u predlogu mjere. Očekuje se da će lokalne zajednice i Udruženje poljoprivrednika iz regiona učestvovati u donošenju odluka na opštinskom nivou prije podnošenja zahtjeva za podršku.</p>

Mjera 1	16.02.2022	prezentacija	Poljoprivrednik i predsjednik Udruženja stočara sjevera Crne Gore	<p>Komentar:</p> <p>Predlažemo da se mladi poljoprivredni proizvođači prepoznaju u novom IPARD III programu, a s obzirom na demografsku strukturu stanovništva u ruralnom dijelu Crne Gore; bilo bi dobro da se poveća nivo podrške za njih na 100%.</p> <p>Odgovor: Iako u nekim zemljama članicama mladi poljoprivrednici imaju podršku do 100% ostvarene investicije, u skladu sa datim programskim okvirom za IPARD III program, već je utvrđen maksimalni nivo podrške mladim poljoprivrednicima, u zavisnosti od mjere.</p>
Sve mjere	16.02.2022	prezentacija	Poljoprivrednik i predsjednik Udruženja stočara sjevera Crne Gore	<p>Komentar:</p> <p>Kako bi se ubrzala obrada aplikacija, predlažemo da se obrađuju samo aplikacije koje imaju 80% ili više potrebne dokumentacije. Sve aplikacije koje nijesu dostavile navedeni obim dokumentacije neće se razmatrati, već će biti odbačene kao nepotpune.</p> <p>Odgovor:</p> <p>U IPARD III programu, aplikacije kod kojih nema potrebe za dopunom dokumentacije imaće prioritet prema kriterijumima rangiranja.</p>
Mjera 6	16.02.2022	prezentacija	Poljoprivrednik i član Udruženja stočara sjevera Crne Gore	<p>Komentar:</p> <p>Mjeru utvrditi tako da se suzbije zloupotreba sredstava, i spriječi izgradnju puteva u mjestima gdje ljudi žive samo tokom vikenda.</p> <p>Odgovor: Svi putevi koji su predmet investicija moraju biti u prostornom planu Opštine, a svakako prioritet će biti investicije koje imaju veći broj korisnika koji su poljoprivredni proizvođači i, prije svega, trajno naseljeni u ruralnim područjima.</p>
Mjera 1	16.02.2022	prezentacija	Preduzetnik iz Bijelog Polja	<p>Komentar:</p> <p>Da li će uslovi biti isti za EURO V standard i da li će biti dozvoljena kupovina mehanizacije s drugim standardima? Kako bi se smanjilo raseljavanje iz ruralnih područja, podršku mladim poljoprivrednicima povećati na 90%.</p> <p>Odgovor: Primjenjivaće se isti standardi u pogledu emisije izduvnih gasova.</p>

Mjera 1	16.02.2022	prezentacija	Bijelo Polje, poljoprivrednik	<p>Komentar:</p> <p>Možemo li očekivati bržu obradu aplikacija? Takođe, sugestija da garantni fond, odnosno IRF, obezbijedi povoljnije uslove za ostvarivanje prava na dobijanje sredstava.</p> <p>Odgovor: Aplikacije s potpunom dokumentacijom imaće prioritet prilikom obrade. MPŠV kontinuirano radi na stvaranju boljeg ambijenta za plasman kredita za poljoprivredni sektor sa IRF-om i komercijalnim bankama.</p>
Mjera 7	16.02.2022	prezentacija	Berane, lokalna samouprava	<p>Komentar:</p> <p>Kako bi se poboljšala realizacija M7, neophodno je riješiti problem urbanističkih i tehničkih uslova, građevinskih dozvola i upotrebnih dozvola koje izdaju opštine.</p> <p>Odgovor: MPŠV je sa Ministarstvom ekologije, prostornog planiranja i urbanizma započeto proceduru izmjene važećeg Zakona o prostornom planiranju i izgradnji, kako bi se riješio pomenuti problem.</p>
Mjera 1	16.02.2022	prezentacija	Berane, poljoprivrednik	<p>Komentar:</p> <p>Postoji problem izgradnje u koridoru autoputa. Naime, iako je zemljište u mojem vlasništvu, izgradnja nije dozvoljena na njemu, s obzirom da je to zona gradnje/koridora autoputa.</p> <p>Da li je moguće kupiti namjenska vozila za proizvodnju bilja u okviru novog IPARD III programa?</p> <p>Odgovor: MPŠV nema mogućnost da promijeni prostorni plan i koridor autoputa, čak i ako su investicije povezane sa IPARD III programom. Na listi prihvatljivih troškova biće prikazani svi prihvatljivi troškovi po podržanom sektoru proizvodnje.</p>
Mjera 1	17.02.2022	prezentacija	Podgorica, poljoprivrednik	<p>Komentar:</p> <p>Glavni problem u implementaciji IPARD programa je problem pretfinansiranja. Banke traže velike kolaterale koji oni ne mogu da obezbijede. Takođe, kupovina traktora sa Euro 5 motorom od 805W košta oko 80,000 EUR i poljoprivrednici ne mogu da obezbijede sredstva. Vjerujem da država može da podrži kolaterale.</p> <p>Odgovor: MPŠV je u stalnoj komunikaciji sa IRF-om i jednim brojem komercijalnih banaka kako bi se obezbijedili krediti za poljoprivredni sektor. Vlada radi na</p>

				osnivanju Garantnog fonda, u kojem su poljoprivrednici navedeni kao mogući primaoci.
Mjera 7	17.02.2022	prezentacija	Kotor, poljoprivrednik/NVO	<p>Komentar: Fizička lica su diskriminirana u odnosu na pravna lica u smislu PDV-a. Mjera 7 „Diverzifikacija gazdinstava i poslovanja“, podmjera 7.1 „Podrška investicijama za razvoj ruralnog turizma“, neophodno je smanjiti kriterijume za maslinare sa 0,5 ha na 0,3 ha, jer je prosječna veličina parcela pod maslinama 0,3 ha i malo njih će biti u stanju da ispuni ovaj uslov.</p> <p>Odgovor: Komentar je unijet u program.</p>
Mjera 7	18.02.2022	prezentacija	Budva, poljoprivrednik	<p>Komentar: Pojašnjenje Mjere 7 i podmjere 7.1 o mogućnosti rekonstrukcije objekata na parceli koja nije dio vinograda/maslinjaka.</p> <p>Odgovor: Sve operacije/investicije za korisnike ispod 600 metara nadmorske visine moraju biti povezane sa proizvodnjom, što znači da se investicije moraju realizovati na mjestu gdje se odvija poljoprivredna proizvodnja.</p>
Mjera 1	18.02.2022	prezentacija	Bar, poljoprivrednik	<p>Komentar: Može li podrška biti veća, jer su traktori standarda Euro 5 veoma skupi? Predlaže se da podrška iznosi 75%.</p> <p>Odgovor: Nije predviđena dodatna podrška za nabavku traktora. Nivo podrške za M1 utvrđen je u predlogu mjere.</p>
Mjera 11	18.02.2022	prezentacija	Bar, poljoprivrednik iz Crmnice	<p>Komentar: Može li investicija u uzgoj <i>Paulownia tomentosa</i> biti podržano IPARD III programom?</p> <p>Odgovor: <i>Paulownia tomentosa</i> je introdukovana sorta biljke, sa još neutvrđenim uticajem na ekosistem. S obzirom da ovo nije domicilna šumska sorta, ova vrsta investicija nije prihvatljiva za podršku.</p>
Mjera 1	18.02.2022	prezentacija	Poljoprivrednik, Nikšić	<p>Komentar: Vjerujem da akvaponiju treba uvesti kao sektor koji se podržava iz Agrobudžeta, a trebalo bi da budu prepoznata i u IPARD III programu.</p>

				<p>Odgovor: Nova mjera u Agrobudžetu je pružanje podrške inovativnim praksama u poljoprivrednoj proizvodnji, dok u pogledu IPARD III svi korisnici koji ispunjavaju minimum kriterijuma mogu da dobiju finansijsku podršku, bez obzira na sistem proizvodnje.</p>
--	--	--	--	--

PRILOG VIII - LISTA PRIHVATLJIVIH ZANATA

Autoelektriča
Autolakirer
Autolimar
Automehaničar
Bačvar
Bušač bunara
Časovničar
Čipkar
Dimnjačar
Drvodelja i drvorezbar
Elektrotehničar za kućne i električne uređaje
Fotograf
Graver
Graver stakla
Izrađivač korpi
Izrađivač muzičkih instrumenata
Izrađivač narodnih nošnji
Izrađivač proizvoda od kovanog gvožđa
Izrađivač proizvoda od stakla
Izrađivač suvenira
Kamenorezac
Ključar
Kotlar
Kovač
Krojač
Krznar i/ili kožar
Limar
Mehaničar za dvotočkaše
Mehaničar za poljoprivredne i građevinske mašine
Mesar
Metalopreradač
Mlinar
Mozaičar
Obučar
Perač prevoznih sredstava
Perač tepiha
Pivar i sladar
Pletilac
Poslastičar
Precizni mehaničar
Proizvođač cipela
Proizvođač umjetničkih predmeta od keramike
Sedlar
Slikar ikona i fresaka
Slikar na staklu i porcelanu
Staklorezac
Tesar
Štavlilac kože
Tašnar
Tesar
Tkalac
Tokar
Užar
Vezilac
Voskar